

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 16, rok 2024

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA	
Vladimír Prorok – K pojetí nové epochy a úloha levice	2
Jan Zeman – Efektivnost nejen první Čs. republiky	20
Jiří Malínský – Nastavené zrcadlo (100. let od narození L. Štrougala)	38
Petr Sak – Mýty – nástroj ovládnání lidí	69
Jan Zeman – ČR postihla další velká povodeň	77
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – Dialektika teorie a praxe M.Tomse	96

K pojetí nové epochy a úkolům levice

Vladimír Prorok

Problém pojetí epochy

Současná levice, včetně její radikální komunistické verze, se dnes nachází v defenzivě. Není to v dějinách poprvé, nicméně současná situace je specifická. Pokud levice nenajde adekvátní odpovědi na dnešní problémy, je možné vzhledem ke globálnímu charakteru současné společnosti a existenci zbraní hromadného ničení, že v důsledku destrukce životně důležitých systémů projdeme bod nenávratu, což může být osudové nejen pro levici, ale i pro lidskou civilizaci jako takovou. Změna trajektorie vývoje se vždy odvíjí od změny mocenské elity, což umožňuje překonávat nežádoucí a neefektivní „krajnosti“ v politickém rozhodování. Od dob Francouzské revoluce se odlišné názory na realitu a řešení existujících problémů identifikují s politickou levicí, pravicí, nebo středem. Levice hodnotově odráží zájmy nejširších mas obyvatelstva, což zároveň neznamená, že její politika musí být vždy efektivní a lidem přiznaná jako optimální. Vítězství a porážky levice v dějinách mají charakter pomyslné sinusoidy, respektive spirály, kde v rámci vyhodnocování příčin porážek dochází k historickému pohybu vpřed – ideovému a organizačnímu posilování hnutí a hledání optimálních a alternativních řešení existujících problémů.

Levice, zejména v její radikální podobě, je nedílně spjata s odkazem K. Marxe a B. Engelse. Revoluční rok 1848 byl jimi vnímán jako signál zásadní změny fungování společnosti. V Manifestu komunistické strany to je vyjádřeno konstatováním, že buržoasie si vytváří svého hrobaře a strašidlo komunismu obchází Evropou.¹: Průběh revoluce nicméně ukázal, že předpokládaná změna systému není zatím na pořadu dne a že krize z nadvýroby 1825 a ekonomická krize ve Velké Británii 1845 nejsou důkazem vyčerpání kapitalismu. Marx korigoval své názory a přichází s novou strategií radikální levice – s koncepcí permanentní revoluce, která by měla perspektivně zajistit přechod moci k neprivilegovaným vrstvám jako předpokladu změny společenského systému.² Klíčovým úkolem byla především organizace samostatné politické strany proletariátu, vyjasnění jeho třídních zájmů a formulace samostatných stranických stanovisek.³ V praktické politice byl důraz na vytváření tlaku na vládnoucí subjekty s cílem uskutečnit nebo prohloubit demokratické přeměny společnosti v každé konkrétní situaci.⁴

Historickým problémem levice vždy bylo, na rozdíl od politické pravice a středu, že pokud projekt systémové změny nemá být ryzí utopií, musí se opírat o fundament teorie, zdůvodňující možnost či nutnost podobné změny. Výhodou pravice je v tomto kontextu to, že pouze udržuje daný stav nebo staví na autoritě neomylného vůdce, který „ví“, co společnost potřebuje a o jehož názorech se příliš nediskutuje. Politický střed může extrapolovat existující zjevné tendence a na tomto základě prosazovat reformy, tj. dílčí změny systému. Obě varianty mohou být úspěšné, respektive mohou získat ve společnosti podporu, v podmínkách relativně stabilní situace, která lidí nenutí usilovat o zásadní změnu, nebo v podmínkách dominance představy, že

¹ MARX, K., ENGELS, B.: Manifest komunistické strany. In: Vybrané spisy v 5 svazcích, Nakladatelství Svoboda: Praha, 1976. Sv. 1, s. 371.

² MARX, K.: Třídní boje ve Francii 1848-1850. In: Vybrané spisy v 5 svazcích, Nakladatelství Svoboda: Praha, 1977. Sv. 2, s. 92.

³ MARX, K., ENGELS, B.: Provolání Ústředního byra ke Svazu komunistů. Březen 1850. In: Vybrané spisy v 5 svazcích, Nakladatelství Svoboda: Praha, 1977. Sv. 2, s. 121.

⁴ Tamtéž s. 120.

přítomnost je jen opakováním minulosti a budoucnost není nic jiného. Tudiž si vystačíme s minulou zkušeností.

Marxistická teorie se při analýze vývoje společnosti opírá o několik stěžejních pojmů a principů:

1. Dějiny vnímá jako přírodně historický proces, kde podobně jako v přírodě existují zákonitosti, které se ale zde realizují prostřednictvím lidské činnosti, a proto mají charakter jen určité tendence. Klíčovou roli má subjekt, jeho organizační a teoretická vyspělost.

2. Zásadní pohyb – rozvoj společnosti je spojován s pojmem společensko-ekonomické formace, který umožňuje analyzovat konkrétně historické stupně rozvoje společnosti i dynamiku střídání jednotlivých forem společnosti. Marx v „Předmluvě Ke kritice politické ekonomie“ z roku 1859 uvádí: Ve společenské výrobě svého života lidé vstupují do určitých, nutných vztahů nezávislých na jejich vůli – do výrobních vztahů, které odpovídají určité fázi vývoje jejich materiálních výrobních sil. Úhrn těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, skutečný základ, na kterém vzniká právní a politická nadstavba a již odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby hmotného života určuje společenské, politické a duchovní procesy života obecně. Není to vědomí lidí, co určuje jejich bytí, ale naopak jejich společenské bytí určuje jejich vědomí. V určité fázi svého vývoje se hmotné výrobní síly společnosti dostávají do konfliktu s existujícími výrobními vztahy, nebo – což je pouze právní vyjádření těchto vztahů – s vlastnickými vztahy, v nichž se dosud vyvíjely. Z forem rozvoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Pak přichází éra sociální revoluce. Se změnou ekonomického základu dochází více či méně rychle k revoluci v celé rozsáhlé nadstavbě.⁵ Pokud abstrahujeme od přechodných variant (římský kolonát) nebo smíšených variant (asijský způsob výroby), lze prokázat existenci rodové, otrokářské, feudální a kapitalistické společensko-ekonomické formace. Z hlediska logiky další rozvoj výrobních sil (technologií) by měl vést ke změnám výrobních vztahů a vzniku nové společensko-ekonomické formace.

3. Klíčovou roli z hlediska rozvoje společnosti má ekonomika. Proto je politika koncentrovaným výrazem ekonomiky. V Kapitálu Marx dokazuje, že v rámci kapitalismu dochází k postupnému snižování míry zisku a relativnímu či absolutnímu zbídačování masy pracujících, což limituje existenci kapitalismu.⁶

Z těchto faktů Marx odvozoval nevyhnutelnost historického vítězství levice, reprezentující novou třídu – proletariát. Vývoj nicméně ukázal, že reálný politický proces je složitější než abstraktní teoretická schémata. Pomyslná spirála není lineárním pohybem vpřed, ale obsahuje i výkyvy zpět, spojené s porážkami, s neadekvátním řešením problémů, přičemž regres může být v případě jeho správného vyhodnocení předpokladem dalšího progresivního rozvoje. Regresivní pohyb, respektive nenaplnění pozitivních očekávání, ukázaly, že je nutné především vzít do úvahy objektivní obsah historického procesu v každém specifickém okamžiku, v konkrétní situaci a identifikovat, které hnutí je hlavním pramenem možného pokroku v dané situaci. Tento přístup je spojen v rámci marxistické teorie s pojmem epocha.

Obsah tohoto pojmu byl výsledkem analýzy událostí v druhé polovině 19. století a začátku 20. století, přičemž kromě shodných přístupů zde existovala řada diskutabilních tvrzení. O shodě svědčí slova V. I. Lenina, který ve své práci „Pod cizí vlajkou“, napsané v lednu 1915 a publikované v roce 1917, uvádí: „Je nepochybné, že žijeme na rozhraní dvou období, a jen tehdy,

⁵ MARX, K.: *Ke kritice politické ekonomie*. In: Vybrané spisy v 5 svazcích, Nakladatelství Svoboda: Praha, 1977. Sv. 2, s. 464-467.

⁶ MARX, K.: *Kapitál III-I*. Nakladatelství Svoboda: Praha, 1980. S. 205-258; Současný trh práce očima marxismu [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://casopisargument.cz/21343>

rozebereme-li především objektivní podmínky přechodu z jednoho období do druhého, můžeme pochopit nesmírně významné historické události... Obvyklé dělení historických období, mnohokrát citované v marxistické literatuře, ... je následující: 1) 1789-1871; 2) 1871-1914; 3) 1914 - ?“.⁷ Jak Lenin rovněž upozorňuje „hranice jsou zde, stejně jako všechny hranice obecně v přírodě a ve společnosti, podmíněné a pohyblivé, relativní, nikoli absolutní. A zvláště výjimečné a pozoruhodné historické události bereme jen zhruba jako milníky velkých historických hnutí“.⁸ Jednotlivé epochy (období) se vyznačují podle Lenina tím, že zde je vedoucí třída či subjekty, které mají klíčový vliv na vývoj v dané etapě a prostřednictvím, kterých se realizuje na dané etapě vývoje společenský pokrok. Pod pokrokem se rozumí možnost rozvíjet výrobní síly, vytvářet prostor pro produktivnější výrobní vztahy či ekonomické mechanismy, jako předpokladu rozšiřování prostoru pro svobodu.

Zásadním problémem bylo od samého počátku vymezení obsahu jednotlivých epoch. Počátek epochy 1789-1871 je spojován s Velkou francouzskou revolucí a její konec s francouzsko-pruskou válkou. Epocha zahrnuje 90 let a je charakterizovaná jako éra vzestupu buržoazie, jejího úplného vítězství. Je to vzestupná linie buržoazie, éra buržoazně demokratických hnutí obecně, buržoazně národních hnutí zvláště, éra rychlého rozpadu feudálně absolutistických institucí, které přežily samy sebe.⁹ Z hlediska definice epochy je logické, že její začátek je spojován s Francouzskou revolucí, na kterou navazovaly další revoluční vlny ve Francii a v evropském měřítku revoluční rok 1848, nicméně událostí, která charakterizuje konec této epochy, není Pařížská komuna, na jejíž odkaz se často odvolává levice, ale francouzsko-pruská válka 1871. Důvodem je to, že francouzská revoluce je buržoasní revolucí a francouzsko-pruská válka byla spojena se sjednocením Německa, tj. překonáním jeho feudální rozdrobenosti a vytvořením moderního státu, tj. naplněním poslání buržoazie. Proletariát, který byl produktem průmyslové revoluce, nebyl v tomto období schopen samostatné role, i když o svá práva začal bojovat – ve 30. a 40. letech se objevuje chartistické hnutí v Anglii, v roce 1836 Svaz spravedlivých, pro který píše Marx a Engels v roce 1848 program – Manifest komunistické strany. Pokusem o sjednocení levice byl vznik v roce 1864 I. Internacionály. Rozhodující silou v daném časovém období byla nicméně buržoazie. Pařížská komuna z hlediska logiky vývoje byla událostí důležitou pro levici, ale ne pro zajištění rozvoje výrobních sil dané doby.

Epocha 1871—1914 byla charakterizovaná jako období „neomezené vlády a úpadku buržoazie... kdy buržoazie přestává být pokroková a kdy vstupuje na scénu reakční a ultrareakční finanční kapitál“.¹⁰ Tato epocha byla podle marxistů v porovnání s předcházející relativně krátká – pouhých 45 let a končí vypuknutím 1. světové války v roce 1914 jako přelomové události v dějinách civilizace. Zásadním posunem mělo být to, že je to „období, v němž pomalu shromažďuje síly nová třída, nová demokracie“.¹¹ Dané konstatování se opíralo o fakt, že vzrostla organizovanost proletariátu a neprivilegovaných vrstev společnosti, vznikaly masové politické strany, včetně socialistických a sociálně demokratických politických stran, sdružených v II. Internacionále (1888). Pod jejich tlakem dochází k přijímání sociálního zákonodárství. Příkladem je politika premiéra konzervativní vlády Velké Británie B. Disraeliho (1804-1881), který v letech 1874-80 provedl řadu sociálních reforem. Podobně postupoval i kancléř Německa, konzervativec O. von Bismarck (1815-1898), který na jedné straně prosadil v roce 1878 v říšském parlamentu přijetí zákona zakazujícího sociální demokracii, na straně druhé začal v letech 1883-87 zavádět zákony ve prospěch pracujících, včetně sociálního pojištění. Navíc v řadě zemí došlo v tomto období k postupnému rozšiřování volebního práva, což nepochybně znamenalo rozšíření prostoru i pro levici. Sociální politika a rozšiřování volebního

⁷ LENIN, V. I.: *Pod cizí vlajkou* In: Sebrané spisy. Nakladatelství Svoboda: Praha, 1986. Sv. 26, s. 165-166.

⁸ Tamtéž s. 166.

⁹ Tamtéž s. 166.

¹⁰ Tamtéž s. 167.

¹¹ Tamtéž s. 167.

práva kromě tlaku levice měly ale ještě jeden důvod, a to koloniální expanzi. Ta vyžadovala zformovat expediční sbory, kde základní masu tvořily nižší vrstvy obyvatelstva, které bylo nutné zainteresovat na podpoře podobné politiky, a pokud masy z podobné politiky profitovaly, bylo možné rozšiřovat i volební právo. Ke stabilitě západních zemí měly přispět i dohody o rozdělení sfér vlivu v koloniích. Příkladem je Berlínská konference 1884-1885, kde se koloniální státy pokusily právně regulovat evropskou koloniální expanzi v Africe, včetně obchodních vztahů mocností.¹²

Tyto události, mající pozitivní dopady na společnost, vedly na levici ke sporům ohledně jejich významu, což se promítlo ve vymezování obsahu nové epochy, jejímž mezníkem se stal rok 1914 a vypuknutí 1. světové války. Obecná představa byla, že nová epocha by měla přivést buržoasii do stejného postavení, v jakém byli feudálové v prvním období.¹³ Shoda byla i na tom, že je to období imperialismu a imperialistických a rovněž z imperialismu vyplývajících otřesů,¹⁴ což ale neznamenalo shodu na řešení. Část liberálně orientované levice došla k závěru, že revoluce a revoluční hnutí nemusí být nutností, protože vývoj vytváří prostor pro evoluční překonání kapitalismu.¹⁵ Vypuknutí 1. světové války však ukázalo iluzornost tohoto přístupu – kapitalistické státy upřednostnily silové řešení před dohodami, dělnická třída se začala v důsledku války radikalizovat a koloniální periferie se začala bouřit proti metropolím.

Na slabiny tehdejší koncepce sociální demokracie poukázal V. I. Lenin, který se vymezuje vůči tradičnímu pojetí epoch a upozorňuje, že první epocha v řadě regionů pokračuje až do konce 19. století, kde jako příklad uvádí rusko-tureckou válku 1877 a turecko-řeckou válku v letech 1896-97, a že o žádné skutečně samostatné aktivitě soudobé demokracie, jež by odpovídala období přezrálosti a úpadku buržoasie, nemohlo být tehdy v celé řadě vyspělých zemí ani řeči.^{16, 17} Jinými slovy, tzv. „specifika“ druhého období se týkala jen vybraných zemí, které profitovaly z kolonií, a tudíž daná charakteristika neměla všeobecnou platnost, a navíc i zde existovaly protichůdné tendence. Lenin rozvíjí alternativní koncept, který se opírá o analýzu ekonomického vývoje společnosti. Svou metodologickou pozici Lenin zdůvodňuje slovy: „Bez pochopení ekonomických kořenů tohoto jevu a zhodnocení jeho politického a sociálního významu bychom se nemohli ani o krok přiblížit k řešení praktických úkolů komunistického hnutí a nastupující sociální revoluce.“¹⁸

Strategie aktérů epochy 1914-1990

Přelom 19. a 20. století se vyznačoval celou řadou specifíků, jejichž zobecnění bylo klíčovým pro stanovení nové strategie levice. Toto období, na rozdíl od epochy 1789-1871, které je obdobím domonopolního kapitalismu, kapitalismu volné soutěže, který začíná průmyslovou revolucí v Anglii na konci 18. století, je charakteristické vznikem monopolů a imperialismu, což bylo přiznáno nejen levicím, ale i konzervativcům a liberálům. Přiznat ale neznamená shodovat se ve vymezení obsahu a významu tohoto jevu. Lenin se jím zabíral ve své práci „Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu“. Podle něj je imperialismus poslední fází vývoje kapitalismu, kterou charakterizuje vláda monopolů, rozdělení světa a jeho bohatství mezi největší

¹² Berlínská konference [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://cs.eferrit.com/berlinska-konference-1884-1885-rozdelit-afriku/>.

¹³ LENIN, V. I.: Pod cizí vlajkou. In: Sebrané spisy. Nakladatelství Svoboda: Praha 1986. Sv. 26, s.167.

¹⁴ Tamtéž s. 167.

¹⁵ Tamtéž s. 171.

¹⁶ Tamtéž s. 167-168, 171.

¹⁷ Zde z textu není jasné, zda hovoří o druhém období, neboť následně přechází na charakteristiku třetího období a k druhému období se vrací až v dalším odstavci.

¹⁸ LENIN, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu. In: Sebrané spisy. Nakladatelství Svoboda: Praha 1986. Sv. 27, s. 330.

kapitalistické mocnosti, doprovázené krizemi a válkami. Vzhledem k tomu, že práce „Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu“ byla napsaná v lednu – červnu 1916 a poprvé otištěná v polovině roku 1917, tj. rok poté, co Lenin napsal stať „Pod cizí vlajkou“, kde polemizuje z jeho hlediska s nesprávnými názory na obsah epochy, je jeho analýza upřesněním ekonomicko-politického základu pro změnu systému a v rámci marxistické teorie i obsahu nové epochy.

Vedle radikálně levicového názoru Lenina, že „Imperialismus je především proletářské sociální revoluce“,¹⁹ ale existovala celá škála alternativních pohledů na podstatu imperialismu. V konzervativním pojetí je imperiální politika, tj. imperialismus, přirozeným procesem růstu státu, je to jeho expanze s cílem zajistit kvalitní život obyvatelstva, šířit civilizaci a žádoucí hodnoty. V teoretické rovině je tento přístup spojen s geopolitikou, zdůvodňující nutnost územní expanze. Ke stoupencům této doktríny patřil v Německu F. Ratzel (1844-1904), R. Kjellen (1864-1922), K. Haushofer (1869-1946), v USA A. T. Mahan (1840-1914), ve Velké Británii H. Mackinder (1861-1947), v Japonsku G. Tanaka (1864-1929), v Rusku L. Gumilev (1912-1992).

V reformně socialistickém (liberálním) pojetí je imperialismus spojen s kolonialismem a byl vzhledem k řadě negativních projevů některými teoretiky odmítán. Anglický ekonom J. A. Hobson (1858-1940) ve svém díle „Imperialismus: studie“, vydané v roce 1902, spojoval imperialismus s růstem monopolního kapitálu a následnou krizí nedostatečné spotřeby. Imperialismus je pro něj špatný obchod nejen kvůli vysokému riziku a vysokým nákladům, ale je špatný i pro demokracii, a proto je morálně zavrženíhodný.²⁰ V rámci sociálně demokratického hnutí byla rozšířena verze K. Kautského (1854-1938), který přišel s termínem ultraimperialismus. Ten podle něj představuje logickou vývojovou linii kapitalismu, který ztrácí svou militantní a agresivní podobu. Kautský ve své argumentaci navazuje na ideje J. Hobsona a K. Liebknechta o možném propojení kartelů z více zemí, což snižuje rizika jejich vzájemné konfrontace. Imperialismus, jak ho pojímá Kautský, tvoří kapitalistické státy, které v maximální míře vykořisťují práci v agrárních regionech, aby zlepšily jak produktivitu svého imperialistického národa, tak svůj trh. Jediným způsobem, jak by kapitalisté mohli udržet systém a zároveň se vyhnout stagnaci, by bylo, kdyby nejbohatší národy vytvořily kartel stejným způsobem, jakým spolupracovaly banky, dohodly se na omezení své konkurence a zřekly se závodů ve zbrojení s cílem udržet své exportní trhy a systém vykořisťování.²¹

Leninova verze imperialismu se potvrdila vznikem SSSR a komunistických režimů, nicméně v praktické politice se de facto prosazují ve 20. století všechny tři varianty pojetí imperialismu – geopolitická, levicově liberální a leninská, které spolu soupeřily v podobě strategií jednotlivých sociálních subjektů o vliv na společnost a způsob řešení společenských problémů.

V praktické politice je geopolitická varianta spojená s územní expanzí. Za první imperialistickou válku je považována americko-španělská válka 1898, která vedla k přerozdělení kolonií Španělska v Karibiku a v Asii ve prospěch USA. V plné síle se geopolitická varianta projevila v rámci 1. světové války (1914-1918), která byla de facto válkou dvou bloků – Trojdhody (Francie, carské Rusko a Velká Británie) a Ústředních mocností (Německo, Rakousko-Uhersko a Osmanská říše). Válka skončila zánikem monarchií v poražených státech, vznikem celé řady národních států a přerozdělením kolonií ve prospěch vítězných mocností. Zároveň končí i pokus Velké Británie o prosazení unipolárního modelu s její dominancí – do hry vstupuje v Asii Japonsko, konkurující tradičním evropským koloniálním mocnostem, a USA, které i přes poli-

¹⁹ LENIN, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu. In: Sebrané spisy. Nakladatelství Svoboda: Praha, 1986. Sv. 27, s. 330.

²⁰ *Imperialism: A Study*. [online]. [cit. 2024-01-11]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=qULaZH2FEAgC&pg=PA59&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

²¹ Kautsky, Karl: Ultra-imperialism. [online]. [cit. 2024-01-11]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>.

tiku izolacionismu rozšiřují sféry svého ekonomického vlivu. Významným hráčem se v 30. letech opět stává Německo po převzetí moci Hitlerem a nově SSSR. Rozpory imperialistické epochy vyúsťují následně do 2. světové války, která v Evropě začala 1. září 1939 napadením Německa na Polsko, na jehož stranu se přidává Velká Británie a Francie. V Asii začíná válka 7. prosince 1941 napadením USA Japonskem, které vyhlásily válku i Německu. Po napadení SSSR Německem 22. 6. 1941 vznikají dva bloky – státy Osy (Německo, Japonsko, Itálie) a Spojenci (USA, SSSR, Velká Británie a Francie). Součástí soupeření mocností byla politika appeasementu, kdy ve jménu strategického vítězství se obětují méně významné subjekty (obětování Madžuska v roce 1936, Československa Mnichovskou dohodou 1938, anšlussem Rakouska 1938 a fakticky i Polska v roce 1939, kdy jim žádná zásadní pomoc ze strany Francie a Velké Británie nebyla poskytnuta). Novým faktorem, nejen v Evropě, se stává SSSR, který se prezentuje jako opora mezinárodního dělnického hnutí a národně osvobozenického hnutí kolonií a využívaje rozporu mezi kapitalistickými státy a zejména po 2. světové válce expanduje. Vítězem soupeření států o dominanci se po roce 1945 stávají USA, které jako hegemon Západního světa vstupují do konfrontace se SSSR v rámci bipolárního modelu mezinárodních vztahů. Z geopolitického hlediska epocha zahájená v roce 1914 končí rozpadem SSSR a socialistického tábora, pokusem USA nastolit unipolární model a klíčovým se stává opět soupeření kapitalistických států o dominanci.

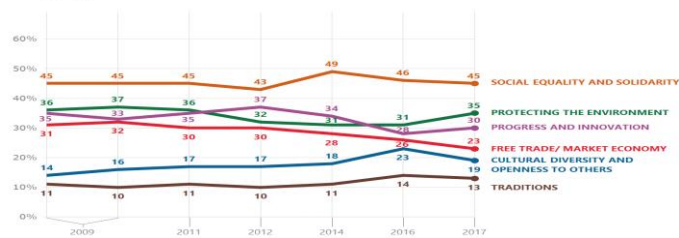
Levicově liberální varianta, zahrnující i model ultraimperialismu, vedla k vytváření státu blahobytu v nedokončené podobě New Dealu v USA v letech 1933-1937 a politické a ekonomické integraci Západu po roce 1945 – Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO), Evropské hospodářské společenství (EHS), Evropské společenství (ES), Evropská unie (EU). Předpoklad evolučního vývoje směřujícího k všeobecné prosperitě a demokracii se nicméně naplnit nepodařilo. Chronickým problémem Západu je deficit demokracie, pocit sociální nespravedlnosti části obyvatelstva a neo/koloniální politika vůči zemím třetího světa, spojená zpočátku s potlačováním národně osvobozenického hnutí v koloniích a následně s nespravedlivou směnou produktů.²² Deficit demokracie v EU měl být řešen vznikem Evropského parlamentu v roce 1979 a rozšiřováním jeho pravomocí, nicméně paralelně s touto tendencí dochází k posilování role Evropské komise na úkor členských států a s kursem na federalizaci Evropy dochází k omezování role národních parlamentů, což ne všem vyhovuje – viz BREXIT. Navíc praxe ukazuje, že eurobyrokracie se dopouští chyb v rozhodování, které dopadají na obyvatelstvo členských států a jejich ekonomiku – za příklad můžeme uvést bionaftu, migraci, Zelenou dohodu pro Evropu (Green Deal), covid, upřednostňování použití síly před diplomacií při řešení konfliktu na Ukrajině. To ve svém souhrnu může vést k dalším x-exitům. Reálné obavy vyvolává i míra sociální nespravedlivosti. V důsledku globalizace roste příjmová nerovnost prakticky všude. Ne náhodou podle průzkumů Eurobarometru z roku 2017 občané EU považují sociální rovnost a solidaritu za důležitější, než jsou ekologie, inovace, volný trh, kulturní rozmanitost a tradice. Stejně tak nelze považovat za náhodu, že v USA má podle Gallupova průzkumu z roku 2019 pozitivní názor na socialismus 43 % populace a dokonce 58 % mladých lidí ve věku 18–34 let.²³

²² Problém měl být řešen v rámci Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD), ustanovené v roce 1963.

²³ four-americans-embrace-form-socialism [online]. [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://news.gallup.com/poll/257639/four-americans-embrace-form-socialism.aspx>.

Graf 1: Hodnotové preference občanů EU (2017)

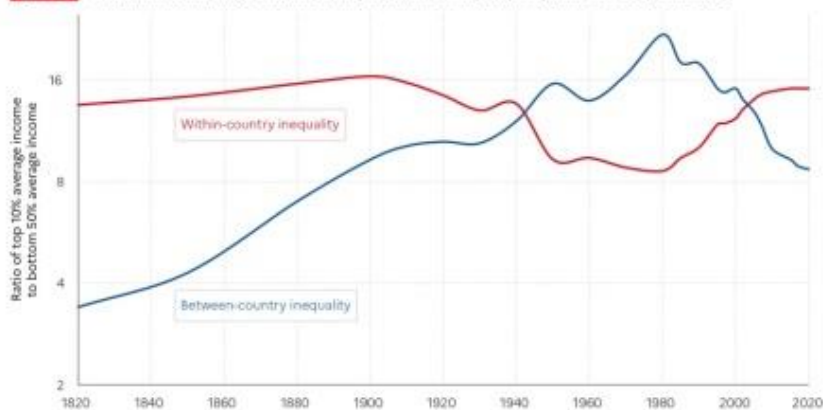
Q3 From the following items, which two should our society emphasise in order to face major global challenges? (MAX. 2 ANSWERS) (% - EU)

Zdroj: Special Eurobarometer 467 – Wave EB88.1 – TNS opinion & social, c. 17, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion>

Graf 2: Globální příjmová nerovnost 1820-2020

Figure 2.4 Global income inequality: Between-country vs Within-country inequality (ratio T10/B50), 1820-2020

Interpretation: Between-country inequality, as measured by the ratio T10/B50 between the average incomes of the top 10% and the bottom 50% (assuming everybody within a country has the same income), rose between 1820 and 1980 and has since strongly declined. Within-country inequality, as measured also by the ratio T10/B50 between the average incomes of the top 10% and the bottom 50% (assuming all countries have the same average income), rose slightly between 1820 and 1910, declined between 1910 and 1980, and rose since 1980. Income is measured per capita after pensions and unemployment insurance transfers and before income and wealth taxes. **Sources and series:** wir2022.wiif.world/methodology and Chance and Pickett (2021).

Problém zůstává i přes pozitivní trendy v řešení nerovnosti v příjmech mezi bývalými metropolemi a koloniemi. Je otázkou, do jaké míry agenda Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) byla úspěšná, jak to ukazuje graf č. 2. Fakticky se nepodařilo nastolit Nový mezinárodní ekonomický řád (NIEO) prosazovaný od 70. let 20. století, a i dnes realizovaný Všeobecný systém preferencí (GSP) působí výběrově. Se zánikem komunistických režimů v Evropě jsou obchodní vztahy Sever Jih nastaveny ve prospěch Severu. Od roku 2014 má EU obchodní přebytek zboží s Afrikou, který dosáhl vrcholu 33 miliard EUR v roce 2016. V roce 2021 došlo k nárůstu zboží vyváženého z EU do Afriky (+21 miliard EUR ve srovnání s rokem 2020) a také ke zvýšení zboží dovezeného do EU z Afriky (+41 miliard EUR ve srovnání s rokem 2020), přičemž EU zaznamenala přebytek obchodu se zbožím s Afrikou ve výši 4 miliard EUR. Signifikantní je rovněž obchod USA a zemí Střední a Jižní Ameriky. Deficity USA v zahraničním obchodě, spojené i s vývozem kapitálu v rámci přesunů výroby do ekonomicky výhodnějších zón Střední a Jižní Ameriky v dekadě 1985-1991 a 1999-2008, byly zaměněny proficity po roce

2013.²⁴ Logicky se objevuje otázka, do jaké míry snižování nerovnosti na Západě a jeho jednota byly následkem existence SSSR a jeho propagandy o společnosti rovnosti.

Třetí zmíněná strategie – strategie komunistické levice se vznikem SSSR prošla řadou proměn a byla výsledkem řady sporů. První se týkala možnosti socialistické revoluce v Rusku, které nepatřilo na začátku 20. století k nejrozvinutějším kapitalistickým zemím, a tím jako by Leninova koncepce možného vítězství socialismu v Rusku byla v rozporu s marxistickou teorií, protože Marx v roce 1848 hovořil o možnosti revoluce v nejrozvinutějších kapitalistických státech, tj. USA, Velké Británii, Francii a Německu. Lenin na základě ekonomické analýzy stupně ekonomického rozvoje v Rusku na začátku 20. století ve své práci „Vývoj kapitalismu v Rusku“²⁵ z roku 1899 však přišel k závěru, že v Rusku existuje i přes řadu feudálních struktur vysoká míra koncentrace a centralizace kapitálu srovnatelná s nejrozvinutějšími zeměmi Západu a že je zde možná socialistická revoluce. Rusko za dané situace představovalo slabý článek kapitalistického řetězce, na který měly navázat revoluce ve vyspělejších kapitalistických zemích. Revoluční situace ve světě, vznik Republik rad v Bavorsku, Maďarsku a na Slovensku v roce 1919 tento závěr částečně potvrdil, nicméně porážka Rudé armády pod Varšavou v roce 1921 a poválečná stabilizace kapitalismu byly s tímto závěrem v rozporu. Za této situace přichází V. Lenin a J. Stalin, na rozdíl od L. Trockého s tezí o možnosti udržení socialismu v jedné zemi, tedy v Rusku, protože to se nachází ve specifické situaci. Podle nich Rusko z jedné strany disponuje dostatečnými zdroji a velikostí pro budování základů socialismu, díky čemuž může čekat a podporovat revoluční hnutí všude ve světě, ze strany druhé v podmínkách imperialismu existující rozpory mezi kapitalistickými státy brání jejich sjednocení proti socialistickému státu. Vývoj před 2. světovou válkou tento koncept potvrdil. Po 2. světové válce pak vzniká tzv. socialistický tábor a dochází k jeho soupeření v rámci bipolarity se Západem. Proces měl být završen plným a konečným vítězstvím socialismu (komunismu) jednak expanzí – podporou revolucí radikální levice ve světě, jednak prosazováním politiky mírového soužití, v rámci kterého se mělo prokázat, že socialistické ekonomické vztahy jsou produktivnější než kapitalismus.²⁶ Oficiální charakteristikou epochy, zahájené „Velkou říjnovou socialistickou revolucí (VŘSR), bylo v rámci marxisticko-leninské ideologie spojenectví socialistických zemí, dělnické třídy Západu a národně osvobozenického hnutí kolonií, tzv. hybných sil epochy, které měly garantovat likvidaci kapitalismu.²⁷ Zásadním problémem realizace dané strategie byly neshody na koncepci rozvoje socialismu mezi socialistickými státy, vedoucí k ideologické konfrontaci (Jugoslávie 1965, ČSSR 1968) a i vojenské konfrontaci (sovětsko-čínský konflikt na Usuri 1969, čínsko-vietnamská válka 1978), ale i neshody v SSSR ohledně ekonomické strategie budování socialismu. S kritikou kultu osobnosti J. V. Stalina na 20. sjezdu KSSS v roce 1956 byly N. Chruščovem odmítnuty i ekonomické reformy stalinského modelu a měl být realizován voluntaristický projekt přechodu ke komunismu v horizontu 20 let. Nástup L. Brežněva sice vedl k ekonomické stabilizaci a podpoře uvolňování napětí mezi Západem a SSSR, nicméně přetrvávala ekonomická nevykonnost příkazové ekonomiky. Elity v SSSR de facto realizovaly od 70. let 20. století politiku konvergence – sbližování s kapitalismem, byť ji teoreticky popírali.²⁸ Otevřeně se k tomu přihlásil až M. Gorbačov, který hlásal tezi o dominanci všelidských hodnot,

²⁴ Trade in Goods with South and Central America [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0009.html>.

²⁵ LENIN, V. I.: Vývoj kapitalismu v Rusku [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>.

²⁶ 21-й (внеочередной) съезд КПСС (27 января - 5 февраля 1959 года): Стенографический отчет. Том 1. [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20140525233634/publ.lib.ru/ARCHI-VES/K/KPSS/KPSS.html#021>. (VE: Ty mezery před KPSS jsou divné.)

²⁷ Základy vědeckého komunismu. Nakladatelství politické literatury: Praha 1965. S. 102-130.

²⁸ СПИЦЫН Е.: По «плану Андропова» СССР должен был стать частью Запада [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://dzen.ru/a/ZiAlHR69glnw1Ssp>.

kteře jsou nadřazeny třídňím hodnotám, přičemž konzervativní síly Západu hovořily o politice uvolňování napětí v 70. letech 20. století jako o studené válce s komunismem a jednoznačně upřednostňovaly západní hodnoty proti „všelidským hodnotám“, které by zahrnovaly i hodnoty komunistického bloku. „Vítězná epocha“ tak skončila privatizací společenského vlastnictví, které mělo garantovat úplné vítězství socialismu, a rozpadem komunistického bloku ve východní Evropě. S jeho zánikem zaniká i konkurent Západu v sociální oblasti, která přestává být pro Západ prioritní.

Vedle marxisticko-leninské (sovětské) varianty pojetí socialismu existovaly v rámci komunistického hnutí i varianty další – maoistická varianta Číny, jugoslávská varianta samosprávného socialismu, eurokomunismus a další. Zajímavá je i varianta pojetí epochy známého levicového marxistického teoretika I. Walersteina, který ve své knize „After Liberalism“, vydané v roce 1995, vycházejze z koncepce světového ekonomického systému, odlišně pojímá roli a místo SSSR. I. Wallerstein má oproti Leninovu vizionářství jednu výhodu, může rekapitulovat důvody porážky SSSR na základě reálných procesů, které Lenin nemohl předpovídat. Co je důležité zároveň zmínit, Walerstein porážku SSSR nechápe jako vítězství liberalismu, jak to naznačuje název knihy, a zároveň perspektivu socialismu odvozuje od analýzy vývoje kapitalismu v období 1789-1989, tj. v marxistickém pojetí několika na sebe navazujících epoch. Podle Wallersteina se po roce 1945 prosazuje unipolární model s dominancí USA, kde SSSR má vlastní sféry vlivu a vzhledem k slabé ekonomice hraje de facto roli podřízeného imperialistického agenta USA (subimperialist agent of the USA), který poskytuje USA ideologický štít bojovníka proti komunismu.²⁹ Je pochopitelně otázkou, zda lze hovořit o slabé ekonomice SSSR, kterému se podařilo obnovit válkou zničenou zemi a rozjet jaderný a kosmický program (převněství v budování jaderné energetiky a letech do vesmíru), nicméně je fakt, že v 70. letech se SSSR v rámci politiky uvolňování (détente), kterou Wallertein nazývá balzámem pro brežněvovskou byrokracii po šokové vlně 1968,³⁰ stává dodavatelem surovin pro Západ. I přes pokusy změnit hospodářský mechanismus vládnoucí elita SSSR fakticky rezignovala na ekonomické soupeření se Západem prostřednictvím technologického rozvoje vedoucího k vyšší produktivitě práce, než měl kapitalismus. Gorbačovská přestavba jako pokus humanizovat socialismus, tak skončila „plánovaným“ rozpadem SSSR.³¹ V současnosti existující komunistické režimy – Čína, Vietnam jsou podobně jako kdysi SSSR ekonomicky integrovány do systému kapitalistických vztahů, což limituje možnosti jejich samostatného vývoje.

Epocha a úkoly levice

Porážka komunistických režimů východní Evropy v 90. letech a prosazení liberálních a konzervativních strategií nelze automaticky považovat za jejich vítězství, neboť k vítězství je nutné být schopen svět stabilizovat, a to se nedařilo. „Oslavované vítězství“ nesocialistických ideologií se může proto stát i jejich Pyrrhovým vítězstvím. Zároveň porážka radikální levice v podobě komunistických režimů jednoznačně znamená, že vstupujeme do nové epochy. Jestliže použijeme analogii z minulosti, pak zřejmě „žijeme na rozhraní dvou období“, tvořeném přechodem od imperialismu ke globálnímu systému, což je analogie epochy 1871-1914, která v sobě zahrnovala přechod od domonopolního kapitalismu ke kapitalismu monopolnímu a imperialismu.

Představiteli globálního kapitalismu jsou mezinárodní finanční oligarchie, transnacionální korporace (TNK) a fondy, mezinárodní instituce a zůstávají jimi i ekonomicky silné státy nebo

²⁹ WALTERSTEIN, I.: *After Liberalism* New York: The New Press, 1995. S. 10, 12-13.

³⁰ Tamtéž s. 16.

³¹ "Целью всей моей жизни было уничтожение коммунизма." М. С. Горбачёв [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=aqKzrazb6pY>.

jejich koalice. V současné fázi globalizace získávají rozpory, respektive konflikty kapitalistické společnosti novou formu a obsah. Ke klíčovým patří:

- Rozpory mezi TNK a národními státy.
- Rozpory mezi USA (Západem) a Čínou.
- Rozpory mezi imperialistickými státy.
- Rozpory mezi metropolemi a nekoloniální periferií.
- Rozpory mezi buržoasií a dělnickou třídou.

S rozvojem technologií a růstem spotřeby přírodních zdrojů se důležitým stává i rozpor mezi nekontrolovaným vývojem lidské civilizace ve formě kapitalismu a vnějším přírodním prostředím, v rámci kterého se realizují společenské rozpory. Rozhodujícím faktorem řešení rozporů a garantem vítězství některého ze subjektů v dané epoše bude technologický rozvoj, respektive nastolení vztahů, které technologický rozvoj umožní. Tím zároveň může být odstartován pohyb k další epoše, jejímž technologickým základem se stane automatizace, nanotechnologie, umělá inteligence a další, které vyvolají revoluční změny, jejichž dopad na společnost bude zásadní a nemusí být vzdálený Marxově představě o komunismu. To může být mimo jiné jedním z důvodů snah omezit nebo destruovat rozvoj výrobních sil společnosti.

Strategie jednotlivých aktérů v rámci současné „přechodné epochy“ odpovídají jejich ideologickému zakotvení a v mnohém navazují a v různé míře modifikují projekty předcházejícího období. Dnes prosazovaný liberální model globalizace navazuje na projekt Římského klubu. Římský klub, globální think tank založený v roce 1968, se prezentoval svou zprávou Meze růstu (Limits to Growth), jejíž závěry byly představeny na mezinárodních setkáních v Moskvě a Rio de Janeiro v létě 1971. Studie byla založena na počítačové simulaci exponenciálního ekonomického a populačního růstu s limitovanými zdroji, kterou financovala nadace Volkswagenu. Tato studie spolu s hrozbami války mezi SSSR a USA, jak to ukázaly Berlínská krize 1958-61 a Kubánská krize 1962, a modelování možných následků jaderné války, se staly faktorem pro akceptování koncepce uvolňování i teorie konvergence systémů. Na tomto základě došlo k podpisům řady dohod o omezení zbrojení a zároveň k růstu ekonomické spolupráce Západ – Východ, kde se komunistický blok dostával do závislosti. Paralelně s liberálním modelem se prosazoval ale i model tzv. nové pravice, upřednostňující konfrontaci, na který navazují současní stoupenci udržení hegemonie USA a Západu. Nová pravice představuje propojení hodnot neoliberalismu a neokonzervatismu. Její vznik byl reakcí na přetrvávající existenci komunistických režimů a rozšiřování jejich vlivu v Africe a Asii. Neoliberální proud nové pravice oproti liberalismu akceptuje prosazování demokratických (tj. západních) hodnot i cestou použití i násilí a neokonzervativní proud oproti konzervatismu prosazuje udržení řádu, tj. hegemonie USA a Západu v celosvětovém měřítku. Cílem nové pravice bylo dosáhnout v rámci „studené války“ a s použitím nástrojů hybridní války porážky komunistických režimů a upevnění pozice Západu v čele s USA. Kongres USA dokonce uděloval medaile za úspěšné završení studené války. Je paradoxem, že období studené války je časováno roky 1947-1991, tj. zahrnuje i uvolňování napětí v 70. letech. Kapitalismus, respektive imperialismus tak v pojetí nové pravice a konzervativců představuje období koloniálních válek, horkých válek, studených válek a protiteroristických válek, které plavně přecházejí jedna v druhou. Radikální levice na rozdíl od výše uvedených dnes nemá zformovanou koncepci, která by přesáhla horizont každodennosti. Boj za každodenní potřeby neprivilegovaných vrstev je sice důležitý pro obnovení důvěry, nicméně neřeší problém alternativy k liberálním a konzervativním modelům, jejichž obsahem je destrukce systému v zájmu udržení pozice privilegovaných vrstev, a ne rozvoj systému.

Začátek nové epochy je typický především strategiemi globálního kapitalismu, či postkapitalismu. Ke globálním projektům patří projekt „velkého resetu“ à la Klaus Schwab a projekty transnacionální v podobě washingtonského konsensu. Při prezentaci oba projekty, vycházející

z liberálních hodnot, kladou důraz na sociální a ekologickou problematiku a na rovnost. V praktické realizaci se ale prosazuje neo/konzervativní hodnotový přístup, zaměřený na udržení existujícího řádu, opírajícího se o nerovnost, jak uvnitř států (kompetentní elita x nekompetentní masa), tak v rámci mezinárodních vztahů (dominantními aktéry se stávají transnacionální korporace a nadnárodní instituce). Je možné si položit otázku, zda rozdíl mezi deklarovaným a reálným je spojen s PR a vytvářením virtuální reality, která má zajistit prodejnost koncepce, nebo s iluzemi některých aktérů nedoceňujících tržní mechanismy, v rámci kterých se prosazuje s nevyhnutelností ziskový model chování. Co dále spojuje obě varianty globálních projektů je požadavek omezit vliv národních států, bránících globalizaci ať už v podobě světové vlády nebo v podobě volného pohybu kapitálu a pracovní síly (migrace).

Mezi oběma projekty jsou zároveň i rozdíly. Projekt „velkého resetu“ zahrnuje v ideální verzi tři základní položky – vytvoření podmínek pro „ekonomiku zainteresovaných stran (Stakeholder economy)“; budování „odolnějšího, spravedlivějšího a udržitelnějšího“ systému s využitím environmentálních, sociálních a správních metrik (ESG) a využití inovací čtvrté průmyslové revoluce.³² Pro „stakeholder economy“ by mělo platit, že lidé a planeta mají stejnou nebo vyšší hodnotu než krátkodobé zisky, že odměňovány jsou podniky, které pomáhají všem komunitám ke zdraví a prosperitě, a že cílem je blahobyt člověka a životní prostředí. Vzhledem k tomu, že klíčovým aspektem pro blahobyt člověka je planeta, kterou lidé devastují, jádrem koncepce se stává Green Deal, a to v radikální podobě, neboť řada procesů spojených se znečištěním a předpokládanými změnami klimatu vyžaduje okamžitá a zásadní rozhodnutí. Praktická realizace vyžaduje záměnu fosilních paliv (ropa, uhlí, plyn, jaderná energetika) obnovitelnými zdroji, které ale zatím nevytvářejí potřebné zdroje pro rozsáhlý průmysl a osobní spotřebu vyspělého Západu; zastavení industrializace méně rozvinutých zemí, která by vedla k dalšímu znečištění; přechod na udržitelné zemědělství – omezení chemizace, omezení chovů zvířat a snížení spotřeby masa. Důsledkem těchto opatření bude růst ceny produkce a omezení spotřeby, takže slíbený blahobyt může být jen těžko pro všechny. Část teoretiků velkého resetu dokonce předpokládá, že daná omezení nebudou pro záchranu planety dostačující a že je perspektivně žádoucí snížit populaci. Krokem k tomu může být podpora LBGT, může to ale být i následek (nechtěný) šíření nakažlivých nemocí, snížení dostupnosti zdravotnictví, snížení úrovně bezpečnosti v důsledku nekontrolované migrace a válečných konfliktů apod.³³

Je logické, že ti, kteří jsou přijatými opatřeními omezeni, budou vystupovat proti jejich zavádění – ekonomicky méně rozvinuté státy, nižší vrstvy, průmyslová buržoasie, část elity národních států. Vzhledem k tomu, že dané subjekty hledají oporu u národních států, je nutné pro prosazení koncepce velkého resetu omezit jejich vliv na rozhodování cestou omezení demokracie a vlivu národních států a přenesení kompetencí na nadnárodní struktury – finanční oligarchii a ji obsluhující byrokracii mezinárodních organizací. Jednou z variant, jak získat podporu občanů pro daný scénář, je prokázat neefektivnost demokracie na úrovni národních států pro řešení problémů. Příkladem jsou narativy o nedostatečných opatřeních zaměřených na snížení rizika klimatické změny upřednostňováním sociální a ekonomické stability, narativy o neadekvátním chování vůči migrantům a jejich odmítání, narativy o nemožnosti zajistit v rámci jednotlivých států bezpečnost obyvatelstva (kriminalita, války, terorismus...). Proti politice velkého resetu se staví tradiční konzervativní síly (M. le Pen ve Francii, N. Farage ve Velké Británii, V. Orbán v Maďarsku, T. Okamura v Česku, D. Tramp v USA), část neliberální levice

³² Schwab, Klaus (3 June 2020): *"Now is the time for a 'great reset'"*. World Economic Forum. [Archived](#) from the original on 30 January 2021. Retrieved 1 February 2021.

³³ Degrowth – what's behind the economic theory and why does it matter right now? [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/what-is-degrowth-economics-climate-change/>.

(K. Konečná v Česku, S. Wagenknecht v Německu, R. Fico na Slovensku) a státy bývalého třetího světa přimykající se k BRICS. Pokud by se podařilo scénář velkého resetu i přes odpor výše uvedených sil naplnit, pak by se de facto prohloubila nerovnost jak ve vnitrostátním, tak i mezinárodním prostředí, došlo by k omezení demokracie a bylo by s vysokou mírou pravděpodobnosti zachováno současné mocenské status quo, kde dominuje finanční oligarchie Západu. Pokud by se daná varianta, spojená s redukcí v řadě oblastí, prosadila jen na Západě, je pravděpodobný jeho ekonomický kolaps v důsledku ztráty konkurenceschopnosti, což se týká zejména Evropy a EU.

Základem druhé varianty tzv. Washingtonského konsenzu je desatero hospodářských pravidel, sepsaných roku 1989 ekonomem Johnem Williamsonem jako „pomoc rozvíjejícím se státům“, který je jeho kritiky charakterizován jako manuál neoliberační politiky. Pravidla zahrnují především požadavky na makroekonomickou stabilizaci, otevření ekonomik v rámci obchodu a investic a posílení tržních sil v rámci domácího hospodářství. Dokument se zmiňuje i o veřejných výdajích, které by měly být přesměrovány z dotací směrem k širokému poskytování klíčových služeb podporujících růst a chudé vrstvy. Co zde podle kritiků chybělo, bylo budování institucí, cílené úsilí o zlepšení příležitostí pro nejslabší vrstvy a snižování chudoby. Na Washingtonský konsensus navazoval pokus Transpacifického partnerství (*Trans-Pacific Partnership, TPP*) z roku 2005 představující vícestrannou regionální dohodu o volném obchodu a spolupráci členských států. Jejím cílem mělo být zmenšení obchodních bariér a stanovení společných norem, které zasahují do několika obchodních odvětví. Součástí dohody měl být i požadavek na dodržování pracovního práva a ochranu životního prostředí. I přes námitky, že dohoda upřednostňuje zájem transnacionálních korporací a ostatní zájmy jsou jen jejich přikrytím, dohoda nakonec ztroskotala na nezájmu USA ji ratifikovat, protože podle D. Trampa, tehdejšího presidenta USA, sice oslabuje Čínu, která na ni neparticipovala, ale neřeší problém amerických deficitů. V návaznosti na to ztroskotalo rovněž Transatlantické obchodní a investiční partnerství (*The Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP*), jehož zastánci očekávali, že dohoda bude pro ekonomiku států EU znamenat přínos 120 miliard €, 90 miliard pro tu americkou a pro zbytek světa 100 miliard €, naopak oponenti tvrdili, že smlouva posílí pozici nadnárodních korporací, omezí demokracii a ztíží úlohu národních vlád při regulaci trhu ve prospěch občanů.³⁴

Nehledě na odmítnutí „trans dohod“, část TNK využívá své vlivové pozice v politice a realizuje zisky i v rámci projektu velkého resetu. Vzhledem k propagandě zdůrazňující rizika spojená s klimatickými změnami, šířením epidemie covidu a další události, je zde zisk pro některé TNK garantován, a pokud vznikne hrozba, že někdo jiný nabídne levnější řešení nebo zpochybní hodnověrnost „jediného správného řešení“, příslušné nadstátní nebo státní instituce zasáhnou v jejich prospěch. Příkladem jsou sankce nebo cla uvalovaná na čínskou levnou produkci i v oblasti ekologie, či odmítání ruské vakcíny proti Covidu a obecně sankce uvalené na Rusko, tvořící pro Západ nejen politického, ale v některých oblastech i ekonomického konkurenta, disponujícího navíc surovinami tak žádanými Západem. Boj s konkurencí je doprovázen a doplňován bojem s jí šířenými dezinformacemi, kde oficiální západní narativy jsou vydávány za pravdu poslední instance. Pozitivní efekt účasti TNK na velkém resetu je pro větší část z nich nicméně dílčí, protože velký reset vede k deindustrializaci a poklesu kupní síly obyvatelstva. Kompenzací, byť zase jen pro část TNK, spojených s vojensko-průmyslovým komplexem, a ziskem

³⁴ This transatlantic trade deal is a full-frontal assault on democracy [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/nov/04/us-trade-deal-full-frontal-assault-on-democracy>; Obchodní dohoda TTIP umožní americkým firmám vysoudit na evropských vládách miliardy dolarů [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/75062-obchodni-dohoda-ttip-umozni-americkym-firmam-vysoudit-na-evropskych-vladach-miliardy-dolaru.html>.

finančního sektoru se v současnosti stávají rostoucí vojenské výdaje. Ty jsou zdůvodňovány růstem hrozeb spojených se snahou takových států jako je RF, Čína, Irán, Severní Korea a dalších narušit hegemonii Západu v čele s USA. V rámci narativů PR jsou tyto hrozby zdůvodňovány slovy, jako je porušování pravidel civilizovaných národů, přibližováním se některých států k hranicím NATO, nedemokratickým či totalitním charakterem politických systémů nepřátelských států apod. Příčiny konkrétních konfliktů jsou pak interpretovány v celé řadě případů jednostranně, a někdy i v rozporu s fakty. Tato situace vede z druhé strany k vytváření řady „konspirativních koncepcí“ obviňujících TNK a jejich stoupence – části elity USA i EU z cílevědomého vyvolávání problémů nadhodnocováním hrozeb nebo jejich eskalací. Paradoxem této situace je, že se na jedné straně hovoří o ekologii a ze strany druhé se ignoruje znečištění spojené s válečnými konflikty, a rovněž v duchu hesla „chceš mír, připravuj válku“ se požaduje, aby se upřednostnila příprava na silové řešení před řešením palčivých sociálních a ekologických problémů společnosti jak uvnitř států, tak i v mezinárodním měřítku.

Kromě globálních projektů jsou pro současnou epochu typické, a to je její klíčová vlastnost, regionální projekty. Ty se objevují na bázi rozpadu bipolárního a neudržitelnosti unipolárního modelu mezinárodních vztahů a reprezentují jednotlivé ekonomicky vlivné státy jako je Velká Británie, Francie, Čína, Rusko, Indie, Brazílie, JAR nebo seskupení států, které se odmítají podřídit globálním projektům či aspirují na získání vlivu při rekonstrukci mezinárodních vztahů.

Důležitou roli získává rozšiřující se BRICS sdružující země odmítající hegemonii Západu a destrukci národních států v zájmu TNK v rámci globalizujícího se světa. Z původních 5 zemí se dnes BRICS rozrostl do organizace sdružující 9 zemí, kde k novým státům patří Egypt, Etiopie, Irán, Spojené arabské emiráty, přičemž je zjevný zájem dalších 43 států. V současné době ve státech BRICS žije 42 procent obyvatelstva světa, celkový HDP uskupení tvoří 26 procent světové ekonomiky a země BRICS se podílejí z 18 procent na světovém obchodu.³⁵ Na tato čísla má především vliv Čína, jejíž podíl na HDP v BRICS je 56 procent. Tři členské země – Rusko, Čína a Indie – jsou navíc držitelé jaderných zbraní.

K důležitým organizacím Západu patří EU, jejíž vliv nicméně postupně klesá, což je dáno i snižujícím se podílem EU na světovém HDP³⁶. Důvodem je jak politika velkého resetu, prosazovaná současnou elitou EU, tak i růst ekonomik bývalých kolonií či polokolonií. V důsledku rostoucích problémů spojených i s nekompetentními či nejednoznačnými rozhodnutími elity EU rostou uvnitř odstředivé tendence a neshody, které se byrokracie EU snaží řešit centralizací rozhodování a trestáním „disidentských států“. EU v současnosti reprezentuje ale nejen liberální pokus o globální projekt velkého resetu, realizovaný zatím jen v rámci EU, jsou zde i stoupcem neokonzervativního projektu udržení hegemonie Západu v čele s USA, popřípadě vytvoření regionálního uskupení bez USA proti vnějším hrozbám (Rusku). Zásadním problémem je, zda EU může najít věcnou alternativu velkému resetu, která by stabilizovala její ekonomiku a umožnila ji konkurovat USA a Číně. Levice by měla usilovat o vyvážení politiky EU z vleku TNK a v případě nemožnosti hledat alternativní řešení. Změna politiky EU předpokládá změnu elity. Nespokojenost s vedením EU posiluje dnes pozici euroskeptiků, požadujících vystoupení jejich zemí z EU.

³⁵ The Rise of the BRICS [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://www.statista.com/chart/30638/brics-and-g7-share-of-global-gdp/>.

³⁶ National accounts and GDP [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=National_accounts_and_GDP.

Kromě boje o strategické směřování probíhá v EU i konflikt o vedení. V Evropě se snaží zvýšit svůj vliv v rámci EU Francie pod vedením E. Macrona, a to na úkor Německa, ve kterém narůstají ekonomické problémy spojené s odříznutím se od ruských zdrojů surovin a ruského trhu. Francie nicméně ztrácí zdroje surovin a trh ve svých bývalých koloniích v Africe, odkud je vytlačována Ruskem a Čínou. Omezený ekonomický potenciál Francie spolu s nárůstem politické nestability spojené s rozdělením francouzské společnosti do tří rovnocenných táborů – stoupenců levice, konzervativní pravice a liberálního macronovského středu limitují schopnost Francie získat silné postavení v EU a Evropě. O samostatnou roli nebo silnější pozici usilují s podporou Vatikánu i některé země střední a jižní Evropy a část jejich elit, vystupujících s vizí Rakouska-Uherska 2, respektive Podunajské konfederace. Problémem dané strategie je to, že předpokládá rozpad EU, což sice není nemožné, nicméně část východoevropských elit si to kategoricky nepřaje, protože s EU sdílí stejnou ideologii a profituje z ní, a navíc podobný blok by nedisponoval zdroji a lze proto přepokládat konkurenci mezi jejími členy o zdroje, a tedy i neshody v politické orientaci.

Konkurentem EU je po brexitu Velká Británie, která se snaží zvýšit svou roli ve světě, přičemž protivníkem zde je nejen Francie a Německo, jako tahouni EU, ale i USA, které Británii vytlačily z hegemonní pozice na začátku 20. století. Tato politika, stejně jako u Francie, naráží na limitované zdroje, sociální polarizaci britské společnosti a nejednotu britských elit, z nichž část zůstává stoupencem jak USA, tak i evropské integrace. Komparativní výhodou Velké Británie je zkušenost starých britských elit s koloniální politikou a schopnost využívat i tajných služeb pro organizaci akcí podryvujících pozice oponentů v duchu sloganu předsedy vlády Velké Británie H. Palmerstona: „My nemáme ani věčné spojence, ani protivníky. Věčné jsou jen naše zájmy...“ Trefně průvodní jev podobné politiky vyjadřuje aforismus, že „horší než mít Británii za nepřítel, je, mít ji za spojence“.

Ve specifickém postavení jsou USA, které jednak představují historicky hegemonní sílu imperiálního období a část elity (J. Biden) fakticky realizuje globální projekt TNK v naději, že USA udrží své dominantní postavení, jednak v postavě D. Trampa odmítají globální projekty představující zájmy TNK a zároveň vystupují jako jeden z možných hráčů regionální kooperace v rámci multipolárního světa. Akceptování multipolarity může nicméně být v případě USA pouze taktickým krokem. Při dané politice mohou USA obětovat část svých spojenců v zájmu udržení a posílení pozice USA (appeasement), což se týká i států západní Evropy, které ekonomicky konkurují USA. Limitujícím faktorem pro návrat k dominanci a udržení vlivu USA je ekonomická nestabilita spojená s růstem dluhu a poklesem podílu USA na světovém HDP.³⁷ Politika řízeného chaosu, realizovaná elitou USA, a následná chaotizace mezinárodních vztahů vytvářejí proto i proti vůli USA předpoklady ke vzniku multipolárního světa, který bude pravděpodobně méně stabilní, ale zároveň vytvoří i nové možnosti. Je otázkou, jakou roli by v daném případě mohly hrát oslabené USA.

Přestože výše zmíněný BRICS tvoří protipól dominanci Západu, je málo pravděpodobné, že mezi jejími členy nebudou rozpory, co se týče ekonomických zájmů. Ekonomický nejsilnějším aktérem je Čína, která se stává regionálním hegemonelem a směřuje k roli světového ekonomického a politického hegemona. Nicméně je otázkou, zda Čína může být i kulturním hegemonelem, což je problém jazyka, konfuciónských tradic a komunistického ideologie, které nejsou všeobecně přijímané. Komunistická Čína má specifické zájmy a naráží na obavy a konkurenci Indie, Vietnamu a dalších, ale rovněž i Ruska, které ji vnímá jako dobrého souseda, ale ne ideologického partnera. Na samostatnou roli pretenduje i Rusko, opírající se o svůj vojenský potenciál

³⁷ U.S. National Debt Clock: Real Time (usdebtclock.org) [online]. [cit. 2024-09-11].

a politické vazby z dob SSSR. Zásadním problémem Ruska je liberální model ekonomiky, podřizující Rusko TNK a zbavující ho samostatné role, na kterou pretenduje V. Putin, a všepožirající korupce a vysoká míra nerovnosti, destruuující sociální vztahy. Paradoxně speciální vojenská operace Ruska na Ukrajině donutila část elit tyto problémy přestat přehlížet. Otázkou nicméně zůstává, jestli při existenci stávajícího modelu řízení je to možné. Na samostatnou roli pretenduje i Indie, ta ale nicméně hraje spíše vyvažující roli v systému a nemá světové ambice. Podobně vyvažující roli může hrát Brazílie a JAR, stejně jako noví členové BRICS. Celkově se státy BRICS vyznačují nízkým HDP na hlavu³⁸ a velkými rozdíly v rozdělování příjmů podle Giniho indexu.³⁹ Vzniká u nich dilema, zda investovat do technologického rozvoje nebo rozvíjet sociální stát, přičemž nedofinancování sociálního státu vytváří riziko sociálních výbuchů a nevyužívání lidského kapitálu.

Pokud pohlédneme na události současnosti prizmatem historické zkušenosti, pak lze konstatovat:

1. Situace má podobné příznaky jaké existovaly v přechodné epoše 1871-1914, kdy levice nepředstavovala určující (samostatnou) sílu a perspektivy byly spojovány s „formováním sil demokracie“.
2. Tzv. hybné síly předcházející epochy jsou v defenzivě. Státy s komunistickým režimem nehledě na rostoucí potenciál Číny nepředstavují rozhodující sílu a jsou integrovány do ekonomických vztahů jako závislé subjekty. Dělnická třída Západu desetiletími korumpovaná přerozdělováním zisků v duchu koncepce ultraimperialismu se podřizuje liberálním narativům velkého resetu nebo slepě věří v konzervativní autority a vzory minulosti. Státy „Jihu“ začínají aktivně vystupovat proti hegemonii Západu, nicméně nedisponují kapacitami pro prosazení alternativního modelu ekonomického a sociálního vývoje.
3. S globálním kapitalismem se obnovují negativní rysy imperialismu – militarismus, antidemokratismus, dehumanizace, což vytváří předpoklady k budoucí radikalizaci řady subjektů...

Pro levice představuje tato situace výzvu jak v teoretické, tak i v praktické rovině. Klíčovým se jeví to, zda má levice preferovat národní stát či mezinárodní propojení a instituce v duchu hesla „proletariát nemá vlast“. Negovat národní stát za dané situace by ale znamenalo být na straně stoupců projektu velkého resetu a TNK. Z druhé strany národní stát je v současnosti představován buď jeho likvidátory podřizujícími se TNK a velkému resetu, nebo národní buržoasie, která pro své přežití v konkurenci s TNK odbourává sociální stát a v důsledku odporu nižších vrstev i právní stát a demokracii jako takovou.

V mezinárodních vztazích je pro epochu charakteristický konflikt mezi USA a Čínou, respektive konflikty mezi imperiálními státy konkurujícími si v boji o zdroje a trhy, které vedou nejen k ekonomické válce (sankce, podpora převratů apod.), ale je zde riziko i válečného konfliktu, včetně použití ZHN. Pro levice je výhodnější prosazení multipolarity v mezinárodních vztazích než uni/bipolárního modelu, protože multipolarita vytváří prostor pro hledání alternativy a snižuje riziko jejího potlačení. Riziko konfliktu mezi jednotlivými mocenskými centry, které je v současnosti vzhledem k ekonomickému propojení v rámci globalizace a existenci jaderných

³⁸ India: A New Frontier For Investors,

<https://simplywall.st/article/india-a-new-frontier-for-investors>.

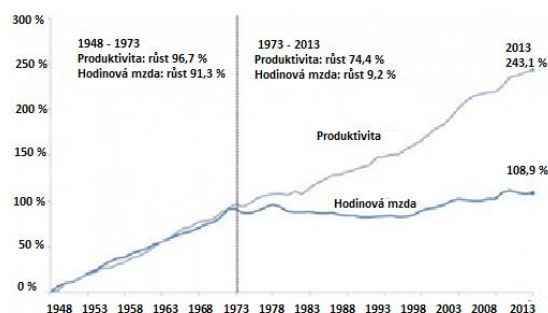
³⁹ Příjmová nerovnost aneb Budou se nůžky dále rozvířat? [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://nazory.hn.cz/c1-66877680-prijmova-nerovnost-aneb-budou-se-nuzky-dale-rozevirat>.

zbraní nižší než v minulosti, je možné dále snížit podporou mírového řešení problémů, přičemž řešení konfliktů musí vycházet z analýzy reálné situace a respektu k mezinárodnímu právu, včetně práva na sebeurčení při nerespektování práv národnostních menšin na kulturní (jazykovou) autonomii a politickou samosprávu (Palestina, Ukrajina, Katalánsko...).

Specifickým problémem mezinárodních vztahů je postavení zemí tzv. třetího světa, odkud jdou vzhledem k jejich ekonomické a sociální situaci migrační vlny, které snižují cenu práce na trhu vyspělých zemí a vytvářejí riziko kulturních střetů vzhledem k odlišnému způsobu života. To nahrává nacionalistické pravici, bojující za tradiční hodnoty, a to i za cenu omezování lidských práv a demokracie. Radikální levice by neměla podporovat migraci zejména v její nekontrolované formě a musí usilovat o spravedlivé rozdělování zisků (spravedlivý obchod – fair trade) ve vztahu k zemím tzv. Jihu a jejich ekonomický rozvoj, realizovaný především ze zdrojů bývalých koloniálních mocností, což by mělo snížit tlak na migraci z méně vyspělých zemí. To, že v rámci kapitalismu je to málo pravděpodobné, ukazuje právě na jeho omezenost – kapitalismus není schopen řešit problémy, které vytváří, což může nahrát právě radikální levici.

Prosazení „fair trade“ by mělo dopad i na vyspělé země, na postavení nižších a středních vrstev, které částečně participují na přerozdělování zisku z méně rozvinutých zemí. Pokles životní úrovně může oslabit ideologické působení systémů, může vést ke ztrátě důvěry v kapitalismus, a naopak stimulovat proces hledání alternativ. Tento závěr se týká i vztahu mezi starými a novými členskými státy EU, kde se zisky přelévají k starým členským zemím a jsou jen částečně kompenzovány přes fondy EU, stimulující rozvoj v nových členských státech. Mobilizační efekt mohou mít v daném případě informace o rozdílech v příjmech a cenách mezi starými a novými členskými státy EU, a rovněž informace o poklesu reálných příjmů pracujících ekonomicky vyspělých zemí, které ukazují na relativní i absolutní zbídačování pracujících. Reálné údaje nejsou o vyvolávání závisti, jak je to prezentováno konzervativci, ale o způsobu fungování současného systému kapitalismu.

Graf 3: Korelace růstu produktivity a hodinových mezd v období 1948-2013

Vnější rámec fungování sociálních systémů je přírodní prostředí, které je destruováno a transformováno rozvojem civilizace. Cílem pro levici nemůže být návrat k přírodě, environmentalismus prosazovaný částí stoupenců, neboť ten by vedl k zastavení technologického a ekonomického vývoje a likvidaci části lidské populace (podle krajní pravice té méněcenné). Cílem musí být rovnováha mezi přírodním a lidským prostředím, respektive vytvoření tzv. no-osféry (sféry rozumu), tj. sjednoceného celku, v němž vyvíjející se společnost a příroda splývají, vzájemně se nejtěsnějším možným způsobem ovlivňují, přičemž v interakci společnosti a

přírody je lidská činnost hlavním faktorem rozvoje.⁴⁰ Je to alternativa kapitalismu, který buď v rámci velkého resetu nabízí zastavení vývoje, nebo naopak i přes humbuk okolo ekologie, spojený např. ve své době s podporou aktivit Greta Thunbergové, dnes hovoří o přípravě na velkou válku a dává přednost silovému řešení problémů před diplomatickým řešením konfliktů.

Zastavit negativní tendence současného vývoje předpokládá vytvoření široké demokratické fronty, která je analogií lidové a jednotné fronty 30. let 20. století. Před levicí dnes stojí na sebe navazující cíle:

1. Udržet národní stát jako nástroj boje za demokracii proti globalistům a TNK v rámci zformované lidové fronty.
2. Donutit národní buržoasii a její představitele v rámci jednotné fronty udržovat a rozvíjet sociální stát jako nástroje stability a technologického rozvoje, využívaje přitom solidarity a spolupráce se subjekty, které jsou obětmi dehumanizace kapitalismu ve světě.
3. Zformovat vládu levice, která by se opírala o program udržení a rozvíjení demokracie, a kde vzhledem k antikomunismu na citlivých pozicích by mohli být důvěryhodní představitelé nekomunistické levice.
4. Strategickým úkolem radikální levice je pak hledat alternativy velkému resetu – tj. vytvořit model společnosti fungující v podmínkách přechodu k automatizaci a vyřazování pracovní síly z výrobního procesu.

Realizace těchto cílů vyžaduje získat podporu veřejnosti, přičemž tato podpora musí být dlouhodobější a dostatečně široká. Proto si levice nevystačí s hesly, byť by byla sebeúdernější, ale musí disponovat propracovaným programem, opírajícím se o znalost reality a tendencí v ní založených a v tomto rámci hledat levicová řešení v jednotlivých oblastech státní politiky. Klíčovou roli zde musí sehrát levicová inteligence pracující na V, v sektorech ekonomiky, mezinárodních vztahů, veřejné správy, zdravotnictví, sociální sféře, bezpečnosti atd., neboť nemůže být dobrá politika bez dobré teorie a kvalitních projektů. Pokud skutečně současná podoba kapitalismu produkuje nestabilitu, dříve nebo později se veřejnost začne o alternativní varianty zajímat.

⁴⁰ Noosféra [online]. [cit. 2024-09-11]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Noosf%C3%A9ra>; Яншина Ф. Т. Ноосфера: утопия или реальная перспектива // *Общественные науки и современность*. 1993. № 1. С. 163—173.

O autorovi:

Doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc.

**1956. Vystudoval filosofickou fakultu. Politolog a vysokoškolský pedagog. Autor řady knih z oblasti teorie politického rozhodování a řešení politických konfliktů.*

Efektivnost nejen první Československé republiky

Jan Zeman

Nejen různí ideologičtí žvanilové, ale také někteří přední čeští ekonomové tvrdí, že první meziválečná Československá republika 1918-38 patřila mezi deset nejrozvinutějších ekonomik světa. Mají či nemají pravdu? Toť otázka. Odpověď na ní hodně závisí na dvou podstatných skutečnostech a jejich některých derivátech:

- 1) Co je efektivnost?**
- 2) Jak byla efektivnost Masarykovy první republiky hodnocena?**

Efektivnost je...

Efektivnost je trojstranný vztah mezi strukturou společenských potřeb, strukturou společenské výroby (ekonomiky) a náklady na výrobu. V otevřené československé, podobně dnes v ještě více otevřené české ekonomice, přitom významnou roli hraje (ne) efektivnost transformace domácí výroby prostřednictvím zahraničního obchodu, která může, ale nemusí být limitována ne-tržními překážkami (kromě větších či menších dopravních nákladů jde zejména o nechvalnou praxi uvalování embarg, vysokých cel, množstevních limitů a jiné diskriminace). Velkou přírodní katastrofu a válku pro tento případ vynechávám. Těžko předpokládat, že stát, který není s to zajistit uspokojení základních hmotných potřeb svého obyvatelstva, který nemá problém s masovou bídou, má efektivní ekonomiku, a to nezávisle na její úrovni.

V tomto směru se setkáváme s paradoxem: ekonomové působící před rokem 1945 byly proti dnešním ekonomům v obrovské výhodě, která je dnes ale interpretovaná jako nevýhoda: neznali objemové hodnotové indikátory (ukazatele) hrubý národní produkt (HNP), hrubý domácí produkt (HDP) a značně omezenou roli hrál indikátor národní důchod (ND). Tedy, sledoval se, ale nehrál roli „Pána Boha“.

Nejen K. Marx a B. Engels analyzovali vývoj průmyslové a zemědělské výroby, vývoj měnového kursu, vývoj zahraničního obchodu, vývoj cen a mezd, vývoj ekonomické nerovnováhy (veřejného i soukromého zadlužení), vývoj zaměstnanosti a nezaměstnanosti, vývoj zisků podniků apod., viz ¹⁾ aj. Kromě toho se sledoval objem výroby klíčových druhů paliv (před rokem 1945 šlo zejména o uhlí), surovin, polotovarů a výrobků – objem těžby uhlí, výroby surového železa, oceli, kyseliny sírové, cementu, párů obuvi, obilí, masa, počty vyrobených parních lokomotiv, nákladních a osobních vagonů, lodí a jejich tonáže, objem přepravy zboží a osob, délka železniční sítě ad. Struktura sledovaných klíčových druhů paliv, surovin a výrobků procházela určitými korekcemi vlivem rozvoje ekonomiky. Indikátor počtu vyrobených parních lokomotiv je dnes jistě irelevantní, ale jistě je na místě sledovat indikátory počtu vyrobených

osobních a nákladních aut, letadel, elektrických a motorových lokomotiv, počítačů, elektrické energie ad.

Marx na základě svých analýz těchto indikátorů popsal klasický cyklus ekonomických krizí z nadvýroby – „*krize – deprese – oživení – konjunktura – krize*“. Zjednodušeně, ekonomická krize z nadvýroby (jako jediné řešení bezprostředních nerovnováh, vytvářených tržní regulací soukromě kapitalistické ekonomiky 2. poloviny 19. století i později) byla, když klesal objem výroby, klesaly ceny, rostla nezaměstnanost, snižovala se ekonomická nerovnováha. Deprese znamenala stabilizaci ekonomiky na snížené úrovni. Za oživení a konjunktury, naopak výroba rostla, rostly mzdy, klesala nezaměstnanost, rostly ceny a narůstala ekonomická nerovnováha. Vytvářely se tak hmotné podmínky pro další, často ještě ničivější sociálně ekonomickou krizi z nadvýroby. V pozadí ekonomických krizí byla nerovnoměrnost obnovy fixního kapitálu, tj. oživení a konjunkturu primárně popoháněla především zvýšená obnova fixního kapitálu a tím i růst stavebnictví a výroby strojů a zařízení, tj. léta jejich masové obnovy byly léty konjunktury a léta jejich masové neobnovy byly léty ekonomických krizí z nadvýroby. Délka hospodářského cyklu za Marxe byla 10-11 let.

Marxovu krizi z nadvýroby je třeba opatrně srovnávat s vývojem 20. století. Ovládnutí ekonomiky vyspělých kapitalistických států monopoly a oligopoly z koncentrace výroby na přelomu 19. a 20. století, viz ²⁾, vedlo k permanentní inflaci, protože monopoly a oligopoly sice diktátem monopolně nízkých cen okrádali nemonopolní podniky, své dodavatele, ale svou produkci zpravidla prodávali za monopolně vysoké ceny, tj. nad hodnotu, což z inflace jako konjunkturálního jevu provázající oživení a konjunkturu činilo chronický jev. Navíc na váznoucí odbyt za krizí monopoly z koncentrace výroby nebyly nuceny reagovat snižováním cen. Tak se stalo, že velká sociálně ekonomická krize z nadvýroby v letech 1929-33 (35) byla v mírových letech nejničivější, jakou kapitalismus prošel. V ničivosti ji ale nepřekvapivě překonaly dvě světové války 1914-18 a 1939-45.

Marxovu ekonomickou krizi z nadvýroby je nutné opatrně srovnávat i s dnešní tzv. ekonomickou recesí, která je definována jako situace, kdy alespoň dvě čtvrtletí po sobě klesá HDP ve stálých cenách. A to přesto, že i ekonomická recese je hodnocena negativně, a to ze stejných důvodů jako ekonomická krize. Představuje ale složitější problém než klasická krize z nadvýroby, neboť HDP stále více závisí na rozsáhlém přerozdělování prvotních důchodů veřejnými rozpočty a významně ho ovlivňují ty či ony státní zásahy do ekonomiky včetně modifikace obnovy fixního kapitálu. Jestliže se za Marxe a s výjimkou válečných let až do roku 1914 přerozdělovalo pomocí daní a jim podobných nástrojů nejčastěji kolem 10 % nově vytvořených materiálních hodnot (národního důchodu), po roce 1945 rozsah přerozdělování nově vytvořených hodnot rychle rostl a činil často i 40 % nově vytvořených hodnot. Hodně přitom záleželo na kapitálových příjmech (tradiční okrádání kolonií a novější okrádání bývalých kolonií prostřednictvím neekvivalentní směny) a na efektivnosti přerozdělování nově vytvářených hodnot. Proti období před rokem 1945 výrazněji do ekonomických procesů vstupoval faktor spotřeby domácností, od 70. let stále více i na dluh, až se časem stal rozhodujícím ekonomickým faktorem: ve statistice HDP a HNP vytváří polovinu a někdy i dvě třetiny HDP. Platí také, že čím víc se přerozděluje ve prospěch armády, tím hůř, resp. tím pomaleji se rozvíjí příslušná ekonomika. Poučné je v tomto směru srovnání nízkých temp rozvoje Velké Británie a USA s vysokými vojenskými výdaji a mnohem rychleji se rozvíjející Spolkovou republikou Německo a Japonsko s nízkými vojenskými výdaji v letech 1945-90. Převážně vynucenou zátěž vysokých

vojenských výdajů důvěrně znaly socialistické státy včele s KLDŘ, Kubou, Vietnamem a Sovětským svazem. Dodnes ji znají i zbylé socialistické státy.

Zvítězily objemové hodnotové indikátory

Po roce 1945 se do čela ekonomických analýz dostaly indikátory objemového typu, tj. HNP, HDP a v socializujících státech ND. Efektivnost se začala posuzovat podle vývoje objemových hodnotových indikátorů HNP, HDP a ND.

Řekněme si nejprve, co tyto indikátory znamenají.

HDP je, zjednodušeně řečeno, suma důchodů všech subjektů působících v dané zemi, tj. podniků a organizací všeho druhu, úřadů všeho druhu, občanů, resp. domácností, přihlášená ke zdanění, a to nezávisle na povinnosti platit daně či být od placení daní ze zákona osvobozen.

HNP je HDP minus důchody vyvezené do zahraničí plus důchody dovezené ze zahraničí. Skutečnost, že je v ČR po roce 2000 HDP o 10 a více % vyšší než HNP, říká, že se ČR stala relativně a ve srovnání s jinými ekonomikami zdaleka největším krmelcem zahraničního kapitálu, že ji mezinárodní dělba práce v rámci EU i světa doslova ožebračuje, s negativním dopadem na vlastní rozvoj a růst životní úrovně. Podrobněji Picketty³⁾, Švihlíková⁴⁾ ad.

ND je nově vytvořená hodnota v materiální výrobě včetně materiálních, tj. výrobních služeb. Zjednodušeně řečeno, Marxův variabilní kapitál „v“ (mzdy a tzv. parafiskál, dnes povinné sociální a zdravotní pojištění) plus nadhodnota, transformující se v různé druhy zisků, resp. příjmů z kapitálů „m“ ve výrobní sféře, je ND. ND na rozdíl od HDP a HNP neobsahuje zejména důchody spojené s náklady na obranu, s náklady na bezpečnost, s náklady na státní správu a samosprávu, s náklady na školství, s náklady na zdravotnictví, s náklady na sociální zabezpečení, s náklady na kulturu, s náklady na sport, s náklady na bytovou výstavbu, s náklady na osobní dopravu a ekonomické ztráty všeho druhu. ND je primární nově vytvořená hodnota ve sféře materiální výroby a materiálních služeb, nenabalená druhotným a terciárním přerozdělováním prvotních, primárních důchodů z materiální výroby.

Diskuse HNP a HDP na jedné a ND na druhé straně se v letech 1945-89 vedly jednak z ideologických důvodů, jednak proto, že na výši těchto indikátorů závisela výše příspěvků, poskytovaných jednotlivými členskými státy OSN a dalším mezinárodním organizacím. K reálným výsledkům včetně možnosti srovnat oba typy indikátorů ale nedospěly, protože na tom nebyl zájem. Zuřila studená válka „Západ – Východ“ a rozhodně se nevedla v rukavičkách.

Někdo je možná překvapen, že ztráty všeho druhu zvyšují statistický blahobyt podle indikátorů HNP a HDP, na rozdíl od ND., od něhož se výše odhadovaná výše ekonomických ztrát odečítá. Dejme tomu, že tajfun X, velká povodeň Y nebo jiná přírodní či společenská pohroma mimořádně napáchá v dané zemi v daném roce ekonomické škody v přepočtu za 10 miliard amerických dolarů (USD). Vznikly obří škody, v daném případě úhrnně ve výši 10 mld. USD. V metodice ND vznikla opravdu ekonomická škoda ve výši 10 mld. USD, o kterou se vytvořený ND sníží. V metodice HDP a HNP ale ekonomická škoda prakticky nevzniká. Příslušné ekonomické škody sice reálně vznikly, ale také vznikly potřeby ony reálně ekonomické škody napravit. Jejich náprava vytváří nový HDP a HNP ve výši oněch 10 mld. USD, při určitém časovém

zpoždění, a to za ne zcela reálného předpokladu, že se obnoví vše, co tajfun či povodeň zničily, na srovnatelné úrovni v příslušném roce.

Podivná je statistika HDP. Co horšího, z HNP a z HDP vytvořily politici a novináři s vydatnou pomocí části západních ekonomů modlu na úrovni pána Boha. Ano, poctiví humanisté, ekologové a levičáci právem kritizují HNP a HDP jako perverzní indikátory efektivity, zastírající četná neřádstva ve společnosti. Slušní vzdělání ekonomové si bývají vědomi alespoň části nedostatků, které HDP a HNP mají, a s jejich vynášením do nebes to nepřehánají.

Přestože HDP a HNP vytvořili v USA akademici k jistému modelování ekonomických procesů pro potřeby výuky v roce 1944, tyto indikátory přes jejich výslovný nesouhlas vzápětí uzmula společenská řídicí praxe západních států a učinila z nich základní kritérium efektivity rozvoje - HNP ve stálých cenách na obyvatele a rok. Přes rok jejich vzniku 1944 jsme se setkávali a stále setkáváme i u některých českých ekonomů s tvrzeními typu, že v těchto indikátorech na obyvatele patřilo meziválečné Československo do první desítky států světa. (!?)

Kolem roku 2010 byl kolektivem Fischera mladšího proveden zpětný přepočítání za socialismu užívaného základního indikátoru ND na indikátory HDP a HNP, ale jen do roku 1970, viz ⁵⁾. Problém je, že se ND opírá o odlišné málo kompatibilní účetnictví, ve srovnání s účetnictvím HNP a HDP. Tato nekompatibilita limitovala snahy na obou stranách železné opony o objektivní přepočítání těchto indikátorů.

Realita je ještě složitější, protože metodika tvorby HNP a HDP se mírně liší v EU, v USA, v Rusku, v Číně, resp. ani v mezinárodním měřítku prostá komparace nesedí na 100 %. Skutečnost, že Čína a Rusko ji nepřikládají příliš velkou váhu, svědčí o jejich soudnosti.

Jestli Souhrnná prognóza Valtra Komárka a kol. z Prognostického ústavu ČSAV, viz ⁶⁾, dospěla v roce 1988 k závěru, že tehdejší československý ND je asi o třetinu nižší než HDP v tehdejších státech Evropského hospodářského společenství (EHS), kolektiv Fischera mladšího kolem roku 2010 vypočetl rozdíl ve výši asi 44 % ve prospěch HDP.

HNP jako základní indikátor efektivity ekonomiky byl na základě doporučení Mezinárodního měnového fondu, Světové banky a Světové obchodní organizace, tj. na základě doporučení předních světových ekonomů Západu, v roce 1991 nahrazen indikátorem HDP. Statisticky problém nevznikl, sledovaly se oba indikátory. Problém je ale v jeho obsahu, neboť HDP nově říká, že také vývoz zisků do zahraničí zvyšuje efektivity naší domácí ekonomiky, podobně dovoz důchodů ze zahraničí.

V roce 2011 byla metodika tvorby HDP a HNP „upravena“ tak, že jeho součástí se stala i tzv. šedá a černá ekonomika, tj. vesměs ke zdanění nepřihlášené odhadované položky typu práce na černo, sousedská výpomoc, přírodní spotřeba domácností, daňové úniky, výnosy prostituce, výnosy organizovaného zločinu, výnosy obchodu s drogami, „imputované nájemné“. Bydlíš ve svém bytě, tak tvé náklady na bydlení statisticky nevyjádříme jako tvé skutečné náklady na bydlení, ale jako by si někdo svůj byt pronajímal za v místě a v čase obvykle platné, často lichvářské nájemné. Jak organizovaný zločin přispívá k ekonomickému rozvoji a jak zvyšuje efektivity, autoři této úpravy HDP a HNP nevysvětlili dodnes. Je pravda, že i obludný atentát v Oklahoma City 19. dubna 1995 zvýšil HDP USA o mnoho miliard USD. Protože se bezpečnost ve společnosti zjevně zhoršila, kdekdo kupoval střelné zbraně, bezpečnostní zámky a jiné zabezpečení bytů a aut ve snaze se před rostoucím zločinem ochránit, takže tržby a s nimi i HDP a HNP rostly.

Podobný efekt měla v ČR Havlova velká amnestie v lednu 1990 a rozvrácení policie zběsilými čistkami po roce 1989 i uplatňováním extrémně liberálního přístupu, ať si každý dělá, co uzná za vhodné. Řada občanů investovala do většího zabezpečení bytů, aut, nákupu střelných zbraní apod. Bezpečnost se v ČR zhoršila, ale HDP a HNP ČR se zvýšily.

Makroekonomický vývoj Československa mezi dvěma světovými válkami

Indikátory HNP a HDP v meziválečném období neexistovaly, zachovaná datová základna je neumožňuje dostatečně přesně zpětně dopočítat, takže vzniká otázka, odkud se u některých autorů vzaly. Někteří ekonomové se v poválečném období pokoušeli tyto indikátory spočítat, byť těžce naráželi na jednotlivé, často metodologicky rozdílné datové základny v Československu, o ještě větší neporovnatelnosti ve srovnání s jinými státy nemluvě. Jejich závěry jsou proto do jisté míry zpochybnitelné.

Na jejich rozboru navazuje mimo jiné obsáhlá studie Eduarda Kubů, Jaroslava Pátka a kol., viz ⁷⁾, s. 50. Kromě konstatování uvedených v předchozím odstavci shledává, že odhady československého meziválečného ND, HNP a HDP Krejčího, Pryora a Mitchella se značně liší v konkrétních částkách, ale trendy tyto autoři shledávají více méně shodné.

V rozporu s tím není ani významná kniha Václava Průchy *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, jejíž první díl se zabývá obdobím 1918-1945. HDP, pokud uvádí, tak pouze v indexech a s omezeným zahraničním srovnáním s odkazem na Stádníka, viz ⁸⁾, s. 151 a 246.

K lepšímu pochopení problematiky si dovoluji citovat některé jejich širší závěry lit. ⁷⁾. Předně, poměrně vysoký ekonomický růst dnešní země české vykázaly v letech 1880-1913. První světová válka ale průmysl a zemědělství srazila u nás asi na polovinu předválečné úrovně. Data za rok 1918 nejsou k dispozici. Československo se v nové geopolitické situaci vzniklé rozpadem Rakouska Uherska dokázalo poměrně rychle konsolidovat, podstatně rychleji a lépe, než sousedé Československa. Ekonomický pokles mělo jen v roce 1919. V letech 1923-25 překonalo předválečnou úroveň ekonomiky. Konjunktura let 1925-29 byla značná, nesla se na celosvětové konjunkturu. V roce 1929 Československo dosáhlo 152 % ekonomické rovně roku 1913. Následná velká sociálně ekonomická krize 1929-33 po velkém krachu na new yorské burze 24. 10. 1929 (obvykle se uvádí „černý pátek“ 25. 10. 1929, někteří ale uvádí „černý čtvrtek“) začala v Československu s určitým zpožděním v roce 1930, ale byla drtivá a vleklá, v řadě směrů až do roku 1935.

Podle v ⁷⁾ odkazované studie Mitchella činil HDP Československa v roce 1920 43,6 miliard Kčs, v roce 1929 73,4 mld. Kčs a v posledním celém roce Československa 1937 72 mld. Kčs. Nejvyšší předkrizový rok 1929 tudíž dosažen nebyl. Ke stejnému závěru o nepříznivém vývoji československé ekonomiky v 30. letech dospívají v ⁷⁾ odkazované studie Krejčího a Pryora.

Lit. ⁷⁾ s. 51 vidí příčin tohoto vývoje více. Předně šlo o vnějšími okolnostmi vynucenou autarkizaci čs. ekonomiky, kdy klesající export si vynucoval i pokles importu v důsledku ve světě převládající protekcionistické politiky, resp. Československu byla vnucena celní válka, v které byli poražení více méně všichni. Došlo ke značnému odlivu kapitálu vzhledem k rostoucímu ohrožení Československa nacistickým Německem po nástupu Hitlera k moci v lednu 1933. Efektivnost ekonomiky ČR významně srazily i nemalé výdaje na obranu před nacistickým Německem v letech 1935-38.

Zatímco podíl zemědělství na ekonomice Československa se v letech 1920-37 nepřekvapivě snížil, podíl průmyslu a stavebnictví se nezměnil a došlo k určitému posílení sektoru dopravy a služeb. V rámci Evropy ho hodnotí jako průměrný, ze 150 USD na hlavu v roce 1920 se zvýšil na 181 USD na hlavu v roce 1929 a poté se snížil na 170 USD na hlavu v roce 1937. Zatímco nominálně šlo v Československu v letech 1929-37 o pokles o 1,6 %, na obyvatele šlo o pokles o 5,9 %. Počet obyvatel Československa se mírně zvyšoval, takže se vytvořený HDP rozpočítával na více lidí.

Problémy srovnání efektivnosti HDP, HNP a ND

Značně problematický je ideový náboj HDP, HNP a ND, který se vesměs ignoruje. Předně, tyto indikátory negarantují soulad struktury společenské výroby se strukturou společenských potřeb, což dobře dokládají nejen značné úspory určitých vrstev obyvatel (za kapitalismu vyšší než za reálného socialismu, ale na rozdíl od socialismu mnohem více soustředěné mezi „horních deset tisíc“), které mnozí občané nemají za co rozumně utratit, ale také nemalé uspokojování řady nepravých a nejednou i zjevně perverzních potřeb (všechny jsou drogy, cigarety a alkohol, problematická je ale i různá luxusní spotřeba aj.) a absence možností mnohé potřeby přirozeně uspokojovat znemožňuje. Klasicky jde o převážně nedobrovolné nahrazování studní vodovody, protože voda ve studních bývá kontaminovaná různými chemikáliemi, bakteriemi. Atd., apod. Společnost se obvykle pokrytecky schovává za anonymitu trhu, ale není to nutnou podmínkou. Nejde jen o poměrně účinné vymývání mozků občanů prakticky všudypřítomnou vtíravou komerční reklamou. Snižování tzv. naturální spotřeby, samozásobení, resp. její stále větší nahrazování nakupováním příslušného zboží či služby na trhu, často nezvyšuje blahobyt, ale vždy zvyšuje HNP a HDP. Přitom může, ale nemusí být efektivní.

Velkým problémem je značně nerovnoměrné rozdělení důchodů a majetků mezi obyvatelstvem, kdy ani velké bohatství jedněch nekoliduje s otřesnou bídou jiných včetně nezaměstnanosti, zbavení lékařské péče a bezdomovectví. Bohatství na jedné a bída na druhé straně jsou za kapitalismu dvě strany téže mince. Za krize 1930-35 nezaměstnaní v Československu sem tam padali i hladem na ulici. Objemové hodnotové indikátory mohou růst i v situaci, kdy chudí umírají hladem nebo mrazem pod mosty, kdy drogy všeho druhu ruší zdraví svých konzumentů atd., atp., nemluvě o promrhávání obrovských lidských i materiálních zdrojů na přípravu, a vedení válek a na nápravu válečných škod. Jen pro ilustraci, i když se na území Československa bojovalo jen málo a na území Česka vůbec, náprava válečného zanedbání železniční dopravy trvala po první světové válce deset let a po druhé světové válce rovněž deset let.

Tyto indikátory navíc nijak nezohledňují významné indikátory efektivnosti, klasicky bezpečnost, zdraví, vzdělanost, kulturu, životní prostředí... HDP i HNP mohou být vysoké, ale moc to občanům platné není, pokud se ve strachu před vládnoucím zločinem bojí vyjít na ulici, pokud jsou vážně nemocní, pokud je jim odepřeno kvalitní vzdělávání, pokud jsou v kultuře odkázáni na televizní brak, pokud je ohrožuje vážně narušené životní prostředí, atd. atp.

V 2. polovině 80. let se kolektiv Valtra Komárka na Prognostickém ústavu ČSAV snažil přepočítat tehdejší ND socialistického Československa na západní HDP a HNP, aby mohl srovnávat velikost a efektivnost tehdejší československé ekonomiky s ekonomikami vyspělých kapitalistických států Západu, viz ⁶⁾. Na místě byl ale opačný přepočet, tj. vypočítat výši ND ve státech Západu a ten srovnávat s tehdejší ND Československa. To ale Komárkův tým neuměl. Navíc část jeho autorů takové úsilí i zásadně odmítala, protože se nekriticky zhlédla ve státech

Západu či z titulu svého tržního fundamentalismu (Václav Klaus). Komárek a kol. přitom vycházeli z předpokladu, že Československo citelně zaostává za vyspělými kapitalistickými státy Západu, resp. v zásadě jim šlo jen o určení míry tohoto zaostávání. Přitom problematika tzv. nepravých, falešných potřeb, kterou byli a jsou vyspělé kapitalistické státy Západu postiženy mnohem víc než někdejší socialistické státy sovětského bloku, byla známa nejen z děl K. Marxe, ale také z děl E. Fromma, viz ⁹⁾, E. I. Mishana, viz ¹⁰⁾, T. Husáka, viz ¹¹⁾ ad.

Problém byl ve skutečnosti, že v Prognostickém ústavu zcela převažující ekonomové vesměs mimoekonomické faktory tvrdošijně ignorovali. I za hluboké ekologické krize, sužující tehdejší Československo, jí v zásadě ignorovali. Bláhově věřili, že přiblížením se k Západu se tento ožehavý problém více méně automaticky vyřeší. Mít v Prognostickém ústavu jediného, a to ještě nevýrazného, ekologa (Václava Kasalického) představovalo problém, byť si to vedení nepřipouštělo.

Na Prognostickém ústavu jsem nepůsobil. Pravda, jeho činnost jsem mohl sledovat z odborných pozic. Můj přístup k němu byl značně rozpačitý. Na jedné straně jsem měl za to, že jsou tzv. vepředu, že hledají cestu k lepšímu efektivnějšímu Československu, na druhé straně jsem nutně špatně nesl, že více méně přehlíželi největší reálný problém tehdejšího Československa – ochranu životního prostředí – a že bagatelizují vážné sociální problémy, které v případě prosazení jimi požadované tržní ekonomiky musí nutně vzniknout. Svou Soustavu plánovitého řízení k ekologizaci v podmínkách přestavby ¹²⁾ jsem, v návaznosti na starší studii obdobného zaměření, viz ¹³⁾, psal do jisté míry jako alternativu či olejku s řadou jednostranných myšlenek obsažených v Souhrnné prognóze... ⁶⁾, aniž bych ji přímo napadal. Stalo se, že po 17. listopadu 1989 tato studie díky Josefu Vabrouškovi a kol. významně ovlivnila přestavbu řízení ochrany životního prostředí v Československu v období od 1. ledna 1990 – do července 1992. Nepřekvapivě příliš neladila Souhrnné prognóze... a už vůbec neladila pseudoreformnímu úsilí Václava Klause a kol. Míjela se i s reformním úsilím roku 1968, které se nepřekvapivě neslo mimo jiné na vrcholu technokratického optimismu let 1960-73, živeného velmi levnou ropou, a ochrana životního prostředí tehdy pro jeho tvůrce představovala okrajový problém, byť to byl reálně problém vážný. Více po ní volal jen nejpostiženější Severočeský kraj.

V. Komárek a část jeho kolegů měli za to, že regulovaný trh efektivně zajistí kvalitní uspokojování potřeb občanů, například že umožní občanům si vybírat bydlení podle svých představ a možností. Že o peníze jde v tržní ekonomice až na prvním místě a že jakmile vznikne významný kapitál, tak si bude prosazovat potřeby svého, více méně samoúčelného, asociálního, antikulturního a antiekologického zhodnocování, mimo jiné na úkor uspokojování pravých lidských potřeb včetně potřeb bydlení, nebrali v úvahu. Svobodný výběr může znamenat a v praxi kapitalismu bez silné sociální politiky také znamená propadání se do chudoby a nejednou i do bezdomovectví. V. Klaus a jeho kolegové naopak sázeli výlučně na neregulovanou tržní regulaci (trh bez přívlastků) s tím, že jiné než tržní potřeby mohou být jen jakousi třešničkou na dortu, takže není nutné si s nimi dělat těžkou hlavu. Napřed si prý musíme na životní potřeby a další mimoekonomické věci vydělat, což při jeho velmi špatném pojetí transformace opravdu nehrozila a nestalo se. Jejich přístup byl typicky kapitalistický, asociální, antikulturní, antiekologický a měnil rozvinutou socialistickou ekonomiku v ekonomickou kolonii Západu...

Souhrnná prognóza... mystifikovala i tvrzením, že místo cílového kapitalismu užívala sousloví „*regulovaná tržní ekonomika*“ s tím, že zajistí blahobyt. Nechám-li stranou, že kategorii „*blahobytu*“ je mlhavá a nic moc nevysvětlovala (z jejího duchu lze soudit, že se zhlédla v teoriích

blahobytu na Západě, resp. v konzumní západní společnosti), hrubě podceňovala ničivé potence kapitálu vůči sociální, kulturní, ekologické a dalším oblastem.

Velký problém představovala otázka reálného měnového kursu při nesměnitelnosti tehdejší československé koruny, při pokračující politice diskriminace socialistických států Západem z ideových a z konkurenčních důvodů, dále zkreslení vykazované prosperity ekonomiky vyspělých kapitalistických států ožebračováním států rozvojových, v případě USA ještě navíc tištěním USD (včetně cenných papírů v USD) a jejich vnučování světu. Ideový náboj přepočtu „HNP (HDP) – ND“ autoři Souhrnné prognózy nebrali v úvahu. Dopustili se dvou, v případě srovnání s USA tři vážných metodologických chyb, které ale významně zpochybňovaly základní zjištění Souhrnné prognózy.

Přilepšování vyspělých kapitalistických států, dosahované okrádáním rozvojových států, má dobře a špatně viditelnou část. Době viditelná část se dá snadno zjistit na základě příspěvku kapitálového účtu k tvorbě HNP a HDP ve vztahu k příslušným rozvojovým státům, v úhrnu pak jako rozdíl mezi HNP a HDP ve vztahu k rozvojové části zahraničí. Špatně viditelná část přilepšování zahrnuje zisky z neekvivalentního obchodu, diktovaným rozvojovým státům vyspělými kapitalistickými státy a jejich často nadnárodními firmami, například když Francie celá desetiletí nutila Nigeru prodávat jí jeho uranu za dvacetinu světové tržní ceny.

Pro úplnost dodávám, že u v obou světových válkách neutrálního Švýcarska a Švédska je srovnání problematické i proto, že je obě světové války nejen přímo nepostihly, ale ještě na nich hodně vydělaly. Takové upozornění ale Souhrnná prognóza obsahuje.

Z těchto a dalších důvodů byla snaha kolektivu Prognostického ústavu ČSAV problematická, zvláště při hrubě zjednodušené interpretaci, že Československo za vyspělými ekonomikami Západu zaostává o tolik a tolik procent. V řadě oblastí bylo vepředu, ale to statistika HDP a HNP neumí ukázat, o citelných rozdílech mezi jednotlivými západními ekonomikami, a mnohem vyšším sociálním a kulturním rozvoji socialistického Československa nemluvě.

Otázkou je i kvalita přepočtu. Určité pochyby jsou nejen v oblasti zemědělství, kde to Komárkovi a spol. dlouho haprovalo, než je zemědělská ekonomka Květa Buriánová podrobnými čísly přesvědčila, že zemědělská produkce tehdejšího československého socialistického zemědělství byla dotovaná v rozsahu asi 40 % objemu zemědělské produkce, což odpovídalo míře dotování zemědělské produkce ve státech tehdejšího Evropského hospodářského společenství při mírně vyšší kvalitě zemědělské produkce, resp. nižší průměrné chemizaci zemědělství, u nás. V obou případech se dotovala zemědělská výroba, ne inputy, resp. důsledné odbourávání dotací inputů do zemědělství, prováděné v Československu v letech 1965-89 i za cenu zvyšování cen těchto inputů a následně i výkupních cen zemědělské produkce, bylo prvkem efektivní zemědělské politiky. Při značném růstu objemu zemědělské produkce v letech 1965-89 byl ale úhrnný růst cen zemědělské produkce podstatně nižší, než by odpovídalo při 100 % ním promítnutí odbourávání dotací inputů do cen zemědělské produkce, protože se část tohoto zdražení rozpustila ve zvýšené zemědělské produkci.

Zásadní otázkou je, do jaké míry můžeme pomocí objemových hodnotových ukazatelů hodnotit efektivnost té či oné ekonomiky. Nejde přitom jen o tradiční otázku strategických odvětví, kam patří zejména zásobování vodou, potravinami, palivy a energií, byť seznam strategických výroby (obvykle se v socialistickém Československu počítal v měřítku tehdejší Rady vzájemné hospo-

dářské pomoci, pro níž řada výrobků jako reaktory a další zařízení jaderných elektráren, bezvřetenové pletací stroje, lokomotivy elektrické i dieselelektrické, tramvaje, nákladní auta Tatra atd. a samozřejmě velká část investičního strojírenství – cukrovary, pivovary, rafinérie ropy, zařízení elektráren na fosilní a jaderná paliva ad. byl podstatně širší).

Problém je, že přepočítání ND na HNP a HDP citelně zkresluje efektivnost dopravy, nevýrobních služeb, regionální ekonomiky a spotřeby, což Souhrnná prognóza nebrala v úvahu.

Vážným, dodnes nevyřešeným problémem je ekonomické ocenění omezených přírodních zdrojů. Tržní ocenění přírodních zdrojů znamená jejich vesměs vysoké podhodnocení, a tím i stimul k plýtvání s nimi s vážnými negativními dopady na životní prostředí. Vyspělý Západ s někdejší reálným socialismem si zde neměly moc co vyčítat. Snad jen, že vyspělý Západ značně vysával a často i drancoval své někdejší kolonie a polokolonie, zvláště pak jejich přírodní zdroje, čímž část svých ekologických a sociálních negativ přenášel mimo své území, což Souhrnná prognóza... příliš nereflektovala.

Zcela zásadním problémem je skutečnost, jak ocenit základní sociální jistoty. Jejich ocenění nulou (zhruba se předpokládalo, že větší sociální nepohodlí povede k vyšším pracovním výkonům a propadu na dno zabrání silná sociální politika, takže se situace příliš nezmění, snad i zlepší), bylo krajně problematické, byť úzce ekonomický pohled takový přístup umožňoval. Tyto oblasti Souhrnná prognóza... nezvládla.

Konkrétně

Ve vodárenství (podniky Vodovodů a kanalizací) nepřekvapivě byly shledány problémy vysokého dotování vodného a stočného, nedostatečného čištění odpadních vod a absence vodárenských soustav v řadě venkovských regionů. Zde byly analyzovány v pořádku.

Československé zemědělství v 80. letech produkcí potravin našeho klimatického pásma zajišťovalo asi 110 % potravinovou soběstačnost i při vysoké domácí spotřebě potravin, což bylo přiměřené potřebám, resp. za přebytky se dovážely produkty, které v našem klimatickém pásmu nerostou, v případě mořských ryb u nás nežijí. Dosahovalo vysoké produktivity práce. Problémem byly ekologické aspekty, kdy zemědělství bylo jednak poškozováno jinými odvětvími (exhalace, zábory půdy pro nezemědělské užití, nadměrné stavy divokých prasat), jednak samo vážně poškozovalo zemědělskou, zejména ornou půdu, přírodu a krajinu, bylo největším plošným znečišťovatelem vod (ve světě ale největším hříšníkem zde bylo bez konkurence Nizozemí) ad. Deformací bylo jistě uplatňování tzv. záporné daně z obrátu (reálně dotace cen) na potraviny.

Trojnásobně negativní byla záporná daň z obrátu na ceny uhlí, zemního plynu a elektřiny, neboť taková praxe podlamovala úsilí o úspory paliv a energie v zemi a přispívala k nadměrné energetické, dále materiálové, dopravní a odpadové náročnosti rozvoje.

Československo mělo silný palivoenergetický komplex včetně rozvíjející se jaderné energetiky, silného energetického strojírenství, ale při svém silně průmyslovém charakteru také nepřekvapivě vysokou spotřebu paliv a energie. Převážně uhelný profil československé energetiky byl zdrojem vysokých ekologických škod, zvláště pak v regionech rozsáhlé těžby a spalování uhlí v neodsířených elektrárnách a teplárnách. Nepříjemná byla politika levné energie, podražející úspory paliv a energie v Československu.

Při hodnocení efektivnosti dopravy bylo silně kontroverzní tvrzení, že máme spíše nedostatečnou (ve srovnání se Západem) dopravu a že silně zaostáváme, resp. potřebujeme silně rozvíjet především silniční a leteckou dopravu, přestože jsou zatíženy velikým množstvím externalit – škod na životním prostředí, škod na veřejném zdraví, škod na územní struktuře přírody a sídel ad. Zde autoři Souhrnné prognózy navázali na kontroverzní úsilí části československých dopravních expertů z let 1968-70 přiblížit se co nejvíc Západu, bez ohledu na širší veřejné zájmy a v zásadě i na efektivnost.

Autoři Souhrnné prognózy... ignorovali i, že škůdcovské zavírání údajně neefektivních železničních, tramvajových a trolejbusových tratí v letech levné ropy 1960-73 bylo v Československu nesrovnatelně menší než na Západě, kde se například tramvaje ve větším rozsahu udržely pouze v SRN.

Autoři Souhrnné prognózy... v první řadě nevzali v úvahu pozitivní prvky minimalizace dopravních potřeb (určité územně výrobní komplexy, sídliště s občanským vybavením), dále pozitivní efekt zavlečkování snad všech velkých a středních průmyslových podniků, umožňující vysoký podíl šetrné nákladní železniční dopravy. Československá železnice přitom dokázala za 22 let 1958-80 nahradit málo efektivní, energeticky náročnou a silně znečišťující parní trakci trakcí elektrickou a motorovou. Nebrali v úvahu, že zejména rozvoj silniční dopravy vyvolává značné veřejné náklady, které sice zvyšují základní hodnotové indikátory HDP a HNP, ale národohospodářsky je mnohem efektivnější doprava kolejová a veřejná ve srovnání s dopravou silniční a individuální automobilovou. K opomenutí přispívala skutečnost, že ND zahrnuje pouze nákladní dopravu, zatímco HNP a HDP dopravu nákladní i osobní. Statisticky se jim tak jevila československá realita jako zaostávání, což z hlediska společenské efektivnosti neodpovídalo.

U ekonomů i ekologů oblíbené indikátory typu energetická materiálová, dopravní, odpadová a další náročnost tvorby HDP, HNP a ND (čím nižší, resp. čím vyšší hodnota se vytvoří na jednotku spotřebované energie, materiálu, přepravního výkonu, odpadu apod., tím vyšší efektivnost) jsou značně kontroverzní, protože závisí i na objemu příslušných makroagregátů a v případě srovnávání se zahraničními ekonomikami též na reálnosti použitého měnového kursu a bilanci kapitálového účtu se zahraničím. Dále je citelně ovlivňuje struktura ekonomiky. Strukturálně těžká československá ekonomika je měla zákonitě horší ve srovnání se strukturálně lehkou švýcarskou, rakouskou či řeckou ekonomikou, resp. srovnávat bylo reálné s tehdy také strukturálně těžkou ekonomikou USA, Velké Británie, SRN, Belgie. Rady některých ekonomů typu: „*Zrušme špinavý těžký průmysl a nahraďme ho vcelku čistým cestovním ruchem...*“ jsou ale nekvalifikované a jejich případná realizace riskantní. Jednak je cestovní ruch poměrně nákladný a značně zranitelný celou řadou rizikových faktorů, jednak někdo tu těžkou špinavou výrobní strukturu musí také mít, viz dnešní Čína. Směrodatná je efektivnost.

V mikroekonomickém srovnávání bylo, je a bude oblíbené srovnávání tzv. kilogramových cen těch či oněch výrobků, například osobních aut. Pokud se srovnávají typově shodné výrobky, může být vypovídací schopnost takového srovnání reálnější, byť i to může být problém. Motoristé se asi neshodnou, zda je lepší lehké, při bouře silně zranitelné osobní auto s menší spotřebou pohonných hmot a s nižšími emisemi ve srovnání s autem hmotnějším, které víc uveze a které při bouře obvykle dopadne méně špatně, které ale pohonných hmot spotřebuje víc a produkuje víc emisí škodlivin. Přitom pro ně platí zhruba to, co o ukazatelích náročnosti

na úrovni národního hospodářství. Také je může zkreslit nereálný měnový kurs a mezinárodní diskriminace všeho druhu.

Pokud V. Klaus a J. Tošovský v roce 1990 prosadili trojí devalvací Kčs na tzv. vekslácký měnový kurs tehdejší koruny československé jako základní protiinflační kotvu, prosadili tak i levný výprodej československé ekonomiky do zahraničí, a to jak při vývozu zboží, tak při privatizaci mnoha našich podniků. Nutné bylo korunu nedevalvovat a po určitou dobu zachovat ochranářskou politiku včetně užití relativně vysokých cel, ekonomiku transformovat na tržní podmínky, tj. podniky odstátnit (zavést reálně úplný chozrasčot) a to nikoliv tzv. šokovou metodou. Klaus ale jako základní kritérium použil rychlost a liberalizovat a privatizovat vše co se dá (i nedá).

Velmi obtížné je hodnocení efektivnosti služeb v mezinárodním srovnání. Souhrnná prognóza... nepřekvapivě shledala, že Československo mělo významně nižší podíl služeb proti vyspělým kapitalistickým státům Západu. Nevzala ale v úvahu, že služby jsou velice nesourodé, heterogenní. Nepřipouštěla si příliš, že je efektivní, aby některé druhy služeb vůbec nebyly (služby hazardu či finančních spekulací), další nebyly velké (právníci, lobbysté atd.), že soukromý sektor bank a pojišťoven je obávaný vysavač a tím i brzdič reálné ekonomiky a že jiné služby lze obstarat podstatně levněji a efektivněji v zásadě netržním veřejným sektorem než tržně soukromým sektorem, ale s nižším HDP a HNP.

Československé socialistické školství, dotované z veřejných rozpočtů ve výši téměř 100 %, bylo jednotně řízené, takže s absolutně i relativně menším objemem peněz zvyšovalo v zemi vzdělanost, zatímco české školství pro roce 1989 je tzv. reformami systematicky rozvráceno, zjevně upadá a snižováním úrovně vzdělanosti se citelně podílí na úpadku země. Značné podfinancování českého školství po roce 1989 je jen jedním, a nikoliv nejdůležitějším problémem úpadku českého školství a vzdělanosti, ve srovnání s šílenostmi jako zrušení jednotných učebních osnov na základních a středních školách, politikou snižování nároků na žactvo a studentstvo (idiotská filosofie „*vychovávejte děti bezstresově*“), zavedení tzv. inkluze (posílání dětí ze zvláštních škol do běžných škol, přestože to znamená utrpení na všech stranách), omezování výuky technických předmětů, rozvracení výuky pouštěním neziskových organizací do škol, záměru žáky a studenty prakticky nehodnotit či zavádění „genderového“ vzdělávání dětí, tj. mrzačení jejich psychiky mužství a ženství už od mala. Jistě i proto 40 % českých adolescentů trpí systematicky depresemi a to prý ještě máme za Západem co dohánět.

Československé socialistické zdravotnictví, dotované z veřejných rozpočtů téměř ve výši 100 % (platilo se jen za tzv. zákroky pro krásu), bylo jednotně řízené a při nižších nákladech levnější a efektivnější ve srovnání s převážně soukromým zdravotnictvím části tehdejších západních států, o státech s ekonomicky nedostupným zdravotnictvím pro významné vrstvy obyvatel (USA) nemluvě, ale produkovalo nižší HDP a HNP. Indikátor počet lékařů na 1000 obyvatel je důležitý v zaostalých státech. Ve vyspělých státech je ale problematický, resp. lékař, který operuje příslušnou věc 5x častěji, je mnohem větší profík než lékař, který operuje stejnou věc 5x méně, byť ten je jistě ve větší pohodě. Jiným problémem bývá spíše přebytek lékařů ve velkých městech a nejednou i zoufalý nedostatek lékařů na venkově. Stranou nechávám tristní zjištění, že v jedné západoevropské zemi docházelo na počet obyvatel pět krát častěji k operacím slepého střeva než v druhé, protože tam šlo o lukrativní operaci, na rozdíl od té druhé země, kde to lukrativní nebylo a tak se operace slepého střeva prováděly jen v případech, kdy byly opravdu nutné. Ne zdraví, ale kšeft je ve ztržněném zdravotnictví hlavní hybatelem zdravotních výkonů,

velmi často na úkor pacientů. Prostě, z hlediska maximalizace zisku optimální je pacienty nezabít a nezmrzačit a současně nevléčít.

Zásadní zlepšení zdravotnictví u nás i na Západě bylo zvládnutí a následně zavedení očkování proti významným nebezpečným nemocem, obávaným to metlám zdraví a často i životů nejen dětí. Vymýtilo mnohé do té doby obávané nemoci a citelně zvýšilo střední délku života i naději na dožití. Československo zde stálo včele očkovacích kampaní nejen v sovětském bloku.

Naopak největším problémem tehdejšího socialistického (i západního zdravotnictví) byla nedostatečná prevence zdravotních problémů, k níž významně přispívala lhostejnost části občanů ke svému zdraví, stejně jako dnes.

Po roce 1989 se zdravotnictví prodražilo v důsledku zavádění regulovaných tržních vztahů a v řadě směrů se stalo zejména pro venkovské obyvatelstvo nedostupným, což je špatné. Novinové titulky: „*Budeme národ bezzubý?*“ (při narůstajícím nedostatku zubařů) jsou výmluvné. Nejde přitom zdaleka jen o zubaře.

Kultura měla, má a zřejmě i v budoucnu bude mít komerční a nekomerční části. Nekomerční části bývaly, a i nyní jsou podfinancované. Po roce 1989 je postihl děsivý úpadek při značném plýtvání. Jsou přitom rozdíly mezi jednotlivými obory kultury, resp. nejmenší úpadek je zřejmě v hudbě, zatímco literatura je zaplavena brakem, kvalitní literatura je v knihkupectvích vzácná, v nabídce je těžké se orientovat, poezie se v knihkupectví přestala prodávat pro ztrátovost a podstatná část občanů je dnes v kultuře odkázána na brakovou televizní produkci. Něco říká i tristní fakt, že knihovnu chráněnou před prachem skly dnes v obchodech s nábytkem neseženete. Prý není poptávka, mladé rodiny většinou knihovnu vůbec nemají. Nejvíce se o velký úpadek kultury přičinil cynismus a nevкус nových „elit“.

Citelně se zhoršila i komerční část kultury, produkt společenského úpadku a současně jeden z nástrojů prohlubování společenského úpadku.

Sport máme tzv. vrcholový a tzv. masový. Negativní jevy ve vrcholovém sportu se v ČR po roce 1989 dále podstatně prohloubily. Příznačné je, že zatímco za socialismu sportovní redaktori informovali především o sportovních výkonech, po roce 1989 informují především o aféřích ve vrcholovém sportu (korupce, doping, protekce.). Masový sport by si měl mít reálnou možnost dovolit každý. Kromě obávané nemoci lenora se po roce 1989 stal pro významnou část mladé generace ekonomicky nedostupný v důsledku jeho komercializace. Veřejná podpora sportu je zjevně nedostatečná a v rozhodující míře směřovaná na vrcholový sport. Nejednou je i křiklavě zneužívána. Vážně byla oslabena někdejší masová Československá tělovýchova, spartakiáda 1990 byla trapně zrušena co by údajný totalitní přežitek, mnoho sportovních organizací zašlo na úbytě.

O dopravě již byla řeč. Dodávám, že i když se v řadě směrů mezi velkými městy výrazně zlepšily hlavní silnice a železnice a tím i zrychlila doprava, zhoršilo se dopravní a veřejné dopravní spojení na odlehlejší venkov. Zásadně se zvýšila dopravní náročnost rozvoje. Jen část růstu dopravní náročnosti rozvoje jde na vrub uvolnění podnikání, kde mnozí podnikatelé právem, ale také neprávem preferují individuální automobilovou dopravu. Doprava osobními auty je národohospodářsky podstatně dražší než doprava veřejná, ale HDP a HNP se na ní napase podstatně víc. Řada údajně ekologických daňových úlev silniční dopravy má zjevně perverzní charakter, ale ani velké části ekologů příliš nevadí.

Volná ruka daná zahraničně obchodním řetězcům umožnila zničit podstatnou část domácích obchodů a služeb, zvláště na venkově, a nutit tak vesničany za vším jezdit do měst. Obchodní centra ale citelně zvyšují přepravní náročnost i ve velkých městech, protože i tam se musí na nákup zpravidla dojíždět, byť často lze efektivně použít veřejnou dopravu. Další růst přepravní náročnosti představuje přeprava zboží kupujícími do doručovacích schránek.

Drahota a snižování životní úrovně podstatné části obyvatel významně zredukovala síť restaurací, zvláště pak na venkově. Restaurace přitom byly významným místem setkávání českých občanů.

Na venkově prakticky zanikla síť kulturních domů, drasticky se zredukovala zdravotní péče, zmizela nejedna škola, stát se nestyděl na venkově zredukovat i síť pošt.

Výsledkem je i žalostný regionální rozvoj, který má v řadě regionů charakter zjevného úpadku. Za reálného socialismu byl územní rozvoj značně vyrovnaný, resp. velké problémy byly pouze:

- s doosídlováním pohraničí (při ztrátě 3,5 milionu obyvatel v letech 1938-47 šlo o problém dostatečně prakticky neřešitelný, na části venkova se po odsunu neantifašistických Němců doosídlení i přes nejrůznější veřejnou podporu nedařilo, což u státních hranic se západním Německem a Rakouskem zesílilo vytvoření hraničního pásma. Absence obyvatel se místy řešila zřízením nových velkých vojenských výcvikových prostorů (Prášily),

- v regionech s vážně narušeným životním prostředím, zvláště pak v Severočeském Podkrušnohoří, na Ostravsku, v Žiaru nad Hronem apod. V Československu v 60. až v 80. letech bylo asi 15 regionů s vážně narušeným životním prostředím. Využívání velkého přírodního bohatství nerostných surovin a paliv vesměs nese rozsáhlé znehodnocování životního prostředí, nejen v Československu. Investice na ochranu životního prostředí byly nedostatečné.

Po roce 1989 se přes četné fráze o obnově venkova provádí politika sociálně ekonomické likvidace venkova. Kromě výše uvedeného se ničí zemědělství a lesnictví, ruší, či spíš už v 90. letech se zrušily četné venkovské výroby, byť se zničily i strategické podniky. Mimo jiné zaniklo prakticky celé, do roku 1989 úspěšné československé investiční strojírenství. Spíše paraziticky se rozvíjí jen několik velkých měst, zejména Praha, Brno a Plzeň, na úkor zbytku republiky. Rozvoj Ústeckého kraje v letech 2004-12 a Liberce po roce 1999 prakticky ochromila korupce na tamním hejtmánství, resp. na tamní radnici. Koruce ale kvete i na řadě dalších radnic a dalších rozhodovacích míst.

Řada v minulosti přirozeně uspokojovaných potřeb se nyní musí uspokojovat nákupem na trhu, protože byly, nejčastěji v zájmu kořistění některých, zničeny podmínky pro jejich přirozené uspokojování. Někdejší systém levných letních dětských táborů pro asi 90 % dětí na 2-4 týdny pobytu nahrazuje menším počet vesměs drahých táborů pro děti, jimž je rodiče jsou s to zaplatit, obvykle na jeden týden. Četné skandály na dětských táborech přitom naznačují, že kvalita řady dětských táborů je problematická. Společenské podmínky pro ně jsou přitom mnohem horší proti létům socialismu. On je velký rozdíl, pokud se dětské tábory konají v režii příslušných podniků, jejich odborů a dalších pracovníků příslušného podniku, který je na to uvolňuje s kompenzací mzdy, než když se dělají komerčně, tj. vedoucí si na ně buď musí vzít dovolenou nebo neplacené volno, což si v řadě případů nemůže dovolit, o zhoubném efektu politiky „*vychovávat děti bezstresově*“, vedoucí k velké nekázni dětí i na táborech, a o činnosti bulvárních novinářů nemluvě. Jiné to bylo za socialismu, kdy drogy byly okrajovým problémem, a dnes, kdy je problém uchránit děti i na školách a kdy piráti na boji za jejich legalizaci získávají nemálo

hlasů, zejména mladých voličů. Dnes vést dětský tábor je mnohem rizikovější než za socialismu. Ale HDP i HNP se na současných táborech, tak jako na mnoha jiných, komerčně provozovaných aktivitách, na rozdíl od socialistické minulosti, velmi dobře napase. HDP i HNP co by symboly efektivity se zvyšují, ač blahobyt většiny občanů klesá. Podobně pokud jsem za socialismu chodil na výlety pěšky a spal jsem ve stanu nebo také bez stanu leckde, byl to krásný odpočinek, ale ekonomika z něj moc neměla. Pokud je cestovní ruch převážně komerční, HDP i HNP také na něm bobtná, i když si při něm občané často moc neodpočinou. Navíc je dnes podstatně rizikovější nocovat v přírodě.

Velkým problémem je politika zkracování životnosti výrobků a minimalizace výroby náhradních dílů, jež nutí k častějším obměnám výrobků, takže se HDP i HNP napase, ale užitečnost a reálná životní úroveň klesá. Doba, kdy se porouchaná součástka často opravovala, je nenávratně pryč. Kratší doba životnosti výrobku nezvyšuje efektivnost, jak by se dalo soudit nejen podle Souhrnné prognózy...

Jiným velkým problémem je rozsáhlé nakupování nepotřebných výrobků na základě důkladného zpracování kupujících vtíravou komerční reklamou, že potřebují všechno nemožné i možné včetně potřeby vyrovnat se movitějším spoluobčanům z důvodů pochybené prestiže. Reklamy často míří nejvíce na bezbranné děti.

Všechny tyto výše uvedené, významné skutečnosti autoři Souhrnné prognózy... nevzali dostatečně v úvahu, takže jejich závěry poněkud kulhaly.

Rozvinutost meziválečného Československa

Je známo, že Československo v roce 1918 zdědilo podstatnou, asi 60 % ní část průmyslu rozpadlé Rakousko-uherské monarchie s vysokým podílem lehkého, spotřebního průmyslu, dále poměrně rozvinuté zemědělství, značně zaostalou dopravu, nic moc služby, vysoké sociálně ekonomické rozdíly mezi jednotlivými regiony, značné rozdíly mezi životem ve městech a na venkově a značné národnostní problémy. Jestliže ekonomická úroveň českých zemí (dnešní ČR) byla sto, Slovenska byla jen 50 a ještě nižší byla ekonomická úroveň na silně zaostalé, pologramotné Podkarpatské Rusi, jejíž většinové obyvatelstvo – Rusíni – nebylo dodnes uznáno jako národ. Pokud někdo v hodnocení meziválečného Československa vychází pouze z českých zemí, značně zkresluje skutečnost i v situaci, kdy Podkarpatskou Rus získalo po Mnichovu Horthyovské Maďarsko a v roce 1945 sovětská Ukrajina. Přitom sociálně ekonomicky chudé byly i mnohé, zejména pohraniční regiony českých zemí.

Rádo se zapomíná, že Československo zdědilo liberálně ekonomickou politickou ekonomii, která byla značně riziková, zvláště v krizových 30. letech. Jestliže poválečné krizové období 1918-23 Československo vzhledem ke své hospodářské síle a vzhledem k Rašínově politice zhodnocování koruny zvládlo relativně dobře, byť značně asociálně, s drtivou sociálně ekonomickou krizí 1930-35 nebylo si s to poradit. Jednak mu byla vnucena zničující celní válka, což při značně exportně orientované ekonomice byl velký problém, jednak ho drtilo dogmatické trvání na liberálně ekonomické hospodářské politice, tj. prakticky nulového zasahování do ekonomiky a nízkým přerozdělováním vytvořených zdrojů. Asi největšími státními zásahy byly poměrně značné investice do zaostalé železniční sítě (v letech 1919-25 se na nich podílel i odkup krachujících soukromých železničních společností a jejich konsolidace pod křídly Československých státních drah) a od roku 1935 budování pohraničních opevnění a vyzbrojování

Československé armády moderní vojenskou technikou. Ani v posledním celém roce Československa 1937 jeho průmyslová výroba nepřesáhla úroveň posledního předkrizového roku 1929.

Ekonomická krize 1930-35 drtila mnohem víc průmysl lehký než těžký. Po roce 1929 se tudíž zákonitě zvyšovala váha těžkého, a zvláště pak průmyslu zbrojního, v československé ekonomice, což dále urychlily přípravy Československa na obranu před nacistickým Německem v letech 1935-38. Agrární krize se protáhla až do roku 1934. Doprava byla nepřekvapivě ve vleku krize v průmyslu a v zemědělství. Touto krizí tvrdě trpěla i sféra služeb.

V rámci velké krize klesal víc lehký průmysl. Protože ho bylo víc v pohraničí obydleném Němci, dále na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, přiživovalo se tak i národnostní napětí ve státě. Zvláště když někteří kapitalisté, v obavě před dobrou organizací českého proletariátu, stěhovali některé továrny ze Slovenska do Čech.

Dvacet předních průmyslových podniků

Někteří ekonomové, například Josef Goldman, analyzovali 20 předních klíčových průmyslových podniků Československa meziválečného i socialistického. Šlo například o Škodu Plzeň, ČKD, Doly a hutě na Kladně, Doly, hutě a strojírny na Ostravsku, Baťův Svit ve Zlíně, Zbrojovku Brno, předchůdce dnešní a.s. ČEZ ad. Šlo vesměs o špičky našeho průmyslu, srovnatelné se špičkami průmyslově nejrozvinutějších států světa.

Problém byl, že vedle těchto špičkových průmyslových podniků existovaly stovky středních a tisíce malých, značně zaostalých průmyslových podniků, resp. průměr československého průmyslu byl mnohem nižší, než jeho 20 špičkových tahounů.

Zásadní problém byl, že se tito průmysloví tahouni nacházeli vesměs v českých zemích, resp. Slovensko bylo mnohem zaostalejší, o Podkarpatské Rusi nemluvě.

Obtížně se hodnotí tehdejší zemědělství. Byl totiž veliký rozdíl mezi menším počtem velkých zemědělských statků s relativně slušnou evropskou úrovní a statisíci trpasličích zemědělských podniků, kde se běžně oralo kravami. Úroveň zemědělství navíc citelně diferencovaly přírodní podmínky, zvláště pak úrodnost půdy a klima. Československé zemědělství zaostávalo za zemědělstvím Severní Ameriky. Se zemědělstvím evropských států bylo spíše srovnatelné. Mírně zaostávalo za zemědělstvím západní Evropy, na mírně vyšší úrovni bylo ve srovnání se zemědělstvím Evropy východní (bez SSSR), jižní a Balkánu.

Špatně se hodnotí doprava, neboť kromě zhoršujícího faktoru vnitrozemského státu a spíše členitého terénu a faktoru silného válečného opotřebení byla v roce 1918 jen středně rozvinutá a vhozená do nové geopolitické situace (na místo orientace na Vídeň a na Budapešť se stal kritický směr „západ – východ“, který se musel přednostně řešit), byť ji ve vnitrozemském státě tvořila v rozhodující míře doprava železniční v parní trakci. Délkou železničních tratí mělo Československo hustou železniční síť, ale v roce 1918 zdědilo jen 12 % dvoukolejných železničních tratí. Dvoukolejná trať má asi pětinasobnou přepravní kapacitu proti jednokolejně trati a provoz na ní je bezpečnější, protože by nemělo docházet k čelním srážkám vlaků. I hlavní tratě měly nízkou nosnost. Dodávané nové moderní těžké parní lokomotivy nejen že na mnoha hlavních tratích nebyly s to využít svou maximální rychlost, ale nejednou je tam ani pro nízkou únosnost tratě železničáři nemohli pustit. Pět významných železničních tratí ve směru „východ – západ“ se podařilo zdvoukolejnit, takže v roce 1949 činil podíl dvoukolejných tratí Československa asi 18 %, což odpovídá i roku 1938, resp. v mezidobí k výstavbě druhých kolejí tratí

prakticky nedocházelo. Problém byl, že výstavba druhých kolejí se vesměs uskutečňovala prostým přidáním druhé koleje ke stávající koleji. Prakticky se nerealizovaly velmi potřebné zkracující a silně zrychlující přeložky značně klikatých hlavních tratí. Pomohly dvě malešické a jedná dluhonická spojky. Nedostatečná a drahá doprava (někdy až 50 % výrobních nákladů) vedla i některé podnikatele k soukromému řešení (zejména Baťové).

V důsledku úspěšného lobismu uhlobaronů se nedařilo v meziválečném Československu prosadit elektrifikaci hlavních železničních tratí. Ve výsledku se zděděné zpoždění na klíčovém úseku elektrifikace tratí proti Švýcarsku, Francii či Německu prohlubovalo na asi 40 leté zpoždění v roce 1948. Elektrifikaci hlavních a později i dalších železničních tratí dokázal realizovat až socialismus a toto zaostávání postupně odstranit. Nedařilo se mu ale odstranit zaostávání v rychlosti tratí (zrychlovaly na Západě, zrychlovaly i u nás), a od roku 1981 i ve výstavbě vysokorychlostních tratí. Současná ČR a SR nemá ani jeden kilometr vysokorychlostních tratí. Při úspěšné realizaci elektrizace hlavních železničních tratí a zavádění moderních zabezpečovacích zařízení tratí i nádraží v Československu se po roce 1981 nejvýznamnějším parametrem zaostávání železnic stala absence vysokorychlostních tratí, která v roce 2024 činí 43 let.

Mnoho lokálek mělo vysoké stoupání a klesání a ostré oblouky, resp. byly na provoz náročné. Motorové osobní vlaky, umožňují rušení nehopodárných smíšených vlaků (osobní a nákladní tažené jednou lokomotivou a zastavující ve všech zastávkách), se na československých lokálkách začaly objevovat až od roku 1928. Rychlíků jezdilo málo, na téměř dvojnásobném území proti dnešnímu Česku jezdilo čtyřikrát méně rychlíků, než dnes v ČR jezdí jen expresů Českých drah, navíc jezdily mnohem pomaleji. Válečné zanedbání železnic z let první světové války se napravovalo asi deset let, podobně válečné zanedbání železnic z let druhé světové války. Druhý železniční tah na Slovensku („Banská Bystrica – Červená Skála – Margičany“ byl zprovozněn až 26. července 1936), druhý kapacitní spojení Praha – Brno, trať „Havlíčkův Brod – Brno“ až 20. prosince 1953, třetí jižní železniční tah na Slovensku „Zvolen – Rožňava – Košice“ byl dokončen až 23. ledna 1955 zprovozněním chybějícího úseku „Rožňava – Turna nad Bodvou“. Slovenský druhý a třetí železniční tah ve směru „východ – západ“ je i dnes jednokolejný (v zásadě stačí) a neelektrifikovaný. Vodní dopravu na Labi sužovaly časté nízké vodní stavy, navzdory značným investicím do zlepšování plavebních podmínek na Labi v 30. letech. Silniční doprava byla v plenkách (ještě v roce 1946 mělo Československo 0 km asfaltových silnic a jen asi 900 km silnic pevných, tj. vesměs dlážděných ulic ve městech). V plenkách byla letecká doprava, byť byla srovnatelná se státy s vyspělým letectvím. Dobově moderní letiště v Praze Ruzyni z let 1933-37 zkonfiskovala německá okupační správa i s letkou. Část tramvajových tratí měla úzký rozchod a byla jednokolejná, resp. kvalita zaostávala za kvantitou. Československo zaostávalo i ve spojích, s výjimkou rozhlasu.

Nevýrobní sektor, zejména školství, zdravotnictví a kultura, zaznamenaly v Československu v letech 1918-38 značný rozvoj, a to i při značném podfinancování. Služby obyvatelstvu byly v důsledku nízké životní úrovně nerozvinuté a málo dostupné.

Smutné je, že z dvaceti předních československých průmyslových podniků meziválečného Československa, prosperujících i za socialismu, po roce 1989 mnoho nezbylo, snad jen a.s. ČEZ, a i ten je značně zredukovaný a ohrožený Green Dealem. Zničila je zle pojatá klausovská transformace, častá nepřátelská převzetí konkurencí i domácí neumětelství, resp. schopní potenciální podnikatelé nedostali šanci. Významně se rozvíjela jen automobilka Škoda Mladá Boleslav. I ta je dnes ohrožena Green Dealem.

Závěr

Z výše uvedených důvodů mám za to, že Československo let 1918-38 nepatřilo mezi deset ekonomicky nejrozvinutějších států světa, jak někteří ekonomové léta tvrdí. I když byla vypracována řada studií srovnávající objem klíčových výrobků Československa a dalších ekonomicky vyspělých států, dostupná data neumožňují přesně zařadit Československo na pomyslném žebříčku ekonomické vyspělosti.

Hodně záleží i na použitých kritériích hodnocení efektivnosti. Vezmeme-li za základ mezinárodního srovnání základní druhy průmyslové produkce, mohlo být v první desítku průmyslově nejrozvinutějších států světa, což ale neznamená průmyslově nejrozvinutější a už vůbec ne ekonomicky nejrozvinutějších. Tento závěr navíc stojí na předpokladu srovnatelné jakosti příslušných výrobků, která se ale z řady objektivních důvodů obtížně určuje.

Je zřejmé, že díky Baťovi a Svitlu Zlín bylo Československo v letech 1918-89 obuvnickou velmocí, možná dokonce světovou jedničkou. Když byl Svit v 90. letech zlikvidován, propadli jsme se ve výrobě bot do třetího světa. Podobně tomu bylo i v řadě jiných oborů.

Pořadí ovlivňuje i skutečnost, zda tu či onu zemi uznáme za samostatný stát.

Ekonomické postavení Československa mezi dvěma světovými válkami ukazuje tabulka:

Tabulka – Národní důchod v evropských a v některých dalších státech světa v průměru let 1925-34

Stát	celkem v mil. USD	na obyva-tele v USD
USA	65 870	1 397
Kanada	5 248	1 380
Velká Británie	21 854	1 069
Švýcarsko	1 950	1 039
Nový Zéland	575	1 000
Austrálie	2 466	956
Nizozemsko	2 624	855
Irsko	906	770
Švédsko	1 841	695
Francie	12 650	694
Dánsko	1 008	680
Německo	17 580	646
Španělsko	5 290	628
Belgie	2 033	600
Norsko	607	539
Rakousko	1 442	511
Československo	2 815	455
Řecko	992	397
Finsko	473	380
Maďarsko	1 205	359
Polsko	3 428	352
Itálie	5 245	338
Rumunsko	1 471	243

Pramen: ⁷⁾, s. 289, odkazuje na C. Clark, Internationaler Vergleich der Volkseinkommen, Weltwirtschaftliches, Archiv 1938, č. 1. Národní důchod jednotlivých států byl přepočítán na jednotnou základnu cen USA

Existují i další mezinárodní srovnání ekonomické vyspělosti meziválečného Československa, které se mohou metodicky lišit (už takovou „drobností“, zda Kanadu, Austrálii a Nový Zéland budeme považovat za samostatné státy nebo za britské kolonie či dominia) a mohou ukazovat též mírně odlišné pořadí. Žádné však nezařazuje Československo mezi deset ekonomicky nejrozvinutějších států světa. Jde o mýtus, nepravdu.

Literatura:

- 1) Marx, K.: Kapitál I, II, III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978.
- 2) Lenin, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957.
- 3) Piketty, T.: Kapitál v 21. století, Universum (ČR), 2015, (Le Capital au XXIe siècle, 2013).
- 4) Švihlíková, I.: Jak jsme se stali kolonií, Rybka Publisher 2015.
- 5) Fischer, J. a kol.: Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970-1990 v metodice ESA 1995, Politická ekonomie č. 1/2013.
- 6) Komárek, V. a kol.: Souhrnná prognóza ČSSR do roku 2010, Prognostický ústav ČSAV 1988.
- 7) Kubů, E., Pátek, J. a kol. : Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, ISBN 80-7184-716X, Praha, Karolinum, 2000
- 8) Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, Brno, nakladatelství Doplněk 2004
- 9) Fromm, E.: Mít či být, Praha, Naše vojsko, 1991.
- 10) Mishan, E.I.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994.
- 11) Husák, T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986.
- 12) Zeman, J.: Soustava plánovitého řízení v podmínkách přestavby, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, srpen 1989
- 13) Zeman, J.: Soustava plánovitého řízení k ochraně přírodních složek životního prostředí, Ústav pro životne prostredie a využívání přírodních zdrojov, pobočka Praha, prosinec 1986

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

NASTAVENÉ ZRCADLO

Historia arcana komunistické éry ve vnímání a zkušenosti Lubomíra Štroukala

Jiří Malínský

Úvod

19. října 2024 uplynulo sto let od narození nejdéle působícího československého ústavního činitele dr. Lubomíra Štroukala. Zrcadlo, kterým nahlížím do jeho života, jsou dva svazky Štrougalových memoárových knih.

Svůj výchozí zorný úhel asi nejlépe zachytil sám prostřednictvím citace autentického výroku někdejšího finského prezidenta Urho Kekkonena (1900–1986): „*Historie nás Finy názorně až krutě poučila, že žádná země si nemůže dělat vše, co by si sama přála. Je třeba brát ohled na ostatní velké i malé země, sousedy, všechny, se kterými jsme jakkoliv smluvně vázáni. Někdy je nutné respektovat názor druhého i zásadně ustoupit, byť to není pro nás nejvýhodnější. I politici mají své ideály, mají své vize. Někdy je třeba se jich v dané etapě i vzdát, pokud se z hlediska vzájemných vztahů ukáží pro druhého partnera jako nevýhodné či dokonce nepřijatelné. Ale to neznamená, že na ně máme navždy zapomenout. Ve vhodné době se k nim vrátíme a někdy, byť se zpožděním, uspějeme.*“ (s. 183, Úlohu, jak se dnes říká, „nezávislého“ glosátora (arbitra elegantiarum) své doby však na mnoha místech své knihy sám vědomě prolomil a dostal jí jen velmi vzdáleně i tam, kde se o ni sám vědomě snažil.

Není bez zajímavosti, že citovaná pasáž až nápadně připomíná vyznění Benešova táborského projevu z května 1938. Štrougalův pohled na svět zůstal – v tom se neklamme hned od počátku jeho politické dráhy až do konce pohledem ortodoxně komunistickým. Když vzpomíná na svá mladá léta a na to, jak zvažoval jako mnoho jiných svou budoucí názorovou, ideovou a posléze i politickou angažovanost, vyjadřuje se až nečekaně stroze a věcně: „*Logicky jsem se zabýval úvahou, kam se společensky, politicky zařadit. Návrat k poměrům první republiky byl pro mě nepřijatelný. Propastné sociální rozdíly, rozsáhlá trvalá nezaměstnanost, národnostní rozpory, bezradná mezinárodní orientace na nespolehlivé spojence – tak jsem si nepředstavoval budoucnost této země. Týdny, ba měsíce maminka – bohužel marně – očekávala návrat svého manžela. Ale téměř s jistotou se dalo předpokládat, co by mně doporučil. Zvítězila idea sociálně spravedlivé společnosti, idea sice s mnoha iluzorními představami, ale idea slibující něco nového, změnu, pokrok*“ (s. 23). Srovnáme-li tento úhel pohledu s názory memoárových knih Štroukala souvěkovce Čestmíra Císaře nebo o generaci starší Marie Švermové, vyniknou rozdíly i společní jmenovatelé. Věrnost Švermové je podmíněna důkladnou, doslova krvavou sebekritickou reflexí ženy, která na vlastní kůži poznala plně odvrácenou tvář komunistické protosocialistické představy humanismu. Císařova věrnost, věrnost muže staršího oproti Štroukalovi o pouhé čtyři roky, je podmíněna obsáhlými pasážemi, v nichž se vyrovnává s únorovým pučem, osobností Edvarda Beneše, na němž a – zdaleka nejen na něm – se český i slovenský komunismus tolik politicky i lidsky provinil, i dalšími rozporuplnými skutečnostmi třetí republiky, v nichž se zrcadlí jeho odborná sociologická a osobní studentská, ještě předválečná dijonská demokratická studijní zkušenost.

Nepochybný Štrougal se pohybuje suverénně a jistě dějinným terénem komunistického čtyřicetiletí, které cítí jako svou životní danost; jeho venkovská regionální, rodinnou tradicí podmíněná jihočeská zkušenost je pro něj vnitřně a zpravidla i rozumově – jak ještě uvidíme – nezpochybnitelným *výchozím rámcem*. Kritické sebereflexe a přemítání, které kniha obsahuje, jsou dány právě tímto základem, přestože i Štrougal připouští jejich podmíněnost a historickou omezenost. Tím spíš platí, že minimálně zásadní závěry a fakta, uváděná Štrougallem, musí být pramenně ověřena (opakuji, že LŠ sám uvádí, že při psaní svých vzpomínek se takřka výlučně opíral o svou paměť a prakticky zcela rezignoval na archivní prameny).

Jihočeské dětství a mládí

Ale údaje, potřebné pro porozumění a pochopení základních souřadnic Štrougalova života, nalezneme i v tomto sevřeném a relativně nejméně vypovídajícím období jeho života. Štrougalův rodinný saský původ s bezprostředními kořeny v středočeském Kladensku, v jeho černouhelné pánvi, se prolíná i se sociálně demokratickým zařazením jeho předků; Josef Štrougal starší, děd pozdějšího premiéra, i Josef Štrougal mladší, otec, byli členy strany, založené na břevnovském (nebo také svatomarkétském) sjezdu; do KSČ vstoupil Štrougalův otec r. 1923. Rodným „rodovým“ sídlištěm tak není jihočeské městečko, ale rakovnická vesnička Nezabudice nedaleko Křivoklátu na řece Berounce. Do jižních Čech se rodina přestěhovala až roku 1917, tedy krátce před Štrougalovým narozením r. 1924.

Komunistický odboj, životní moment budoucího politika, byl i prvním sebeuvědoměním mladého muže. Jen o vlas jej minulo velké zatýkání v dubnu 1941, které postihlo také otce Josefa, i staršího bratra Přemysla, sice po měsíci propuštěného, ale záhy odeslaného do totálního nasazení v Německu. Vzpomínka na solidaritu spolužáků i statečnost profesorů z třeboňského gymnázia, skutečnost, že bez jejich opory by byl býval v nejlepším případě – pokud by byl vůbec fyzicky přežil – maturoval nejspíše po válce, naznačuje, na jak tenkém vlásku v té době visel život prakticky každého českého člověka. Nepřekvapí proto, že nejen pod vlivem otcovy smrti v neblaze proslulém Plötzensee vstupuje Štrougal do KSČ již v červnu 1945. Na podzim se stává studentem právnické fakulty UK v Praze a účastní se aktivně tehdejšího veřejného života.

V jihočeské krajské organizaci KSČ se poměrně rychle dostává do popředí především na úseku ideové práce a posléze se stává lektorem krajské politické školy. V září 1949 – krátce po absolutoriu – nastupuje do stranického aparátu. Se svou inteligencí i ojedinělým kvalitním, ještě prvorepublikově založeným vzděláním a pragmatismem, který je a zůstane určující črtou jeho bytostně věcné povahy, viditelně poznamenán budovatelským patosem a nadšením doby, je *přímo předurčen pro nebývalý kariérní vzestup*. Po krátkém intermezzu základní vojenské služby v Českých Budějovicích, odkud je záhy propuštěn pro svou těžkou oční vadu (v dubnu 1944 mu byl operován zelený zákal ženou budoucího ministra školství Pražského jara Erikou Kadlecovou) vstupuje naplno do občanského života. Štrougalovy Lehr- und Wanderjahre se tím uzavírají.

Prvním závažnějším úkolem začínajícího zaměstnance KSČ bylo organizování a zvyšování kvality práce okresního stranického aparátu v tehdejších pohraničních okresech Trhové Sviny, Jindřichův Hradec, Třeboň, Kaplice, Český Krumlov, Prachovice, Vimperk a s tím úzce propojená agrární otázka, zejména nalezení vhodné formy zemědělské velkovýroby. Jednalo se o okruhy, které se mladému politikovi měly stát osudem: vedly totiž jeho další životní dráhu jak aparátem KSČ, tak později i exekutivou. Mozaiku tohoto života tak dotvořil tvar ideálního

kariérního oblouku, v jehož zázemí nechyběly bohaté zkušenosti „zdola“, jimiž prolínalo věcné, sebereflexí i invencí se vyznačující myšlení. Dusná padesátá léta, zejména vypjatou dobu politických procesů, podle údajů, které nám autor *Paměti a úvah* nabízí, Štrougal tedy prožil ve velmi relativním závětří jen zdánlivě odlehlého jihočeského venkova. Dvouleté, v měřítcích doby úspěšné působení, jemuž napomohl i Štrougalův „kádrový profil“, jak se v dobové hantýrce, libující si ve vulgárně sociologizujících schematických technikách a pojmech, říkalo ritualizovanému zkoumání rodinné i osobní minulosti jednoho každého jedince tehdejší československé společnosti, nastartovalo na komunistické poměry jeho *rychlý a neobvyklý vzestup*.

V polovině padesátých let, ve 30 letech, se Štrougal stává tajemníkem jihočeského KV KSČ, od r. 1957 dokonce jeho vedoucím tajemníkem, tj. *proniká do okruhu funkcí, které byly alespoň čas od času v bezprostředním osobním kontaktu s nejvyšším stranickým a státním vedením té doby*. Zřejmě již v této době si vnímavý mladý muž nemohl nevšimnout vzrůstajícího nesouladu režimních proklamací a skutečnosti. Platilo to jak o nesmyslném, pro KSČ navíc škodlivém vměšování často nekvalifikovaných nomenklatur do věcí praktického života (KSČ jako by ručila před veřejností *za vše*), tak o řadě podniknutých konkrétních kroků a následných zvolených řešení.

Již v této části knihy volí Štrougal řadu retrospektiv a doposud úzce osobní vzpomínky se snaží o postižení širšího rámce toho, co bychom s nemalou nadsázkou mohli nazvat „dobou Lubomíra Štrougala“. Záměrně tu podává svědectví o významných událostech i protagonistech doby, údaje a informace zpravidla „mimo“ obsah tradičních, především písemných historických pramenů. Platí to i o tzv. měnové reformě z 30. května 1953, která pro tehdejší lidi práce pod chatrnou záminkou boje proti spekulantům znamenala tu menší, tu větší ožebračení a byla nepřímým doznáním krachu ingotového a kolektivizačního patetizujícího „étosu“ stalinské pětiletky. Antonín Zápotocký, Gottwaldův pokračovatel v prezidentském úřadě, pronesl krátce před jejím vyhlášením projev, v němž nutnost tohoto kroku popíral a – podle Štrougalova svědectví – *proti své vůli* tak vyjadřoval postoj, se kterým sám bytostně nesouhlasil. („*Tehdy bylo přijato rozhodnutí, aby před necelými třemi měsíci čerstvě zvolený prezident republiky vystoupil v rozhlase s projevem, jímž by uklidnil veřejnost. Prezident s takovým rozhodnutím nesouhlasil, nevěřil, že v dané atmosféře lze něčeho pozitivního ~~250~~ dosáhnout a vyvracet to, co za příštích dvacet čtyři hodin bude vyhlášeno*“ (s. 39).

Méně shovívavý je však Štrougal v případě Zápotockého podílu na posledních justičních vraždách r. 1954 (s. 39). Mládí, strávené s výjimkou pražských studií na jihu Čech, se uzavíralo. Bezradnost komunistického vedení, v němž se zejména po překonání vnitřní krize r. 1956 stále zřetelněji prosazoval Antonín Novotný, ho nutila vyhledávat pro exekutivu, ale i ústředí KSČ nové a nové lidi. Jedním z nich se měl stát i tehdy 35letý Lubomír Štrougal (s. 27-42).

První zamyšlení a reminiscence

Následující dvě kapitoly svých vzpomínek, nazvané příznačně ČESKOSLOVENSKÁ CESTA (ss. 43-58) a POHLEDY SOVĚTŮ NA TEHDEJŠÍ ČSR (s. 59-64), s nimiž do jednoho celku splývá i další, rovněž lapidárně pojmenovaná část ÚNOR 1948 (s. 65-75) se stávají *východiskem úvahové části* Štrougalova díla. Budoucí premiér se tu poměrně obsáhle zamýšlí nad dějinným vývojem komunistického Československa a pokouší se s poměrným zdarem o návazné obecnější postřehy a vyjádření. Nejen v těchto pasážích, a nejen jimi, se paměti tohoto dějinně nepřehlédnutelného československého politika odlišují od vzpomínek, které zanechali

jeho souvěkovci, a nejen tady překonává úroveň a kvalitu, která je pro tyto paralelní memoáry příznačná (srv. např. vzpomínky Milouše Jakeše nebo pitoreskní dikci obdobného díla Vasila Bil'aka). Jihočeský rodák vychází příznačně z uvozujícího faktu „naší společenské politické porážky“ (s. 43), jak charakterizuje listopadový převrat 1989.

Pro bližší pochopení tohoto dějinného krachu komunistické ideologie se vrací „k Adamovi“, tj. k počátkům poválečné éry. Štrougalův vztah k Třetí republice je vztahem komunisticky standardním: „*Košický vládní program respektoval poválečnou českou a slovenskou politickou realitu a programové cíle odpovídaly podmínkám i národním zvyklostem země a obou našich národů. Přitom vyjadřoval vývojové tendence lidově demokratického Československa, směřujícího k sociálně spravedlivé společnosti*“ (s. 43). Vývoj v letech 1945–1947 považuje za demokratický a nadějný; *ztotožňuje se s volebním programem KSČ z r. 1946* a svým způsobem není daleko od postojů tehdejší ČSSD (laušmanovské znárodnění z října 1945). Dovozuje, že v jižních Čechách se všechny tehdejší politické strany projevovaly aktivně, avšak mimo politickou arénu vládly mezi jejich představiteli i řadovými členy korektní, někdy až přátelské vztahy. V tomto ohledu se shoduje s dobovou publicistikou i vzpomínkami Švermové.

Nápadně diskrétnější je v objasnění příčin, které po vzniku Kominformy (podzim 1947) i v důsledku postupně slábnoucího postavení KSČ v létě a na podzim 1947 vedly k postupnému *opouštění* konceptu tzv. československé cesty k socialismu nebo – jinak vyjádřeno – k vytvoření a neustálému prohlubování ideové i programatické propasti mezi komunistickým protosocialismem a radikálním demokratickým socialismem třetirepublikové ČSSD (příznačná je proto následující pasáž z o deset let mladšího Manifestu Československé sociální demokracie v exilu: „*Prohlašujeme, že požadavek demokracie je, jako vždy byl, nedílnou součástí našeho socialistického programu. Jsme demokraty, abychom mohli být opravdovými socialisty.*“). V této souvislosti se vrací k mravně i povahově schizofrenní osobnosti Klementa Gottwalda a lituje, že o něm nebyla sepsána fundovaná historická monografie. Nepochybně talentovaný praktický politik – toto přesvědčení Štrougal plně sdílí – *nemůže být zbaven zodpovědnosti za justiční zločiny padesátých let*. Odkaz na Husákovy vzpomínky, přibližující atmosféru ve vedení KSČ na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století, je tu víc než výmluvný. Neopírá se však jen o jeho podání; na konci padesátých let měl možnost o těchto věcech důvěrně mluvit např. s tehdejším premiérem Viliamem Širokým, vicepremiérem Jaromírem Dolanským nebo tehdejším představitelem KSČ v Informbyru a pozdějším tajemníkem ÚV KSČ v šedesátých letech Vladimírem Kouckým.

KSČ – jak dosvědčuje z poměrně spolehlivých zdrojů Štrougal – tomuto tlaku podlehla *nejpozději v únoru 1950*. Zásadní, systémově chybná rozhodnutí však padla již dříve – tím patrně nejpodstatnějším, s nejdalekosáhlejšími důsledky – byla *nedemokratická přeměna* třetirepublikové Národní fronty rovnocenných politických stran v totalitní Národní frontu převodních pák společenských organizací, tedy také některých poučkově zglajchšaltovaných politických stran. I v tomto případě je Štrougalovo stanovisko k této éře příznačně štrougalovsky pragmatické: „*Při všech možných pochybnostech a odsudcích musím však uznat, že v tom poučkovém období, kdy každý lidově demokratický stát – ať chtěl, či nechtěl – byl donucen respektovat autoritativní stanoviska Stalina a opustit, byť dočasně, což se bohužel nestalo, strategii národních cest k socialismu, bylo alternativou sice špatnou, ale ze všech možných tou nej přijatelnější. Těžko si lze představit, co by se v opačném případě v naší zemi odehrálo*“ (s. 52-53). Levicácký radikalismus, jehož vůdčím představitelem byl Rudolf Slánský, jak Štrougal nazývá stalinismus

(stalinistický bolševismus, bolševismus), vedl v poúnorové praktickopolitické praxi mj. k *hypertrofii karikaturního družstevnictví* (dogmaticko-sektářský koncept, tj. ultrabolševicky aplikovaná myšlenka, že družstevnictví je údajnou nižší formou zespolečenštění výrobní i nevyrobní činnosti, to vše bylo provázáno řadou i z pohledu dobových měřítek mnoha lidských tragédií a justičních zločinů), k bezuzdnému zestátňování a vlastně ke krokům, jejichž systémově retardační účinky přetrvaly až do konce osmdesátých let.

V roce 1959 byl po zasedání vlády osobním svědkem Nejedlého záporného vyjádření k zdánlivému „detailu“, kterým bylo direktivně vymáhané, všeobecně se šířící oslovovací frázi- tické *soudruhování*. Obdobně vývojově vyznívá i další Štrougalem citované vyjádření hlavy čínského moderního věku Teng Siao-pchinga a o něco starší obdobná úvaha Josipa Broze Tita ze září 1965. I tyto pasáže Štrougalových vzpomínek spoludoslvedčují, že komunistické špičky minimálně ve své vzdělanější a realističtější části si byly plně vědomy, *kam a jak ve skutečnosti svým stalinistickým protosocialismem vedou sovětizující se československou společnost*. Štrougalovu líčení nechybí ani sebekritický – třebaže spíše sporý než vzácný – rozměr. Sám jednoznačně uvádí: „*Nevím, nevzpomínám si, zda jsem již tehdy veřejně vyjádřil kritický názor k vyhlášení odmítnutí specifické cesty k socialismu. Uvědomuji si, že teprve po XX. sjezdu jsem kritizoval podceňování družstevnictví v naší zemi. To bylo tak všechno, co jsem v té době udělal*“ (s. 55).

Obdobně zajímavá jsou závažná svědectví, citovaná Štrougalem, vztahující se k sovětské reflexi československé společnosti. Komunistickou propagandou dlouhá léta *pěstovaná iluze* o domnělém sovětském preferenčním sdílení okázale pěstované lásky českého a slovenského člověka k zemi sovětů připomínala obdobný prvorepublikový iluzionismus vztahovaný pro změnu k Francii a Spojenému království. Je z nich zřejmé, že i poměrně nesmlouvavé postupy československých stalinistů se již r. 1946 jevíly Moskvě jako údajně *příliš demokratické a „liberalistické“*. Povzdech Jaromíra Dolanského „*Marně jsem při četných přátelských schůzkách vysvětloval různým sovětským partnerům, že český člověk je trochu ležérní, k odlišným názorům trochu shovívavý, ale umí svůj názor obhájit a bojovat za správnou věc.*“ (s. 60) je víc než příznačný. Podobně ho zpravoval i někdejší legionář a sociálně demokratický renegát Zdeněk Fierlinger. Ale i on byl velmi relativně pozitivně poznamenán prvorepublikovou demokratičností a odborností. V této souvislosti je zajímavé dosvědčení dosahu velkého úspěchu Benešovy poválečné zahraniční politiky, kterým byl odchod sovětských vojsk z ČSR na podzim 1945. Podle Štrougala „*Za neobyčejnou důvěru k prezidentovi i k naší zemi považoval prohlášení Stalina, že Sovětská armáda po osvobození ČSR v krátké době opustí naši zemi.*“ (s. 60).

Častý měl být sklon sovětských státníků i funkcionářů považovat haškovského Švejka za přesné, vyčerpávající postižení české národní povahy. Štrougal doznává, že významná část sovětských vedení z těchto i jiných důvodů přijímala „levičácká rozhodnutí“, která posílila ultrastalinistickou skupinu ve vedení KSČ vedenou Rudolfem Slánským a Alexejem Čepičkou. Výčet kladů a záporů československo-sovětských kontaktů a vztahů uzavírá Štrougal razantním odsudkem: „*Bohužel traumatem v našich vztazích se stal vstup vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 a následné nekompetentní konzervativní zásahy do vnitřní politiky našeho státu*“ (s. 64). Na květnové volby v roce 1948 sdílí Štrougal názor, že podle průzkumů, organizovaných krajskými výbory KSČ, se na preferencích r. 1946 nezměnilo nic (na toto téma existuje velmi protichůdných ohlasů a vzájemně se popírajících údajů; jisté je, že podle údajů Marie Švermové KSČ na Gottwaldův popud na jaře 1948 třikrát změnila volební strategii a posléze se uchýlila

jednak k jednotným kandidátním listinám, jednak k protiprávnímu povolebnímu ukončení činnosti ČSSD). Lze souhlasit i s autorovým názorem na slabost demokratické levice, kam tehdy spadali i lidovci, nelze však neupozornit na jejich spoléhání na prvorepublikové demokratické zvyklosti, které tak či onak nemohlo obstát proti konspirativním postupům jejich komunistických protivníků, poučených průběhem tzv. boje o charakter republiky z let 1919–1920. Štrougal, jak už jsem se zmínil, ostře kritizuje postupy, zvolené Gottwaldovým vedením KSČ bezprostředně po převratu: „*Vedení strany na všechny tyto otázky dalo jednoznačnou odpověď: zvolilo jediné řešení – krajní, radikální. O způsobu reálného koaličního vládnutí v centru, v krajích, okresech, obcích se již vůbec neuvažovalo. A to i přesto, že v této zemi s demokratickou tradicí nic vhodnějšího nebylo k dispozici*“ (s. 68).

Problematická většina veřejného mínění, kterou se snad KSČ ještě na jaře 1948 mohla honosit, brala velmi rychle za své. Rychlý postup směrem k totalitnímu režimu podle Štrougalova názoru vedl k *politice menšiny* a následně i ke koncepci politických procesů a celému řetězci závažných chyb, které poznamenaly zbytek trvání režimu („... *byly dovršeny závažné chyby, se kterými se naše strana v dalších třech desetiletích nedokázala dost energicky a včas vypořádat*“ (s. 69)). Autor dodává, že ne všechno v politických procesech lze svádět na sovětské poradce a že existovala i „příčinnivost“ lidí z naší strany kolem Rudolfa Slánského a Alexeje Čepičky. Návrhy perzekucí i dalších zásadních systémových kroků a opatření byly předkládány s razantním doporučením předsedy KSČ Klementa Gottwalda a s odkazem – *ne vždy ověřitelným*, jak Štrougal naznačuje – na konzultace se sovětskými „přáteli“. Tak zní výsledek Štrougalových dodatečných úvah z doby, kdy se sám dostal na vrchol mocenské pyramidy a v praktickém životě zápasil s celou řadou předcházejících nedomyšlených režimních kroků, mezi něž podle jeho názoru např. patřila *rozhodnutí o úplném znárodnění i drobných podnikatelských provozoven, jež bylo navíc provedeno jednostranně bez náhrady*. Takto pojatý boj proti šmelině a korupci ve skutečnosti nabídl zelinářům a podvodníkům nové, dotud netušené možnosti. Nikoliv náhodou připomíná reakce svých blízkých spolupracovníků z KV KSČ v Českých Budějovicích Josefa Palečka a pozdějšího hrdiny Pražského jara Bohumila Šimona: „*Bohouš na adrese těch znárodnovacích 253 dekretů pravil: To tam v Praze zase někdo trefil pudla. A Paleček dodal: Kdyby pudla, ale to zasáhlo samu podstatu našeho programu, připravilo nás to o důvěru možná milionů našich občanů. Zažil jsem ve straně před válkou i po válce různé kiksy, ale tohle nemá obdoby*“ (s. 72). Myslím, že k těmto nadčasovým vyjádřením obou mužů, Štrougalových politických druhů, není co dodat ani dnes. Štrougal oprávněně uzavírá: „*Všechny pokusy v sedmdesátých a osmdesátých letech o nápravu historické chyby skončily nezdarem... Tímto širokým znárodněním vznikla situace, kterou bylo třeba systémově zvládnout. Záhy se poznalo, že to prakticky systémově zvládnout nejde... Následně halasně proklamovaná a soustavně po celá léta provozovaná kritika vlády a potažmo národních výborů, že problémy v oblasti uspokojování potřeb obyvatelstva úspěšně neřeší, jen dokazují, že stranické vedení nechce přiznat absolutní chybu ze začátku padesátých let... Znárodnění drobného podnikání, tento **strategicky chybný krok**, byl dílem radikální skupiny ve vedení a měl ukázat všem pochybovačům, zvláště ze zahraničí, že v Československu se dokážeme vypořádat s kapitálem, s buržoazním protivníkem*“ (ss. 71 a 73).

Totéž platilo i pro nesmyslně zřizované, neblaze proslulé prapory PTP a posléze i pro stočení smršti justičních zločinů do komunistických řad (už v procesu Horákové byl k smrti odsouzen někdejší ultralevý /„trockistický“/ člen KSČ Závěš Kalandra). Věcně – na rozdíl od jiných prominentních pamětníků komunistické éry – působí i *Štrougalův pohled na aktivity*

západních zpravodajských služeb; konstatuje, že bez ohledu na vypjatost poměrů bylo dost prostoru na to, aby tyto věci byly řešeny v mezích dobových zákonů. Bohužel je nutné dát jihočeskému politikovi v mnohém za pravdu i v jeho závěrečné konstataci této části jeho memoárové prózy: „Snad nám na mnohé dá budoucnost přesvědčivé odpovědi. Zatím čteme nebo posloucháme cosi, co snad ani za historické poznání považovat nelze. Jednostranné ideologické zabarvení historických fakt nesvědčí o profesionalitě příslušných historiků. Snad se dopracují k objektivnímu pohledu či nastoupí jiní. Věda prostě nesnáší hysterii. Nebyly totiž jen omyly, chyby a nezákonnosti, byly významné úspěchy v hospodářském rozvoji a v utváření spravedlivé společnosti“ (s. 75).

Není bez zajímavosti připomenout dobové reakce českých sociálních demokratů. Ke Košickému vládnímu programu Václav Majer pádně poznamenal: „*Vládní program byl nebezpečný i tím, co otevřeně říkal, i tím, co zakrýval.*“ K otázce spolupráce s KSČ se vyjádřil neméně jednoznačně: „*Pravicová skupina, představovaná hlavně Nečasem, Němcem, Bečkou, Majerem a Holubem, trvala zásadně na samostatném a nezávislém politickém postupu a na spolupráci se všemi skupinami v exilu, nevyjímaje ani komunisty, pokud se dalo věřit, že jsou schopni demokratické spolupráce a podporují cíle československého národního odboje.*“ Obdobně ve své pozoruhodné analýze poúnorového vývoje promlouval předseda Socialistické unie střední a východní Evropy Vilém Bernard: „*To byly opačné cíle, než které sledovala Gottwaldova pětiletka již tenkrát navrhovaná tak, aby sloužila nikoliv sociálnímu povznesení širokých vrstev lidových, nýbrž sovětskému zbrojení a jak se později mělo ukázat, dodávkám zbraní do Egypta a Sýrie. Bylo očividné, že komunistický plán bude vyžadovat ty nejtěžší oběti od obyvatelstva, takže jeho provádění bylo nemyslitelné v demokracii.*“ (Uváděné citáty pocházejí z jubilejního tzv. Mokrého sborníku *Osmdesát let Československé sociální demokracie*, který byl vydán exilovou českou (československou) sociální demokracií v Londýně r. 1958). Na vývodech obou sociálně demokratických politiků je nutno ocenit jejich *přesnost a jasnost*; pozitivně postrádají totiž právě to, co Štrougal často oprávněně vytýká chaotičností a zmatečností zatížené podstatné části polistopadové literární i digitální produkce navíc nezřídka nadané obtížně obhajitelnými odbornými aspiracemi.

Ministrem ve vládách Širokého a Lenárta

Po obecnějších zamyšleních se v dalších kapitolách své knihy Štrougal vrací do důvěrnější životopisné tóniny. Po letných skicách konce svého jihočeského působení (1955–1959) líčí nejprve z autopsie československé ohlasy na dnes již nadčasový Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956. Plně sdílí stanovisko velkého českého historika Karla Kaplana, že šance, reformní potenciál, který tato ojedinělá situace nabízela, byl tehdejšími i dalšími vedeními KSČ *promarněn*. Platilo to konec konců nejen pro rok 1956, ale i pro posrpnovou ranou normalizaci první poloviny sedmdesátých let, která plně převzala „osvědčenou“ Brežněvovu taktiku: *mlčet a zakopávat*. Proto Štrougal důrazně opakuje: *budovat nové znamena neustále analyzovat staré a disponovat tvořivou schopností zbavovat se překonaného*.

Úspěch socialismu, skutečného socialismu, je založen podle autorova přesvědčení na schopnosti *uvádět jeho ideje do života v celku*, nikoliv umělou preferencí silových, násilných prvků. Jisté – dovozuje někdejší federální premiér – je jedno: cesta do budoucnosti nevede ani přes přežilý „reálný“ protosocialismus krátkého hobsbawmského dvacátého století, ani přes neméně vyžilou podobu kapitalismu, která zdomácněla v polistopadové české společnosti.

V lednu 1959 je Štrougal pozván k Antonínovi Novotnému a stává se ministrem „rezortu obětí“: ministrem zemědělství. Bezprostředním podnětem k tomuto kroku se stala jeho *kritika servilní československé aplikace chruščovského „kukuřičného zemědělství“*. Přání, které v té době bylo příkazem, nešlo odmítnout. Autorovo líčení stavu rezortu i odvětví, stavu v té době víc než nevábného, je oživeno líčením rozhovorů s někdejší předchůdcem v této funkci Juliem Ďurišem, ve Štrougalově podání současně *ostrým kritikem posléze použitých forem tzv. kolektivizace*. Křeslo, které podléhalo neustálé kritice shora i zdola, klopýtalo především o nekvalifikované soudy podstatné části navazujících útvarů aparátu ÚV KSČ. V tomto nelehkém klání se mohl spolehnout na podporu dalšího Jihočecha, posléze prvního ideologa novotnovské éry, Jiřího Hendrycha. Za hlavní zásluhu svého nedlouhého, zhruba dvouletého působení (1959-1961) považuje Štrougal *prosazení zvýšených investic do zemědělství*, které počínaje rokem 1962 umožnilo postupnou změnu dosavadních negativních trendů a dosud stagnující a chod společnosti brzdící odvětví změnilo v skutečně „silový“ rezort.

I zde houževnatý Jihočech srovnává a ostře kritizuje potravinovou politiku nejen polistopadových vlád, ale i Evropské unie, krok za krokem podle jeho názoru likvidujících postavení, kterého se postupně naše zemědělství během komunistické éry domohlo (s. 81-96). Samostatnou, dnes patrně nejméně známou kapitolou Štrougalova života je *jeho poměrně dlouhé působení ve funkci ministra vnitra* (1961–1965), které současně uzavírá první období jeho působení v exekutivě. Pro někdejšího krajského stranického funkcionáře byl tento zcela nečekaný přerod ještě riskantnějším krokem do neznáma než předcházející příchod do „křesla smrti“ agrárního rezortu.

Lze se jen domnívat, že již tehdy propuklo Novotného podezření proti stále ambicióznějšímu Rudolfu Barákovi. Rozsáhlý rezort však skrýval ještě více Pandořiných skříňek, jak se Štrougal měl možnost přesvědčit. Relikty padesátých let, zbytky někdejšího policejního ministerstva, potřebu zásadní institucionální rekonstrukce, ale i celou řadu jevů, které měly připravit události Pražského jara, zhruba tak lze charakterizovat hlavní body této části Jihočechova života. Bylo nutné je krok za krokem řešit. Východiskem těchto reformních snah se stala početně sice nevelká, ale odborně a organizačně zdatná analytická skupina. I tady se mohl opřít o další Jihočechy, které znal ze svého dřívějšího působení: dr. Václava Škodu, ministra spravedlnosti, a generálního prokurátora dr. Josefa Bartušku. Řetěz reorganizací, vyvolaný naléhavými potřebami doby, z níž postupně vyvanula potřeba systémového „ultralevého“ znásilňování práva, vývojově *vedla ke sloučení tří kontrarozvědných správ* Státní bezpečnosti, jež podle Štrougalova líčení mělo vést následně i *ke snížení početních stavů jejich aparátu*; úspěch to však byl jen částečný, protože prověrka agenturní sítě, která s tím souvisela, byla podle všeho „zdola“ záměrně zesabotována.

Srovnatelnou závažnost měly i úvahy a následné kroky vztahující se k celkové reorganizaci tohoto rozbujeleho terciárního odvětví. Zatímco převod Správy vězeňství do působnosti ministerstva spravedlnosti byl posléze prosazen, další paralelní krok, přesun působnosti Správy vyšetřování Státní bezpečnosti do kompetence justičních orgánů – soudů a prokuratury – vyvolal dnes systémově pochopitelné *zjevné rozpaky*. Nejen resentimenty a zločiny padesátých let, ale i skutečnost, že v plné síle byli ti, kteří je páchali – Doubkův a Kohoutkův osud byl výjimkou potvrzující pravidlo zamlčování a potlačování nezpochybnitelných vin, a vnášeli mezi profesionální „čisté“ právníky pochopitelný zmatek a *nechuť komplikovat si život* – to v lepším pří-

padě. Nakonec zůstalo při určitém personálním posílení generální prokuratury. Pro technokraticky zaměřeného, houževnatého politika byl tento kompromis ovšem spíše nezdarem než úspěchem.

Nesrovnatelně lépe skončil další Štrougalův reformní krok – **převod vojsk pohraniční stráže do působnosti ministerstva národní obrany**. Naopak přesun inspekce ministra vnitra, agenda, která zůstává žhavým tématem i našeho dneška, do agend generální prokuratury, ztroskotal nejen na odporu policejních složek (Sboru národní bezpečnosti), ale i na přebujelé – dnes však nejen lidsky plně pochopitelné Bartuškově opatrnosti. „Solidarita“ policejních složek je a zůstává, zdá se, nadčasovým problémem.

Praktický podnět stál i při počátcích ministrova vniku a doslova důvěrného seznámení se s *tematikou i tragikou politických procesů padesátých let*. Obdržená žádost o zpětné přemísťení velkého množství operativních a soudních materiálů vesměs letitého stáří z ministerstva na soudy a prokuraturu byla nejen překvapivá, ale především burcující. Štrougal výslovně uvádí: „Řadu nocí jsem s pomocí spolupracovníků pročítal důležité statě z materiálů týkajících se obou procesů (míněny proces „Huka“, stavby železnice na východní Slovensko, a proces s tzv. buržoazními nacionalisty, jež se konaly r. 1954 - JM) a identifikoval **závažné chyby ve vyšetřování, v obžalobě, v soudních výrocích**. Musím přiznat, že teprve koncem roku 1961 a začátkem roku 1962 při pročítání spolupracovníky pořázených výpisků jsem poznal hloubku zruďných deformací, ke kterým došlo v některých procesech koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let“ (s. 104). Lze jen dodat, že zřejmě nikoliv náhodou tu tehdejší ministr vnitra neuvádí procesy nejtragičtější: např. justiční vraždy národních hrdinů generála Píky a dr. Horákové.

Na počátku ledna 1962 požádal během přijetí Štrougal Novotného o souhlas s přezkumem agend a spisů politických procesů padesátých let. Vyjádřil značné výhrady k výsledkům činnosti Barákovy rehabilitační komise. Napoprvé neuspěl, ale po několika dnech byl znovu povolán na Hrad. Výsledkem Štrougalova úsilí se stalo *zřízení dvou známých komisí – Koldeřovy a zejména barnabitské*. Mimo politických změn během roku 1963 vedlo toto úsilí posléze v roce Pražského jara k ustavení **Pillerovy komise** jako důsledku vření, jež časově předcházející přezkum tragických událostí padesátých let vyvolal. Sluší se dodat, že zcela stranou Štrougal ponechává v této souvislosti své vyjádření k aktivitám 256(?) K 231, ČSSD a KAN v roce 1968, jež se rovněž snažily v různé míře dosáhnout za určitých, pro komunistický režim v zásadě *přijatelných podmínek národního smíření*, jak je přesně ve své pramenně důkladně založené knize *Opozice 68* zachycuje a rekonstruuje historik Jiří **Hoppe**.

Cílem reorganizace se ve Štrougalově dalším líčení stal i Sbor národní bezpečnosti, zejména *podřízenost Veřejné bezpečnosti Státní bezpečnosti* od okresního stupně až po ústředí. Štrougal a jeho spolupracovníci se snažili prosazovat princip přímé velitelské odpovědnosti eliminující příslušná ustanovení zákona o SNB a umožnit tak VB více ve prospěch společnosti využít její relativně dobrou personální situaci; napomáhaly tomu i *změny v trestně právní legislativě, k nimž došlo během první poloviny šedesátých let*. V praxi narážela tato snaha na poměrně silný odpor právě ze strany StB; v té souvislosti LŠ lituje nesmyslné degradace legendárního náčelníka pražské kriminálně policejní ústředny plukovníka Karla Kalivody. Dalším důsledkem revize politických procesů padesátých let se stalo předání dvou náměstků ministra vnitra a vedoucího náčelníka správy vyšetřování justici a postupný odchod celkem 56 náčelníků nejrůznějších stupňů, mj. i pro potřebu pravidelné obměny personálního obsazení vedoucích míst. Výsledky práce komisí, které byly ustaveny r. 1962, oznámil Štrougal čtyřhodinovým

referátem na poradě, konané v historickém sídle nejstarší české politické strany, v Lidovém domě, svým podřízeným. In margine této věci Štrougal výslovně dodává: „Uvažoval jsem, zda uvedenou zprávu zveřejnit v plném znění i v této publikaci. Nikdo z dotázaných mi to nedoporučil. Přednáška byla ve vhodné době určena specifickému fóru – aparátu ministerstva vnitra – vlivnému, a nebojme si to přiznat, mocnému aparátu v každé moderní společnosti. Všude jinde by sloužila účelu, který nezastávám, naopak jsem jeho odpůrcem“ (s. 111).

Ministr vnitra je zkrátka podle názoru autora těchto vzpomínek s citlivými údaji povinen za všech okolností odpovědně nakládat. (Jak naznačuje následná poměrně obsáhlá polemika Lubomíra Štrougala s odborně nekvalifikovaným bývalým ředitelem Ústavu pro studium totalitních režimů Pavlem Žáčkem, je zřejmé, jaký věcný obsah má účel zmiňovaný Štrougalem.) V další části této kapitoly zmiňuje Štrougal některé klíčové události svého druhého ministerského období. Patří mezi ně jedna z posledních zahraničních návštěv Nikity S. Chruščova (dotýká se tu problému tzv. ochranky pro státníky), postavení ministra vnitra v tehdejší době (fakticky podléhal výhradně prvnímu tajemníkovi KSČ), zmínka o neúspěšném pokusu o *transformaci Lidových milic v apolitickou Národní gardu* na základě připomínek ostatních politických stran (ss. 117-118) i kritiky některých ještě v normalizaci přetrvávajících systémových abnormalit v postavení ministra vnitra, mj. i jeho přímé podřízenosti generálnímu (prvnímu) tajemníkovi ÚV KSČ. Pro Barákův případ, jehož byl bezprostředním aktérem, dosvědčuje jak nepříjemnost s 200 000 Kčs úřední hotovosti (dnes cca 2 mil. Kč), která mohla znamenat finanční bankrot první správy MV, tak skutečnost, že Barákovo zatčení se stalo na základě prokurátorského rozhodnutí, a ne prezidentské improvizace, jak se oficiálně traduje. Novotný, který si byl vědom kontroverzního dosahu kauzy, si přál ne její vyhrocení, ale naopak utlumení. K osobnosti Novotného Štrougal dosvědčuje: „*Mluvil jsem s mnoha bývalými vězni, kteří spolu s Novotným přežívali v koncentračním táboře. Všichni jeho chování hodnotili velmi vysoko a obdivovali ho. Mnoha vězňům pomohl. Například Ota Šik vděčil Antonínu Novotnému za pomoc ve složitě, kritické zdravotní situaci, do níž se v koncentračním táboře dostal*“ (s. 125).

Sebekriticky hodnotí svůj podíl na uměle vyvolané dezinformační akci spojené s nálezem údajných dokumentů z nacistické éry v šumavském Černém jezeře (s. 127-130). V Štrougalových vzpomínkách se doba jeho působení na ministerstvu vnitra jeví jako plodné období, během něž bylo vykonáno poměrně mnoho pro další eliminaci a snad i věcné přemostění následků neblahých padesátých let. Řada podrobností, někdy i neznámých skutečností by – jak jsem již uvedl – měla být systematicky prověřena z dalších dostupných zdrojů. Již teď, v tomto okamžiku, je však možné konstatovat základní *systémovou shodu v úhlu pohledu* na směřování a vývoj československé společnosti v první polovině šedesátých let se vzpomínkami Švermové nebo postřehy a reflexemi příslušníků reformní generace Pražského jara. I tady je ovšem nutno text podrobit určité revizi a údajovému upřesnění.

Ještě zajímavější jsou jeho pohledy do dějů Pražského jara i na události bezprostředně předcházející kritickému roku 1967, jež prožil jako tajemník ÚV KSČ pro hospodářské věci (1965–1968).

Příběhy roku Pražského jara I

Nezhojené rány z padesátých let se znovu začaly otevírat a jítřit společnost a veřejnost v druhé polovině následujícího desetiletí. Choroba šla do podstaty: bylo zřejmé, že systém centrálního plánování, zvolený a prosazený na konci čtyřicátých let (IX. sjezd KSČ), byl zřejmým

omylem. I tady Štrougal získával informace opravdu od pramene: vzpomínky ministryně Boženy Macháčové-Dostálové, někdejší přítelkyně Marie Švermové, kritický referát Jaromíra Dolanského na jednání ÚV KSČ v roce 1957 byly dokladem toho, že tento fakt nebyl *tajemstvím jen nejužších špiček, ale již tehdy vlastně předmětem veřejného sdílené širší nomenklaturní společnosti*. Druhou oblastí, která přicházela na přetřes, byla *padesátá léta*. V obou případech platilo, že žádoucí řešení byla odsouvána a odbývána planě frázeistickou ultralevou frazeologií. Za těmito stanovisky stála nejen většina členů ÚV KSČ a PÚV KSČ, ale i Moskva.

Zlomovým bodem v hospodářském ohledu byl podle Štrougala ~~v tomto ohledu~~ rok 1975, kdy byly vyčerpány *poslední možnosti extenzivního rozvoje československé ekonomiky*. Obdobně to fungovalo i v případě politických procesů. *Pillerova zpráva*, výstup komise z jara 1969, vedené tehdejším tajemníkem ÚV KSČ Janem Pillerem, věcně a důkladně dokládala hrubé vměšování bolševických nomenklatur země Sovětů do československých vnitřních věcí, ukazující na skutečné viníky: Džugašviliho-Kobu-Stalina a někdejšího gruzínského sociálního demokrata („menševika“) Lavrentije Beriju. Štrougal dodává: „*Paradoxem historie je skutečnost, že Gustáv Husák, odsouzený na doživotí, téměř deset let nezákonně vězněný, souhlasil s tímto takzvaně státně politicky motivovaným odkladem zveřejnění rozhodnutí, která navracela nezákonně postiženým jejich občanskou, lidskou čest. Stále mám před očima noční rozpravu ve vile v Tróji, kde mi G. Husák s hlubokým pohnutím sděloval, že po intenzivním naléhání prvního muže SSSR jeho přání vyhověl. Marné byly Feješovy (tehdejší generální prokurátor – JM) i mé protesty, že to nemůže udělat, že to vůbec nemůže zdůvodnit rodině a svým blízkým*“ (s. 135). V plném znění již v roce 1970 Pillerovu zprávu v exilu záslužně zveřejnil někdejší generální ředitel Československé televize a první český europoslanec Jiří Pelikán; u nás byla poprvé publikována až v roce 1990.

Další velkou kauzou roku Pražského jara (v dobové dikci Ledna 1968) bylo **státoprávní uspořádání**. Štrougal zmiňuje – a současně zmírňuje – Husákova protičeská a protičeskoslovenská stanoviska z roku 1944 i usnesení vznikající Slovenské národní rady z té doby (podnětem k jejímu vzniku byla tzv. *Vánoční dohoda z r. 1943*) o spojení Slovenska se SSSR. (Když roku 1964 vyšla na Slovensku tendenčně založená Husákova kniha *Svědectví o Slovenském národním povstání*, byla ostře kritizována jednou z nejvýraznějších osobností tehdejší československé sociální demokracie, Radomírem Václavem Lužou; polemika „na dálku“, přes železnou oponu, která z toho vznikla, skončila pro Husáka víc než neslavně.)

Nálady, které na Slovensku vládly v letech 1945-1946, vedly k tzv. *pražským dohodám* a posléze k tzv. **asymetrickému modelu**, jehož nevýhodnost pro Slovensko byla dále zostřena ústavou z r. 1960. Husákova komise, ustavená po inauguraci Černíkovy vlády, zprvu zvažovala volnější konfederativní či centralističtější trojdílnou zemskou variantu a centralisticko-federalistickou představu (předložili ji Zdeněk Jičínský a Jiří Grospič). Zvažována byla i otázka dvou měn, dvou plnoprávných národních bank atd. Nakonec i Husák uznal nutnost funkční federace a 28. října 1968 mohl být Národním shromážděním tento ústavní zákon schválen. V dalších pasážích kapitoly přibližuje Štrougal obecně známá fakta o raketovém hospodářském i kulturním vzestupu Slovenska a připomíná, že i v tehdejší federální vládě nebylo snadné nacházet funkční konsensuální řešení věcných problémů rozvoje tehdejší společnosti.

O to pitoreskněji určitě nejen z jeho hlediska působí lehkomyšlně provedený rozpad někdejšího Masarykova, Benešova a Štefánikova projektu. I Štrougal si je přitom vědom jisté české paternalistické supremace v československém vztahu: „*Jako Čech, dokonce Jihočech, v*

této souvislosti cítím povinnost říci – a netajil jsem se tím nikdy v unitární ani ve federální vládě – že u nás Čechů převládalo určité podceňování, jakési přezírání zájmů, talentu, schopností lidí na Slovensku. Přesvědčil jsem se, že to není záměrné ani sobecké, ale spíše zažitě, snad odkudsi a od kohosi zděděné“ (s. 145). K této výstižné formulaci lze dodat, že pro českou veřejnost tvořilo Slovensko vždy jakýsi jednobarevný celek bez schopnosti uvědomění si rozdílu mezi jeho katolickou většinou a významnou evangelickou menšinou, rivalitou Bratislavy a Košic, silnými vlivy maďarskými, německými, ale i polskými, uvědomění si dosahu slovenského vze-
stupu již za První republiky i výchozího stavu Slovenska roku 1918 atd. atd. O vřelosti a lásce českého národa k jeho bratrskému východnímu sousedovi přesto nikdy nebyly – a doposud nejsou – žádné pochyby.

Neméně diskutovaným tématem Pražského jara se stal právně obtížný *institut tzv. vedoucí úlohy strany*, zakotvené do ústavy z roku 1960 jako přímé promítnutí poúnorové vnitropolitické praxe. I tato Štrougalova formulace naznačuje rozsah předlistopadové systémové umělé společenské schizofrenie: „*Logickým důsledkem nesprávných metod práce byly pochybnosti, kde se vlastně vládne, kdo je odpovědný za to či ono rozhodnutí. Je to okresní výbor strany či okresní národní výbor? Je to ÚV strany či vláda? K posouzení úlohy, k postavení a metodám práce strany bylo třeba se soustavně a s veškerou otevřeností vracet. Jen tak lze stále obnovovat důvěru ve společnosti, usilovat o zdravé politické ovzduší. To platí zvláště pro stranu, která je u moci desítky let. A tou KSČ pochopitelně byla“* (s. 146). Z tohoto hlediska oceňuje Štrougal zvláště Bohumilem Šimonem řízené národohospodářské oddělení ÚV KSČ (nejde o shodu jmen, skutečně se jedná o protagonistu tzv. druhého centra v KSČ) a aparát severomoravského KV KSČ.

Posledním ze závažnějších problémů Pražského jara byl *rozsah a použitá forma tzv. znárodnění*. Je jisté, že k řešení těchto problémů, vyhrocených nejpozději od r. 1963, přistupovala KSČ improvizovaně, uspěchaně, a nakonec i v ne zcela výhodné zahraniční situaci (váznoucí vietnamsko-indočínská válka, poutající síly USA, a poznenáhly konec chruščovovského tání v SSSR na počátku druhé poloviny šedesátých let). Kaleidoskop známých událostí roku Pražského jara i následné normalizace se „salámovým mezidobím“ mezi srpnem 1968 a dubnem 1969 zachycuje Štrougal bez výraznějších zkreslení nebo obměn. Za zmínku v této souvislosti proto stojí jasný *kádárstický příklon jihočeského politika*, výčet paralelních kandidátů při volbě nového prvního tajemníka ÚV KSČ (Lenárt, Černík, Laštovička) a Štrougalovo *opakované vysoké hodnocení Černíkových osobnostních kvalit*. Patrně věcná je kritika převládajícího improvizativního stylu dubčekovského vedení, jakkoliv lze namítnout, že tuto hektičnost v první řadě s sebou nesla neméně hektická doba a atmosféra ve společnosti. Zpoždování za vývojem se projevilo mj. rychlostí zpracování i datem vydání a obsahovou kvalitou *Akčního programu*.

Za méně oprávněnou považuji kritiku chování tehdejšího stranického a státního vedení vůči Kremlu i ostatním vládám satelitních sovětských států vnějšího impéria. (Kádárstická varianta vzala historicky za své již na konci osmdesátých let.) Štrougal z autopsie mimoto potvrzuje obecně známé i sdílené poznatky o odlišných postupech i názorech tehdejšího sovětského premiéra (předsedy Rady ministrů SSSR) Alexeje Kosygina i *mimořádně mizernou informovanost sovětského vedení o skutečné situaci a poměru sil v ČSSR*. Největšími odpůrci změn mezi satelitními státníky byli východoněmecký Walter Ulbricht a bulharský Todor Živkov; oba nesporně věděli proč. Poslední iluze o skutečném postoji Západu bere tato pasáž Štrougalových pamětí: „... *ukazuje názorně postoj prezidenta USA Lyndona Johnsona 21. srpna večer při*

přijetí velvyslance SSSR Dobrynina, který přečetl prezidentovi poselství z Moskvy... Odezva prezidenta Johnsona uvedla sovětského velvyslance v úžas. Prezident poděkoval za informaci, řekl, že o ní bude diskutovat se státním tajemníkem Ruskem a sdělí odpověď – bude-li to třeba... Prezident Johnson... prohlašoval, že je nutno uznat realitu sovětské vojenské pozice a Varšavské smlouvy“ (s. 162–163). Pocit, že se jednalo o nový Mnichov, není bohužel bez věcného oprávnění. Pochyby nad reálností vlastní varianty provázejí Štroukala zřejmě i po desetiletích: „Je nepochybné, že ty takzvané v Čierné nad Tisou slíbené personální změny by neprospěly autoritě Alexandra Dubčeka ani ostatních státních a stranických činitelů, ale vzhledem k totálnímu ohrožení země vojenskou okupací by to byl historicky zdůvodnitelný ústupek“ (s. 163).

Obdobně nakládá i se svým přesvědčením o Brežněvově připravenosti k podstatným ústupkům dovětkem o tom, zda na sovětské straně byly opravdu zveřejněny nezkrácené a neztajené dokumenty. Nejasných míst kolem Čierné a Bratislavy je i za těchto okolností zřejmě stále ještě víc než dost. Totéž platí o další moskevské alternativě k 21. srpnu – co nejrychleji okupační vojska stáhnout a vrátit se k předsrpnovému stavu. Ruské archivy však mlčí... (s. 131-165).

Další příběhy Pražského jara

Druhá část paměti a úvah Lubomíra Štroukala jako by nabývala na přítomném (současném) pojetí. Tok vyprávění tvoří nosné dominanty druhé poloviny Štrougalova politického života doplňované ještě intenzivněji vzpomínkovými, ale také výhledovými glosami a řadou vyjádření k situaci v současném Česku. Tímto způsobem autor mnohé zdůrazňuje, nemálo potvrzuje a – jakkoliv nepravděpodobně to vzhledem k autorovu věku zní – dost *nahlíží do budoucnosti nejčastěji srovnáváním dostupných společných srovnatelných údajů a indikátorů před- a polistopadového československého a českého vývoje.*

Prvním takovým bodem je situace kolem prezidentské volby v roce 1968. Štrougal opakovaně dosvědčuje nezpochybnitelnost mravní i osobnostní Novotného integrity, jeho schopnosti naslouchat lidem, a hlavní důvod jeho pádu na přelomu let 1967 a 1968 spatřuje v nedostatecích jeho okolí a v neschopnosti včas reagovat na rychle probíhající vývojové změny. Upozorňuje na nemalou statečnost, kterou Novotný prokázal, když odmítl Chruščovův návrh na umístění sovětských vojsk na území ČSSR. Naopak další slabinou bylo Novotného *sdílení tzv. čechoslovakismu* (Štrougal chybuje, spojuje-li tento pojem s oběma demokratickými prezidenty; tato idea byla živá již v devatenáctém století v evangelické části slovenské populace a byla mj. významně vyzvedávána třetím mužem „triumvirátu svobody“ Štefánikem). Své soudy výstižně shrnuje do úsečné věty: „*S odvoláním A. Novotného z vrcholných funkcí jsem souhlasil, nesouhlasil jsem a nesouhlasím s jeho osobním i politickým zatracením*“ (s. 170). Bílým místem Štrougalova pohledu je v jeho dikci nevyjasněná úloha třetího komunistického prezidenta v procesech padesátých let.

Podobným způsobem hodnotí autor i osobnost Ludvíka Svobody. Oceňuje jeho státnický rozhled během srpnových událostí r. 1968 i jeho celkové počínání během výkonu prezidentské funkce. Ostře – a oprávněně – kritizuje Husáka za to, že r. 1973 *svévolně zamítl Svobodovu žádost o ukončení jeho prezidentského působení* po uplynutí pětiletého volebního období (1968-1973). Důsledkem byl vynucený Svobodův odchod z úřadu o rok později a v českých i československých dějinách nebyvalé roční prezidentské mezivládi; výkonným zastupujícím prezidentem z titulu své premiéřské funkce byl právě Štrougal (1974–1975). Připomíná současně Svobodovu nespokojenost s celou řadou totalitarizujících prvků rané normalizace

uplatňovaných vůči některým občanům a paradoxně i vůči jeho vlastním memoárovým knihám (*Cestami života*). Na závěr dodává: „*Pokládám si za čest, že jsem se mohl se svým prezidentem rozloučit smutečním projevem v pražském krematoriu*“ (s. 172).

Podobně vyznívá i portrét premiéra Pražského jara Oldřicha Černíka. Štrougal na tomto komunistickém politikovi vedle jeho vzdělání a rozhledu oceňuje i řečnické a diskutérské schopnosti stejně tak jako odvalu k nepopulárním krokům a v protikladu k Mlynářově knize *Mráz přichází z Kremlu* i odolnost vůči získávání vysokých funkcí za každou cenu: „*Poprvé v lednu 1968, kdy došel k závěru, že ne Černík, ale Dubček je nejvhodnějším kandidátem na prvního tajemníka ÚV KSČ. Podruhé v dubnu 1969 s tím, že prvním tajemníkem ÚV má být zvolen ne Černík, ale Husák. Bylo to jeho vlastní svobodné rozhodnutí. Zda se rozhodl správně, ponechávám bez odpovědi. Odmítám – jak se někdy v nějakém komentáři dočítám – že se bál odpovědnosti*“ (s. 173). Z dalších osobností této vlády připomíná Štrougal rozporuplnou osobnost Gustáva Husáka, muže, u něž charakter a schopnosti byly v zřejmém a postupně se stupňujícím nesouladu, jak nepřímo plyne z jeho líčení. Pro Štrougala byl rok 1968 koncem práce ve stranickém aparátu: zbytek své politické dráhy strávil v exekutivě. Kriticky, ale ne nepřátelsky, vnímá tento Jihočech osobnost dalšího velkého Slováka Alexandra Dubčeka, s nímž se tehdy při přechodu do vlády loučil: „*Vážím si osoby A. Dubčeka. Nevážím si však jeho přístupu k rozhodování o klíčových otázkách politiky*“ (s. 174). Ale i Dubček si uvědomoval potřebu rychlých, razantních kroků, tohoto základního předpokladu nutného pro zachování přízně československé veřejnosti, víc než přesycené sliby a předsevzetími předcházejících dvaceti let komunistické éry. Vše podle Štrougalova názoru záleželo na kvalitě souhry mezi vládou a stranickým vedením, jež mělo reformu obhajovat ve strukturách sovětského vnějšího impéria.

Mezi cenné členy vlády zařadil autor těchto pamětí i ministra vnitra Josefa Pavla, a naopak s despektem se vyjadřuje o Martinu Džúrovi, který podle jeho názoru ani v nejmenším nesnesl srovnání se svým předchůdcem Bohumírem Lomským, jemuž přičítá i důslednou obhajobu československých zájmů ve strukturách Varšavské smlouvy. Dodává: „*Nemohu se zbavit podezření, že postoj generála Lomského k nesmyslným požadavkům (na další zvyšování výdajů na zbrojení – JM) členů Varšavské smlouvy mohl přispět k personální výměně ministra obrany. Tak Československo ztratilo v té době nenahraditelného armádního profesionála*“ (s. 177). Jistou náhradou za Lomského se stali podle Štrougalova mínění náčelníci generálního štábu armádní generálové Karel Rusov (do konce sedmdesátých let) a jeho nástupce Miroslav Vacek (posléze poslední vojenský ministr národní obrany v letech 1989–1990).

Poprvé se při této příležitosti setkal s Husákem, kolegou v místopředsednické funkci. Započaly tak jejich dlouholeté kontakty, které sám Štrougal charakterizuje touto pregnantní větou: „*Zde začíná naše významná, dlouholetá, často velmi osobní a důvěrná spolupráce*“ (s. 178). Mezi první úkoly nového místopředsedy vlády patřilo dojednání půjčky 500 mil. USD v Moskvě. Podle Štrougalova názoru věc byla uspěchaná, špatně připravená, ale ani na jeho, ani na námitky generálního (označení použité Lubomírem Štrougalem, nelze vyloučit autorovo přehlédnutí - JM) tajemníka hospodářské rady Waltra Komárka nebyl brán zřetel. Nikolaj Bajbakov, osobně Štrougalovi blízký, potvrdil plně jeho očekávání a současně ho poněkud zaskočil seznámením s pochybnostmi, které v Moskvě již v této době o československém vývoji panovaly. Bajbakov, podobně jako Kosygin či později Ustinov, patřil k válečné generaci sovětských vedoucích politiků, která své první politické ostruhy získávala během ruské druhé Velké vlastenecké války. Nesoulad mezi vedením státu a KSČ, který, pokud šlo o koordinaci úloh a postupů podle Štrougalova názoru postupem času spíše narůstal, než aby se zmenšoval, dával

tušit, že sovětský blok udělá vše proto, aby neposedného československého člena i proti jeho případné vůli udržel ve svém středu.

Připravovaná reformní opatření v členských státech bloku totiž vzbuzovala ve vedeních satelitních států RVHP – jak dnes víme – *oprávněnou hrůzu*, protože všeobecně obnažovala *slabá místa* direktivního stalinistického systému. Štrougal doplňuje tato fakta o své osobní dojmy, jejichž společným jmenovatelem byla podle jeho názoru z československé strany *neoprávněná krátkozraká namyšlenost*. Během jednání v Čierné nad Tisou požádal tehdejší ministr zahraničí prof. Jiří Hájek Dzúra a Rusova o rekapitulaci našich vojenských možností. Dočkal se jednoznačného stanoviska: „*Dzúr a Rusov s sebou měli potřebné dokumenty a kvalifikovaně sdělili, že armáda je zaměřena na západní a částečně jižní hranici. Pokud k nám někdo „přijde“, tedy vnikne, ze severu, z východu či přes jižní slovenskou hranici, nemáme sebemenší šanci se efektivně bránit*“ (s. 187-188).

S událostmi srpna 1968 a následné sovětské normalizace je pro Štrougala spojen silný osobní zážitek: vzpomínka na jeho politického stranického učitele Josefa Palečka, osobní mravní autority, jejíž názory byly, jak se zdá, pro Štrougala značně důležité; tento muž, vysoký stranický komunistický funkcionář, posléze ze žalu nad stupňovanými nezdary režimu dobrovolně odešel ze života. V prvních zmatcích během obsazování ČSSR okupačními vojsky Varšavské smlouvy nestál Štrougal v centru událostí; dostával se do něj postupně, když se vymanil ze Strakovy akademie, kde byl spolu s ostatními členy vlády zadržován 36 hodin. Poté se s nimi odebral na pražský Hrad, aby se tu ze Svobodova pověření po dobu Černíkovy vynucené nepřítomnosti ujal za asistence místopředsedy vlády Františka Hamouze a ministryně Boženy Macháčové-Dostálové *řízení vlády* a vyřízení otázky tzv. dělnicko-rolnické vlády. Jihočechovo *energické odmítnutí* podpořilo rozhodný prezidentův postoj a zcela zhatilo původní plány srpnových kolaborantů. Za daného poměru sil bylo podle Štrougalova názoru nutné sáhnout k politickému řešení a z něj plynoucím nezbytným kompromisům, jež měly jednak eliminovat kolaborantskou skupinu (v štrougalovské dikci radikálně levicovou), jednak včasným předkládáním vhodných návrhů umožnit *zachování jádra reformních projektů Pražského jara* uvnitř komunistického protosocialistického režimu jeho dalším vývojovým rozvojem. V tomto duchu působila vláda za Štrougalova vedení až do 27. srpna 1968, tj. do data návratu československé Svobodou vedené delegace z Moskvy. Pokud se nemýlím, je to poprvé, co je takto v úplnosti zmiňována úloha vlády, a tak doplněn velmi podstatný kamínek do mozaiky bouřlivých událostí a dějů tohoto „proklatě horkého“ srpna 1968.

Zaniknout by neměla ani tato Štrougalova glosa o Husákově počínání v této době: „*Otázku, proč se Gusta tehdy věnoval především Slovensku, ponechávám raději bez odpovědi. Nerad bych mu bez ověřených důkazů podsouval nabízející se ambice, zároveň bych nechtěl úplně potlačit své poznání, že konsolidované Slovensko bylo pro jeho osobu – tedy i ambice – výrazným pozitivním argumentem*“ (s. 199). Po přijetí neblahých Moskevských protokolů nastaly opět všední dny. Vedení státu bylo ochromeno a jen postupně spolu s vedením KSČ hledalo nové cesty a formy spravování, řízení a organizování státu. Zejména v prvním období minimálně do dubna 1969 se podruhé v komunistickém období prokázala až protektorátní podřízenost země Moskvě. Řadou vzpomínek tu Štrougal přímo i nepřímě potvrzuje vývody knihy historika Antonína Benčíka *V Chapadlech kremelské chobotnice*. Zdálo se, že relativně nejsnáze bude možné pokračovat v ekonomických reformách, a naopak že bude nutné zcela obrátit chod politické reformy.

Přípravy a konání mimořádného XIV. vysočanského sjezdu KSČ skončily podpisem již zmíněných utajovaných *Moskevských protokolů*. Nastalo „tríbení duchů“ rozdělující na ty, kteří otevřeně kolaborovali s moskevskými okupanty, pragmatiky, kteří hleděli zachránit, co se dá, a skupinu, která se rozhodně odmítla podřídit srpnovému oktroji. Neméně důležitá v tomto procesu byla i organizační a pracovní zdatnost a dovednost. Důležitý byl i vztah těchto špiček k procesům probíhajícím ve veřejnosti i ve společenských organizacích, zejména v odborové ústředně, kde se v průběhu roku 1969 místně dospívalo až k *otevřenému zpochybňování vedoucí úlohy KSČ*. Štrougal ovšem – je to pochopitelné – věnuje těžiště své pozornosti dění ve špičce (elitě).

Během října a listopadu se pro Moskvu stal zcela nepřijatelným i *Akční program*. Jediné, oč bylo možné se opřít, byla i *velká nejistota ve vedení KSSS*, pro něž se srpnová intervence rovněž změnila v *kontroverzní krok* s řadou následných obtížných událostí nejen v československo-sovětských, ale i v mezinárodních vztazích, včetně vztahů uvnitř globálního komunistického hnutí. Černíkovy snahy přimět k jasné akci Dubčeka nepřinesly žádný výsledek. A tak když Štrougal spolu s Husákem hodnotili v prosinci bouřlivý rok 1968, zazněly první pochyby, zda první tajemník ÚV KSČ svou funkci zvládá. Úzce s tímto vývojem souvisel několikrát zmiňovaný „případ Oldřich Černík“, osud muže, jemuž Štrougal – zjevně z věcných důvodů – přisoudil vysoké osobnostní parametry a vlastnosti. Souviselo to mj. s tím, že Černík měl s řadou členů moskevského politbyra dobré osobní vztahy. Stal se proto již v této době *spolehlivým zdrojem zpráv o tom, že ne všichni členové sovětského vedení považovali tzv. internacionální pomoc za úspěch* a dobrý počín (desetidenní Černíkova návštěva u Kosygina se uskutečnila v prosinci 1968). Postupná ztráta důvěry v dubčekovské vedení byla jedním z hlavních rysů veřejného života v tehdejší ČSSR; platilo to podle Štrougala jak pro veřejné mínění, tak pro Moskvu.

Moskevské vedení podle Štrougalova dohadu dospělo zřejmě právě tehdy k závěru o personální změně ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ. Oldřich Černík, který převzal za této situace do svých rukou fakticky vedení aparátu ÚV KSČ, se ovšem i tehdy podle 263-Štrougala choval lidsky a slušně (uhasil i Moskvou inspirovaný pokus o jakýsi generálský puč). Během března bylo jasné, že blízký Dubčekův odchod je nevyhnutelný. Důvod, proč se jeho nástupcem stal někdejší koncipient v Clementisově advokátní kanceláři, je podle Štrougalovy rekonstrukce zřejmý: Černík během své březnové moskevské návštěvy *odmítl souhlasit s krajními normalizačními opatřeními*, zatímco Husák s těmito kroky v rozhovoru s Brežněvem souhlasil. Tajemné Mukačevo, kde se tehdy odehrálo setkání Husák-Brežněv, je tedy klíčem k počínání pozdějšího normalizačního „prezidenta zapomnění“. Pro Černíka Husákův nástup znamenal nedobrovolný konec jeho dosavadní tak úspěšné politické dráhy. Tím se poodkrývá i opona nad působením ultrastalinizující Bilákovy skupiny a nad původem a průběhem normalizačních čistek. Štrougal dosvědčuje: „*Vypořádat se s jednáním v Mukačevu, s tím měl Husák problémy po celá léta. Často se při rozhovorech mezi čtyřma očima k Mukačevu vracel s tím, že to či ono neodsouhlasil. Tvrdil, že nepočítal s masovým vylučováním členů strany, nesouhlasil s dalším oddalováním zveřejnění nezákonností z padesátých let. Byl odpůrcem trestně právních postihů politických oponentů. Ale radikálové ve vedení neopomněli vždy připomenout, že takové návrhy se v Mukačevu schválily. Když jsem v průběhu organizovaných stranických prověrek vytýkal Bilákovi, že organizují pogromy vůči prostým členům strany, ujistil mě, že vše bylo v Mukačevu odsouhlaseno*“ (s. 211-212).

Domněnky disentu, že Husákovo postavení není nejpevnější, přímo souvisí s těmito Štrougalovými upozorněními; vzájemně se potvrzují a *pomáhají bourat některé někdejší nejasnosti a iluze*; stejně tak naznačují, že třídění na „marxisty“ a „kontrarevolucionáře“ bylo ve své konečné podobě především výrazem nesnadných politických procesů, pohybů mezi Scyllou československého veřejného mínění a Charybdou moskevského diktátu a rozhodně nebylo přede- narýsovaným schématem, jež stačilo prokreslit a doplnit, ale spíše tajenkou s neustále se proměňujícími, postupně i několikrát vyplňovanými okénky.

Nástup normalizace

Nástup Husákova normalizačního vedení, mezi jehož členy patřil i budoucí premiér, otevřel epochu, která skončila vlastně až listopadem 1989. Již popsané *nesnadné lavírování* mezi domácími levičáky a protektorsky naladěnou Moskvou nebylo snadné. V této době (zhruba na přelomu let 1969–1970) navrhl Štrougal svůj *první odchod* z vedení země a státu, narazil však zejména u Husáka na mimořádně silný odpor. Toto mínění sdíleli i jeho nejbližší spolupracovníci, např. tehdejší tajemník ÚV KSČ Václav Svoboda. Centrem posrpnových a hlavně podubnových agend se staly – jak již bylo uvedeno – hospodářské problémy a perzonální otázky, zejména obsazování funkcí na nejvyšší či střední stupeň naší veřejnoprávní i aparát- nické struktury. Naděje na prosazení řešení, jež by nekompromitovala své nositele, byla přitom postupem času stále mizivější. Štrougal tyto skutečnosti dokládá citlivými, pro české prostředí ne zcela známými a přístupnými vhledy „do věcí slovenských“. Patří mezi ně návštěva jeho a Husákova u v té době již smrtelně nemocného slovenského komunistického básníka Laca No- vomeského (1904–1976), upoutaného na nemocniční lůžko státního sanatoria. Štrougal do- slovně uvádí (šlo o rozhovor mezi 6 očima): „*Novomeský v krátkých stručných větách tichým hlasem vyjadřoval pochybnosti, zda Husák měl převzít funkci, ve které je v této zemi zodpovědný za vše. ‚Nikdo v této republice s okupací nesouhlasí, co s tím chceš, Gusto, vlastně udělat‘ tázal se Novomeský hned na začátku. ‚Nechápu a nikdy nepochopím, co nám to,‘ – měl na mysli Sověty – ‚udělali‘. V tomto duchu Novomeský stále přerušovaně hovořil, zatímco mu Husák odpovídal, vysvětloval, uklidňoval ho, že se tu vážnou situaci snaží řešit a že snad i odsunu vojsk se v krátké době podaří dosáhnout. Novomeský, zřetelně unavený, vše vyslechl, ale stále tvrdil, že lidé nám nevěří, a on má pochybnosti, zda nám v budoucnu vůbec někdy znovu uvěří. To byla snad poslední slova, která opakoval i při našem odchodu. Přesto popřál Gustávovi ‚snad se ti to podaří‘. Jak se následně ukázalo při posledním rozloučení s tímto velikým Slovákem-Čechoslovákem, toto přání bylo v nedohlednu“ (s. 224-225). Na Husáka tento rozhovor se životním přítelem hluboce zapůsobil. (Sluší se dodat, že Laco Novomeský byl podle dosažitel- ných informací jediným slovenským politikem, který Haně Benešové v zářijových dnech kon- doloval při úmrtí prezidenta Budovatele Edvarda Beneše, muže, který přes své přesvědčení o důvěrné česko-slovenské blízkosti, *českoslovenství*, udělal pro Slováky snad nejvíc a jako dů- sledný demokrat-Čechoslovák plně respektoval jejich právo na národní emancipaci. (Srv. sva- zek knihovny Společnosti Edvarda Beneše *Tryzna za Edvarda Beneše*).*

Další spřízněnou duši našel Štrougal v jiném slovenském intelektuálovi, básníku a dlouholetém ministru kultury Slovenské socialistické republiky Miroslavu Válkovi. Nesl podle autorova názoru velkou zásluhu na tom, že čistky na Slovensku vyzněly oproti Česku mnohem mírněji a i poté dokázal eliminovat zhoubný vliv neblaze proslulého individua v aparátu ÚV KSČ, vedoucího oddělení kultury Miroslava Müllera. Později se shodli i na výhradách vůči Husákově činnosti, vůči jeho „zapomínání“, rezignaci, couvání. Zlomovým okamžikem pro GH

ovšem byla nečekaná smrt jeho druhé ženy Viery Millerové, literární překladatelky a redaktorky proslulých slovenských revue *Kultúrného života* a *Nového slova*. Doplníme-li tato zdrcující Husákova selhání o neschopnost eliminovat narůstající počet sovětských „poradců“ na Obzínově federálním ministerstvu vnitra a selhání při prosazování reformně ekonomického kurzu a jeho ztělesnitelů, mezi něž patřili nuceně odšedší Černík, František Vlasák a Václav Valeš i se Štrougalem spolupracující tajemník ÚV KSČ Jan Baryl a předseda Státní plánovací komise Václav Hůla, jež doplnil slovenský znalec moskevských poměrů Miloslav Hruškovič, obraz komplikovaného a ve finálních výstupech krajně nepříznivého osobnostního vývoje jednoho z nesporně nejnadanějších slovenských politiků je tím vyčerpán. (V této souvislosti je ještě nutné upozornit na důležitou konstataci Husákova syna Jána, že jeho otec byl především *regionálním politikem*. Srv. s. 230.) Štrougal dodává: „*Generální tajemník se snažil ovlivňovat výběr lidí, ale zkušená radikální skupina si počínala velice obratně. Když to neprosadila přímo, šlo to oklikou, tedy ne z domova. Husáka postupně obklopili spolupracovníci, kteří respektovali hlavně názory dogmatiků. Personální politika měla svou typickou charakteristiku – profesionalita byla na posledním místě*“ (s. 223). Přesto – nebo právě proto – lze souhlasit s charakteristikou, že v Husákově případě šlo i tak, s vědomím těchto bariér, o výjimečnou dráhu politika a státníka. Dodal bych, že dráhu, která v mnohém v sobě symbolizuje a naznačuje příčiny historického pádu československého komunismu na konci osmdesátých let minulého století.

V lednu 1970 strmá politická dráha Lubomíra Štrougala vyvrcholila. Byl jmenován druhým předsedou federální vlády a v této funkci setrval více než 18 let. V retrospektivních pasážích rozsáhlé kapitoly *Předsedou federální vlády* (ss. 236-269) podává propracované, vesměs kladně zaměřené medailony svých předchůdců ve funkci Jozefa Lenárta a zejména Oldřicha Černíka. Výslovně uvádí, že Husák později připustil, že *Černíkova likvidace byla chybou*. Štrougal tu opakovaně – v tomto případě snad nejzřetelněji – naznačuje, jak to vlastně bylo s oním tříděním na „internacionalisty“ a „revizionisty“ či „renegáty“. Obdobně to dopadlo i s dnes takřka neznámým „byrem pro řízení stranické práce v českých zemích“ a ještě podivnější pocity vyvolává Husákův odpor, odpor zapřisáhlého federalisty s řadou konfederativních přesahů, proti federalizaci KSČ. Nakonec byla věc odložena a krátkodobě uskutečněna novou generací stranických vůdců na přelomu let 1990 a 1991.

Specifickým problémem předsednictví vlády bylo nomenklaturní komunistické řízení dvojí koleje, jehož praktické modelové fungování jihočeský politik výstižně přibližuje: „*Dané, ve všech spřátelených státech zavedené, tak zvané nezpochybnitelné uspořádání – na jedné straně generální tajemník ÚV, na straně druhé předseda vlády se členy vlády, vystavený intenzivnímu působení stranického aparátu, který nenesl na svých bedrech odpovědnost, ale vedl členy vlády k plnění pokynů nejen ÚV, ale i svých vlastních oddělení ÚV, vyvolávalo pochopitelně rozpory. Aby systém vládnutí efektivně fungoval, vyžadovalo to vzájemný respekt, toleranci, bezmeznou vzájemnou důvěru obou vedoucích činitelů. Zvláště předseda vlády se musel vystříhat kroků, které by mohly být vykládány jako nerespektování stranických pokynů*“ (s. 241–242).

LŠ postrádá odpověď na otázku, jak se člověk, který bezprostředně zmařil ustavení kolaborantské dělnickorolnické vlády, mohl stát čelným představitelem normalizačního pozdně stalinistického režimu. Odpověď nepřímo nachází v ignoraci, kterou ho „vyznamenával“ Brežněv. Příznačně dodává: „*Dělal jsem poctivě svou práci, a když jsem zjistil, že nemohu pro svou zemi již nic zásadního udělat, z vlastního rozhodnutí jsem abdikoval*“ (s. 243). To je v komu-

nistických poměrech ne obvyklá, naopak, přímo **vyjimečná** odpověď. Kdybychom hledali paralelu, najdeme ji v případě někdejšího šmeralovského komunistického vůdce Karla Kreibicha (1883-1966). Pro Štroukala je v této souvislosti příznačná ještě jedna maličkost: obdiv k proslulé Kiplingově básni KDYŽ, kterou mu při svém odchodu z vlády (byl ministrem těžkého průmyslu) věnoval Josef Krejčí: „*Znal mou složitou, z různých stran ostřelovanou pozici a sympatizoval s mým úsilím provést reformní změny v ekonomickém systému. Kiplingovo „Když“ mělo být pro mě povzbuzením pro příští dny*“ (s. 246). Specifickým prvkem československého federálního premiérství bylo *slad'ování obou národních republik*. Štrougal se v této souvislosti pochvalně vyslovuje o obou svých nejčastějších partnerech, předsedech národních vlád Josefu Korčákovi a Petru Colotkovi. Svůj pracovní styl popsal prostě, až stroze: „*Koordinovat znamená přísně dodržovat dohodnuté, ale zároveň se povznést nad některé kroky té či oné národní vlády, které se odchylovaly od přijatých dohod. Stále se bylo nutné zamýšlet nad zdokonalováním systému, který by přesně definoval pravomoci jednotlivých národních a federálních orgánů. To nebyl jen náš problém, to je realita, kterou musí řešit všechny země s různým národnostním uspořádáním*“ (s. 244). Jako výstražný **příklad opačných postupů** uvádí „účetní“ konec československé federální státnosti k 1. lednu 1993. Zřejmě silným bodem štrougalovského premiérství byla i schopnost shromážďovat kolem sebe i lidi mladších populačních ročníků (samotnému LŠ bylo v době, kdy se stal premiérem, 45 let, v čase, kdy odcházel, 64, tj. tolik jako TGM, když zahájil svou občanskou demokratickou revoluci). Uvádí tu celou řadu jmen (Vlastimil Ehrenberger, Miroslav Toman, Ladislav Gerle, Bohuslav Urban, Leopold Lér ad. Není bez zajímavosti, že se na Prognostickém ústavu ČSAV „prohodili“ v letech 1990-1991 hned dva ministři financí: Václav Klaus a právě Leopold Lér – JM). Uváděná jména jsou výzvou pro badatelský historický výzkum. Co naopak analyzovat lze již teď, jsou autorovy poučené představy o ideálním nebo optimálním fungování státu a státního aparátu.

Výmluvná je již rekapitulace Štrougalových výchozích představ o způsobu jak věcně a nestranně řídit stát. Zatímco po druhé světové válce – fakticky již počínaje Mnichovem – procházelo státní úřednictvo neustálými více či méně chaotickými prověrkami a čistkami, které se neblaze projevovaly i na jeho kvalitě, v srovnatelných zemích Západu se vždy stavělo *na výchozí kvalitě a následné stabilizaci*. „*U nás tomu bylo a dosud je jinak. Vše začíná v roce 1945 po únoru 1948, následuje přechod sedmdesáti tisíc státních úředníků do výroby, pak politické prověrky v závěru padesátých let, rok 1968, prověrky let 1969–1970, a to vše výrazně dovršila devadesátá léta. V tomto směru se u nás dosud postupovalo výrazně neprofesionálně. Říkám to sebekriticky a doufám, že i současní vládcí si to uvědomují*“ (s. 247) – rekapituluje a shrnuje tato neradostná fakta někdejší československý premiér. Řešení spatřuje v nadstranických státních tajemnicích, potvrzovaných opakovaně nově nastupujícími ministry či v období někdejších prvorepublikových vedoucích úřadů (sekčních šéfech). Snaha vrátit se k této tradici po r. 1968 ztroskotávala na národnostním klíči a s tím bezprostředně souvisejícím potlačováním výkonnostního principu. Nelichotivé vysvědčení polistopadového vývoje se projevuje podle Štrougalova názoru nejvýrazněji mj. na kvalitě legislativních prací a mnoha prohrávaných, státem vedených soudních sporech.

Základní agendou federální vlády byly *ekonomické otázky*. Štrougal tu energicky popírá rozvrat ekonomiky v druhé polovině osmdesátých let, doznává však její stále *citelnější a viditelnější zaostávání*, které přičítá vedle absence výchozího kapitálu, již spatřuje pro Západ v *Marshallově plánu*, v poúnorovém západním embargu a zejména pak v systému, který sem byl z Ruska imputován na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století: „*Hospodářský*

*system, který snad vyhovoval období poválečné rekonstrukce, byl bohužel převzat Radou vzájemné hospodářské spolupráce a uplatněn ve všech státech společenství“ (s. 250). Tyto vývody Štrougal opakuje hned na několika místech svých vzpomínek. K tomu je nutné dodat, že je nutné **důsledně odlišovat** laušmanovské znárodnění 1945 a škody, způsobené řádním tzv. akčních výborů Národní fronty, vnuceným *nekriticky doslovným přejímáním* zkrachovalých sovětských postupů (Stalin opakovaně dovedl zemi na pokraj rozvratu v letech 1939–1940 a 1952–1953) a **rigiditou** převážné, *nevzdělaností a nesoudností se vyznačující* tzv. *decizní (rozhodovací) sféry* a většinové části řídicích pracovníků VHJ i vlastních výrobních podniků a dalších sfér společenské výroby a terciérních činností. Mezi polovinou sedmdesátých a osmdesátých let minulého století byl podle Štrougalova přesvědčení *optimální prostor pro zavádění nezbytných reforem*. Štrougal tyto myšlenky ilustruje na několika příkladech. První z nich byla pasáž o *potřebnosti zavádění nových forem řízení*, kterou si šokovaná československá delegace vyslechla v Brežněvově referátě na XXV. sjezdu KSSS r. 1976. Vzápětí byla v kuloárech *korigována* během premiérové rozmluvy s Nikolajem Bajbakovem. Druhým impulsem se o několik let později stal klimatický silvestrovský šok 1978–1979. Štrougal připomíná: „*Vláda ve chvíli ukázala, že vládnout opravdu umí. Příslušní ministři okamžitě organizovali efektivní pomoc severočeskému revíru i všem místům, kde hrozily největší problémy. Využili jsme svých zákonných pravomocí, posunuli počátky pracovní doby, omezili vysílání Československé televize, nařídili jsme okamžité úspory tam, kde to nepředstavovalo bezprostřední ztráty. I na ústředním výboru (KSC – JM) stály páternostery (výtahy – JM). Státní a hospodářský aparát ale dokázal – přes různá nedorozumění – že umí zvládnout i mimořádnou situaci“ (s. 251–252).**

Úsilí vyvodit z této zkušenosti praktické závěry však ztroskotalo na nevěli ve vedení strany, což přimělo Štrougala k podání demise. Ale ani jeho v pořadí druhý pokus neuspěl. V těchto pasážích své memoárové knihy je nejsilněji znát Štrougalova technokraticky (věcně, obsahově, manažersky ale i ideově) motivovaná *distance od stalinistické většiny v politbyru*, včetně osobnosti Gustáva Husáka: „*Generální tajemník nebyl příliš nakloněn snaze řešit ekonomické problémy, dokonce si myslím, že ho tato oblast nikdy moc nezaujala, ale to neznamenalo, že nevěděl, na které straně je pravda a kdo navrhuje východisko. Bohužel situace pro konzervativní skupinu ve vedení byla výhodná. Stejný názor, že měnit systém je riziko, zastávali i v Moskvě... Snaha vrátit se k původním reformním změnám (Pražského jara 1968 – JM) narazila na překážky – tu na dogmatismus, tu na nechut' cokoliv měnit. Dodnes jsem nedospěl k jasnému názoru, co vlastně většina ve stranickém vedení sledovala, o čem přemýšlela, na co čekala. Je otázka, zda příčiny spočívaly v ideové zaslepenosti či ve slabé profesionální erudici převážné části mocenských struktur v centru i regionech. Myslím, že to bylo obojí“ (s. 253). Tato *Štrougalova anamnéza systémové i invenční rakoviny čtyřicetiletí vládnoucích komunistických elit* je víc než výstižná. Deziluze z nevěle vedení KSC řešit skutečné problémy země a jejích obyvatel, lidí práce, ne kapitálu, která ukrátila život Štrougalova učitele Josefa Palečka, ho v září 1988 dovedla k třetímu, tentokrát již dokonanému pokusu o podání demise. I když ještě rok zůstal jihočeský politik v širších strukturách vedení státu a země, dráha, kterou nastoupil na podzim 1949, se tímto krokem uzavírá.*

Lze dodat, že tady také končí i memoárová (pamětní) rovina knihy a nastupuje *ta druhá*, vzpomínková, úvahová, rovina, v níž se tento přední československý politik snaží předat své životní zkušenosti a poznatky muže v podstatě dělné praxe a života, jak se nám sám snaží představit.

Premiérské zkušenosti a zážitky I

Sytá a nepokrytým autorovým rozhořčením živená je charakteristika jedné z pijavic české kultury, někdejšího vedoucího oddělení kultury (kulturní politiky) ÚV KSČ sedmdesátých a osmdesátých let minulého století *Miroslava Müllera*. Za jeho údajnou silou stála *osobní známost s Brežněvem* ještě z první poloviny šedesátých let, kdy tento neblaze proslulý nomenklaturní kádr byl činný v zahraničním oddělení ÚV KSČ a měl na starosti právě zahraniční návštěvy: „*Müller dál vládl v kultuře podle svého. Restrikce, zákazy, příkazy – to byly oddělením kulturní politiky ÚV KSČ vyhlášené principy politiky komunistické strany. Za nečinného přihlížení vedení strany jsme za to všichni nesli a dodnes neseme odpovědnost*“ (s. 256). V Müllerově vleku byl i jinak podle LŠ konciliantní český ministr kultury Milan Klusák. (Situaci ilustruje i dobová politická anekdota z poloviny osmdesátých let: Štrougal přijde za Müllerem a stěžuje si: „Mám na tebe plný pracovní stůl stížností.“ Müller, nevyveden z míry, odpovídá praktickou radou: „Tak si poříd' ještě jeden.“)

Relativní oázou, jak již bylo uvedeno, bylo v těchto poměrech válekové Slovensko, jehož boj o přední umělce byl nepoměrně úspěšnější (návraty Jozefa Krónera, Jána Kadára, Elmara Klose, mikrokosmos Bratislavské lýry). Ze svých kulturou se obírajících vystoupení připomněl Štrougal dvě. Prvním bylo vystoupení na II. sjezdu Československého svazu spisovatelů v r. 1982, druhým slavnostní projev k znovuotevření tehdy čerstvě opravené historické budovy Národního divadla na podzim o rok později (1983). V případě mistrů pera naznačil *potřebu revize drakonických čistek* z přelomu šedesátých a sedmdesátých let, jejíž největší bezprostřední žní se stala řada znepokojivých osobních rozhovorů zejména se slovenskými spisovateli. Při přípravě „*divadelního projevu*“ se konzultoval s autoritami nejpovolanějšími – Václavem Holzknechtem, Martinem Růžkem, Ladislavem Peškem, Jiřím Pauerem a Zdeňkem Mahlerem – tedy jmény, která dnes jsou „zavedenými“ encyklopedickými hesly svých specifických odborností a neopakovatelných uměleckých talentů. Pozoruhodná byla Müllerova „doporučení“: dožadoval se vypuštění jména legendární české herečky Dany Medřické, jejíž španělský manžel, údajný frankistický španělský kapitalista, byl ve skutečnosti republikánem a emigrantem, který dlouhá léta žil v SSSR. Projev Štrougal založil na **širokém historickém kontextu**, jemuž vévodili velikáni jako Josef Kajetán Tyl, František Palacký, ale i éra tehdy už pomalu končícího dvacátého století s bohatými ději především první poloviny minulého století. Oprávněně i po letech může z tohoto premiérova vystoupení citovat: „*Přece není ušlechtilějšího povolání nad službu lidu, který tento dům za své krejčary a zlatky nechal nadvakrát zbudovat před sto lety a dnes potřetí neželal korun na rozšíření stánku, který jeho jest. A tak se znovu činorodě naplní úděl prvního kulturního stánku země, který před sto lety stavěl ‚národ sobě‘ a který socialismus vrací ‚všemu lidu‘ s přáním, ať žije, mohutní a rozkvétá dalších sto let*“ (s. 260). „Stříbropěnný“ projev (takto neaparáticky v něm Štrougal zmínil Vltavu) ve své době opravdu vyvolal určitý rozruch a autorův dodatek, že svému prosloviteli vynesl obvinění z **údajného propadnutí českému nacionalismu**, zní velmi věrohodně také a zejména dnes.

Obdobně aktivně se snažil LŠ vystupovat i *ve vztahu ke sportu a tělovýchově*. Systém vrcholových středisek i stále přežívající a působící tzv. **základní tělesná výchova**, navazující na sokolský Tyršův odkaz, ale i na dědictví obou socialistických tělovýchovných organizací První republiky právě tak jako katolického Orla, stále relativně účinně *spoluformoval životní styl normalizace*. Z hlavních problémů, které se naskývaly k řešení, to byla především **profesionalizace**, u nás všemožně odbývaná a zpochybňovaná. S tím souvisela i **legalizace uvolňování** špičkových sportovců do zahraničních sportovních angažmá a věc tzv. politické angažovanosti, která

se za pozdního stalinismu neomezovala jen na sport a tělovýchovu, ale postihovala vlastně veškerou tvůrčí práci ve všech oborech. V závěru této pasáže se Štrougal *omlouvá za nesmyslné postihy in memoriam* Emilu Zátopkovi a Věře Čáslavské, dvěma největším sportovcům naší země všech dob.

„Premiérská“ kapitola je uzavřena problémem asi pro autora nejpalcivějším – ***rychlým mocenským zhroucením KSČ během listopadového převratu*** před dvaceti lety a jeho příčinami, které zůstává i dnes palčivým resentimentem nejen Štrougalovým, ale celého českého i slovenského komunistického hnutí. V podstatě zde opakuje a shrnuje důvody, uvedené již v předcházejících částech knihy. Dvě pasáže, které teď ocituji, jsou jasným důkazem toho, že Štrougal *patřil k nemnohým, kteří si byli plně vědomi dosahu degenerativních změn a trendů*, které v naší společnosti probíhaly nejpozději od poloviny osmdesátých let minulého století: „Rok 1989 zjevně ukazoval, že vývoj spěje k situaci, kterou vedení nezvládá, a že není reálné za stávajícího systému vládnutí uvažovat o vyřešení rozporů ve společnosti. Stranické vedení včas nereagovalo a o této situaci stranu neinformovalo. Z referátu, předneseného na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989, vyplývalo, že vedení vůbec nepochopilo, jaká je situace v zemi, natož co je třeba učinit, jaké varianty přicházejí v úvahu. Dodnes plně nechápu, jak k takovému závažnému selhání vedení vůbec mohlo dojít.“ A dále: „Strana po dobu svého dlouholetého vládnutí neměla k dispozici pravidelně se opakující pravdivé rozborů aktuální situace ve společnosti. Ve světě známé průzkumy veřejného mínění se u nás nekonaly“ (oboje s. 266). Jejich náhrada policejními relacemi, případně tzv. ***svodkami*** tajné státní policie StB skutečně nepodávala pravdivý obraz společenské skutečnosti komunistického období. Jak si odpovídá sám Štrougal, nulita informace (sebestředné nomenklaturní dogma ***máme vše pod kontrolou***) logicky vedla k stupňující se neschopnosti pohotové reakce komunistického stranického i státního vedení. S tím úzce souvisel poúnorově ad absurdum – nezřídka zločinecky – dovedený ***sověti-začnický koncept společnosti***, tedy opak toho, co Stalin jednoznačně garantoval prezidentu Budovateli při podpisu smlouvy v prosinci 1943.

Degenerace Národní fronty do soustavy tzv. ***převodních pák***, ignorování stížností lidovců a národních socialistů byly jedním z mnoha projevů ***vývojové degenerace*** podstatných stránek veřejného života, nejen společnosti jako celku, ale především její údajně samozvané avantgardy – KSČ. I tady se vyjevuje odlišná vnitrokomunistická štrougalovská optika: „S Gustavem Husákem jsme si na tento problém vzájemně vyměňovali značně odlišné názory. Husák byl zřejmě zvyklý ze své praxe na Slovensku se otázkami Národní fronty příliš nezabývat“ (s. 268). Selhání stranického komunistického vedení v listopadu 1989, tak očividné pro statisíce na Václavském náměstí i Letenské pláni, je tu dokládáno „zevnitř“, z uvažování těch, kdo tehdy zasedali v prostorách někdejší neblaze proslulé „vokovické Sorbonny“. Rozklad režimu, který chtěl ***reformu-nereformu nereformovatelného***, byl zřejmý.

Byla-li za Husákova období ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ ochota k nevyhnutelným reformám pramalá, po nástupu Milouše Jakeše a následném, ***setrvačně stupňovaném gorbačovském chaosu*** se šance na jejich prosazení stala zcela nemožnou. Jako slova na rozloučenou s uplynulou neblahou historickou epochou zní Štrougalem citovaný Husákův výrok z prosince 1989 v rozhovoru s LŠ: „Na vše, o čem jsme spolu v minulých letech přemýšleli, bylo již pozdě. Moc o tom přemýšlím, moc se s tím trápím“ (s. 273). Tak skončil komunistický protosocialismus neodvratně svou dějinnou poutí.

Premiérské zkušenosti a zážitky II

V závěrečných částech své knihy se životem poučený autor vyrovnává s dalšími legendami někdejšího režimu. Rekonstruuje *mechanismus největší slabiny komunistického protosocialismu*, jeho tendenci i vůli po nedomyšlených, technicky často nezvládaných reformách, zakládaných na chybných premisách, jež často samy o sobě byly ve své nejnvtřnější podstatě **únikem před nepohodlnou skutečností**. To je hlavní obsah kapitol MICHAEL SERGĚJEVIČ GORBAČOV (s. 274-285) a SOCIALISMUS V ČSSR – ČESKÝ KAPITALISMUS POTÉ? (s. 286-346).

Fenomén Gorbačov je ve Štrougalově líčení *příběhem jedné neúmyslné dějinné iluze*, možná obětí vlastní virtuální reality, která byla – snad poctivě – zaměňována za ideální dosažitelnou skutečnost. V zemi, která měla za sebou takřka 70 let kontinuálního vývoje stalinistického protosocialismu, to je sice pochopitelné, ale i tak, jak oprávněně naznačuje někdejší premiér, *nezdůvodnitelné*. Po letech stagnace se sovětové Rusko vrátilo k chruščovským experimentům z přelomu padesátých a šedesátých let minulého století. **Pěrestrojka**, dobově u nás překládaná do biľakovské slovenštiny jako prekabátenie, byla *soustavou mlhavých sloganů* a změtí chaotických systémových kroků. Nejvíce to vyniklo během Gorbačevovy návštěvy Prahy v roce 1987, která pro všechny, kdo s ní spojovali své naděje, vyzněla – na rozdíl od pozdějšího Jakovlevova pobytu – jako *trpké zklamání*. Neúspěchy, ke kterým to vedlo, oslabovaly a oslabily nejen postavení SSSR, ale i satelitních režimů ve státech vnějšího impéria. Podpora takto pojímaných kroků se postupně vytrácela a vedla posléze k srpnovému ruskému puči v roce 1991.

Obraz, který Štrougal svým čtenářům nabízí, se v podstatných rysech neodchyluje od toho, co je obecně známo. Přesto, nebo právě proto, nelze nezmínit jeden charakteristický prvek gorbačovské politiky na příkladu „detailu“ podstatného právě v našem prostředí: „*Gustáv Husák předložil Gorbačovovi žádost, aby z Československa byla stažena vojska Sovětské armády. Takzvaný Moskevský protokol obsahoval ustanovení, že vojska mají z Československa odejít poté, kdy bude situace v zemi konsolidovaná. A o tom z našeho hlediska nebyly v té době pochybnosti. Gorbačov, ve světě stále výrazněji prezentovaný jako mírotvorce, oba tyto návrhy – snížení výdajů na armádu a odchod vojsk – bez jakékoliv odpovědi přešel*“ (s. 283). A z jeho hlediska je případný i následující deziluzivní dovětek: „*Ještě jeden paradox zbývá připomenout. Po převratu uděluje prezident Havel Michailu Gorbačovovi jedno z nejvyšších vyznamenání České republiky. Za co si ho zasloužil, je zřejmé z předešlého textu. Zasloužil se o zánik socialistického společenství*“ (s. 285).

V závěrečné kapitole se Lubomír Štrougal snaží o podání jakési **vlastní historické závěti**, o zaznamenání podstatných skutečností, kterých byl účasten nebo o nichž byl přesvědčen, že mají nadčasovou platnost či rozměr. Uvozuje je tato jeho konstatace: „*Porážku neutrpěly základní socialistické ideje, jak je utvářeli představitelé pokrokového hnutí v předešlých státech – politickou porážku utrpěl dogmatický model socialismu*“ (s. 287). Součástí této úvahové kapitoly je i snaha podat vlastní kritický obraz komunistického čtyřicetiletí. Lze pochopit *autorův ostrý nesouhlas s polistopadovým vývojem*, s obnovením a strmým nárůstem rozdílů v životní úrovni i s návratem, byť redefinované, chudoby do naší země právě tak jako s primitivním antikomunismem, jež stále sdílí nemalá část naší společnosti.

Méně je možné souhlasit s jeho výkladem tzv. *antikomunistického zákona*, který je především **planou deklarací**, nicméně alespoň poněkud legislativně zrcadlí skutečnost, že po 40

let byly určité věci v naší zemi nejen právně tabu. Jen zdánlivým paradoxem této normy je skutečnost, že mnohem více než o svém předmětu vypovídá o svých původcích. Přesně postihuje základní rys poúnorového protosocialismu, který se nikdy zcela nezbavil mateřského znamení globálního socialismu: úsilí o zajištění základních sociálních jistot, o vytvoření společnosti skutečně rovných šancí, ale i fakt, jak tyto proklamace deformovala aparátnická optika jejich uskutečňovatelů. Soudí, že současná antikomunistická propaganda je však podstatně bezuzdnější a hrubější než její starší předlistopadová profesní kolegyně. Volá – nikoliv neoprávněně – po *skutečném prostoru pro opravdu svobodnou výměnu názorů*. Současně naráží na jasné limity své kritické vize: „*Na úvod ale předesílám, že v žádném případě nelze za protistátní puč považovat převzetí moci komunisty v únoru 1948. Dokládá to objektivní srovnání s obecně uznávaným postupem převratu v listopadu 1989* (s. 297).

Nechápat totiž únorový puč v organické jednotě s ději politických, justičních, ale i kulturních a národohospodářských zločinů první poloviny padesátých let znamená ne přesné vnímání problému. Neobstojí ani alibistická konstatace, že „*KSČ sice v tichosti, ale přece jen za tyto skutky a jejich dopady více méně uznala svou vinu a z větší části se věci začaly napravovat*“ (s. 298). Nedávno vydaná, již zmíněná kniha Jiřího Hoppe *Opozice 68* jasně naznačuje meze této vůle, i nesvobodnost tehdejšího satelitního Československa v této věci i ve výjimečném roce Pražského jara. Skutečnost, že z usvědčených zločinců v taláru i uniformě nebyl – a z biologických důvodů již ani nebude – prakticky nikdo potrestán, je burcující i jako historický fakt, do něž se stačila během desetiletí jalových polemik a sporů postupně přeměnit. Už vůbec neobstojí srovnání s praxí demokratické justice První republiky (s. 299). I Štrougal dokládá praktické důsledky takto deformovaných postupů, když vytýká *polistopadové zašantročování vícemilardových hodnot národního majetku v polistopadovém Česku* (s. 300).

Je nepopíratelné, že prostor pro extenzivní vývoj republiky po roce 1945 byl značný a že přes všechny zvraty a nekvalifikovanosti i komunistické elity-špičky, mezi níž mimoto byla nesporně řada schopných odborníků, dokázaly tato výchozí fakta a možnosti alespoň zčásti využít. Jako neekonom mohu jen těžko posoudit relevantnost Štrougalem uváděných makroekonomických údajů o výši souhrnného společenského produktu, zahrnujícího všechna odvětví, v případě roku 1947 na cca 400 mld Kč (bez amortizace cca 757 mld Kč), zatímco v roce 1989 stejný agregát dosáhl nominální výše 5 178 mld Kčs (po započtení zhruba 50 % amortizace-opotřebení zhruba 3 bil Kčs). Pominout nelze – i v tom lze dát LŠ za pravdu – ani *rozsáhlou výstavbu sítí a vodních nádrží i elektráren*. Patří sem i dokončení elektrifikace, výstavba nespočetných škol, bytů ad. Výrazně stoupl i počet obyvatel a zvýšil se také průměrný věk. Pomineme-li stagnaci těchto vzestupných trendů po r. 1975 a zanedbanou údržbu kapacit i zejména staršího bytového fondu, odhadovanou na stovky předlistopadových mld Kč, zdědila polistopadová společnost zemi sice *viditelně zaostávající a zanedbanou, zároveň však také vnějškově oddluženou a stále relativně vyspělou*. Současný stav české společnosti, její zhruba 35 let trávající vymírání, jež pozdní ohlas husákovského (ale i štrougalského) babyboomu sedmdesátých let *jen poněkud posunul*, opravňuje hned k celé řadě rozporných, nejednoznačných hodnocení, jež však nejsou předmětem tohoto jubilujícího textu. (s. 300-307).

Tyto skutečnosti pochopitelně nebyly – jak připouští i Štrougal – *bez slabín*. Patřilo mezi ně potlačení reforem, jejichž projekt byl jednou z ideových páteří Pražského jara. Stejně tak i snížení monopolizace domácí výroby a obchodu zahrnující rozvoj živnostenského a soukromého podnikatelského sektoru (první náznaky posunů těchto změn, jež se objevily v roce Pražského jara, byly podrobeny nesmlouvavé kritice pověstného zpátečnického *Poučení* z roku

1970; ještě roku 1985 byla ÚV KSČ svolána konference k 15. výročí vyhlášení tohoto neblaze proslulého dokumentu). Stejně to podle Štrougal platilo i o *nepřiměřených dotacích některých výroba a průmyslů* či odvětví.

I tak však byla uskutečněna řada významných kroků (např. oddělení emisní SBČS od komerčního bankovníctví nebo *propojení dosud oddělených obchodních a neobchodních kurzů Kč vůči cizím měnám* včetně jejich zrealnění – jako příklad uvádí Štrougal kurs 15 Kčs za 1 US dolar.). Na úbytě stonal turistický ruch atd. Ještě v komunistické éře se započalo s *odsiřováním uhelných elektráren*, zajištěny byly i zdroje surovin a pojištěna energetická bezpečnost země. Za úspěch označuje autor dále také bytovou výstavbu, současně však připouští, že *vůbec nebyl zvládnut obchod*. Z materiálů někdejšího Prognostického ústavu ČSAV je však zřejmé, že soubor nedostatků byl *podstatně širší i hlubší*, že země *prokazatelně žila na dluh* a ze všeho nejvíce jí škodila jednostranná, stále se prohlubující *závislost na rovněž autarkně založených trzích RVHP*, zejména na SSSR. Obecně lze říci, že stav společnosti na konci osmdesátých let byl všeobecně značně horší, než plyne ze Štrougalových vývodů, a že tyto více latentní než jevové příznaky se naplno projeví až v prvních letech a měsících polistopadového vývoje.

Přesto je zřejmé, že polistopadová tvrzení o bezprostředně hrozícím bankrotu pozdně normalizačního Československa jsou *nejen nadsazena, ale navíc se nacházejí v zřejmém protikladu s ověřitelnými fakty*. I to prokazuje nepřímo dosavadní průběh vývoje polistopadové společnosti. Naopak obtížně vyvratitelné jsou kritické výhrady někdejšího premiéra vůči základním makro- i mikroekonomickým trendům polistopadového vývoje, ale i stavu sociálních jistot (nájemné, zdravotní poplatky, poplatky za léky, nezaměstnanost, makroekonomické stagflační prvky a projevy, zhroucení družstevní bytové výstavby, až propastný pokles kvality vzdělávacích systémů a s tím související rozvrat tradičních dělnických profesí atd.), byť i zde by nepochybně odborně vzdělaní a školení ekonomové našli ve Štrougalově argumentaci *řadu zpochybnitelných míst*.

Ve veřejnosti zdomácnělé polistopadové pojmy jako *blbá nálada, bílý kůň, justiční mafie, tunelování, turbostudent či létající profesor* jsou tím, co lze – bohužel – se značným oprávněním označit za vox populi, vox dei. Ne všechno je totiž možné označit za přímé důsledky trendů zděděných z komunistického období. Asi otevřená zůstává odpověď na Štrougalovu řečnickou otázku, zda by v době dnešní krize neměly být zvyšovány *pravomocné působnosti vládních exekutivních orgánů* s dodatkem, že minimálně stejná pozornost by vedle národních států patrně měla být věnována i nadnárodním úrovním: „*Regulace – to je dnes slovo, které je převahou vládnoucích kruhů v celém světě rozhodně odmítáno, aniž by samotní viníci, původci hluboké krize, předložili argumenty, jak zabránit opakování toho, čeho jsme dnes svědky. Regulace, efektivní kontrola, je zatracována*“ (s. 337). Dodal bych, že stejnou výzvou zůstává *fundované strategické plánování* jako jedna z forem účinné prevence doplňujících systém brettenwoodských institucí. Obdobně burčující jsou čísla srovnávající míru korupce před a po 17. listopadu, a to i tehdy, připustíme-li jejich zrealnění: před listopadovým převratem měla dosahovat 1,5 % HDP, po listopadu má podle kvalifikovaných odhadů, prezentovaných Štrougalem, činit kolem 10 % téhož statistického agregátu.

Zaznamenáníhodné jsou i uváděné *srovnávací údaje o počtech pracovníků orgánů činných v trestním řízení i o kvalitě a účinnosti jejich výkonů*. Provoz komunistického státu měl podle Štrougalových údajů koncem osmdesátých let stát zhruba 7 mld Kč (v současných cenách kolem 35-40 mld Kč, zahrnuty jsou náklady na veřejnou správu, justici, diplomacii, příspěvky

společenským organizacím, církvím atd.). Dnešní objemy jsou podle různých nepřímých náznaků odhadnutelné na 300–500 % této výchozí úrovně. Obdobně nelichotivě vyznívá i *srovnání sociálního zabezpečení*; náš dnešní sociální stát, vzdor řadě oficiálních proklamací často na pomezí fráze a ptydepe, je ve srovnatelných mezistátních relacích a vahách vlastně *značně podvyživený*, jakkoliv i tak často zneužívaný nejen shora, ale i zdola, z prostředí nejen chudinských vrstev. Nejen pro Štrougalu, ale i pro nás všechny, znějí trpce tato slova: „*Říkali o nás, že stát neumí hospodařit. Toto nehorázné tvrzení nám teoretikové i praktické kapitalismu každodenně mlátí o hlavu. Ano, náš socialistický stát mnohé neuměl, ale mnohé se naučil – i na tom vyspělém Západě. Měli jsme, docela zbytečně, Tuzex a veksláky. Tuzex odvál čas, veksláci zůstali a nesmírně se za kapitalismu rozmnožili a rozlezli. Do státní správy, snad údajně i do parlamentu, na všechna místa, kde se dá ze státních a veřejných prostředků cosi za levný peníz ‚výhodně‘ získat*“ (s. 341-342).

Zkušenosti ze zahraničních cest a osobních kontaktů

V závěru své bilancující knihy se jihočeský politik snaží zobecnit ze svého *pohledu proměny naší zahraniční politiky a našeho zahraničně politického postavení vůbec* (tj. její stav zhruba k r. 2008). Netají radost z konce bipolárního světa, ale ani svůj smutek z nedobré pověsti Prahy, dané jejími kapsáři a neseriózními taxikáři a dalšími jevy „negativního“ terciéru. Asi stejně nepříjemně vyznívá jeho názor o převaze pravicového antikomunismu, který svou jednorozměrnou manicheistickou optikou jako by se hlásil ke svým předlistopadovým předchůdcům.

Diktát trhu determinuje z podstatné části i *kvalitu našeho současného reprodukčního umění*. To všechno výrazně negativně pozměnilo pověst naší země v zahraničí, dovozuje Štrougal. Jeho názory mohou být posuzovány z mnoha hledisek. Jedno je jisté: mají páteř, strukturu, poučenost i osobnostní, odbornou a věcnou integritu.

Nejen pro demokratickou levicu, ale pro celou společnost jsou zajímavé Štrougalovy vzpomínky „muže, který byl při tom,“ na uzavírání řady otázek spojených ještě s druhou světovou válkou. Popisuje mj. okolnosti, za kterých se dospělo k faktickému mírovému vyrovnání s Německou spolkovou republikou (BRD). Největší konflikty se strhly kolem jeho *interpretace platnosti Mnichovské dohody*. Štrougal k tomu uvádí: „*I předseda Rady ministrů SSSR Alexej Kosygin se při jedné příležitosti podívoval, proč trváme na dle něho nesmyslné formulaci o tom, že Mnichovská dohoda je neplatná od samého počátku, ‚Ot sámovo načála‘ to byla dle ironického Kosygina formulace, kterou originálně vymysleli Čechoslováci. Ani římské právo dle něj nic takového nezná. Logika tu podle něj neúprosně platí – když se něco podepíše, tak to tak v té době je. Akt lze prohlásit za nulitní. Tím je v plné míře vše potřebné vyjádřeno*“ (s. 348). Přes ostrou kritiku ve vedení KSČ bylo možné navázat s NSR v prosinci 1973 diplomatické styky na úrovni velvyslanectví, poté, co dohodu za nás v Praze na pražském Hradě podepsali Štrougal s Chňoupkem na československé a Brandt se Scheelem na německé straně. Husák jako vedoucí československé delegace otevřel i *otázku reparací*, kterou Brandt se Scheelem smetli ze stolu s tím, že není možné žádat po poválečné generaci, která s válkou a jejími zločiny nemá nic společného, aby nesla plnou odpovědnost za válečné zločiny nacistů. Odkázali své československé partnery na možnosti zahraniční pomoci, kterou ve svém čase mohla čerpat i Československá republika. Z dnešního hlediska vzato se jedná o argumentaci nejen bystrou a obratnou, ale i dnes v mnoha praktických ohledech myšlenkově inspirativní a podnětnou. Tím spíš, že otázka reparací se za 35 let, které uplynuly od těchto rozhovorů, z místa již nikdy nepohnula.

Ze zajímavých epizod česko-německých vztahů uvádí Štrougal srovnání měsíčních platů obou premiérů: ve svém případě 25 000 Kč (brutto), v německém 100 000 DM (netto). Při té příležitosti ostře kritizuje „dederonskou“ *Stasi* (Státní bezpečnost), která svým zpravodajským diletantismem zničila významného světového státníka. (Její šéf, podle všeho Markus Wolf, se prý dodatečně za vše omluvil.) Neméně zajímavé je Štrougalovo *prostředkování mezi Gorbačovem a Kohlem* a jednání o odškodnění Starorakušanů, tj. německočeských přesídlenců, kteří svou novou vlast našli u našich jižních sousedů. Jejich úspěšné uzavření – ČSSR vyplatila oproti některým rakouským vstřícnostem v československo-rakouském zahraničním obchodě 1 mld ATS (nominálně z rakouského hlediska zhruba necelé 2 mld Kč v tehdejších běžných cenách) založilo mezi Brunem Kreiským a LŠ neformální vztah: „*Každé setkání bylo vedle pracovních rozhovorů plné i osobních vzpomínek. Zvláště si připomínám moravské setkání z ledna 1979, kdy se rozpovídal o svém mládí. Připomněl setkání s Bohumírem Šmeralem, kterého označil za velkého a námi nedoceneného politika. Kreisky znal historii československé sociální demokracie. Vyslovil názor, že Československo bez sociální demokracie si nikdy nedovedl představit*“ (s. 353). Nešetřil ani kritikou československé normalizační, zejména hospodářské skutečnosti. Štrougala zaujaly i jeho názory na rakouskou nedávnou minulost: „*Zajímavé také bylo, jak posuzoval život a postoje Rakušanů v době hitlerovského anšlusu a jaké závěry z toho vyzvoval. Byl to postoj absolutně tolerantního člověka, jehož dvacet šest nejbližších příbuzných našlo smrt v nacistických koncentracích*“ (s. 354). Neméně zajímavá byla i Kreiského jaderná zkušenost s elektrárnou v Zwetendorfu nad Dunajem: „*Když bylo dílo v závěrečné etapě výstavby, vznesli rakouští voliči požadavek, aby se o uvedení jaderné elektrárny do provozu rozhodlo v celostátním referendu. Kancléř – dle jeho vyjádření jako představitel sociální demokracie – nemohl odmítnout. Referendum naopak přivítal. Zároveň však byl téměř přesvědčen, že většina občanů s dokončením výstavby a uvedením jaderné elektrárny do provozu vysloví souhlas.*“ Respektoval pak i opačný výsledek, byť se jednalo o nepatrnou většinu.

Obdobné zážitky si Štrougal odnesl i z kontaktů s Jacquesem Chiracem, Indírou Gándhíovou, Richardem Nixonem, a především s afghánským králem Záhirem Šáhem.

V závěru své knihy se Lubomír Štrougal vrací do svého jihočeského rodiště. Na setkávání s někdejšími spolužáky z třeboňského gymnázia, na minulost, která je pro něj i přítomností, na výhledy země, která je jeho vlastní a v níž prožil celý svůj dlouhý, tehdy zdaleka neuzavřený život. Mozaika osudů jednoho zkušenosti i zážitky bohatého lidského života se tím uzavírá.

Závěry

Při četbě Štrougalovy knihy se vybavuje jiné, vzpomínkové dílo Marie Švermové s velmi podobným názvem *Vzpomínky*. Obě knihy tvoří podle mého názoru obsahově sourodý celek a navzájem se ústrojně doplňují. To, co Marie Švermová stačila zaznamenat do okamžiku Pražského jara, jakoby přebírá a rozvíjí Lubomír Štrougal jak v předhistorii tohoto revolučního roku 1968, tak v jeho normalizačním dodatku, který už stárnoucí Švermová stačila zachytit jako události pro ni značně vzdáleného dosahu. Oba vstoupili do politiky mladí, Švermová, oproti Štrougalovi vlastně časově (biologicky) jen o generaci starší, ještě nepoměrně mladší. Oba dlouhá desetiletí působili v nejužším vedení KSČ, oba prošli do svých vrcholných funkcí od nejnižších stupňů stranické hierarchie, oba od idealistických začátků dospěli až k *faktickému rozchodu se stranou*, do níž vložili to nejlepší ze svých vlastností a schopností. A oba si až do konce svých životů uchovali své komunistické přesvědčení. A oba také vyšli z rodin se sociálně

demokratickými kořeny, Švermová dokonce po určitou krátkou dobu svého života byla přímo členkou ČSSDSD. Tady výčet shod a společných průniků končí.

A začíná území odlišné, byť ne protikladné životní zkušenosti, jejímž společným jmenovatelem je zrcadlo nastavené době a politické straně, která svou dráhu zahájila bezesporu upřímným voláním po uskutečnění nejvyšších lidských, všelidských ideálů, jaké kdy lidský duch byl s to formulovat. Historický bankrot tohoto úsilí volá po hledání a nacházení příčin tak neblahého konce. Právě srovnání obou knih naznačuje i pro laika vcelku plasticky zřejmé důvody tohoto politováníhodného neblahého vývoje, který není zdaleka černobílý a má i své světlé stránky a trvalé, nadčasové odkazy, i když zpravidla spíše v rovině varování, prevence, vytváření a zachovávání **imunitních ideových i prakticko-politických mechanismů**.

Zdá se osudovým, že revolučně, v mnohém až extremisticky vykládaný Marxův odkaz byl institucionalizován a formalizován právě v Rusku, právě v okamžiku civilizační katastrofy zosobňovaným nepochybně nadaným, avšak také specifickou ruskou tradicí ovlivněným a prolutým Vladimírem Iljičem Uljanovem-Leninem. Jak si – vedle četných jiných – všiml již český sociální demokrat, Steinerův žák Josef Stivín (1870-1941), Lenin je v ruských poměrech bezděčným, možná i nuceným *pokračovatelem a rozvíjitelem bakuninské tradice*; Stivín výslovně odkazuje na tehdy vydanou Bakuninovu zповěď, včetně v ní implicitně naznačené předpovědi budoucí ruské Říjnové revoluce 1917. S odvoláním na kongres I. Internacionály v Haagu r. 1872 pak uvedl následující pasáž z Marxova vystoupení proti Bakuninovi, postihující také dobové rodící se „prapraktiky“ stalinistického komunismu: „*Marx tehdy pravil: Máme před sebou organizaci, která pod maskou extremismu řídí své rány nikoliv proti vládám, nýbrž proti revolucionářům, kteří odpírají uznávati její pravověrnost (ortodoxii, církevnictví – JM) a odmítají poslouchati jejích rozkazů. Ona nahraňuje velké rysy našeho programu úzkým programem sektářským, ona uvnitř skupin Internacionály, jež jednájí veřejně, organizuje tajné buňky. Ona žene věci k otevřené válce v našich řadách*“ (Protokol XV. sjezdu ČSSDSD, Praha ÚVV ČSSD 1927, s. 35). Obdobně mluvil i ruský sociální demokrat prof. Stojilov na tomtéž XV. sjezdu ČSSDSD: „*Mimoto v řadách ruské sociální demokracie již dávno existovalo blankisticko-anarchistické křídlo, které tehdy rozhodlo násilím zmocniti se vlády a přetvořiti dekrety rolnickou, hospodářsky zaostalou zemi v socialistický stát. Říjnová revoluce, toť vítězství zaostalého živlu nad třídním proletářským vědomím. Tato revoluce oslabilá mezinárodní socialistické hnutí a načala temné, těžké a hrozné stránky ruské historie... Třeba přímo říci, že nad sovětskou republikou visí stín Bonaparta. Možnost převratu bolševické diktatury v režim fašisticko-bonapartský je úměrná trvání bolševické diktatury, ale doufejme, že aktivnost dělnické třídy změní tuto diktaturu v demokratické ústrojí*“ (Protokol XV. sjezdu ČSSDSD, Praha ÚVV ČSSD 1927, s. 15). Doplníme-li k těmto charakteristikám pohled českého marxistického myslitele Miloslava Ransdorfa: „*Pokus o thermidor a zároveň obnovu socialismu osvobozením občanské společnosti podnikli českoslovenští komunisté roku 1968: po jeho násilném potlačení nastala doba thermidoru až do nástupu Gorbačova. Emancipace občanské společnosti měla podobu společenského pohybu, kde se proti byrokratickému režimu spojila široká koalice od krajní levice po krajní pravici. Proces, který v roce 1968 mohl probíhat v jedné linii, bude nyní probíhat po etapách*“ (Hledali spravedlivější svět, Praha 2000, s. 8), porozumíme i lépe hloubce šmeralovské naivity, tak příznačné pro přední osobnosti hnutí: „*A teď jsem u toho komanda z Moskvy. Otevřeně vám zde prohlašuji, že není žádných povelů z Moskvy, a kdyby byly, že pro nás nemožno býti působivými do té míry, abychom opustili radu svého vlastního rozumu a abychom revoluci sociální, kterou ve své zemi chceme dělati, nedělali vlastními prostředky, vlastní metodou. Ne po rusku, ale po česku*“ (Výborně). (Protokol XIII. řádného sjezdu Česko-slovenské

sociálně demokratické strany dělnické, jenž se konal 25.- 28. září 1920, Praha 1920, s. 115). A dále: „*Když jsem byl v Rusku a řekl jsem, že jdeme za revolučním cílem, ale že nemohli jsme šablonovitě převzít taktiku, vypracovanou ruskou teorií, že myslíme, že výsledky naší vlastní taktiky jsou lepší, než jakých docíleno bylo mezi massami na př. ve Vídni nebo v Budapešti, nebylo sice hned naše stanovisko chápáno, ale myslím, že na konec ruští soudruzi správnost našeho postupu při nejmenším aspoň do nynější doby uznali*“ (Ibidem, s. 119-120).

Štrougalův duchovní otec Josef Paleček (1902–1965), patrně muž, který měl na jeho osobnostní vývoj určitě nejvýraznější vliv, jež dále umocnil jeho tragický odchod ze života, nejspíš tato fakta neznal a ani znát nemohl, ale svou zkušeností z reality vlastního bytí je do slova nahmatával a zhmotňoval. Není pochyb o tom, že právě štrougalská *historia arcana*, důkladné poznání vnitřních mechanismů komunistického vládnutí i možnost konfrontace vlastních názorů s mezinárodním prostředím spolu se skutečností, která se zdá být v souladu s tím, co píše o své dráze komunistického funkcionáře i muže prakticko-politické protosocialistické decízy, totiž o schopnosti *zvládat nesnadné problémy jednak skutečnou – nikoliv papírovou – odborností*, vlastním tvůrčím vkladem (názory na tuto skutečnost mohou být pochopitelně různé), jednak mírou poznání hloubky a skutečné kvality všedního dne té doby, která s tím souvisela, je zvláště důkladná a propracovaná.

Jakkoliv rozporuplně může být Štrougalova osobnost vykládána, nelze popřít existenci některých vnějších, veřejně známých výstupů, jež skutečnosti, jejichž existenci tu s mírou pravděpodobnosti, která se blíží prokazatelnosti, zmiňují, činí obtížně vyvratitelnými. Z mnoha takových náznaků lze zmínit zcela neznámou Štrougalovu zprávu o zločinech padesátých let, projev k otevření historické budovy Národního divadla a konečně i způsob, jakým odešel – a dokázal odejít – ze své funkce, a tím i z vrcholové politiky v září 1988. To ovšem nemění nic na tom, co jsem napsal již v úvodu této recenze. Že totiž všechny údaje a souvislosti, zmíněné v *Pamětech a úvahách*, je nutno ověřit a dále soustavně ověřovat historickým badatelským výzkumem. A to nikoliv jen proto, že nelze zcela vyloučit apologie a fabulace, což je u tohoto literárního žánru spíše jeho znakem než deformací, ale i proto, že Štrougal řadu věcí uváděl, postrádaje dokumentní základnu – jak je v takových případech obvyklé – a musel spoléhat výlučně na vlastní, byť právnickou paměť.

Důležitější než fakta o sobě, jakkoliv nelze jejich důležitost a závažnost ani podcenit, ani zlehčit, je totiž *presvědčující celostnost a integrita této Štrougalovy životní výpovědi*. Stejně tak je třeba zhodnotit ty skutečnosti a ta fakta, o kterých se nezmiňuje (pro mne je takovým příkladem obtížně vykladatelný problém Benešovy vily, pro ostatní řada citlivých okolností a souvislostí zejména z normalizačního období či roku Pražského jara.) A také s tím související obsahový oblouk Štrougalových Pamětí a úvah, jasný a vědomý výběr fakt, v nichž jsou jednoznačně potlačeny ty momenty autorovy politické dráhy, které by „rozostřovaly“ její celkovou, jasně vzestupnou trajektorii. Další determinantou skutečností a fakt, která uvádí – z mé strany to není v žádném případě míněno pejorativně – jsou *názorová východiska*, na nichž Štrougal zakládá svůj obraz komunistického čtyřicetiletí, a jež se ovšem – pro někoho možná až překvapivě – neliší podstatněji od těch, která se stala životní bází Marie Švermové.

Hledali-li bychom přesto rozdíly, najdeme je. Jsou dány vzájemnou *odlišnou životní zkušeností* s tímto systémem. Co Štrougal zažil jako předmět svého archivního studia a pamětnicky filtrovanou reflexi, to bylo pro Švermovou prožitou vlastní *životní zkušeností, partner-*

skou tragédií a tragédií vlastně i ideovou. Obrazně řečeno, Marie Švermová dohlédla v komunismu až na jeho utajované fekální dno, do jeho stalinistické podstaty, do oné směsi blanquismu a válečného komunismu i stalinského gulagu, prožitku hrůz a nejistot, za nichž z hotelu Lux v třicátých letech mizeli přední lidé hnutí, aby se již nikdy nevrátili. Štrougalovým přínosem je odlišná skutečnost režimu i hnutí. *Zkušenost stagnace a hnutí*, zkušenost z tragédie hnutí, které na počátku svého formování postulovalo stříbrný vichr revolučního mládí, aby posléze končilo jako **rigidní, praktického činu neschopná senilně seniorátní struktura.**

K těmto odlišnostem patří i úhel pohledu na represe padesátých let daný mj. i různým historickým časem. Zatímco pro Štrougala v jeho způsobu vnímání fakt existují takřka výhradně komunisté, Švermová si v plném rozsahu uvědomuje rozsah, dosah i obsah dějinné tragédie veškeré československé levice, té komunistické i té demokratické, a přes osobní známost a kontakty lidské tragédie jedinců i rodin, jejichž symbolem je vedle statečného generála Heliodora Píky právě tak nezlomná statečná nezlomená Milada Horáková. Pochybil bych ovšem na druhé straně, kdybychom tento zřetel u Štrougala zcela popřeli. Jistě existuje, ale s podstatným *fázovým posunem*. Jeho obdobou jsou jednak glosy o vztazích mezi členy politických stran během Třetí republiky v užším jihočeském měřítku, jednak obsáhlé pasáže věnované zahraničním kontaktům, z nichž přední místo zaujímají sociální demokraté Brandt a Kreisky, jednak opakovaná rázná *odsouzení klíčových pounorových kroků Gottwaldova vedení KSČ*. Ve zkratce by bylo možné říci, že Štrougal se důsledně snaží psát o tom, co doopravdy prožil, čeho byl svědkem, co považuje za věrohodné.

Důvody této skutečnosti včetně Štrougalova vyhraněně negativního vztahu k působení ÚSTRK (Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ), již byly v této recenzi opakovaně zmíněny. Souhrnný obraz, který obě memoárové knihy nabízejí, je pro komunismus jako směr pramálo lichotivý přes všechn *nepopíratelný pozitivní dějinný přínos*, který musí být také s jeho jménem spojován. Potomek represí ze strany majetných vrstev, tříd, nejen buržoazie, ale i šlechty a církve, se během „krátkého“ dvacátého století nikdy nezbavil svých narodnicko-blanquistických konspirativních kořenů. Jeho snad největší tragédií se stala až do konce doslova drogující závislost na autoritách, na jejich kultech osobnosti, přerůstajících až do nevkusných zbožnění, a převaha lidí těchto smýšlení v jejich vedoucích, rozhodujících orgánech.

Jen tak lze vysvětlit skutečnost, že původně živý a vyvíjející se Marxův systém zmrtvěl v komunistické dikci do *scholastické duchovní fosilie*, jen tak lze vysvětlit nepochopitelný jev **postupné eliminace** nejschopnějších a nejtvůřivějších myslících a jednajících, často i charakterních a nezištných jedinců, tendencí, směrů i projektů, ať už cestou represí či dobrovolných odchodů a rezignací, v činnosti komunistického hnutí. Ve zkratce lze říci, že téměř devadesát let stará leninská diagnóza dětské nemoci levičáctví, kterou do literární podoby převedli Jevgenij Zamjatin (*My*) či George Orwell (*Farma zvířat*) a ještě před nimi Jack London (*Železná pata*), se logikou rakovinně rozbujele konspirace a s ní spojené postupné systémové retardace stala diagnózou smrtelnou v rámci jedné, dnes již uzavřené historické epochy. Je jí již rovněž zmíněné hobsbawmovské krátké dvacáté století (1917-1991).

Československá obdoba-podoba-forma čínské cesty, začínající dějinně kdysi a kdesi u leninského NEPu, o kterou se Štrougal během svého politického života snažil, zůstává nezodpovězeným, a dnes už i dějinně nezodpověditelným otazníkem. Velký spor levice, který započal před devadesáti lety, mnohé vyjasnil, ledacos zodpověděl a vůbec nejvíc ponechal otevřeným. Dějinný terén pozdního kapitalismu, v němž žijeme již čtvrté desetiletí, je podle všeho možné

chápat jako jedno *velké dějinné intermezzo*. Staré spory, stará paradigmatata, k nimž se vztahují, jsou dnes povýtce historickými fakty. Ale název dvoudílné monografie česko-švédského historika generace Pražského jara Karla Durmana *Popely ještě žhavé*, autora neméně proslulé monografie *Útěk od praporů*, je a zůstává nadčasový. Spor o to, kdo měl či má pravdu v širokém řečišti světového socialismu, zda 91 let starý komunistický proud, či jeho starší, v dějinách socialismu tmelící a kontinuitu vyjadřující sociálně demokratický (demokraticko-socialistický) starší sourozenec, zůstává – a zůstane – otevřen.

Dějiny jako *přírodně historický, kontinuálně a vývojově probíhající proces*, ani takovou nadčasovou odpověď nabídnout nemohou. Znamenala by totiž jejich konec. Konec jedné historické éry není koncem problémů, které rozhodujícím způsobem formovaly její charakter. Ohlédnutí zpět, rekapitulace, snaha o neustálé obnovování a šlechtění tak potřebné kontinuity, *duchovní kapitál*, jak bychom to mohli nazvat neoliberálním jazykem, užívaným podstatnou částí naší soudobé společnosti, je za dané situace tím nejpotřebnějším.

Vzpomínky jedné z čelných osobností komunistického hnutí, vůdčího představitele *pragmatické* linie Pražského jara, který se snažil o kompromis, neuzavírající další vývojové cesty a možnosti čtyřicetileté poúnorové éry, patří nepochybně k nejvýznamnějším počínům svého žánru a svým věcným obsahem i střízlivou, od prázdného patosu oproštěnou dikcí budou mít co říci historickým badatelům dalších, buď přicházejících, nebo ještě nezrozených generací.

V roce stého výročí narození je dobré tyto inspirativní i varující zkušenosti a poznatky předního představitele komunistického období našich dějin připomínat. Nejen pro docenění jeho nesporně mimořádného osobnostního formátu, ale i aktuální situace opakovaných selhání neoliberalistického kapitalismu.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

**1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD a člen představenstva MDA (2009-2015). Člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.*

Mýty – nástroj ovládnutí lidí

Petr Sak

1. V devadesátých letech se realizovalo, co lidé chtěli prosadit sametovou revolucí

Ze společenského vědomí se systematicky přenášejí do vědomí jednotlivých lidí zkratkovitě výpovědi o realitě, které mají charakter axiomu, něčeho, o čem se nepochybuje, co se neanalyzuje, co se prostě přijímá jako nezpochybnitelná pravda. Tyto výroky mají charakter mýtu. Mýty vkládané (implementované) do vědomí lidí vytvoří ve vědomí lidí jakousi kostru – skelet obrazu společnosti, který je falzifikátem. Na vytváření těchto mýtů se podílejí zpravodajské služby, zkorumpovaní a konformní akademici, politici a na konci tohoto řetězce tvoření mýtu jsou média. Těch, kteří vědí, že tvoří mýtus odvádějící lidi od reality je malý zlomek. Neustálým opakováním mýtu v médiích, ve veřejném prostoru a vzdělávacím systému se neustále upevňuje ve vědomí lidí, narůstá jeho neotřesitelnost. S fenoménem nabalujícím se sněhové koule stále více lidí věří v pravdivost daného mýtu.

Věnujme se dnes velice rozšířenému mýtu o vztahu mezi událostmi 17. 11. 1989 a společenskou realitou. Tento mýtus říká následující: Sametovou revolucí provedli lidé společenskou změnu, kterou si lidé přáli. V devadesátých letech byl vývoj správný a teprve později se to pokazilo.

V jedné diskusi ve Slovenském domě byly z pléna vyslovovány názory, že je třeba změnit společnost, ale to je problém. Dosáhnout společenské změny je těžké. Na to prof. Petr Drulák reagoval: „V listopadu 1989 lidé stanovili co chtějí, a za několik týdnů bylo vše jinak. (Myšleno ve smyslu, co chtěli lidé). Prof. Petr Drulák patří ke generaci, která listopad prožila jako adolescenti, tedy v životní fázi, v níž generace dělá kulturní revoluce, převraty, ale ne zcela chápe, čemu její aktivity slouží. I v pozdějším věku se obtížně zbavují naivního adolescentního étosu.

Nic z toho, co obsahuje tento mýtus, není pravda. Studii o listopadu jsem publikoval pod názvem: „17. 11. 1989: mýtus a realita.“ Změna v listopadu 1989 nebyla lidová sametová revoluce, ale zpravodajskými službami dlouhodobě připravovaný převrat, realizovaný STB. Studenti a občané sehráli roli užitečných idiotů. Samozřejmě si mysleli, a někteří si to myslí dodnes, že oni udělali revoluci.

Část mýtu o svobodných a ideje listopadu naplňujících devadesátých letech je ve společnosti široce rozšířen, včetně vůči Fialové vládě kritické alternativě. Analýzu svobody slova jsem publikoval v článku „Kdy byla svoboda slova?“. V devadesátých letech řada faktorů vytvářela zdání svobody slova ve srovnání se současností.

- očekávání a naděje ze strany populace, což tlumilo kritické reflexe společnosti;
- prověrky, existenční ohrožení komunistů a lidí spojených s předlistopadovým režimem a jejich strach kritikou na sebe upozornit;
- oproti současnosti neexistovala digitální možnost publikování. Internet poskytuje velký publikační prostor a omezuje možnosti cenzury.

Všechny tyto faktory vytvářely ve srovnání se současností jinou situaci v oblasti svobody slova, neznamená to však, že svoboda slova existovala. Stačí si vzpomenout na vysílání České televize a Českého rozhlasu, které bylo již tehdy více propagandou než zpravodajstvím a publicistikou. Již tehdy na obrazovku směli pouze vybraní hlasatelé jednoho názoru a existovali seznamy nepřijatelných akademiků a publicistů.

Další část mýtu říká, že v devadesátých letech bylo vše v pořádku a teprve později se to pokazilo. Tento názor ignoruje vztah mezi příčinou a následkem a temporalitu promítnutí příčiny do následků v realitě. Skutečným cílem listopadového převratu nebyl ekonomický, kulturní a sociální rozvoj Československa, ale jeho přeměna na kolonii západu. Lidé v listopadu 1989 viděli na tribuně Václava Havla a Alexandra Dubčeka, slyšeli Martu Kubišovou, sdíleli davovou euforii, ale neznali cíle převratu, které byly skryté a teprve postupně se promítaly do reality. Čím více se vzdalujeme listopadu 1989, tím více jsou převratové cíle promítnuty do skutečnosti a tím silněji se tyto cíle vyjevují. Síly, které stály za převratem, mají v současnosti obsazené svými loutkami všechny mocenské nástroje a instituce: prezident (Pavel), vláda (Fiala), Ústavní soud (Rychetský, Baxa), Nejvyšší státní zastupitelství (Stříž), justice, policie, armáda (Řehka, Černochová). Zatímco mnoho analytiků a publicistů hodnotí vládu Petra Fialy jako nejhorší od roku 1989, z hlediska cílů listopadu 1989 je to vláda nejlepší. Ne náhodou řada z jejích členů má od počátku své kariéry blízko k sudetoněmeckému landsmanshaftu (Fiala), deklarují, že se necítí být Čechy (Rychetský) a vlastenectví je pro ně nadávka.

K pochopení místa devadesátých let a iluze o nich ve vývoji Česka ukáží analogii. Představme si vlak, který vyjíždí z Prahy. Máme jízdenku do Pardubic a neznáme trať. Vlak vyjede z nádraží po kolejích směřujících do Plzně a my, protože neznáme krajinu si myslíme, že jedeme do Plzně. Teprve v Pardubicích zjistíme, že jsme jeli po špatné trase, avšak rozhodnuto bylo již v Praze na nádraží (listopad 1989), ale pro neznalé se to projevilo až v Pardubicích (Fialová současnost).

Co se skutečně dělo v devadesátých letech. Nezaměstnanost byla až 11 %, byla vysoká inflace se znehodnocením úspor, vznikla mnohatisícová skupina bezdomovců, kleslo HDP a reálné důchody, obojí vystoupalo na úroveň roku 1989 až po roce 2000. Václav Havel prohlásil: “Také vám slibuji na svou čest, pokud se za mého volebního období nezlepší životní úroveň v ČSFR, sám odstoupím z funkce“. Komerční banky ovládl západní kapitál. Sociální a ekonomičtí předátoři a kriminálníci se zmocňovali státního majetku a začala se formovat nová sociální struktura, v níž elitu tvořili bezohlední nemorální podnikavci, schovávající se za ideologii tržní ekonomiky a étos kapitalizmu. Bez referenda bylo rozbito Československo a bez referenda jsme vstoupili do NATO. Vstoupili jsme do Evropské unie, která se jevila jako demokratická instituce, zdůrazňující princip subsidiarity a národní rozmanitosti. Václav Havel po svém zvolení prezidentem se jel omluvit do Německa. Pro volbu Václava Havla prezidentem České republiky chyběl jeden hlas. Proto poslance s nesprávným názorem M. Sládka na den volby zavřeli do vězení. Symbol Pražského jara Alexander Dubček, který byl překážkou při likvidaci Československa, utrpěl autonehodu a následkům zranění podlehl. Karel Kryl, který jako jeden z mála si mohl dovolit kritizovat politické dění ve společnosti a nebyl ani korumpovatelný ani vydíratelný, utrpěl infarkt, jemuž také podlehl. V devadesátých letech byl průmysl převeden do rukou západního kapitálu, případně zničen. Bylo rozvráceno učňovské školství. Byla vybudována Pražská kavárna jako ideologicko politická falanga protičeské politiky. Za odměnu může parazitovat prostřednictvím grantů a dotací na státním rozpočtu, resp. na české populaci. Jádro této

falangy si můžete přečíst jako podpisy pod těmi nejabsurdnějšími peticemi. (Ztotožnění s cenzurou a s potlačováním svobody slova dle Foltýny a požadavek přerušení parlamentních kontaktů se Slovenskou republikou).

Nejdříve mladistvým a poté i dětem byly implementovány drogy. Prudce vzrostl alkoholismus, včetně mladistvých a dětí. Zvýšila se kriminalita, a to i u dětí a mladistvých. K tomu napomohla i amnestie Václava Havla více než 20 tisíc vězňů. Pro usnadnění rozkradení státního majetku byla rozvracena policie a justice. Došlo k průniku státu a organizovaného zločinu.

Při každé aktivitě ve společnosti jako neplánovaný a nechtěný efekt vzniká adekvátní sociálně. V agresivních a nadměrně kriminálních devadesátých letech se vyprodukovalo relevantní sociálně, které jako dědictví postupuje z devadesátých let v podobě generace devadesátých let (transformační) a posunutých norem sociálního chování. Václav Havel toto specifické sociálně intuitivně reflektoval a ve známém žofinském projevu ho nazval „blbou náladou v české společnosti“.

V devadesátých letech bylo Československo ve všech směrech destruováno a nastartována jeho dráha kolonie. Alternativci, kteří si myslí, že stačí porazit pětikoalici ve volbách, a bude dobře, jsou naivní. Skutečná moc má jiné nástroje, než jsou volby, které i tak ovládá. Znamé je heslo: „Kdyby volby mohly něco změnit, dávno by je zakázali.“ Ostatně voliči ve Velké Británii v roce 2024 brutálně ve volbách odmítli vládnoucí politickou stranu a do vlády přivedli labouristy. Změnila se vládní strana, nikoliv však vládní politika.

Mladá a střední generace z tohoto nic nezná. Nemá odkud získat pravdivé informace, proto je indoktrinována falešnou interpretací dějin a skutečnosti. Touto fabulací pak zahrnuje generaci lidí, kteří v této skutečnosti žili. Jiří Mádl, chce přesvědčovat bábu a mne vysvětluje šedesátá léta, v nichž nežil, a já nejen žil, ale i se podílel na jejich směřování. Zlatá šedesátá považují za vrchol moderních dějin českého národa. Téměř nic, co lidé v listopadu 1989 chtěli, se neuskutečnilo, a téměř nic z toho, co se ve společnosti uskutečnilo, lidé nechtěli. Ovšem stále větší podíl z populace nic z toho neví, a brzo to nebude vědět již nikdo. Pamětníci zemřou a kolaborující média a vzdělávací systém postupně ovládnou mysl všech lidí, tak jako se to již stalo u mladé a střední generace.

Co chtěli lidé v listopadu 1989

Chtěli navazovat na Pražské jaro a dle výzkumů veřejného mínění od listopadu 1989 do ledna 1990 pouze kolem 7 % chtělo kapitalismus.

Chtěli odstranění neformální cenzury. Formálně cenzura od března 1968 neexistovala.

Chtěli uvolnění možností cestovat.

Chtěli zachování sociálních jistot a sociálních vymožeností socialismu.

Chtěli odstranění vedoucí úlohy KSČ a posílení demokratických principů a mechanismů, včetně přímé demokracie.

Chtěli odstranění kádrování podle politického názoru.

Chtěli odstranit zasahování bezpečnostních tajných služeb (STB, BIS) do života společnosti a do života lidí.

Co nechtěli lidé v listopadu 1989.

Nechtěli kapitalismus. Václav Havel ve známém projevu označil za pomluvu, že chce obnovit kapitalismus.

Nechtěli vstoupit do NATO. Dokonce Václav Havel prosazoval rozpuštění obou vojenských bloků, tedy i NATO. V projevu prohlásil: „Již nikdy do žádného paktu nepůjdeme“.

Nechtěli privatizaci, včetně církevních „restitucí“, v nichž získávaly majetek i církve, které před rokem 1948 neexistovaly.

Nechtěli nezaměstnanost.

Nechtěli bezdomovce.

Nechtěli velké sociálně ekonomické rozdíly mezi lidmi, ani pauperizaci společnosti,

Nechtěli likvidaci českého průmyslu.

Nechtěli implementaci LGBT+ do české společnosti.

Nechtěli likvidaci filmového průmyslu (Barrandov) a propad úrovně české filmové tvorby.

Nechtěli propad úrovně české kultury, naopak chtěli navázat na její vysokou úroveň v šedesátých letech.

Nechtěli propad úrovně českého školství.

Nechtěli návrat prověřkových komisí a diskriminaci lidí.

Nechtěli degradaci českého národa.

Nechtěli ztrátu potravinové soběstačnosti.

Co slibovali politici

Do čtyř let dosažení životní úrovně Rakouska (Václav Havel).

Nahrazení panelákových králikáren důstojnými byty (Václav Havel).

Budu prezidentem jen půl roku do parlamentních voleb (Václav Havel).

2. „Socialismus je nereformovatelný“

Ze společenského vědomí se systematicky přenáší do vědomí jednotlivých lidí zkratkovité výpovědi o realitě, které mají charakter axiomu, něčeho, o čem se nepochybuje, co se neanalyzuje, co se prostě přijímá jako nezpochybnitelná pravda. Tyto výroky mají charakter mýtu. Mýty vkládané (implementované) do vědomí lidí vytvoří ve vědomí lidí jakousi kostru – skelet obrazu společnosti, který je falzifikátem. Na vytváření těchto mýtu se podílejí zpravodajské služby, zkorumpovaní a konformní akademici, politici a na konci tohoto řetězce tvoření mýtu jsou média. Těch, kteří vědí, že tvoří mýtus odvádějící lidi od reality je malý zlomek. Neustálým opakováním mýtu v médiích, ve veřejném prostoru a vzdělávacím systému se neustále

upevňuje ve vědomí lidí, narůstá jeho neotřesitelnost. S fenoménem nabalující se sněhové koule stále více lidí věří v pravdivost daného mýtu.

V sérii článků se pokusím demytizovat některé mýty, kterými je česká společnost sycena a jsou součástí jejich vědomí.

V mediálním a veřejném prostoru se pravidelně opakuje tvrzení „**Socialismus je nereformovatelný**“. Stálým opakováním se toto tvrzení stalo mýtem, který diskredituje vizi socialistické společnosti v politické soutěži. Nikdy tento výrok není podložen jakoukoliv analýzou či logickým zdůvodněním. Reforma značí změnu, tedy reformovat znamená provádět určité změny a tím měnit výchozí stav. Chceme-li se tímto mýtem zabývat, nevyhne se otázce, o jakou reformu či reformovatelnost se jedná? V podstatě může jít o dva druhy reformovatelnosti.

1. Autor výroku má na mysli obecně reformu neboli jakoukoliv změnu bez vymezení jejího obsahu,
2. Autor výroku má na mysli konkrétní představu změny socialismu, jeho reformy, která však z podstaty socialismu není realizovatelná. Ovšem vzhledem k tomu, že výrok o nereformovatelnosti socialismu nikdy neobsahuje konkretizaci případné reformy, nelze vyloučit, že každý autor výroku má na mysli jinou reformu a jinou nereformovatelnost.

Dalším problémem ve vztahu k mýtu je dvojí možný výklad pojmu socialismus. Může jít o vizi, teoretickou koncepci uspořádání společnosti anebo také o konkrétní společnost v čase a prostoru, která se buď sama deklaruje jako socialistická či je za takovou označována jinými. Podstatný je dále vztah mezi vizí a konkrétní společností, kdy reálná společnost stále zaostává za teoretickou vizí. Z definiční podstaty je socialismus přechodovou fází vývoje společnosti na cestě od kapitalismu ke komunismu a je proto ve stavu trvalé reformy. **Mýtus, že „socialismus je nereformovatelný“ je proto logický a teoretický nesmysl**, vyplývající z nevzdělanosti jeho autorů a šířitelů.

Reformy a změnu konkrétní společnosti můžeme reflektovat jako vztah mezi realitou a vizí socialistické společnosti. Nejčastější příčinou kritiky „socialistické společnosti“ je potlačování svobody, cenzura, třídní diskriminace, nedostatek demokracie jak politické, tak hospodářské a znárodňování soukromého majetku. To vše je v rozporu s vizí socialistické společnosti, takže společnost s takovými atributy těžko může být charakterizována jako socialistická. Současně však je třeba odmítnout, že tyto fenomény jsou spojeny pouze s quasi „socialistickou společností“, v kapitalismu existují také, a většinou v ještě horší formě, a to nejen v koloniích.

Je zde však háček, jehož autorem je Karel Marx a tím je třídní boj. Karel Marx si byl vědom, že kapitalistické elity se nebudou chtít vzdát svých privilegií a udělají vše pro to, aby

socialistická společnost nikdy nevznikla. V Rusku na samém počátku bolševické revoluce spustily proti nové společnosti občanskou válku a po vítězství bolševiků se stalo Rusko obětí široké mezinárodní vojenské intervence. Za dvacet let mezinárodní kapitál nasměroval na Sovětský svaz nacistické Německo a výsledkem byly desítky milionů mrtvých. To jsou viditelné útoky na vznikající socialistickou společnost, které byly po celou dobu existence doprovázeny operacemi zpravodajských služeb a propagandisticko-psychologickou válkou.

Vedle útoků z vnějšku jsou cílem útoků na socializmus také útoky z vnitřku lidské osobnosti. Ve vývoji lidstva značná část existence lidské civilizace je postavena hodnotově na „zlatém teleti“, kdy existence a fungování společnosti stojí na majetku a na vykořisťování a parazitování elit na celku společnosti. Za dlouhou dobu existence hodnota „zlaté tele“ se implementovala do lidské mysli jako mem (kulturní obdoba genu, R. Dawkins) či Jungův archetyp.

V pojetí Karla Marxe se útoky a snahy o zabránění vzniku a rozvoje socializmu předpokládá a ukládá politické straně a politikům těmto útokům v třídním boji čelit. A zde vzniká Skylla a Charybda budování socialistické společnosti. Rozpor mezi cílem a prostředkem. Pokud se nebude rodící společnost kapitalizmu bránit, velmi rychle zanikne. Když se bude bránit, je nebezpečí, že těmito aktivitami zdeformuje, pošpiní a destruuje cílovou společnost. Nalezení optima v třídním boji je klíčový problém v počátcích socialistické společnosti.

Právě toto nezvládnuté dilema, vedle mezinárodních kontextů, patří k hlavním příčinám zániku „reálného socializmu“ v Československu. Násilné formy znárodňování, kriminalizace politických procesů v padesátých letech a více než 300 tisíc vyloučených z KSČ v normalizaci, vytvořily velmi silnou skupinu nepřátel nejen normalizační společnosti, ale i socializmu.⁴¹

Za desetiletí od roku 1948 do roku 1989 nejen, že ze společnosti nezmizela hodnotová orientace na „zlaté tele“, ale když se pro „zlaté tele“ otevřel prostor, dosáhla honba za majetkem až obludných rozměrů (o peníze jde až v první řadě, špinavé peníze neexistují) a promítla se do všech oblastí společnosti, která se dostala na trajektorii regrese, srovnatelnou snad jen s druhou republikou. Většina kolapsů složitých společností je způsobena přehnanou mírou parazitování elit na společnosti (Tainter, 2009). V této fázi se nyní nachází západní civilizace a Česko se do této fáze kolapsu nesmyslně zapojilo.

⁴¹ Po listopadovém převratu a kooptaci FS ČSFR o poslance OF a VPN se vedly ve FS silné diskuse o "tlusté dělicí čáře" a o negaci socialistické legislativy. Všechny diskuse končily upozorněním poslance prof. J. Mečla, že nedodržením právní kontinuity (anulováním) legislativy období socializmu by se například měly zrušit i získané vysokoškolské tituly...atd. Diskutující o 180 st. otočili a změnili názor. Jedním z mluvčích proti takovému zpřetrhání právní kontinuity se stal předseda Sněmovny lidu Rudolf Batek, který vystudoval v roce 1952 Vysokou školu politickou a sociální.

S kategorií reformy jsou spojena šedesátá léta vrcholící Pražským jarem. V té době se objevila kategorie reformní komunisté a reformy Pražského jara. Tyto reformy byly typickým průnikem mezi konkrétním stavem společnosti a vizí socialismu. Reformy šedesátých let se odpoutávaly od pragmatismu předchozího období a vracely se ke kořenům a k podstatě socialistické vize. Zdálo se, že se společnost i vyrovná s chybami až zločiny předchozího období, avšak do reformních společenských procesů přišel zásah zvenčí. Vojenská intervence do Pražského jara bývá využívána k tvrzení, že „socialismus je nereformovatelný“.

V čem je tato interpretace pomýlená? Překvapivě **na společenských procesech šedesátých let není ukazováno, že socialismus projevil schopnost odhalit, odsoudit a vyrovnat se s minulostí, která společnost odváděla od principů socialismu. Konec reform Pražského jara nevyplýval z podstaty socialismu, naopak tvrdě socialismus poškozoval. Vojenský zásah nevycházel z idejí socialismu, ale z velmocenských zájmů Sovětského svazu a z mezinárodní situace studené války, hrozby jaderného konfliktu a rozdělení světa do dvou vojenských bloků.** K pochopení pozice Sovětského svazu pomůže připomenutí, že W. Churchill již k 1. 7. 1945 plánoval útok na Sovětský svaz s pomocí divizi nacistického wehrmachtu.

Srpnem 1968 skončil spontánní přirozený politický a společenský vývoj v Československu a zmizel prostor pro reformy. Se stavem společnosti před listopadem 1989 se málokdo ztotožňoval, včetně vysokých funkcionářů KSČ. Lidé měli různé představy, jak by se měla společnost vyvíjet, ale kdyby v listopadu měli možnost nahlédnout na společnost v roce 2024, málokdo, s výjimkou 1 % nejbohatších, kteří vlastní 36 % majetku, by takovou společnost akceptoval. Lidé chtěli vývoj pozitivním směrem, chtěli pokrok, avšak nastal naprostý úpadek, společenská regrese s nebezpečím zániku národní a státní existence. Vrchol české společnosti vidím v šedesátých letech a vůči normalizační společnosti jsem byl značně kritický. Po 34 letech kapitalismu se stal můj pohled na normalizační společnost mnohem shovívavější.

Doc. PhDr. Petr Sak, CSc.

**1945. Vzdělání v oboru pedagogická psychologie a sociologie. Akademické zaměření sociologie mládeže, sociologie policie a teorie bezpečnosti. Pracovní působení Sociologický ústav Akademie věd ČR a Policejní akademie ČR. Člen Masarykovy české sociologické společnosti a Evropské sociologické asociace*

Českou republiku postihla další velká povodeň

Jan Zeman

Jak se stává, bez ohlášení k nám, dále do Polska, Rakouska, na Slovensko a do Rumunska na tlakové nízi Boris vtrhly vytrvalé deště, které způsobily další velkou povodeň. Meteorologové ji předpověděli 9. září 2024, takže byl určitý čas na přípravu na opatření k jejímu zmírnění, zvláště pak k aktivizaci orgánů protipovodňové ochrany a odpuštění přehrad v příslušných regionech. K hlavním povodňovým deštům došlo ve dnech 12. – 16. září, kdy se nad Moravou a dalšími regiony zastavila velká tlaková níže a dlouho stála na místě. Od 15. září postupně kulminovaly jednotlivé vodní toky. Doběh povodňových vln byl relativně dlouhý. Teprve 1. října 2024 byl na území ČR zrušen poslední povodňový stupeň (na Lužnici), čímž skončila vodo hospodářská část povodně a definitivně se ČR posunula do období náprav škod způsobených povodní a do jejího vyhodnocování. Pravda, na podrobné vyhodnocení povodně je ještě brzy. Nejspíš bude zadán velký projekt Vyhodnocení povodně v Česku v září 2024. Určitou průběžnou analýzu považuji za nutné udělat už nyní s vědomím, že mnohé je jen přibližné a bude se dále upřesňovat.

Povodeň je

Povodeň je, když koryta vodních toků nejsou s to odvést velké množství stékající vody, zpravidla po velkých, intenzivních deštích. Může vzniknout ale také v důsledku velké průtrže mračen, prudkého tání sněhu nebo v důsledku protržení protipovodňové hráze, hráze rybníka či přehrady, viz protržení lajdácky postavené přehrady na Bílé Desné v Jizerských horách 18. září 1916, či v důsledku sesunutí se dešti podmáčené italské hory Monte Toc do přehradního jezera u Vajont poblíž Piavy 9. října 1963 s následkem přívalové povodně a několika tisíc mrtvých.

Povodeň ze září 2024 je jednoznačně způsobena velkými dešti 12. – 16. září 2024, kdy na návětrné severní straně Hrubého Jeseníku během několika dní spadlo na 500 mm srážek. Srážky v rozsahu 400, 300 i 200 mm za několik dnů spadly asi na dvou třetinách území ČR, a to na celé Moravě a Slezsku, Českomoravské vrchovině, na Šumavě, v Krkonoších, Jizerských, Orlických a Novohradských horách. Vůbec povodní nezasažen zůstal jen severozápad Čech. Naopak na Slovensku se povodeň projevila hlavně na Dunaji a Moravě, kam přitekla ze sousedního Rakouska, resp. Česka. Spíše pro ilustraci, na srážkoměrné stanici Rejvíz napršelo mezi 12. – 17. zářím 2024 předběžně asi 516,7 mm, Červenohorské sedlo 473,8 mm, Jeseník 464,9 mm, Labská bouda 442,7 mm, Pomezní boudy (Horní Malá Úpa) 438 mm, Pohorská Ves 328,5 mm, Lysá hora 307,1 mm, Karviná 274,5 mm, viz ¹⁾. Na stanici Loučná nad Desnou, Švýčárna byl naměřen nejvyšší denní úhrn srážek (385,6 mm) od dob pozorování, tj. o roku 1960, viz ²⁾.

Povodeň na jesenické Bělé, Opavě, Vidnavě a Stěnavě svou ničivostí zřejmě překonala tu z července 1997, naopak povodeň na Moravě a Odře nad soutokem s Opavou byla menší. Povodeň na Vltavě postupující z jižních Čech zastavila včas odpuštěná přehrada Orlický, na Svatce ji významně zmírnila přehrada Vír, na Dyji Vranov, na Labi Labská a Les království, na Úpě jezero

Rozkoš, povodeň zmírnily tři přehradý na Chrudimce ad. Hodně divočily některé menší vodní toky, Malše se Stropnicí a další. Lužnice byla opět alchymii chování povodně a různých protipovodňových opatření ekologických i technických. Povodeň v září 2024 si v ČR vyžádala šest mrtvých a sedm osob zůstává nezvěstných, takže nejspíš rozšíří počty obětí povodně. Hlavní příčinou úmrtí při povodních byla a je hrubá neukázněnost některých občanů, hlavní příčinou vysokých škod způsobených povodní zůstává neodpovědná výstavba v záplavových územích. Těžko uvádět velké povodně jako důsledek klimatické změny, když neznáme ty minulé povodně, zvláště pak srážky, které je způsobily, a když rozhodující část povodňových škod jde na vrub riskantní výstavby v záplavových územích. Přitom předpovědní službu, a záchranné složky musíme udržovat tak jako tak.

Povodeň se charakterizuje průtokem v korytě toho či onoho vodního toku na tom či onom vodočtu v metrech krychlových (kubících) za vteřinu a zejména dosaženou hladinou vodního toku. V rámci boje s povodní se bojuje především o snížení hladiny kulminace, aby bylo zaplaveno co nejmenší území, zvláště pak budov a komunikací ve městech a v obcích.

Známe tři stupně povodňové aktivity. Při prvním (bdělost) se aktivizují vodohospodářské orgány protipovodňové ochrany. Při druhém stupni (pohotovost) se aktivizují i ostatní orgány protipovodňové ochrany. Při třetím stupni povodňové aktivity, když se vodní toky začnou vylévat ze svých koryt (ohrožení), začíná vlastní boj s povodní. 55 třetích stupňů povodňové aktivity, vyhlášených v ČR během povodně, mnoho neříká, protože samotné překročení třetího stupně může způsobit velmi rozdílné škody.

Tzv. četnost povodně (pravděpodobnost opakování v čase, například stoletá voda = L100 = v průměru jednou za sto let), je značně spekulativní pojem. Po velké povodni se tento údaj obvykle koriguje. Zprávy, že padesátiletá voda v září 2024 páchá na stejných místech větší škody než voda třisetletá v červenci 1997, nevyžadují komentář. Na 55 místech mělo jít předběžně o stoletou povodeň, viz ¹⁾.

Povodně byly, jsou a budou

Ano, povodně byly, jsou a budou bez ohledu na realitu klimatických změn, byť je možné, že současné oteplování klimatu přispívá k vyššímu počtu povodní a k jejich větší ničivosti. Vyšší teploty ovzduší a moří znamenají i vyšší odpařování vody, vyšší koncentrace vodních par v ovzduší a jejich možný přesun na pevninu, kde za určitých podmínek mohou způsobit povodňové deště. Tento názor některých klimatologů, viz ³⁾ zatím naráží na zjevně nedostatečnou datovou základnu a na známou skutečnost, že máme povodňově relativně klidná období (20. století do roku 1990, v ČR do roku 1995) a povodňově značně aktivní období, například poslední čtvrtina 19. století, kdy o větším oteplování klimatu nešlo hovořit. Rokem 1996 ČR vstoupila do povodňově aktivního období. Jak už to bývá, velké povodně odhalují četná zanedbání minulá i současná.

Hodnocení povodní v minulosti je obtížné ze dvou důvodů: neznáme srážky, které tu či onu povodeň vyvolaly, a příslušná povodí bylo v dost odlišném, podstatně příznivějším stavu, než je dnes. Obvykle chybí i srovnatelné vodočty, ukazující výšku povodňové vlny. Proto varují před přílišnými analogiemi s minulými povodněmi. Nutné je ale od povodní, vyvolaných velkými intenzivními srážkami, odlišit povodně havarijní v důsledku protržení hráze toho či onoho vodního díla nebo výrazné zvednutí hladiny rozvodněné řeky kerným zátarasem, viz nejvyšší povodeň v Praze na Vltavě v únoru 1342, kdy nevydržel ani Juditin kamenný most. Povodeň

v srpnu 2002 byla tak až druhá nejvyšší v Praze (a na Labi v Děčíně). V případě povodně ze září 2024 bude jistě zajímavé její srovnání s povodní z července 1997, které se v řadě směrů, ale ne ve všech, podobá.

Protipovodňová ochrana má tři časově rozdílné fáze:

- 1) dlouhodobá a krátkodobá příprava na povodeň,
- 2) vlastní boj s povodní,
- 3) odstraňování škod způsobených povodní, včetně realizace opatření na zmírnění průběhu případné další povodně.

Příprava na povodeň zahrnuje předpovědní a varovnou službu, státní a samosprávné orgány boje s povodněmi a opatření ke zmírnění průběhu a následků povodně.

V přípravě na povodeň ČR dlouhodobě nezvládá dva okruhy problémů:

- 1) půda špatně vsakuje vodu,
- 2) neodpovědná výstavba v záplavových územích.

Půda špatně vsakuje vodu

Spadlé srážky se v korytech vodních toků projevují především v závislosti na schopnosti půdy vsakovat vodu. Nejvíce vody zadržují rašeliniště a další mokřady (ty ale byly v minulosti vzdálené i relativně nedávně silně zredukovány), poté lesy (jejich plocha se sice mírně zvyšuje, ale jejich stav je špatný a dále se v důsledku velké kůrovcové kalamity v letech 2014-20 výrazně zhoršil s negativním vlivem na průběh povodní), po té louky a pastviny, dále orná půda a prakticky nulovou vsakovací schopnost má půda zastavěná budovami, komunikacemi apod.

Ve vsakovací schopnosti půd je na tom Česká republika mnohem hůř nejen proti období první republiky a starším, ale i proti období socialismu, který je právem viněn z nadměrného scelování polí, hutnění orné půdy těžkou zemědělskou mechanizací (po roce 1989 se dál zhoršilo) a stupňování napřimování koryt vodních toků podle nechvalné rýnské koncepce z roku 1809, ukončené v roce 1990. Proč?

1) **S** plnou podporou státu pokračuje nemalé zastavování půdy budovami obytnými, administrativními, velkosklady, silnicemi a dalšími stavbami v soukromém i veřejném zájmu. Jak je známo, zastavěné pozemky nejsou s to vsakovat žádnou **nebo jen nepatrnou** dešťovou **nebo** jinou vodu.

2) Dále se zhoršil stav půdy, zejména orné. Dnešní zemědělská technika je ještě těžší proti těžké zemědělské mechanizaci z dob socialismu, takže ještě více hutní zejména ornou půdu. Tento defekt ještě zesilují mírné zimy, kdy mráz nenarušuje utužení půdy, takže se utužení půdy v zimě nesnižuje. Druhým faktorem je pokles stavů dobytka v Česku proti roku 1989, zejména klíčového skotu a prasat, asi na třetinu. Hnůj produkovaný dobytkem v 80. letech zhruba stačil na přiměřené hnojení orné půdy statkovými hnojivy, takže se tak významně přispívalo k zachování humusu, úrodnosti půdy a retenční schopnosti půdy, tj. i schopnosti půdy vsakovat vodu. Dnes jsou stavy skotu a prasat na třetině, přičemž polovina hnoje navíc nekončí na polích, ale v bioplynových stanicích na výrobu údajně obnovitelného bioplynu. Jde o zjevnou perverznost s tragickými dopady nejen na průběh povodní. Má být ale ještě hůř. Evropská unie nás nutí a proevropská vláda Petra Fialy (ODS, TOP-09, KDU-ČSL, STAN a piráti, **kteří** na konci září

2024 z vlády odešli) prosazují další redukcí stavů dobytka pod rouškou politiky ochrany stability klimatu (Green Deal), snad abychom byli ještě víc závislí na dovozu často nekvalitního a sem tam i závadného masa, ovoce, zeleniny a dalších potravin.

3) Citelně se snížila retenční schopnost lesů, protože čeští pseudoochránci přírody prosadili v rozporu se zákonem i zdravým rozumem tzv. bezzásahový režim v národním parku Šumava a později i v Národním parku České Švýcarsko. Ze zahraniční přiletěvší kůrovec se tam nepřekvapivě přemnožil a zničil tamní smrkové lesy a rozšířil se široko daleko, do celého regionu Šumavy, do Lužických hor apod. Je možné, že v rámci nulové kontroly byl rozvezen s kůrovcovým dřevem do řady dalších regionů v ČR. Vítr ale mohl také roznést roje kůrovců na značnou vzdálenost „přímo“. Kůrovec se mohl za sucha a vedra namnožit i z místních zdrojů. Asi jak kde. Lesní hospodářství nebylo schopno kůrovcovou kalamitu zastavit, protože bylo v letech 1990-95 rozvráceno diletantskou transformací, včetně zrušení lesnických provozů a zavedení pro lesní podniky ve veřejném vlastnictví absurdní povinnosti na zásahy proti škůdcům vypisovat výběrové řízení, takže kůrovec a jiní škůdci lesů zpravidla vítězí na čas. Ve spojení s velkým suchem let 2014-20 došlo k bezprecedentní kůrovcové kalamitě, která znamenala kromě jiného citelné snížení retenční schopnosti našich smrkových lesů. Významná část smrkových lesů ČR byla kůrovci zničena. Shodou okolností nejvíc byly kůrovcem sežrané lesy Šumavy, Českomoravské vrchoviny, Hrubého a Nízkého Jeseníku, které se spolu s Krkonošemi, Orlickými a Novohradskými horami staly regiony nejvíc postižené velkými dešti 12.-16. září 2024, které následně způsobily velkou povodeň v Česku.

Lze se setkat i s „odbornými“ názory, že mimoprodukční funkce lesa včetně funkce klimatické a vodohospodářské – retenční, jsou nesmysl, že stromy v lese odpařují vodu prakticky stále ve stejném rozsahu. Samozřejmě, na vedra a sucha stromy reagují v pudu sebezáchovy snížením evapotranspirace – odpařování vody, zvláště z listů. Podle některých „odborníků“ ale není ani pravda, že vzduch v lese bývá vlhčí než na louce, pastvině, orné půdě či v zastavěném území, takže zničení lesů kůrovcem či ohněm nemá vliv na vodní poměry, a tím ani na povodně. Možná si pletou tzv. malý a tzv. velký oběh vody.

Pravda je taková, že pouze velký oběh vody, tj. přivedení rozsáhlých dešťových mračen od moře do Česka, lesy nedokážou ovlivnit. Někteří experti ale tvrdí, že toto tvrzení není dostatečně podloženo daty, že tento problém vyžaduje podrobný výzkum. Malý oběh vody, že se v lesích spadlé dešťové srážky i horizontální srážky (mlha) otočí například třikrát více než na polích či loukách (může to být vícekrát i méněkrát, záleží i na dalších okolnostech), je realita, včetně skutečnosti, že případné zničení lesů má pro oběh vody a vodní hospodářství výrazně negativní dopad.

4) Příliš se nezmenšily velké lány polí. Vliv velkých lánů polí na retenční schopnost orné půdy je sice mnohem menší než první tři uvedené faktory, ale není nulový.

Ve výše uvedených čtyřech oblastech péče o půdu protipovodňová ochrana v Česku po roce 1989 zcela selhala s vážnými negativními dopady na průběh povodně 2024.

Velké povodně v červenci 1997 a v srpnu 2002 měly tu smůlu, že retenční schopnost půdy včetně lesů byla více méně vyčerpána předchozími dešti. 12. září 2024 vzhledem k předchozím dvěma spíše tropickým suchým týdnům měla lesní i zemědělská půda vážný nedostatek vláhy, resp. zdravá půda by srážek zachytila mnohem víc než v dotčených regionech převažující půda vážně degradovaná.

Otázkou jistě je, jak moc to mohla učinit. Lze důvodně předpokládat, že čím víc do nížin, tím větší schopnost zadržovat vodu měla. Naopak v horách, kde byly nejvyšší srážky a odkud se sbíhaly povodňové proudy, byly možnosti půdy zadržovat vodu z vysokých srážek podstatně menší. Jak moc to ale v realu půda na začátku povodně (ne) učinila, se zatím zjišťuje.

Protipovodňové orgány

Protipovodňové orgány zahrnují zejména Český hydrometeorologický ústav (ČHMÚ), správce vodních toků (podniky Povodí, Lesy ČR ad.), Integrovaný záchranný systém, tj. hasiči, policie, a zdravotnická služba), vodoprávní úřady, vládu ČR a zvláště pak některá její ministerstva (životního prostředí, zemědělství, pro místní rozvoj, vnitra, obrany), kraje, města a obce a v určitém rozsahu i občany.

Předpověď ČHMÚ byla přiměřená – přicházející vlna dešťů může způsobit zejména ve východních dvou třetinách České republiky od pátečního večera 13. září 2024 velké povodně. Že nebyla dostatečně přesná, pokud jde o celkovou výši srážek a zejména jejich územní rozložení, je pravda, ale tak přesně vývoj počasí ještě předvídat neumíme. Mám za to, že ČHMÚ současné velké povodně předpověděl včas a že varování bylo dostatečné. Jiná otázka je, jak s ním kde naložili. Ano, informování bylo a je dosti chaotické, stejně jako chaotické bývají povodně.

Nevojenské ochraně civilního obyvatelstva, včetně obraně proti povodním za socialismu, sloužila rozvinutá Civilní obrana. Smutnou skutečností je, že po státním převratu v listopadu 1989 byly mnohé, zvláště vojenské části civilní obrany zrušeny. Kryty, ochranné pomůcky ad. odešly do nenávratna. Podle nového prezidenta Václava Havla už nám po svržení vlády komunistů žádné nebezpečí nehrozí, takže někteří občané za velké povodně v červenci 1997 ani nevěděli, že se před povodní utíkají do kopce. Velká část z 60 obětí povodně 1997 se utopila. Smutné. Za diletantství se ale nejednou draze platí.

Po tragických zkušenostech s velkou povodní v červenci 1997 začal být budován dnešní integrovaný záchranný systém, tj. hasiči, zdravotníci a policie. Původně měla být jeho součástí i Armáda České republiky. Pět záchranných pluků Armády České republiky, které jsme zdědili z dob socialismu a které významně pomáhaly za velkých povodní 1997 a 2002, bylo ale rozhodnutím ministryně obrany Vlasty Parkanové v roce 2007 zrušeno za účelem úspory asi jedné miliardy korun. Ochrana obyvatelstva prý není nutná. Že rušit ženijní vojsko znamená hodně drahou úsporu, tušíte správně.

Také boj s povodní 2024 měla řídit vláda ČR. Ta ale první tři dny nechala ohrožené části republiky plavat. Plně ji vytížila organizace konference NATO v Praze. Pro protipovodňovou ochranu Česka to ale mohlo být lepší. Představa, že nekompetentní ministři budou záchrannářům mluvit do řemesla, vyvolává obavy.

Problém byl, že na 20. a 21. září 2024 byly již vyhlášeny krajské a první kolo senátních voleb. Tragická povodňová situace v řadě regionů žádala tyto volby odložit. Vláda ČR ale rozhodla, že se volby odkládat nebudou, povodeň nepovodeň. Zda si tím ve volbách pomohla, zůstává otázkou. Průzkum veřejného mínění ukázal, že významné části občanů postižených povodněmi neodložení voleb ovlivnilo volební chování. Asi 47 % se jich rozhodlo nejít volit, tj. naprosto špatně, ale pro vládu možná příznivě.

V ochraně proti povodním téměř chyběla armáda České republiky. Ministryně obrany Jana Černochová na sociální síti vzkázala „Prosím, vyříd'te blbečům, kteří se stále nevyrovnali s naší

pomocí Ukrajinců, že vrtulníků máme dost. Děkuju.“ Armáda ČR byla s to poslat na pomoc vyplaveným jen dva vrtulníky plus další čtyři měla údajně v záloze. Trochu málo. Polská armáda povodni srovnatelně postiženého Polska do povodněmi sužovaných regionů poslala pomáhat 19 vrtulníků a podle polských zpráv měly co dělat. Kromě nemalé účasti na záchranných pracích v Polsku také zásobovaly řadu českých obcí a měst, odříznutých povodni od světa, které nebyla s to zásobovat Armáda a Policie ČR.

Za kontroverzní považuji vládou vyslovené přání, aby postižení nepojištění majitelé staveb nežádali od státu náhrady za svůj povodněmi znehodnocený majetek. Pojištění proti povodním u nás nebylo nikdy uspokojivě vyřešeno. Chápu ale dvě věci:

- zásluhou všech polistopadových vlád, a zvláště pak vlády pětidemolice Petra Fialy, je Česká republika ekonomicky na mizině,
- vlastnit zejména nákladné stavby v záplavových územích je odjakživa značně riskantní.

Zdá se, že všechny tři základní složky integrovaného záchranného systému (hasiči, zdravotníci a policie) fungovaly v rámci možností daných běsnícím živlem dobře. Že se mnohé nedalo zachránit, je pravda, ale není to rozhodně vinout záchranářů.

Připravenost vodohospodářských orgánů na povodeň byla limitována vysokým rozsahem výstavby v záplavových územích, vysokým podílem technicky upravených koryt vodních toků ad. Z hlediska vlastní povodně po jejím předpovězení ze strany ČHMÚ včas odpustily příslušné přehrady, které následně významně zmenšily, tzv. transformovaly postupující povodňové vlny a významně omezily škody způsobené povodni. Přetečení sypané přehrady Římov se podařilo zvládnout, neboť měla kvalitní přeliv. Přetečení železobetonové přehrady Husinec na Vodňanské Blanici nebyl větší problém, neboť železobetonová přehrada taková přelítí bez větších problémů snese. Rizikem jsou sypané přehrady. V případě přetečení povodňovou vodou při nedostatečném přelivu je velká voda rychle destruuje, takže dochází k jejich průvalu a následně velmi ničivé povodňové vlně.

Lesy ČR i jiné lesní podniky, postižené kůrovcovou kalamitou, selhaly již dávno před povodni, viz velká kůrovcová kalamita, podobně státní zemědělská politika.

Naopak krizové štáby v řadě měst byly s to včas postavit mobilní protipovodňové stěny a zabránit tak vytopení příslušných částí svěřených měst.

Složitosti práce podniků Povodí

Složitě je hodnocení správců vodních toků. Obvykle se po nich požaduje plnění značně protichůdných úloh, takže se protipovodňová ochrana dostává na poslední místo, a tomu odpovídají pak výsledky, když velká povodeň udeří.

Z hlediska povodně v září 2024 podniky Povodí před příchodem hlavních povodňových vln odpustily v rámci platných manipulačních řádů přehrad nemalé množství vody, takže přehrady Orlik a Lipno na Vltavě povodňovou vlnu z jižních Čech zadržely a Praha o povodni věděla jen díky Sázavě a Berounce, a to hlavně z uzavřených náplavek a v důsledku přerušení rekreační plavby, zjednodušeně řečeno. Velké deště v Praze opět destruovaly lanovku na Petřín. Přehrada Římov na Malší povodeň jen zmírnila.

Velkým problémem je, že koryta vodních toků jsou většinou brutálně technicky upravena a také zúžena, aby voda rychle odtékala. Často jsou i ve zbědovaném technickém stavu. Nemálo přispívají ke zhoršování průběhu velkých povodní. Strůjci zhoubných technických úprav koryt vodních toků na základě zlé „rýnské“ koncepce z roku 1809 jsou především podniky Povodí a jejich předchůdci. Pravdou ale je, že nejčastěji jen plní často chybné úkoly zadané „shora“. Prý kořistění na úkor vodních toků nade vše.

V přirozeném korytě vodního toku voda pomalu odtéká, rozlévá se po okolí, ve značném množství vsakuje do půdy, takže v úhrnu postup povodňové vlny se zpomaluje a výšku povodňové vlny zplošťuje. V technicky upraveném korytu vodních toků voda odtéká rychle, výška povodňové vlny se zvyšuje a pokud překročí třetí povodňový stupeň, zaplavuje okolí koryta vodního toku. S rostoucí výškou povodňové vlny se rychle zvyšují i povodní zaplavená území a způsobené škody. Přirozené koryto vodního toku, pokud není v úzkém údolí, zajišťuje obvykle i určitou říční nivu, v které se povodňová voda volně rozlévá. Technicky upravené koryto vodního toku bývá podstatně zúžené. I při obvyklém určitém prohloubení povodňovým vodám často nestačí, snadněji se z koryta vyleje a zaplaví okolí.

Problém je, že i velkými povodněmi renaturalizovaná koryta vodních toků jsou často následně znovu brutálně technicky upravena. Již řadu let legislativa umožňuje povodní renaturalizovaná koryta vodních toků nechat přirozenému vývoji. Málo kde se to ale na přírodě nechá, jako na pěti úsecích koryta spojené Bečvy, kde po povodni 1997 došlo k samovolné revitalizaci. Stačilo jen nechat přírodu, a zejména další povodně, „pracovat“.

Protipovodňové hráze se staví k ochraně výstavby, neodpovědně umístěné v záplavových územích. Druhým důvodem bývá umožnit další neodpovědnou výstavbu v záplavových územích, takže v případě výskytu velkých povodní škody významně převyšují užitek. Do kalkulací efektivnosti stavby protipovodňových hrází tato negativa ale nevchází.

Problémem je i skutečnost, že u technických děl se dá poměrně jednoznačně spočítat jejich retenční schopnost. Spočítat retenční schopnost říčních niv je mnohem obtížnější a společenská praxe s ní často vůbec nepočítá. Vznikají tak hrubě neobjektivní kalkulace efektivnosti opatření na ochranu proti povodním a chybná rozhodnutí.

Zvláště za povodní, ale i mimo ně, dochází k zanášení koryt vodních toků. Za socialismu se bagrovaly, po roce 1989 se nejčastěji ponechávají osudu. I výroba bagrů na čištění koryt vodních toků u nás zanikla, přitom zanášení koryt vodních toků v důsledku rostoucí eroze půdy se zvyšuje. Dnes mluvíme jen o prohrábkách koryt velkých vodních toků.

Problémem je i rostoucí zanášení přehradních jezer, suchých a polosuchých poldrů, zvláště za velkých povodní. Rozdíl je ve skutečnosti, že zanášení přehradních jezer se na snížené retenční schopnosti přehrady příliš neprojevuje, neboť jde obvykle o již zatopená území. Zanášení suchých a polosuchých poldrů snižuje jejich retenční schopnost v rozsahu zanášení.

Od přehrady nutno rozlišovat suchý a polosuchý poldr, tj. vodní nádrž, která se naplní jen za povodně a po jejím odeznění zase vyteče (suchý poldr) nebo zůstane na nízké hladině (polosuchý poldr). Výhodou polosuchého poldru proti suchému poldru je, že určité množství vody v nádrži zvyšuje stabilitu jeho dna, což je ožehavé zvláště za situace, kdy mnoho let nebyla povodeň, takže suchý poldr „nepracoval“ ani se neudržoval.

Nedocenená role říčních niv

Vůbec největším lapačem povodňové vody jsou lužní lesy a říční nivy. V Česku se jich ale moc nezachovalo, což se tragicky projevuje za velkých povodní. Ty nejzachovalejší za povodně 1997 zadržely významné množství povodňové vody – niva Poodří asi 90 mil. kubíků, Litovel-ské Pomoraví asi 60 mil. kubíků, Soutok Moravy a Dyje 55-60 mil. kubíků, alespoň podle projektu Vyhodnocení povodně 1997, zpracovaného v gesci Ministerstva životního prostředí, viz ⁴⁾. Rozhodně to bylo víc, než zásobní prostory přehrad v povodí Moravy a Odry. S tím se ale nepočítá, prý jen co zadrží přehrady. Smutné.

Rozšiřovat koryto vodního toku ve městech, jak učinili například na Isaru v bavorském Mníchově, je prý v Česku, možná až na malé výjimky, nepřijatelné. Pak vznikají tragédie, jako ta v červenci 1997 a v září 2024 v Krnově, kdy úzké koryto řeky Opavy nestačilo, rozvodněná řeka Opava se vylila z koryta a velkou část města, v roce 2024 asi 80 %, zatopila. Jako řešení tamní radní i další politici ale neprosazují rozšíření koryta Opavy ve městě, protože by se muselo několik domů zbourat. Prosazují výstavbu přehrady Nové Heřminovy, spojenou původně se zatopením celé obce, dnes jen její části. My jsme papaláši z města a nějakou vesnici můžeme v zájmu ochrany našeho města zatopit! Papaláši z města Opavy jsou stejného názoru: jejich předchůdci totiž nechali postavit své největší sídliště Kateřinky v záplavovém území Opavy a ono v roce 2024 plavalo ještě víc než v červenci 1997.

Útoky na bývalého starostu obce Nové Heřminovy ve stylu: „*Jak mu je, když Krnov, Opava a některé obce na (řece) Opavě plavou,*“ jsou stupidní. Jak už název říká, starosta je od toho, aby se o svěřenou obec staral. Pokud místní referendum drtivou většinou hlasů zavázalo vedení obce ji všemi legálními prostředky bránit před snahou ji zatopit a zničit přehradním jezerem, údajně proti povodním, plnil zjevně vůli svých voličů.

U Nových Heřminov se sváří dvě koncepce protipovodňové ochrany – technokratická (pomocí přehrady Nové Heřminovy chránit obce a města níže po proudu Opavy) a ekologická (podstatně rozšířit a revitalizovat koryto řeky Opavy + postavit rybníky a suché poldry k zachycení části povodňových vod). V praxi se dělo málo (od povodně 1997 uplynulo 27 let a kde nic tu nic), nebo se tvrdě prosazovala technokratická koncepce protipovodňové ochrany v povodí Opavy. Výstavba přehrady má začít v roce 2026. 15. 10. 2024 prý už platí, že až v roce 2027. Boj byl i nebyl urputný, protože různé žádosti a posudky celá léta ležely na schvalovacích místech a nic se nedělo, takže se nezrealizovalo nic podstatného a zvítězila povodeň v září 2024. Dodávám ale, že přehrada není suchý poldr (kapacita suchého poldru je 100 %, kapacita přehradního jezera je jen její zásobní prostor, který bývá zlomkem objemu přehradního jezera, protože jsou na přehradu kladeny i další významné funkce. Toto nejen ministr zemědělství pan Marek Výborný nechápe. Že v případě hodně velkých intenzivních dešťů nepomůže dostatečně ani jedna, ani druhá koncepce, je také pravda. Jediným efektivním řešením je nestavět v záplavových územích nic cenného, koryta vodních toků rozšířit a stávající výstavbu postupně odsunout do výše položených, bezpečnějších míst. To ale podle všeho nehrozí ani náhodou.

Podle materiálu Povodí Odry, viz ⁵⁾, má „*Těžní betonová hráz o délce v její ose 330 m, výška hráze 26,5 m, celkový objem nádrže 14,54 mil.m³ a z toho 11,56 mil.m³ je určeno k tlumení velkých vod (stoletá povodeň je tlumena z 206 na 100 m³/s), celková plocha zátopy činí necelých 130 ha. Zásobní objem o velikosti 3 mil.m³ zajistí nadlepšovací účinek 1 100 l/s. Přehradní hráz je navržena na návrhovou tisíciletou povodňovou vlnu a musí odolat i kontrolní povodňové vlně, která byla stanovena na 10 000letou vodu.*“

Nejsem z toho příliš moudrý tím spíš, že mluvit o ochraně před L10 000 mi připadá jako mluvení z cesty. Existuje více variant řešení protipovodňové ochrany v povodí Opavy.

Přehrada Nové Heřmínovy má mít objem nádrže asi 14,6 mil. m³ vody, leč retenční prostor by měla mít menší. Při vysokém přítoku v září 2024 by se naplnila asi za 7 hodin, přetekla by a Krnovu, Opavě a dalším obcím při Opavě by příliš nepomohla.

Pro srovnání, na základě zlých zkušeností s povodní 1997 byl u polského Racibórze Dolnego v letech 2012-20 postaven obří suchý poldr o kapacitě asi 175 milionů kubíků náklady v přepočtu asi 12 miliard korun + 250 rodin bylo nuceně přesídleno. Nyní poprvé pracoval a rovnou na plnou kapacitu. Významně odlehčil městům a obcím ležícím níže po proudu Odry – Racibórz, Kędzierzyn-Koźle, Opole, Wrocławu ad. Wrocław byla v době kulminace povodně ve Wrocławu v prvních hodinách 20. září na kraji velkého vytopení. Záznamy z dronu z 19. září 2024 říkají, že k zatopení centra Wrocławu chybělo jen několik centimetrů. Soudím z toho, že poldr Racibórz Dolny zachránil Wrocław před velkým vytopením. I v dalších dnech se pomalu klesající Odra nerozlila do přilehlých polských měst.

V revitalizaci koryt vodních toků a výstavbě suchých poldrů se v Česku moc nepokročilo.

Místy lze povodeň zmírnit také odstraněním vysokého pevného jezu. Smysl to má zejména v případě vysokých pevných jezů ve městech, viz Strakonice, Přerov, levá půlka Helmovského jezu v Praze ad. Problém je, že i jez je veřejný majetek, takže jeho odstranění před postupující povodňovou vlnou je nepředstavitelné i za cenu zvýšených povodňových škod na vyplavených objektech v oblasti vzdutí jezu.

Velkým dilematem jsou přehrady, jež mají mimo jiné vodní tok pod přehradou uchránit před povodní. Přehradní jezero ale mimo jiné zatopí nemalé území a zničí v něm vodní poměry a jeho retenční schopnost. Taková škoda se ale nekalkuluje! Přehradní jezero má sice určitý zásobní prostor pro zadržování povodňových vod, ale po rovné hladině jí vytvořeného přehradního jezera se povodňová voda šíří rychleji, což ale povodňové modely nezahrnují. Přínos přehrad proti povodním se pak vykazuje nereálně vyšší.

Problém je, že přehrada je dílo víceúčelové, kdy funkce výroby elektrické energie, vodní dopravy, rekreační, zdroje vody pro zásobování pitnou vodou a pro závlahy jdou proti funkci protipovodňové. Slapská přehrada v červnu 1954 zachránila Prahu před stoletou povodní. Současně vytvořila falešnou iluzi o možnosti přehrad transformovat velké povodňové vlny. Časem se zapomnělo, že Slapská přehrada se tehdy začínala napouštět, takže ještě měla obrovský retenční prostor pro zachycení přicházející povodňové vlny. V důsledku stoleté povodně se neplnila plánovaného půl roku, ale byla plná už za tři dny. V srpnu 2002 ale byly všechny přehrady Vltavské kaskády více méně plné, bez většího zásobního prostoru. Na Lipně podle zlých jazyků platila neformální dohoda s rekreačním průmyslem o zajištění neměnné hladiny přehradního jezera, takže přehrada fungovala průtokově a o to víc plaval Český Krumlov, České Budějovice ad. Větší retenční prostor, a tím i protipovodňovou funkci, měla jen přehrada Orlická. Ta zadržela první vlnu povodně, ale druhou už nezvládla. Nedostatečně odpuštěné vodní dílo Orlická lidově řečeno přeteklo (stalo se také neovladatelné), ostatní přehrady na Vltavě fungovaly průtokově po celou dobu povodně 2002, urychlovaly postup povodňové vlny a mírně zvyšovaly její výšku.

Dodnes se ignoruje fakt, že pokud přehrada za povodně ještě před kulminací přítoku přeteče, mírně zvyšuje povodňovou vlnu, protože po rovné hladině přehradního jezera se povodeň šíří rychleji než po nezregulované, přirozeně tekoucí řece. Proto přehrady nejen Vltavské kaskády

povodňovou vlnu v srpnu 2002 nechtěně mírně zvětšily a obce a města pod přehradou Vraný mírně „vyšplouchly“. Základní problém byl, že manipulační řád Vltavské kaskády počítal jen se stoletou povodní a v podstatné části povodí Vltavy byla povodeň tisíciletá. Navíc se nešťastně sešly kulminace povodňových vln na rozhodujících řekách: Vltavy a Malše v Českých Budějovicích, čtyř řek kromě Lužnice na vodním díle Orlický, Úslavy, Úhlavy a Radbuzy v Plzni a Vltavy a Berounky v Praze Lahovicích. Lužnice kulminovala s dvoudenním zpožděním, na Sázavě a na Mži byla povodeň malá.

Ano, o stanovení konkrétního manipulačního řádu přehrad vesměs různé protichůdné zájmové skupiny tvrdě bojují a představa, že by přehrada včasným upouštěním většího množství vody před příchodem hlavní povodňové vody způsobila menší povodňové škody po proudu řeky, je pro decizní řídicí sféru těžko přijatelná, o možnosti že by povodeň byla nakonec menší, nemluvě.

Tragédie výstavby v záplavových územích

Začátek vlastní povodně signalizuje vyhlášení třetího stupně povodňové aktivity, tj. vodní tok se začíná vylévat ze svých břehů a vše na březích řeky ohrožovat. Kdo stavěl, kupoval nebo zdědil stavbu v záplavovém území, získal ji i s rizikem možnosti jejího ohrožení velkou povodní. Levný nákup stavebního pozemku v záplavovém území se nejednou hodně prodraží. Totéž platí pro stavitele železnic, silnic a dalších pozemních komunikací. Zde se ale nebezpečí povodní obvykle nepodceňuje, byť významná nádraží Ostrava Svinov, Ostrava hlavní a Bohumín včetně depa v červenci 1997 i v září 2024 také plavala, podobně mnohé silnice včetně kusu dálnice D1. Opět došlo k rozsáhlé destrukci železnic a silnic v oblasti Hrubého Jeseníku. Přerušení provozu na 80 úsecích železničních tratí ale neznamenalo vždy vážné poškození trati, někdy šlo jen o prevenci. Další úseky tratí krátkodobě zastavily padlé stromy. Obnova v oblasti Hrubého Jeseníku zpočátku narážela na problém se do postižených oblastí kvůli zničeným komunikacím vůbec dostat.

Historicky to je houpáčka. Neodpovědní lidé staví domy i celá města v záplavových územích. Povodně jim tam občas jednotlivé domy, ulice i celá sídla pustoší. Lidé se je snaží před povodněmi ochránit stavbou protipovodňových hrází, ale sem tam přijde velká povodeň a tyto hráze překoná nebo je pro zchátralost protrhne, jak se v září 2024 stalo nad Hanušovicemi nebo na soutoku Opavy a Odry s následným zatopením značné části Hanušovic, Bohumína a značné části Ostravy. Někdy nejde město ochránit (Litovel v roce 1997 i v roce 2024 plavala asi z 80 %, byť nedaleký Olomouc plaval mnohem méně, resp. na rozdíl od roku 1997 v roce 2024 plavala jen jeho část Chomoutov, kterou nechrání protipovodňová hráz (?). Při delším období povodňového klidu vymřou pamětníci a lidé začnou nebezpečí velké povodně ignorovat. Obvykle to končí velkým povodňovým překvapením včetně bahna, viz zejména červenec 1997 a září 2024 na Moravě a ve Slezsku a srpen 2002 v Čechách, v jiných společnostech zase jindy a jinde.

Případ starého Děčína, který po svém zničení povodní v raném středověku byl přemístěn na výše položenou a pro povodně nedostupnou terasu, je spíše ojedinělý.

Zlé je, když se, nejednou už krátce po povodni, staví v územích, kudy se prohnala. Teorie? Ne. Jde o drsnou kapitalistickou praxi a obecně pak o lidskou neodpovědnost. Stačí projít v Praze v srpnu 2002 velkou povodní zplundrovaný Karlín, dolní Libeň, dolní části Holešovic, Modřany... Je tam nových, často velkých budov jako máku. Prý se vysmějeme povodni. Reálně se

vysmíváme zdravému rozumu. Nakonec se bude velká povodeň vysmívat nám. Podobnou výstavbu v záplavových územích najdeme i v mnoha městech a obcích mimo Prahu. Je to prý kapitalismus, který byl za velkého jáso tu množství naivních občanů po 17. listopadu 1989 nejen v tehdejší Československu obnoven.

Smutnou skutečností je, že po státním převratu koncem roku 1989 dostala neodpovědná výstavba v záplavových územích zelenou. Pravdou ale také je, že mnoho neodpovědné výstavby v záplavových územích jsme zdědili z minulosti, nejednou značně vzdálené. Na druhé straně známe řadu historických měst a obcí, postavených vysoko nad vodními toky, takže je ani největší povodeň nemůže ohrozit. Zejména ve velkých městech a dalších ohniscích rozvoje se staly územní plány trhacími kalendáři a sem tam se v záplavových územích staví i bez povolení, „načerno“.

Řádění velkých povodní, zejména v červenci 1997 a v srpnu 2022, vedlo k uzákonění zákazu nové výstavby v záplavových územích, a to v novém zákonu o vodách od 1. 1. 2002 a v novele zákona o územním plánování a stavebním řádu v září 2002. Tento zákaz ale nebyl v praxi důsledně vymáhán. Navíc byl poměrně brzy na to devalvován uzákoněním tzv. »demokratizace protipovodňové ochrany«. Záplavová území rozdělil na tzv. aktivní (obvykle širší koryto vodního toku mezi hrázemi s plným zákazem výstavby) a pasivní (zde může investor vodoprávnímu a stavebnímu úřadu dokázat, že prosazovaný objekt nezhorší průběh povodně a že ho realizací určitých konkrétních opatření před povodněmi ochrání) zóny, které umožňují investoři žádajícímu o povolení stavby to ve věci protipovodňové ochrany na vodoprávním a poté na stavební úřadu »ukecat«, což se stává. Podle všeho dochází i k podvodům při stanovování záplavových území v územních plánech v zájmu určitého, zpravidla velkého soukromého investora. Pokud velcí soukromí investoři staví na kšeft, je jim vcelku jedno, zda po prodeji příslušné **stavby** vyplaví povodeň. Co je zvlášť tristní, tato hrozba vesměs nezajímá ani kupující.

V této riskantní politice Česko pod praporem ekonomického liberalismu pokračuje. Nejde přitom jen o soukromou developerskou i osobní výstavbu bytů, ale i o státem prosazovaný záměr postavit Gigafactory v Dolní Lutyni na Ostravsku (ironií osudu se ještě začátkem září 2024 premiér Per Fiala holedbal, že tam Gigafactory vyrostou bez ohledu na kritiku záměru s odkazem na vysoké riziko vyplavení při velké povodni) či brutálně prosazovaný záměr původně za 40-45 mld. Kč, dnes už za 73 mld. Kč přestavět Dolní nádraží v Brně na ústřední osobní železniční nádraží, přestože stávající ústřední osobní železniční nádraží je umístěno mimo záplavová území v centru města na hlavním uzlu tramvají, tj. v dopravně optimální poloze. V púlce září se také Dolní Lutyní prohnala povodeň.

Praha 8 a hlavní město Praha oznámily krátce po povodni v září 2024 velkolepou výstavbu nejmodernější čtvrti v Praze na Rohanském ostrově v záplavovém území Vltavy, viz ⁷⁾. Prý je ochrana před povodněmi zajištěna. Ptám se jak, když území leží na štěrkopiscích a velká voda v srpnu 2000 ho zaplavila spodem, podobně po opadnutí vodní hladiny ho odvodnila. Proti štěrkopískovým spojeným nádobám není ochrana, ale v Praze projde sebevětší nesmysl, v Praze někteří milují „Císařovy nové šaty.“

Odkazy na pojištění je problém. Pojišťovna chce buď vysoké pojistné, až potenciálního pojistitele od uzavření pojistné smlouvy odradí, nebo odmítne pojistit stavbu za jakýchkoliv podmínek, takže obavy, že část staveb není proti povodním pojištěná, jsou na místě. Jako ekonom bych takovou stavbu také nemohl pojistit. Platí přitom, že čím **výškově** blíže je uvažovaná stavba k hladině vodního toku, tím je riziko jejího vyplavení povodní vyšší. Situaci zásadně ztěžuje

skutečnost, že se výskyt velkých povodní nedá dlouhodobě předvídat, tj. vysoká míra nejistoty jejich výskytu.

Kousek od sídliště Velká Ohrada, kde bydlím, se nachází polosuchý poldr, tzv. vodní nádrž Asuán, a suchý poldr v jinonické větvi Prokopského údolí. Za 31 let do boje s povodněmi významněji nezasáhly, protože velké povodně na Praze 13 nebyly. Odvozovat z toho jejich zbytečnost by ale bylo nerozumné. Nevíme, zda povodeň nepříjde například za rok.

Zákaz výstavby v záplavových území má objektivně jednu výjimku – vodohospodářské stavby, zvláště pak čistírny odpadních vod, a to i s rizikem jejich zaplavení a vážného poškození velkou povodní. Vzhledem ke gravitační spádovosti kanalizační sítě není možné čistírny lokalizovat jinde než na břehu řeky na dolním konci jejího koryta v příslušném městě.

Povodně přicházejí draho.

První odhad ekonomických škod způsobených povodní 2024 zní na částku 17 mld. Kč. Autorem je Česká asociace pojišťoven. Současně uvádí ekonomické škody z předchozích velkých povodní v Česku v miliardách korun, viz tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 - škody způsobené povodněmi v ČR v mld. Kč

Povodeň v ČR	Povodní způsobené ekonomické škody	
Červenec 1997	63	146
Srpen 2002	73	144
Červen/červenec 2009	9	
Květen a srpen 2010	miliardy Kč	
Květen/červen 2013	desítky miliard Kč	

Zdroj: Česká asociace pojišťoven

Druhý sloupec jsou přímé ekonomické škody způsobené povodněmi v příslušném roce v běžných cenách. Ve třetím sloupci jsou tytéž přepočítané do současných cen. V přepočtu na srovnatelné ceny vyšla povodeň v roce 1997 o něco draž než povodeň v roce 2002, byť částky uváděné v běžných cenách vyznívají opačně.

K 2. říjnu 2024 Česká asociace pojišťoven odhadované škody zvýšila na cca 20 mld. Kč.

Všechny odhady ekonomických škod způsobených povodněmi v Česku zahrnují pouze přímé povodňové ekonomické škody, nikoliv škody nepřímé (výpadky výroby, snížené daňové výnosy ad.) a škody mimoekonomické (ztráty na životech, poškození zdraví, psychické šoky, traumata ad.). Jde v zásadě o sumaci hlášení přímých ekonomických škod, které byly formálně zkontrolovány a poté z nich byly odstraněny duplicity, vznikající obvykle z hlášení jednak odvětvového, jednak územního. Na jejich výši se nevážala případná výše kompenzací z veřejných rozpočtů.

Trochu jiné odhady škod způsobených velkými povodněmi v Česku ukazuje tabulka č. 2:

Tabulka č. 2 - přímé ekonomické škody způsobené povodněmi v ČR v mil. Kč běžných cen

[rok]	Počet zmařených lidských životů	Povodňové škody celkem	z toho na VH dílech v majetku státu
1997	60	62 600	6 600
1998	10	1 800	
2000	2	3 800	606
2001	0	1 000	100
2002	16	75 100	4 630
2006	9	6 200	2 238
2009	15	8 500	1 392
2010	8	15 200	3 400
2013	15	15 400	2 196
Celkem	135	189 600	21 162

Zdroj: Zprávy „Vyhodnocení povodně...“ a podobné studie, který se pod vedením Ministerstva životního prostředí vypracovávaly po každé velké povodni, viz ⁶⁾.

Tabulky č. 1 a 2 bez ohledu na možné nepřesnosti říkají, že i přímé ekonomické škody způsobované velkými povodněmi jsou značné a není radno je podceňovat. Na druhé straně u některých škod je v tom povodeň tak trochu nevinně. Někteří podnikatelé odnáší a hází do povodňových vod účetní doklady s cílem vyhnout se placení daní [apod.](#)

Je známo, že na ekonomických škodách způsobených povodní 2002 se hlavní město Praha podílelo plnými 25 miliardami korun, tj. víc než třetinou. Významně se o to zasloužilo tehdejší vedení hlavního města včele s primátorem Igorem Němcem (ODS). Zatímco v jiných krajských krizových štábech se nechávali podrobně informovat od pracovníků ČHMÚ, krizový štáb hlavního města Prahy pracovníka ČHMÚ vyhnal. Věřil předpovědím podniku Povodí Vltavy, že povodeň bude v Praze jen dvacetiletá (1500 kubíků za vteřinu, první stupeň povodňové aktivity) a že ji Praha snadno zvládne. Tehdejší slova primátora Prahy Němce: „*Situace se vyvíjí nadmíru příznivě...*“ se stala symbolem nekompetentnosti. Povodňový model ČHMÚ, dále Armády ČR, Rakouska a Bavorska signalizoval povodeň více než stoletou, přitom i tyto modely ji poněkud podcenily. Takže Praha se na povodeň příliš nepřipravovala, dala snad jen určité varování a postavila mobilní protipovodňové stěny, které nakonec „o fous“ zachránily Staré Město pražské před vytopením. Karlín se evakuoval na poslední chvíli 12. srpna 2002 v 22.00 díky přičetnosti tamního starosty a vzápětí byl zaplaven rozvodněnou Vltavou „spodem“. Povodňové škody v Praze byly rekordní.

Povodeň v Praze v srpnu 2002 zásadně prodražil dvojí možný výklad předpisů o provozování metra. Pražští radní ho idiotsky zakázali uzavřít v pondělí 12. srpna 2002 v 18.00 večer, kdy Vltavou protékalo asi 1500 kubíků za vteřinu, tj. byl 1. stupeň povodňové aktivity a klíčová přehrada Orlická začala přetékat. Rozkaz „*Jezdit, dokud to jde!*“ skončil nepřekvapivě zatopením centrální části metra s následnou bezprecedentní dopravní kalamitou v Praze. Obnova metra přišla na 7 mld. Kč. Vyšetřování příčin zatopení metra shledalo, že trasa C se vzhledem k otevřené stavební jámě u Nádraží Holešovice při dané výšce hladiny rozvodněné Vltavy zachránit nedala, ale trasy A a B ano, pokud by se metro začalo zavírat v pondělí 12. 8. 2002 v 18.00, tj. včas. Za ten hrozný povodňový výkon pražští voliči, obelhaní pražskými radními a mainstreamovými novináři, v Praze vládoucí ODS v následných komunálních volbách odměnili vyšším počtem hlasů, když se tři největší hříšníci „obětovali“ a již nekandidovali do zastupitelstva hlavního města Prahy. Kromě primátora Igora Němce šlo o radního pro dopravu a radního pro bezpečnost. Proto jsme tam, kde jsme. Po vyšetření okolností zatopení pražského metra rezignovali ředitel podniku Metro a jeho náměstek pro bezpečnost. Obětovali se, či spíš byli obětováni v zájmu záchrany velkých ryb.

Ministr dopravy [Martin](#) Kupka v rozhovoru, viz ⁹⁾, tlumočil odhad škod způsobených povodní 2024 na silniční dopravní infrastrukturu do 5 mld. Kč a na železniční dopravní infrastrukturu rovněž do 5 mld. Kč, tj. úhrnně méně než 10 mld. Kč. Železnice a silnice tam skončily v troskách, opravy se odhadují na celé měsíce. Doprava tam tudíž byla paralyzovaná. K 18. prosinci zůstávají mimo provoz pouze čtyři úseky železničních tratí, z nichž jeden se má zprovoznit až v říjnu 2025. Opravu železničáři zvládli lépe, než se původně předpokládalo. Zprovoznění trati ale nemusí znamenat její uvedení na původní parametry, zejména pokud jde o povolenou rychlost.

Lesy ČR své povodňové škody odhadly na 3,2 mld. Kč, Arcibiskupské lesy na několik set milionů Kč. U obou jde zejména o poškození lesních cest. Poškození byli ale i mnozí další vlastníci lesů v ČR.

Škody způsobené zemědělským podnikům Agrární komora odhaduje na několik miliard korun. Obsahují položky jako zničená úroda na polích včetně vysetých ozimů, zatopení stájí, znehodnocení zásob krmiv ad. Neobsahují neméně vážnou položku – povodní odnesenou ornici. Přesycenost půdy vodou klade otazníky nad sklizní podzimních plodin a setím zbylých ozimů. Na řadu polí se technika jen tak nedostane. Místy zejména na středním Pomoraví vznikla na polích i dočasná „povodňová jezírka“. Největší poblíž Kojetína měřilo asi 0,5 x 2 km.

Otázkou jsou škody na budovách podniků, úřadů, objektů občanského vybavení a bytů. Došlo již k prvním demolicím obytných budov nenapravitelně poškozených povodní. Řada dalších ještě bude následovat. Kromě ekonomických škod, na jejichž nápravu část občanů nemusí mít peníze, je tu faktor traumatu. Pohled na tu poušť hodně bolí.

Oprava Ústřední čistírny odpadních vod v Ostravě Přívoze vyjde podle odhadů na 300-500 milionů Kč. Vážně poškozeny byly i další čistírny odpadních vod v jiných městech a vesnicích. Vláda ČR na obnovu vodohospodářské infrastruktury uvolňuje částku 2 mld. Kč. Problémem je, že nefungující čistírny znamenají i vysoké znečištění řek, které Odrou a dalšími řekami putuje do Polska.

Vláda ČR navrhla a Sněmovna schválila zvýšení deficitu státního rozpočtu na rok 2024 o 30 mld. Kč a na příští rok jej proti svému návrhu zvyšuje o 10 mld. Kč s odkazem na škody způsobené povodní v září 2024. Nemohu vyloučit, že tím zakrývá mnohé díry ve svém i tak enormně deficitním státním rozpočtu. Není ale důvod nevěřit, že povodňové škody půjdou do desítek miliard korun, byť kromě státního majetku byl vážně poškozen i majetek krajů, měst, obcí, podniků a domácností.

I když jsou povodňové škody vysoké, nemohu souhlasit s výkřiky, že je to horší než v roce 1997 či 2002. Zatím pro to nic nesvědčí. Je nutné vyčkat na komplexní vyčíslení.

Hazard se nejen za povodně draze platí

Pokud už jsme konfrontováni s velkou povodní, je nutné na prvním místě uznávat a respektovat její majestát a podle toho se chovat. Má to více dimenzí. První je být připraven na možnost výskytu velké povodně (týká se společnosti jako celku, jejich územních samospráv, podniků i občanů, resp. domácností). V případě výskytu povodně je nutné se chovat přiměřeně situaci, což znamená opustit co nejrychleji ohrožená záplavová území a nepřibližovat se k dosahu velké vody. Může být dost zákeřná. Kdo se dostane do spárů velké vody, ten se pomoci nemusí dočkat. On si toho nikdo ani nemusí všimnout. Pomoc oběti unášené rozvodněnou řekou bývá těžká až nemožná. U Lipové na Jesenicku velká voda uchvátila auto se čtyřmi osobami. Jedné se podařilo z auta dostat, jednu později našli v Polsku mrtvou, zbylé dva dosud nenašli.

Pokud už povodeň začala a objektu hrozí vyplavení, je na místě ho rychle evakuovat, tj. pokud to čas umožňuje, zejména cenný mobilní majetek buď přestěhovat do vyšších pater, pokud je objekt vícepatrový, nebo ho odvést mimo dosah povodně. Před postupující povodňovou vlnou času mnoho nebývá, o možnosti zaplavení ústupových komunikací povodní či o výpadku elektrického proudu nemluvě. Nemělo by se stávat, že se auta, jiné dopravní prostředky či mobilní stroje stanou kořistí povodně.

Každý by měl vědět, že s povodní nejsou žerty. Zprávy, že se koupala v rozvodněné Malši v Českých Budějovicích či koupal v mírně rozvodněné Vltavě v Praze na Výtoni a ta ho nesla celé dva kilometry či že rozvodněnou řeku sjížděli na nějakém plavidle, jsou mimořádně

smutné. Život je to nejcennější, co člověk má. Za katastrof parametrů současné povodně záchranáři zpravidla nevědí, kam dřív skočit, a to i bez další práce jim přidělané hazardéry. Přitom sami mohou přijít k vážné újmě. Nejsmutnější je, když je to kvůli nějakému hazardérovi. K zásadám bezpečného chování za povodně patří nepřibližovat se k břehům rozvodněných vodních toků. Nikde nevíte, zda velká voda nepodemlela příslušný břeh a že se s vámi neutrhne.

Mnohokrát došlo k utonutí poté, co někdo dělal něco na lávce, pod kterou se valily povodňové vody. Stačí malé zavravorání a už tam spadnete a vzápětí se topíte. Mám za to, že ta či ona činnost počká.

Mosty, k jejichž korunám se blíží hladina rozvodněného vodního toku, nepřecházíme ani nepřejíždíme. Opatrnost je na místě i po opadnutí povodňové vlny. Most sice povodeň může vydržet, ale s vážným poškozením, resp. pozdější zřícení nelze vyloučit. Napřed by ho měl prohlédnout statik. Podobně by občané neměly vstupovat do zaplavených domů, dokud je neprohlédne statik. Že se mohou zhroutit, laik nemusí poznat.

Jiným hazardem je odmítnutí se evakuovat. Já přece svůj byt a majetek neopustím. Mohou tím riskovat i svůj život a co je horší, mohou tak riskovat i život záchranářů.

Každý by měl vědět, že za povodně, pokud není velkou vodou ohrožen, by měl, pokud možno, sedět doma, a kromě bezpečných cest do práce a za nákupem potravin se nevydávat do nejistého terénu záplavových území, které narušila povodeň, ani jinam. Při současných vydatných deštích dochází k sesuvům svahů, k častým pádům stromů atp. Takové a podobné hrozby je chybou podceňovat. Vycházku do lesa by mělo být samozřejmě odložit na dobu popovodňovou.

Každý by měl vědět, že pokud velká voda zaplavila potraviny, byť by byly v dobrých obalech, že je rizikové je konzumovat. Měly by se zlikvidovat. Zde šetřit je hodně riskantní.

Tu a tam protipovodňová ochrana selhala

Předně, rozvodněná jesenická Bělá zaplavila značnou část okresního města Jeseník, dále města Mikulovice a polského pohraničního městečka Gluchołazy plus část všech obcí při svém toku. Ochrana proti povodni tam nebyla prakticky žádná, neodpovědné výstavby v záplavových území tam naopak bylo víc než dost. Těžko se komentuje, když v České Vsi právě zrekonstruovanou základní školou se v ony kritické dny proháněla rozvodněná jesenická Bělá. Něco naznačuje i zpráva, že v obci povodeň strhla tři mosty.

Po protržení protipovodňové hráze plavala část města Hanušovice. Varování před povodní nepřišlo a podstatná část města byla během deseti minut pod vodou.

Plaval Bohumín a část Ostravy poté, co se na soutoku silně rozvodněných řek Opavy a Odry protrhla protipovodňová hráz. Těch protržených hrází a zaplavených míst bylo víc.

Velká tragédie nastala v polském městečku Stronie Śląskie na potoce Morawka v Kladsku 15. září, když se nad ním protrhla sypaná přehradní hráz. Sypaná hráz by měla mít přeliv pro bezpečné převedení i tisícileté povodně. Pokud ho nemá a začne přetékat, povodeň hráz rychle rozebere, dojde k prorvání hráze a jí zadržované vody se dají do pohybu a smetou vše, co jim stojí v cestě. To se stalo v městečku Stronie Śląskie, jež bylo prakticky smeteno z povrchu zemského. Krátce poté bylo stejnou povodňovou vlnou zle vyplaveno městečko Landek Zdroj. Následovala městečka Nysa a Klodzko, jejichž nízko položené části v té době již byly zaplaveny vodami rozvodněné Kladské Nisy.

V Rakousku se rozběsil zejména Dunaj a některé jeho přítoky. Dunaj také byl základním problémem stávající povodně na Slovensku, která kromě Dunaje zasáhla Malé Karpaty a Kysucko. Povodňové vody Dunaje bez větších škod prošly jak Vídní, tak Bratislavou, tak Budapeští. Velké škody nenapáchalo ani Labe, zčásti díky přehradám Labská a Les království na Labi, na Chrudimce a dalším, a to ani v Ústí nad Labem, ani v Děčíně, ani v Drážďanech. V Rumunsku povodeň postihla hlavně východ země.

Poznámky k tragédii ve Valencii

Katastrofální povodeň v regionu španělské Valencie dne 29. října 2024 způsobila obří průtrž mračen. K 14. listopadu 2024 španělské úřady evidovaly 224 mrtvých a 16 nezvěstných, kteří nejspíš řady mrtvých způsobených přívalovou povodní rozšíří. Ohromné jsou také materiální škody (první záchranný balíček vlády zní na 10,6 mld. eur, povodni padlo za oběť na sto tisíc osobních aut atd.). Velké je pobouření občanů. Skandování davu rozhořčených občanů: „Vrazi!“ před úřadem provinční vlády bylo zcela na místě.

Španělští meteorologové onu průtrž mračen předpověděli s šestidenním předstihem. Ráno 29. října 2024 vydali ostré varování. Úřady kraje Valencie ale z nepochopitelných důvodů obyvatelstvo nevarovaly kolem osmé hodiny ranní, ale až kolem 20.00 večerní, kdy už část města Valencie byla zatápená rychle nastupující povodní. Velká část obětí povodně je spojena s auty. Někteří se ve svých garážích pokoušeli své auto zachránit a utopili se při tom. Mnozí se auty pokoušeli ze zatápeného města odjet, ale povodňové vody je uchvátily a sem tam i utopily. Pokud po silnici teče vodní sloupec 20 centimetrů a víc, stává se osobní auto neovladatelné, resp. jeho kořistí. Záběry ulic plné aut odnášených velkou vodou s rozsvícenými reflektory mluví jasně. Lze souhlasit s americkými experty, že evakuace před povodní auty je velice riskantní.

29. říjen 2024 se stal také dnem krachu všech, kdo rozvíjeli Valencii a nezajistili velké vodě možnost relativně neškodně odtéci. Hlavní ulice k odtoku povodňových vod by sloužit neměly. Základní poučení z této povodně se příliš neliší od našich zkušeností:

- 1) V první řadě nestavět v záplavovém území, což platí pro všechny povodně.
- 2) Města rozvíjet tak, aby je nemohla tak snadno propláchnout povodňová voda. Velká voda musí mít kam odtéci.
- 3) Budovat účinné předpovědní, varovné a záchranné služby. Šetřit na záchranných složkách ze strany oblastní vlády Valencie s rozumem nesouvisí.
- 4) Vychovávat obyvatelstvo ke kázni, k odpovědnému chování za krizových situací.

Chybí zprávy o roli vodního hospodářství regionu při povodni 29. října 2024. Objevila se zpráva, že v rámci Green Dealu mělo být ve Španělsku jen v roce 2022 zrušeno 133 přehrad, jezů a břehových hrází. To je pravda, ale přehrad bylo ve Španělsku zrušeno jen šest a žádná v kraji Valencie. V kraji Valencie bylo zrušeno 28 vodních děl. Nejvyšší rušený jez měl výšku 7,35 metru, viz ¹⁰. Z toho lze soudit, že vliv zrušení břehových hrází a jezů na průběh povodně 29. října 2024 byl malý. U přehrad je zásadní otázka jejich manipulačních řádů. Po horkém suchém létě byly mnohé přehrady ve Španělsku nejspíš poloprázdné. Mám za to, že rušení nepotřebných hrází a jezů nesmí probíhat bezhlavě.

Mnohem závažnější je skutečnost, že také v kraji Valencie půda není s to vsakovat větší množství vody z přívalových srážek, což jistě citelně přispělo k tragickému průběhu přívalové povodně 29. října 2024.

Klimatičtí aktivisté a někteří klimatologové tvrdili, že povodně v září 2024, 29. října 2024 ve Španělsku a dva tragické tajfuny v USA způsobily silící klimatické změny. Taková tvrzení nemají čím doložit. Sílu tajfunu v jeho oku neumíme měřit dodnes. Hodnocení podle počtu obětí či výše škod nebere v úvahu, kudy tajfun táhne. Starší povodně jsou nejen u nás nedostatečně zmapovány. Povodeň ve Valencii vyvolaly srážky nižší než povodeň tamtéž v roce 1966, kdy klimatické změny ještě nebyly na scéně.

Místo závěru

Hlavním hrdinou povodně, která Česko postihla v září 2024, jsou záchranáři. Těm je nutné poděkovat a také je platit úměrně náročnosti jejich těžkého a nejednou i nebezpečného povolání. Místo nich si ale honí trika a berou tučné platy někteří politici. Není tomu tak poprvé. Také by společnost měla brát povodně smrtelně vážně, zvláště pak netrpět nevodohospodářskou výstavbu v záplavových územích.

Literatura:

- 1) Povodeň v Česku (2024), [Povodeň v Česku \(2024\) – Wikipedie \(wikipedia.org\)](#), cit. 2.10.2024.
- 2) Tisková zpráva ČHMÚ, září 2024 na území ČR 14. 10. 2024, [Tiskova zprava 2024-09.pdf \(chmi.cz\)](#).
- 3) Uhlíř, M.: Častější a ničivější, vědci ukázali, jak nedávné povodně souvisejí s ohříváním planety. Nová studie mapuje vliv klimatických změn na zvyšující se frekvenci jevů, jakým byla tlaková níže Boris, Respekt 40/2024.
- 4) Vyhodnocení povodňové situace v červenci 1997, souhrnná zpráva, MŽP, [Povodně 1997 KOMPLET.pdf](#)
- 5) Bylo vydáno územní rozhodnutí na Vodní dílo Nové Heřminovy na řece Opavě, 26.06.2023, [Povodí Odry | Novinky | Bylo vydáno územní rozhodnutí na Vodní dílo Nové Heřminovy na řece Opavě](#)
- 6) Projekty vyhodnocení povodní, ČHMÚ, [Portál ČHMÚ : Historická data : Hydrologie : Povodně : Vyhodnocení povodní](#).
- 7) Na Rohanu vyroste nová městská čtvrť, 11. října 2024, [První zprávy - Domáci - Na Rohanu vyroste nová městská čtvrť \(prvnizpravy.cz\)](#).
- 8) [První zprávy - Domáci - Na Rohanu vyroste nová městská čtvrť \(prvnizpravy.cz\)](#).
- 9) Velký rozhovor s M. Kupkou (D52, D3, blanketní odvolání) = Vidím příležitost pro renesanci pojmu kapitalismus, Respekt 22. září 2024, cit. 24. 9. 2024, <https://www.respekt.cz/tydenik/2024/39/vidim-prilezitost-pro-renesanci-pojmu-kapitalismus>.
- 10) [Ve Španělsku odstraňovali malé jezy a hráze, ty vodu při povodních nezadrží – Demagog.cz](#).

O autorovi:

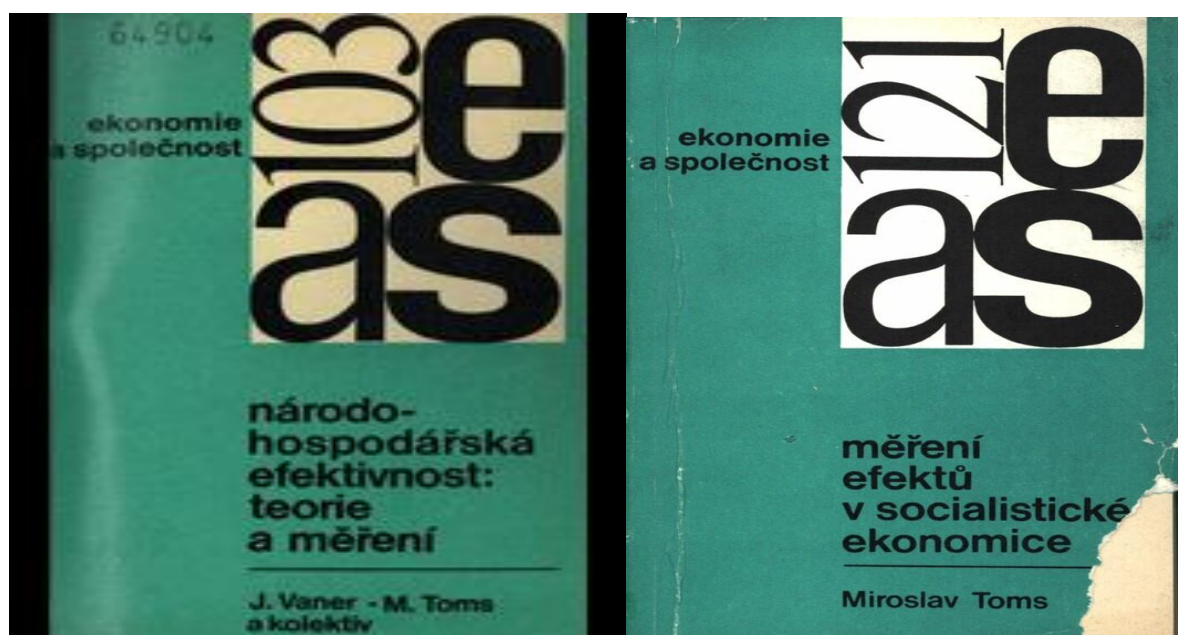
Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

Dialektika teorie a praxe M. Tomse⁴²

Pavel Sirůček

V roce 2024 by se dožil osmdesáti let marxistický ekonom, ekonometr, ekonomický historik, publicista Ing. Miroslav Toms, DrSc. (1944-88). Náležel k výjimečným mozům a již od let studentských byl považován za vědeckou hvězdu. Lze spekulovat, zda by se nestal prvním českým, skutečně vážným adeptem na Nobelovu cenu za ekonomii. Umírá však v 43 letech a zanechává originální dílo. Tomsova „rudá neoklasika“ zůstává v mnohém nedocenená.

Tituly významných knih Miroslava Tomse⁴³

Krátký, plodný a intenzivní život vědce

Ing. Miroslav Toms, DrSc. se narodil 30. 9. 1944 v Kroměříži, umírá na rakovinu mozku 4. 4. 1988 v Praze. V letech 1961-66 se vzdělával na Vysoké škole ekonomické v Praze (VŠE) a již jako nesmírně talentovaný student publikoval první odbornou studii.⁴⁴ Spolužák a pozdější blízký spolupracovník M. Hájek vzpomíná, že období Tomsových vysokoškolských studií se odehrávalo

⁴² Materiál je rozšířenou a doplněnou verzí medailonku (Sirůček, 2024b). Autor textu M. Tomse na EÚ ČSAV ani na VŠE v Praze osobně nezažil a využívá vzpomínek Tomsových kolegů, včetně *Vědecké rozpravy o díle Miroslava Tomse (I. Vědec generačního významu, II. Nad posmrtně vydaným dílem, III. Bibliografická rešerše)* in *Politická ekonomie*, 1984, roč. 37, č. 4, s. 395-447. ISSN 0032-3233. Posmrtně vydaným dílem je míněna monografie (Toms, 1988c). Za podněty a připomínky poděkování patří zejména R. Valenčíkovi.

⁴³ Přes pátrání, včetně oslovení spolupracovníků, se nepodařilo získat použitelnou podobiznu M. Tomse.

⁴⁴ (Toms, Hájek, 1965).

ve znamení vášnivých diskuzí přesahujících rámce osnov. Mladý Toms udivoval vrstevníky i své učitele „komplexností přístupu a hloubkou argumentů“ (Hájek, 1989, s. 397). Postupně se středobodem Tomsovy pozornosti stávaly otázky a nejasné anebo neřešené problémy politické ekonomie socialismu.

K podnícení vědecké práce přispělo zapojení M. Tomse do aktivit studentského vědeckého kroužku na katedře dějin národního hospodářství na VŠE v Praze, který vedli P. Eisler, V. Průcha a R. Olšovský. První Tomsova práce zde byla zaměřena se na ekonomické problémy industrializace USA. Odtud se začínal odvíjet Tomsův zájem o faktory hospodářského růstu. K formování vědeckého názoru v raném Tomsově období měly přispět speciální semináře z Marxova *Kapitálu* pod vedením F. Olivy.⁴⁵ Dále studium sovětské literatury ze 20. let 20. století (V. P. Akulenko, A. S. Bessonov, V. G. Groman aj.), především model ekonomického růstu v podání G. A. Feldmana.⁴⁶ A taktéž studium dobové literatury polské – prací O. R. Langeho, W. Bruse, B. Mince aj., v čele s teorií růstu socialistické ekonomiky M. Kaleckého.⁴⁷ Ohledně inspirací k pojetí extenzivního a intenzivního růstu M. Tomse inspiruje R. Richta⁴⁸ a F. Valenta,⁴⁹ včetně osobních diskuzí s nimi. Ústícih do vzniku výzkumné práce *Dva modely růstu* (Toms, Hájek, 1965).

Koncem 60. let se M. Toms angažuje v aktivitách Klubu mladých ekonomů, včetně neodvyslaného pořadu plánovaného na 22. 8. 1968, ve kterém měli hovořit V. Klaus, J. Klacek a právě M. Toms. Dochovalo se avízo rozhovoru, naznačující dobovou provokativnost myšlenek.⁵⁰ Akademický rok 1969-70 Toms tráví na Michiganské univerzitě v USA. Coby hostující vědecký pracovník

⁴⁵ Felix Oliva, původně Felix Kohn (1897–1977) byl zpočátku bankovním úředníkem. Působil v Ústředně rudých odborových svazů, kterou byl v roce 1934 vyslán do Moskvy, kde studoval na Mezinárodní leninské škole. V letech 1939-1945 pobýval z pověření KSČ ve Velké Británii. Vzhledem ke znalostem sovětského školství a působení v KSČ se po roce 1945 stává klíčovým učitelem marxisticko-leninské politické ekonomie a jedním ze zakladatelů československé marxistické ekonomické vědy. Od roku 1945 pracoval v Lektorské radě ÚV KSČ a jako pedagog Ústřední politické školy KSČ (ÚPŠ KSČ). V letech 1946-47 působil jako zástupce vedoucího odboru propagandy Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ. Vyučoval též na Vysoké škole věd hospodářských ČVUT. Z ÚPŠ KSČ byl v roce 1949 převeden jako jeden ze zakladatelů na nově vzniklou Vysokou školu politických a hospodářských věd (VŠPHV), kde se stal vedoucím katedry politické ekonomie. V roce 1953 spoluzakládal VŠE v Praze, kde působil do roku 1975 jako profesor, vedoucí katedry politické ekonomie, člen školní rady (později Vědecké rady). Zabýval se otázkami socialistické ekonomiky včetně socialistického vlastnictví, zbožní výroby a metodologie politické ekonomie socialismu. V jeho nekrologu stojí: „Felix Oliva byl zvláštní člověk. Zvláštní tím, že kromě knih sám pro sebe nic nepožadoval a nic nepotřeboval. Zvláštní i tím, že nikdy nedokázal svá díla uzavřít. Nikdy se nespokojoval s dosaženým, vždy pokračoval v hledání a pátrání po nových poznatcích, vždy k tomu pobízel své okolí...“ (Nikl, Rubík, 1978, s. 63). Srov. (Oliva, 1954, 1955, 1956a, b). Srov. též (Řezník, 2003a, d).

⁴⁶ Srov. (Feldman, 1928). Srov. též úvahy o cyklu za socialismu dle (Goldmann, 1964a, b).

⁴⁷ Srov. (Kalecki, 1963). Srov. též (Sirůček, 2021b).

⁴⁸ Srov. (Richta, 1963a, b). Srov. též (Sirůček, 2023).

⁴⁹ Srov. (Valenta, 1964). Srov. též (Sirůček, 2017).

⁵⁰ Napadána byla neexistence diskuze o podobě socialistického hospodářství, ale také politická ekonomie socialismu, která rozvíjela rigidní pojetí marxisticko-leninské ekonomické teorie a jejíž představitelé dohlíželi na dogmatičnost její aplikace v praxi. Přítomna byla jasná kritika nedostatečnosti Šikovy reformy vedená zprava (za nedostatek trhu). V. Klaus, který založil Klub mladých ekonomů, byl v té době znám coby prominentní kritik zmíněné reformy. Srov. (Durčák, 2018). Srov. též (Doležalová, 2018).

s pedagogickým úvazkem. Přednáší o teorii růstu socialistické ekonomiky založené na Marxových schématech reprodukce a modelech růstu M. Kaleckého aj.⁵¹ Během pobytu se Toms seznamuje s ekonometrií i modelováním a prognózováním americké ekonomiky.⁵² Během nabitého programu v USA sepisuje studii o multiplikačních, akceleračních a obecně řetězových reakcích ve dvousektorovém modelu. Podstatnou část studie shrnují články (Toms, 1969d, 1971). Pomocí nich M. Toms iniciuje výzkumy dynamických přizpůsobovacích procesů v socialistické ekonomice.⁵³ Zmíněná studie oživuje jeho zájem o ekonomickou historii.⁵⁴

Americký rok propojuje dvě významná období v díle mladého M. Tomse.⁵⁵ Jednak období 1966-68, vrcholící dokončením kandidátské disertace (Toms, 1968c) *Základní problémy komparativní ekonomické teorie* o základech komparativní ekonomické teorie. Ve druhé polovině 60. let jsou Tomsovy práce zaměřené hlavně na politickou ekonomii a makroekonomii. Další období je makroekonomické vymezené léty 1970-75, s hlavním výstupem v podobě publikace *Pracovní síla a modelování reprodukčního procesu: Experimentální studie, aplikace na československou ekonomiku* (Klacek, Toms, 1976).

Po návratu z USA M. Toms spolu s J. Klackem a dalšími využívají nových ekonometrických poznatků⁵⁶ a snaží se tyto aplikovat na československou ekonomiku. Provádějí např. experimenty s produkčními funkcemi anebo s testováním citlivosti existence trhu práce ve funkci zaměstnanosti v Československu před II. světovou válku v komparaci s poválečným stavem. Připravována je tímto půda pro text (Klacek, Toms, 1976) i stať popisující makroekonomický planometrický model naší ekonomiky (Klacek, Toms, 1973). Jde o agregátní model ekonomiky, o syntézu „klasického plánovacího bilančního modelu s modelem ekonometrického typu, skládajícího se z 51 rovnic“ (Řezník, 2003d, s. 628). Zůstal sice pouze modelem teoretickým a didaktickým, nicméně jeho konstrukce inspirovala budování jiných makroekonometrických modelů. Během zmíněných prací se

⁵¹ Tomsem přednášený kurz cílil na specifické rysy pojetí růstu a jeho modelování za socialismu. Kurz „obsahoval Marxova schémata reprodukce, Leninovo rozvinutí, Feldmanův model růstu, meziodvětvový model růstu, Kaleckého model růstu a některé komparace mezi marxistickým a nemarxistickým přístupem k modelování ekonomického růstu“ (Hájek, 1989, s. 400). Většina Tomsových amerických přednášek byla po jeho návratu z USA prezentována v Graduační škole EÚ ČSAV. (Klacek, 1989) vzpomíná, že šlo o zážitek, „který dosud nebyl překonán“ (tamtéž, s. 410).

⁵² K historii makroekonomického modelování srov. (Van Quang, 2019).

⁵³ V režimu převahy poptávky i nabídky a předjímá tzv. nabídkový multiplikátor, spojovaný s textem (Barro, Grosmann, 1974).

⁵⁴ Toms studoval „historické práce týkající se jedné z prvních veřejných investic podniknutých v reakci na výskyt nezaměstnanosti výstavby Hladové zdi v Praze za vlády Karla IV.“ (Klacek, 1989, s. 410).

⁵⁵ Srov. (Klacek, 1989).

⁵⁶ J. Klacek píše, že později nadšení Tomse pro ekonometrii poněkud ochladlo, resp. že „jeho náklonnost k ekonometrii... prošla fází rozčarování“ (Klacek, 1989, s. 411). Přesto ovšem „nikdy nepřestal přikládat váhu empiricky orientovaným analytickým pracím...“ (dtto),

projevila Tomsova dispozice nejenom pro teoretické bádání, nýbrž i v aplikační ekonomii, statistice a práci se statistickými časovými řadami. Není náhodné, že jedna z prvních Tomsových studií se týkala národního důchodu v ČSR (Toms, 1966).⁵⁷

Vedle nadání a talentu pro vědeckou práci Toms vynikal zaujetím, plí i pracovitostí – jako by tušil, že mu nebude vyměřeno mnoho pozemských dnů. Překvapoval bezvýhradnou posedlostí vědeckým poznáním, přímo živelným zájmem o ekonomickou problematiku, znalostí jazyků a sečtělostí. Vlastní výtvoř rád prokládal vhodnými citáty z literatury či faktografickými daty. Udivoval znalostmi díla Marxe a soudobých západních ekonomických teorií.⁵⁸ Tomsovým cílem nebylo „Marxe pasivně bránit, ale – plně poučen všemi prameny soudobé světové ekonomické teorie – rozvíjet v socialistických podmínkách jeho základní teoretické postuláty“ (Šrein, 1989, s. 427).⁵⁹

Titul kandidáta (1968) a posléze i doktora ekonomických věd (1983)⁶⁰ získává Toms na Ekonomickém ústavu ČSAV (EÚ ČSAV), kde trvale působil od roku 1965. Ještě před dokončením VŠE v Praze, jako student 5. ročníku, nastupuje do výzkumného oddělení vedeného L. Urbanem. Do ekonomického výzkumu se Toms vrhl s nesmírnou vehemencí a neutuchajícím entusiasmem. Prokazoval nevšední schopnost teoretické abstrakce v nejširších souvislostech i nápadité využití faktografie.⁶¹ Toms se vždy šikovně pohyboval v rámci dobové ekonomie oficiální⁶² a zastával i funkce stranické.⁶³

Až do konce života M. Toms zůstává věrný EÚ ČSAV a podílí se i na jeho řízení. Kolegové na Tomse vzpomínají jako na neobyčejného koncepčního a náročného organizátora vědeckého bádání i mimo rámec tohoto ústavu. EÚ ČSAV byl založen roku 1953 (vzniká 1. 1. 1954) jako jeden

⁵⁷ Srov. (Toms, 1968a).

⁵⁸ Přičemž Tomsovi nešlo „o samoučelnou znalost, nýbrž o „pracovní předmět“ jeho vlastní vědecké práce“ (Pastrňák, 1989, s. 432).

⁵⁹ Srov. (Toms, 1967, 1974 atp.).

⁶⁰ Text (Toms, 1981) byl úspěšně obhájen 14. 12. 1983 v EÚ ČSAV.

⁶¹ V. Nachtigal vzpomíná: „Na M. Tomsovi jsem obdivoval jeho nesmírnou erudici podloženou dokonalou teoretickou přípravou, schopností jasně formulovat jádro problému a logicky promítat všechny jeho konsekvence“ (Nachtigal, 1989, s. 415).

⁶² J. Havel v kontextu oficiální ekonomie za normalizace píše: „... nejsvětlejším bodem oficiální vědy byla česká větev matematizující školy optimálního plánu reprezentována především Miroslavem Tomsem“ (Sojka a kol., 1991, s. 401).

⁶³ J. Havel ovšem připomíná, že rozhraní „mezi oficiální a neoficiální teorií je velmi problematické. M. Toms to kdysi soukromě vysvětloval tzv. ekonomickou schizofrenií: jeden názor si teoretik schovává pro nutná vystoupení na veřejnosti a publikace. S druhým názorem vystupuje na čistě odborných diskuzích. Polemiku s ostatními vědci raději nepublikuje, protože se obává politických důsledků své kritiky (vůči kritizovanému i vůči sobě)...“ (Sojka a kol., 1999, s. 293). Což mělo platit o době normalizace. Ke schizofrenii však tlačí i současná diktatura tzv. liberální demokracie s oblundnou mašinérií scientometrie. „Oficiálnímu“ ekonomovi totiž dnes již nestačí publikovat pouze a jen v tzv. prestižních zahraničních časopisech zařazených nejlépe v Q1 (publikováním např. v *Politické ekonomii* prý snižuje prestiž pracoviště i celé naší vědy, obdobně jako publikováním v českém jazyce či publikováním témat zajímavějších české a moravské či slovenské čtenáře). Navíc výstup musí být v souladu se zaměřením pracoviště a konečně musí být adekvátně „společensky relevantní“. Což vymezeno není, nicméně namátkou kritika genderu, migrace, EU, zelených údělů atp. se ve „slušné“ společnosti netrpí. V současnosti nelze kritizovat ani demoliční vládu. Ti, kteří předtím sami podle uráželi A. Babiše anebo M. Zemana plivají na toho, kdo říká fakta např. o P. Fialovi. A vyhazují jej z funkcí...

z nových ústavů ČSAV (k 1. 7. 1971 byl do EÚ ČSAV začleněn Ústav světové ekonomiky ČSAV) a zrušen byl EÚ ČSAV na začátku 90. let po sloučení se Sociálně ekonomickým ústavem ČSAV z Ústí nad Labem. Po zrušení EÚ ČSAV a Prognostického ústavu ČSAV v roce 1992 vzniká Národohospodářský ústav zabývající se ekonomickou problematikou. Ohledně vedení EÚ ČSAV bylo dohledáno, že v příslušné kartě jako první ředitel figuruje doc. Dr. Vladimír Kaigl, bez vyplnění kolonky od, v kolonce do stojí 1. 1. 1962. Další jméno ředitele je člen korespondent Otto Šik – od 1. 1. 1962, údaj do chybí. Od 25. 4. 1968 je coby externí ředitel uváděn akademik Ota Šik, a to do 30. 6. 1969. 1. 7. 1969 – 30. 6. 1970 ředitel doc. Ing. Karel Kouba, CSc. Následuje prozatímní vedoucí doc. dr. Josef Nikl, CSc. s obdobím 1. 7. 1970 – 30. 9. 1971. Od 1. 10. 1971 do 31. 8. 1978 byl ředitelem doc. dr. Josef Nikl, CSc., DrSc. Uvedení jsou i zástupci ředitele: doc. dr. Josef Karlík, CSc., ing. Vítěslav Coural, CSc., doc. Ing. Antonín Chyba, CSc. DrSc. a Ing. Miroslav Toms, DrSc.⁶⁴ Funkční období u zástupců specifikováno není. Druhá strana karty obsahuje informace následující. 1. 9. 1978 – 28. 2. 1982 ředitel doc. dr. Květoslav Roubal, CSc. 1. 3. 1982 – 15. 2. 1983 prozatímní vedoucí Ing. M. Toms, CSc.⁶⁵ 16. 2. 1983 – 16. 5. 1990 ředitel člen korespondent František Valenta. 17. 5. 1990 – 15. 10. 1990 ředitel ing. Karel Dyba, CSc. Od 15. 10. 1990 ředitel Ing. Jan Klacek, CSc.⁶⁶

Vědec Toms kolem sebe záhy dokázal soustředit žáky a následovníky, kterými mnohdy byli jeho vrstevníci či dokonce starší kolegové. Byl náročným školitelem vědeckých aspirantů, které zaníceně zasvěcoval do vědeckých problémů.⁶⁷ Při jejich vedení zdůrazňoval efekt „*umravňovací*“, který „*sebeukázněnost klade do přímé úměry s hloubkou teoretických znalostí*“ (Dědek, 1989, s. 417). Včetně oblíbené Tomsovy rady: „*Sepiš to*“, kterou pokládal za prospěšnou pro povzbuzování literární aktivity i „*za efektivní způsob dialogu s aspiranty, jejichž hlavní zbraní byla výmluvnost*“ (tamtéž, s. 416). Toms považoval písemné sdělení za pregnantnější způsob vyjádření myšlenky, který vyžaduje koncentrovanější soustředění. Za nutnost Toms považoval důkladnou znalost problematiky a příslušné literatury. Mnohé – i na první pohled geniální – myšlenky nemilosrdně cejchoval coby „*pseudoinovace*“, ke kterým jejich autory inspiruje jalový terminologický spor anebo prostá neznalost adekvátní literatury.

Krédo, které mladé generaci ekonomů Toms vštěpoval znělo: „*Vědecký pracovník nemá vyslovovat kategorické výroky tam, kde teorie buď prozatím mlčí, nebo kde není schopna potlačit am-*

⁶⁴ Uváděn v závorce za jménem je rok 1986 (nikoli ovšem v kolonkách od či do). Podle titulu DrSc. se pravděpodobně jedná o období od roku 1984, pod ředitelem F. Valentou.

⁶⁵ (Řezník, 2003e) uvádí, že asi od dubna 1982 řídil EÚ ČSAV M. Toms.

⁶⁶ S využitím karty pracoviště z fondu NAD 140 EÚ ČSAV 1954-1993 umístěném v Masarykově ústavu a Archívu ČSAV. Jména, včetně titulů uváděna v autentické podobě. Tituly nemusí vždy být uváděny přesně.

⁶⁷ Na straně druhé s tím, jak si M. Toms na svá bedra nakládal další a další akademické, ale i stranické povinnosti začala se klima diskuzí a schůzek měnit. Začalo být „*prodchuto ukvapeností, diskusi problémů poznamenávala nesoustředěnost a stupňují se frekvence telefonních vsuvek*“ (Dědek, 1989, s. 416).

bivalentnost závěrů“ (Dědek, 1989, s. 417). Vyznačoval se chladnou objektivitou a „*nenáboženským*“ přístupem k vědě, včetně vědy ekonomické. Toms dbal zásady, že „*je nutné rozlišovat mezi ekonomikami jako vědou, která svá doporučení zakládá na rigorózně propracovaných argumentech, a ekonomikami jako náboženstvím, pro níž je zaujetí souhlasného či nesouhlasného stanoviska otázkou vyznání*“ (Dědek, 1989, s. 417). Toms byl stoupencem velkých a bouřlivých diskuzí, které mohou mít své poražené, „*nikoliv však upálené*“ (dtto) typu Mistra Jana Husa. M. Toms se vyznačoval i kritickým přístupem k minulým poznatkům. L. Mlčoch zamyšlení nad jeho vědeckým odkazem zakončuje slovy: „*... jen to, co bylo vysloveno s přesvědčením přetrvává a přetrvává to, co autor bezvýhradně podřídil lásce k vědeckému poznání a ničemu jinému*“ (Mlčoch, 1989, s. 421).

Toms působil i coby vysokoškolský učitel na VŠE v Praze. Nikoli jako pedagog kmenový, nýbrž externí, který vedl např. speciální semináře z politické ekonomie socialismu. Obdobně jako u vědeckých aspirantů, tak i studentů uplatňoval pedagogický model značně odlišný od očekávaných stereotypů. Kantorem v tradičním smyslu Toms nebyl. Vyjadřoval se komplikovaně, v místnosti se vznášel cigaretový kouř. Exceloval ale přitažlivostí slovní dikce i schopností utřídit a systematicky vyložit nejsložitější pasáže ekonomické vědy. J. Havel však za klíčové a neobvyklé označoval absenci zřetelného oddělení učitele od žáků. „*V této školní třídě jaksí scházela katedra*“ (Havel, 1989, s. 418). Po studentech Toms žádal, aby vystupovali jako vědečtí partneři. Vyžadoval znalost zadané látky, ale hlavně chtěl, aby studenti sami nacházeli slabiny teorie. „*Bílou vránou*“ byl i vztahem k matematice. Ostatní učitelé obvykle politickou ekonomii představovaly jako vědu verbální, Toms však naznačoval výhody formálního aparátu. „*Zároveň vždy kriticky a s humorem zdůrazňoval, že matematizace samotná není smyslem ekonomické vědy*“ (Havel, 1989, s. 418). Vynikal i nevšední schopností absorpce a aplikace nástrojů matematiky,⁶⁸ lineárního programování, statistiky i ekonometrie.⁶⁹ Havel litoval, že „*za více než půldruhé desítky let externí práce spočívající nejen ve výuce, ale také v tvorbě významných učebních pomůcek, pro M. Tomse nezbyl ani titul docenta*“ (dtto).

Přes množství spolupracovníků a studentů, které M. Tomse uznávali a brali i jako vědecký vzor, ke konstituování svébytné Tomsovy ekonomické školy nikdy nedošlo.⁷⁰ Samotný M. Toms bývá řazen k české větvi matematizující školy optimálního plánování.⁷¹ Kolegové, resp. hrdí členové Tomsova kruhu, však dodnes fascinovaně vzpomínají na plodné a bouřlivé diskuze denní i noční. Pracovat s Tomsem bylo náročné, leč přitom nesmírně vzrušující a přinášelo intelektuální radost.⁷² Toms názory druhých nepřebíral nekriticky, ale nikdy je ani neignoroval. Respektoval i

⁶⁸ Nad matematickými rukopisy Marxe se Toms zamýšlí in (Toms, 1980c).

⁶⁹ Srov. (Toms 1968 aj.).

⁷⁰ O utváření vědecké školy kolem osobnosti M. Tomse se zmiňuje např. (Pastrňák, 1989).

⁷¹ Srov. (Sojka a kol., 1991 aj.).

⁷² Útržky vzpomínek na neopakovatelného M. Tomse lze nalézt na <https://radimvalencik.pise.cz>.

názory svých žáků. J. Klacek završuje vzpomínky na originálního M. Tomse takto: „Když během diskusí, trvajících často dlouho do noci, říkal: „Bratře, myšlení bolí“, nebyla to stížnost. Intenzivní myšlení bylo jeho niternou potřebou a celoživotním koníčkem současně. Považuji za privilegium své odborné dráhy, že jsem se na něm mohl účastnit“ (Klacek, 1989, s. 411).

Vědecko-výzkumná orientace a rané Tomsovy studie

Toms se zabýval marxistickou politickou ekonomikou, metodologií a komparacemi ekonomických teorií, makroekonomickým modelováním a ekonometrií. Páteří jeho odborné činnosti se stala intenzifikace ekonomického rozvoje.⁷³ Bývá označován za nejerudovanějšího tuzemského metodologa výzkumů reprodukce a sociálně ekonomické efektivity socialistické ekonomiky. Tomsovo dílo se vyznačuje šířící, mnohostrannou členitostí a četností. Nechybí v něm prakticky žádné z velkých témat ekonomie. (Hájek, 1989)⁷⁴ rekapituluje oblasti, v nichž Toms přispěl k rozvinutí ekonomické teorie takto:

- a) Pojetí a měření extenzivního a intenzivního typu růstu, mechanismy jejich fungování, typologie procesu intenzifikace.
- b) Teorie sociálně ekonomické efektivity a její měření, souhrnné a dílčí ukazatele hospodárnosti a efektivity, vnitřní a vnější kritéria efektivity, lokální a národohospodářská efektivity, oceňování variant (zejména nové techniky).
- c) Teorie užité hodnoty a její měření, individuální a společenská užité hodnota, cílová funkce socialistické ekonomiky, kritéria optimality a uspokojování potřeb, pojetí a měření konečných národohospodářských efektů.
- d) Modelování reprodukčního procesu a jeho zdrojů, teorie a aplikace produkčních funkcí, především ve vztahu k hospodářské politice a prognózování.
- e) Teorie ceny, vztah ceny, společenských potřeb a hodnoty, syntéza účelnosti a kvality výrobků v cenách plánové vybilancovanosti.
- f) Kritéria efektivity a zdokonalování hospodářského mechanismu, způsoby syntézy naturálně věcných a hodnotových parametrů hospodářského mechanismu, plánovní funkce kritérií efektivity.

⁷³ M. Hájek píše: „Když r. 1966 končil M. Toms Vysokou školu ekonomickou v Praze, zdálo se být vše jasné. Extenzivní model růstu socialistické ekonomiky ve spojitosti s administrativní soustavou plánování a řízení se přežil, vyčerpал své možnosti, stává se brzdou dalšího rozvoje socialistické ekonomiky. Je nutné přejít na intenzivní model růstu. Nelze ovšem tvrdit, že k tomuto závěru došel „lehkým tahem pera““ (Hájek, 1989, s. 397). Naopak, šlo o výsledek tvrdé práce, stálého studia, náročného bádání i usilovného přemýšlení.

⁷⁴ Formulováno dle (Hájek, 1989, s. 401-402).

Koncepční linii Tomsových výzkumů formuluje (Hájek, 1989)⁷⁵ posloupností: extenzivní a intenzivní růst – nutnost přechodu na intenzivní růst – kritéria národohospodářské efektivity – užitná hodnota (uspokojení potřeb), náklady a cena. Logika ústí v řešení východisek zdokonalování hospodářského mechanismu z hlediska uplatnění a realizace principu národohospodářské efektivity za socialismu.⁷⁶

Jako společného jmenovatele Tomsova rozsáhlého díla uvádí R. Valenčík „*snahu o vymezení smyslu ekonomických procesů ve společnosti*“ (Valenčík, 1989, s. 419). Tomsovo vědecké pole – zúrodněné především jeho rozpracováním teorie sociálně ekonomické efektivity – bylo dějištěm úsilí Tomse o vyjasnění předností a perspektiv socialismu. Včetně dobově ještě „*kacířských*“ otázek teoretických (ale současně i vysoce praktických) ohledně smyslu vypracovávání modelu hospodářského mechanismu rozvinutého socialismu, vytvářejícího parametrické prostředí (parametrizace ekonomického prostředí v konkrétně historických podmínkách). Resp. v jaké míře má být za „*pochodu*“ nutné řešit otázky přechodu ke komunismu. Dále otázky opuštění představy historické perspektivy socialismu a jeho přerůstání v komunismus (Zda je možné spoléhat na fungování spontánního tržního řádu, kterému je nutno se přizpůsobit. Anebo zda je socialismus ztělesněním plánovité organizace společenské výroby překonávající nedostatky řádu založeného na soukromém vlastnictví výrobních prostředků). V neposlední řadě i otázky, zda stávající nedostatky socialismu „*jsou dané tím, že ještě něco neumíme, že jsme ještě něco nedostatečně poznali nebo tím, že stávající stav poskytuje některým neoprávněně výhody a privilegia, kteří pak mají zájem na skrývání a zatemňování příčin nedostatků vedoucích ke stagnaci*“ (Valenčík, 1989, s. 420).⁷⁷

Tomsův odkaz čítá kolem 140 vědeckých prací,⁷⁸ 81 vyšlo v odborných a vědeckých časopisech. Z toho 52 statí bylo publikováno v dobově nejprestižnějším ekonomickém časopise *Politická ekonomie*, v jehož redakční radě M. Toms zasedal v roce 1969, resp. od roku 1975.⁷⁹ Vědecká rozprava nad publikací *Národohospodářská efektivnost: Teorie a měření* (Vaner, Toms a kol., 1977) byla uveřejněna v časopise *Politická ekonomie*, 1978, č. 1.⁸⁰ Další vědecká rozprava nad Tomsovou koncepcí měření efektů podle knihy *Měření efektů v socialistické ekonomice: Nástin teorie* (Toms,

⁷⁵ Formulace dle (Hájek, 1989, s. 402).

⁷⁶ Srov. (Toms, 1983, 1986, 1988b, c).

⁷⁷ Zmíněné otázky dodnes nemá ujasněno ani zázemí KSČM. Autor tohoto textu byl přítomen na stovkách diskuzí od let 1990-91. Vše se koneckonců koncentruje nakonec kolem toho, zda reálný socialismus (či protosocialismus) byl zatížen až takovými systémovými vadami, že byl nutně odsouzen k sebeustrukci. Nebo, zda významnou, ba dokonce klíčovou roli sehrál faktor subjektivní, ztělesněný tragickou postavou Gorbačova (pod pantoflem své ženy Raisy). Nakonec jde o věc „*víry*“, kdy dělící linie mezi první a druhou odpovědí zřetelně kopíruje rozdělení na stoupence socialismu liberálního vs. socialismu konzervativního.

⁷⁸ (Hájek, 1989) uvádí číslo 135, *Bibliografická rešerše in Politická ekonomie*, 1984, roč. 37, č. 4, s. 442-447. ISSN 0032-3233 čítá 143 položek, včetně textů v tisku. Nalézt lze i práce další.

⁷⁹ Srov. (Řezník, 2003c, d).

⁸⁰ Materiál *Beseda Politické ekonomie u kulatého stolu* uvádí nepodepsané shrnutí vstupních slov J. Nikla, J. Fingla a za autorský kolektiv J. Vanera. Následují příspěvky počínaje (Jirásek, 1978), zakončení tvoří závěrečné slovo (Toms, 1978b).

1981) se stala předmětem *Politické ekonomie*, 1984, č. 6.⁸¹ Tomsovou osobností – ve smyslu vědce generačního významu – a jeho vědeckému odkazu, resp. knize *Proces intenzifikace: Teorie a měření* (Toms, 1988c) byla věnována *Politická ekonomie*, 1989, č. 4. Tímto číslem se časopis symbolicky rozloučil s marxistickou politickou ekonomikou.

Další zlovolná degradace vědeckého časopisu *Politická ekonomie* je spojena s převedením do e-podoby, neboť VŠE (utrácející milióny na naprosté zbytečnosti) údajně „nemá“ prostředky na udržení papírové formy. Smrtnou ranou se od roku 2023 stává přechod na výhradně anglickou mutaci, v lokajské honbě za body ve scientometrickém obludáriu. Publikování v časopise *Politická ekonomie* není doporučováno a je vlastně i penalizováno. Naši předkové-obrozenci vynaložili nemálo úsilí při konstituování českých vědeckých časopisů, které jsou dnes naprosto cíleně likvidovány těmi, kteří se za český jazyk – a za všechno naše – stydí. Ohroženo je zdaleka nejenom udržování a aktualizace české ekonomické terminologie. *Politická ekonomie*, s úctyhodnou historií 72 ročníků, komusi vadí, prý jde o „komunistický relikt“... Nezbývá než doufat, že boží mlýny opravdu melou. I v to, že národní obrození 2.0 brzy propukne.

Raná práce *Dva modely růstu* byla dokončena roku 1964, kdy byl Toms studentem 4. ročníku VŠE. V následujícím roce vychází jako výzkumná publikace EÚ ČSAV (Toms, Hájek, 1965) a v roce 1966 byla obhájena coby práce diplomová. Studie formuje základ a východiska pro výzkumy v následujících letech, „zejména pro rozpracování otázek extenzity a intenzity rozvoje, jeho měření, řešení pojetí národohospodářské efektivity, teorie užitečného efektu, resp. užité hodnoty apod.“ (Hájek, 1989, s. 398).

„Přínos práce z obsahového hlediska spočíval v tom, že šlo v podstatě o první vysvětlení objektivní podmíněnosti extenzivního a intenzivního typu rozšířené reprodukce v průběhu výstavby socialismu, vycházejícího z analýzy reálného ekonomického vývoje v ČR, včetně snahy vysvětlit nové jevy tohoto procesu. Z hlediska metodologického se vyznačovala konkrétním spojením Marxovy kvalitativní analýzy s analýzou kvantitativní, spojením dialekticko-materialistického přístupu s přístupem ekonomicko-matematickým“ (Křížek, 1989, s. 412-413). Obě zmíněné metody se vzájemně podmiňují, přičemž rozhodující zůstává ta první.⁸² M. Křížek nejenom tuto práci, nýbrž celé Tomsovo dílo, považuje za nový způsob (odpovídající podmínkám vědeckotechnické revoluce)

⁸¹ Texty in *Politická ekonomie*, roč. 32, č. 6, s. 561-672. ISSN 0032-3233 otevírá (Dvořák, 1984). Následuje stať (Toms, 1984) a diskuzní vystoupení členěná na *I. Obecné teoreticko-metodologické otázky: pojetí užité hodnoty, potřeb a efektivity, II. Měření efektů v reprodukčním procesu, III. Úloha užité hodnoty při zdokonalování cenové tvorby.*

⁸² M. Křížek vyzdvihuje, že Toms vždy respektoval „princip, že kterýkoliv ekonomicko-matematický model musí odpovídat věcnému a společenskému obsahu reprodukčního procesu“ (Křížek, 1989, s. 413). Vedle kritérií vědeckosti musí být respektována i použitelnost v praxi.

moderního přístupu k Marxovi. Toms do předmětu politické ekonomie řadí i výrobní síly a v neposlední řadě má z jeho analýzy plynout, že nelze oddělovat zkoumání politické ekonomie socialismu od praktičtěji orientovaných úsekových či průřezových disciplín.⁸³

Dílo (Toms, Hájek, 1965) shrnuje dobově aktuální diskuze a teoreticky rozpracovává do relativně konzistentního systému problematiku extenzivního a intenzivního typu růstu a zdůvodňuje přechod na intenzivní typ.⁸⁴ Uváděno je základní pojetí obou typů růstu.⁸⁵ Fungování modelů Toms objasňuje s využitím rovnice růstu M. Kaleckého.⁸⁶ Kde činiteli tempa růstu národního důchodu je kapitálový koeficient (resp. koeficient investiční náročnosti přírůstků národního důchodu), míra akumulace, parametr amortizace a parametr využití. V extenzivním typu růstu klesá podíl národního důchodu (čistého produktu) na společenském produktu (hrubém produktu), a „*charakteristickým rysem efektivního intenzivního růstu je vzrůstání čistého produktu v produktu hrubém*“ (Toms, Hájek, 1965, s. 25). Rozpracování dvou skupin činitelů růstu (růst výrobních prostředků a pracovních sil, resp. růst efektivnosti těchto zdrojů) později ústí do konceptu souhrnné hospodárnosti a celkových zdrojů.

Zkoumání extenzivního rozvoje vedlo k poznání jeho „*začarovaného kruhu*“.⁸⁷ Typy růstu byly interpretovány na pozadí historického vývoje zemí vyspělých i naší ekonomiky. Vyčerpáním extenzivních zdrojů byla zdůvodněna nezbytnost přechodu na intenzivní typ. Poukazováno bylo i na souvislosti mezi typem růstu a soustavou plánového řízení. Po vyčerpání extenzivních zdrojů se centralistický model měl stávat brzdou dalšího vývoje. Toms kritizuje zainteresovanost na objemových kvantitativních ukazatelích (zejména hrubé výroby), které nemají odrážet užitečný efekt výroby.

V následujícím období 60. let se Toms věnoval řadě otázek z ekonomické teorie, včetně teorie a faktorů hospodářského růstu a komparací marxistické politické ekonomie s nemarxistickými

⁸³ Dialektika objektivního a subjektivního se „*musí nutně promítnout do symbiózy vědeckého poznání objektivních ekonomických zákonitostí s hospodářskou politikou*“ (Křížek, 1989, s. 414).

⁸⁴ „*Těžiště práce „Dva modely růstu“ spočívalo v teoretické analýze charakteristických rysů a způsobu fungování extenzivního a intenzivního modelu růstu a v komplexnosti a hloubce zdůvodnění přechodu na intenzivní typ růstu*“ (Hájek, 1989, s. 400).

⁸⁵ „*Shrneme-li co bylo řečeno, můžeme konstatovat – protože dynamika ekonomiky závisí všeobecně na dvou činitelích: 1. na objemu výrobních prostředků a počtu pracovních sil a 2. na efektivnosti využití těchto zdrojů, že podle toho, který z těchto faktorů je využíván k zajištění ekonomického růstu, můžeme mluvit o extenzivním nebo intenzivním ekonomickém růstu. Jestliže převažují činitele první skupiny, jedná se o rozvoj extenzivní, a vice versa, jestliže převažují činitele druhé skupiny, můžeme mluvit o rozvoji intenzivním*“ (Toms, Hájek, 1965, s. 20-21).

⁸⁶ Srov. (Kalecki, 1963). Srov. též (Sirůček, 2021b).

⁸⁷ Pro rychlý růst produktu při vysokém rostoucím kapitálovém koeficientu je nutná vysoká míra akumulace. Pro zabezpečení hmotného pokrytí této akumulace je nutné přednostně rozvíjet odvětví výroby konstantního kapitálu. Tím dochází ke zvyšování podílu odvětví s vysokým kapitálovým koeficientem na tvorbě čistého produktu a vytváří se tedy neefektivní vysoce nákladová struktura ekonomiky. A proto nutně rychlejší rozvoj těchto odvětví, což je předpokladem extenzivního modelu, opět dále zvyšuje kapitálový koeficient a taktéž potřebnou míru akumulace.

ekonomickými modely. Úsilí ústí v kandidátskou disertaci *Základní problémy komparativní ekonomické teorie* (Toms, 1968c). J. Klacek tuto studii 24letého Tomse označuje za „jeho opus magnum, kterým o mnoho předstihl předchůdce i následovníky v československé ekonomické produkci, a který (v poválečném období jako možná jediný u nás) vyhovuje kritériím prací světového významu“ (Klacek, 1989, s. 404). Práce mělo být vydána v češtině a angličtině, k čemuž však nikdy nedošlo. Samotný autor neměl později na jejím vydání zájem, neboť nechtěl podstupovat autocenzuru.

Práce reaguje na situaci, v nichž se dobově ocitla ekonomická teorie obecně a ekonomická teorie socialismu zvláště. Konstatuje vytvoření řady ekonomických škol, které se alternativním způsobem snaží postihnout stejnou realitu. Nepřehlíží přitom používání odlišných pojmů k popsání téhož. Anebo stejné pojmy se mohou v různých přístupech odlišovat obsahem. Za účelné Toms považuje věnovat se komparacím.⁸⁸ Již zde krystalizují dvě vůdčí myšlenky, postupující s větší či menší mírou všechny jeho práce. Jde: 1) o potřebu „*utvářet vnitřně konzistentní systém poznatků, počínaje nejobecnějšími kategoriemi politické ekonomie, až po relativně neutrální nástrojové instrumentárium sloužící k teoretické i aplikované analýze*“ (Klacek, 1989, s. 405). 2) O vizi „*dlouhodobé syntézy různých teoretických systémů*“ (dtto), přičemž na jednotlivé ekonomické školy by z této perspektivy bylo možné nahlížet jako na zvláštní případy.

Disertace, s bohatou literaturou, je členěna na tři části: I. Neoklasická teorie výroby a rozdělování, II. Klasická a neoklasická teorie hodnoty, III. Marxova teorie akumulace a teorie ekonomického růstu. Těžištěm I. části je pojetí a vymezení produkční funkce, vymezení výrobních faktorů s důrazem na kapitál a pojetí zisku, resp. zisku mimořádného. Pozornost je věnována interpretaci výnosových zákonů, včetně konsekvencí pro aplikaci Eulerovy věty. Poprvé v československé literatuře je blíže přiblížena diskuze o pojetí a místě kapitálu známá jako spor dvou Cambridgeů.⁸⁹ Samotný Toms se rezervovaně přiklání k neoklasickému řešení (model s heterogenním kapitálem a individuálními produkčními funkcemi lineárně programovacího typu, které při nekonečném počtu přerůstají do neoklasické produkční funkce). Byl so však vědom asymetrie v poměru k faktoru práce. Toms kritizuje nechuť marxistických ekonomů k předpokladům. První část končí precizací a diskuzí deseti klíčových předpokladů, často neformulovaných a implicitních, za kterých neoklasický model výroby a rozdělování efektivně funguje. Část druhá komparuje klasické a neoklasické teorie hodnoty, v nichž se koncentrují základní rozdíly v metodologii školy klasické a neoklasické. Opomenuty nejsou ani vztahy teorie pracovní hodnoty⁹⁰ a teorie mezního užítku, jejich problémy etc. Třetí část se věnuje interpretaci Marxovy teorie akumulace a zaměstnanosti.

⁸⁸ „*Analýza těchto problémů spojuje abstraktně „technokratickou“ modelovou analýzu s všeobecně ekonomickou metodou*“ (Toms, 1968, s. 8).

⁸⁹ Srov. (Sirůček, 2019), (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010 aj.).

⁹⁰ Srov. (Toms, 1967).

Po návratu z USA hlavní linii zkoumání Toms cílí na rozpracování problematiky extenzivního a intenzivního růstu, teorii a měření technického pokroku, modelování výroby a jejích faktorů a stále více na otázky ekonomické efektivity v socialistické ekonomice, „*jak to logicky vyplynulo z práce „Dva modely růstu“⁹¹*“ (Hájek, 1989, s. 400).

Pojetí růstu a efektivnost socialistické ekonomiky

M. Toms jako jeden z prvních využívá koncept agregátní produkční funkce pro tuzemská data. Rozpracovává analýzu ekonomického růstu na základě modelu M. Kaleckého, který – spolu s M. Hájkem – aplikují na československou ekonomiku in (Toms, Hájek, 1965), (Hájek, Toms, 1967) aj. Důraz byl autory kladen na faktory převedení růstu z extenzivního na intenzivní typ. Což byl dobově aktuální problém, který řešily i badatelské týmy zaměřené na vědeckotechnickou revoluci pod vedením R. Richty. S těmi M. Toms spolupracoval, přičemž Tomsovo jméno figuruje mezi spoluautory legendární mezioborové studie *Civilizace na rozcestí* (Richta a kol., 1969).⁹²

Stať *Produkční funkce a hospodářský růst Československa v letech 1950-1964* (Hájek, Toms, 1967) využívá Cobb-Douglasovu produkční funkci modifikovanou R. M. Solowem k důkazu, že zdroj rozdílného vývoje produktivity práce při stejném růstu vybavenosti je nutné hledat v pozitivní nebo negativní aktivitě neinvestičních parametrů růstu národního důchodu. Autoři dospívají k závěru, že „*hospodářská situace vyvolává zdání, že obnovení dynamiky lze řešit zvýšením akumulací míry a akcelerací tempa růstu věcného kapitálu. Hospodářský růst⁹³ má zdroje ve faktorech integrální produktivity, může čerpat ze zvyšování využití existujících zdrojů, rozvoje vzdělání, služeb, zdokonalování úrovně řízení a organizace, aplikace výsledků vědeckotechnického výzkumu za předpokladu odpovídajícího modelu růstu a reorganizace jeho mechanismu. Negativní působnost řízení, organizace a konglomerátu obdobných faktorů (zejména institucionálních) způsobuje, že tohoto potenciálu není využito*“ (tamtéž, s. 26-27).⁹⁴

⁹¹ (Toms, Hájek, 1965) – pozn. PS.

⁹² Srov. (Sirůček, 2024a).

⁹³ Míněno v ČSSR (pozn. PS).

⁹⁴ Podle (Toms, Klacek, 1970) „*růst v Československu závisí na dynamice zaměstnanosti. Vztah mezi produkcí a zaměstnaností popírá působnost „zákona“ klesajících výnosů*“ (tamtéž, s. 1086). Srov. (Řezník, 2003c).

K ústředním tématům Tomse náleží teorie sociálně ekonomické efektivity,⁹⁵ včetně měření pomocí jím zkonstruovaných ukazatelů (Toms, 1987b atp.). Studie *Národohospodářská efektivnost: Teorie a měření* (Vaner, Toms a kol., 1977)⁹⁶ a *Měření efektů v socialistické ekonomice: Nástin teorie* (Toms, 1981) tvoří základní skelet československé literatury k efektivnosti s jejími všestrannými vazbami na hospodářský mechanismus a politiku.⁹⁷ Na což navazuje i poslední – posmrtně vydaná – práce *Proces intenzifikace: Teorie a měření* (Toms, 1988c). Rozvíjí kritérium efektivnosti ve smyslu vztahu mezi optimalizací stupně uspokojování společenských potřeb a nákladů společenské práce. S aplikacemi do roviny hospodářského mechanismu a politik.

Knih *Národohospodářská efektivnost: Teorie a měření* (Vaner, Toms a kol., 1977) byla dobově hodnocena jako aktuální z hlediska teorie i praxe.⁹⁸ Konstatováno bylo, že problematika efektivnosti se objektivně stala jedním z ústředních úkolů ekonomické vědy. Jedině prostřednictvím růstu efektivnosti měla být zajištěna potřebná dynamika rozvoje socialistické ekonomiky i celé socialistické společnosti.

⁹⁵ (Ekonomická encyklopedie, 1984) u hesla efektivnost národohospodářská upozorňuje na historický rozměr této kategorie. Efektivnost má **vždy** být **vymežován** ve vztahu ke konkrétní historické situaci, která determinuje kritéria i soustavu ukazatelů. Jako formy efektivnosti jsou uváděny efektivnost sociálně ekonomická (nejširší pojem, zahrnující efekty ekonomické i sociální – např. zlepšení prostředí životního či pracovního) a efektivnost ekonomická (výrobně technická). Podle úrovně zkoumání je rozlišována efektivnost národohospodářská a podniková (resp. chozrasčotní). Uváděny jsou i požadavky na ukazatele efektivnosti, vycházející z národního důchodu apod.

⁹⁶ Diskuze k této knize je předmětem *Politické ekonomie*, 1978, č. 1. (Řezník, 2003d) píše: „Nad knihou opět došlo ke střetnutí politekonomů s makroanalytiky“ (tamtéž, s. 650).

⁹⁷ V této souvislosti ještě bývá jmenována práce *Efektivnost a její plánování* (Brabec a kol., 1982). František Brabec (1905-1992) byl český ekonom, profesor ekonomiky a řízení na ČVUT v Praze. Opakovaně studoval ve Francii, ve 30. letech pracoval ve Škodových závodech v Praze a v Plzni. Jeho zájem se postupně přesouval z oblasti teorie, konstrukce a projektování elektrotechnických zařízení do sféry řízení výroby. Po II. světové válce se stal generálním ředitelem Elektrotechnické továrny v Plzni, pracoval i jako vedoucí Hlavní správy ministerstva těžkého strojírenství. Na ČVUT v Praze dlouhodobě působil coby vedoucí Katedry ekonomiky a řízení, v 60. letech byl rektorem ČVUT v Praze, následně děkanem Fakulty strojní. F. Brabec náležel k průkopníkům vědeckého managementu, v závěru kariéry byl vedoucím pracovníkem Výzkumného ústavu plánování a řízení národního hospodářství, kde se věnoval problematice efektivnosti a intenzifikace československého průmyslu. Srov. (Dvořák, 1984).

⁹⁸ Srov. (Mach, 1978) aj. J. Vaner problematiku efektivnosti člení na tyto okruhy: 1. podstata sociálně ekonomické efektivnosti jakožto kategorie politické ekonomie (včetně užších vymezení), 2. vnější jevové vyjádření efektivnosti, 3. měření efektivnosti s konstrukcí ukazatelů a indikátorů pro potřeby plánování, 4. „*pozitivní ovlivňování vývoje efektivnosti v procesu řízení*“ (Redakce, 1978, s. 3). Analýza prvního okruhu otázek vede k problematice ekonomických zákonů socialismu a socialistických výrobních vztahů. Ohledně ekonomické efektivnosti coby možné kategorie politické ekonomie, resp. k její kvantifikaci a využití, diskutuje např. (Nikolič, 1978). Druhý, navazující, okruh otázek cílí na problematiku měření efektů a nákladů, s konsekvencemi pro ukazatele efektivnosti s návazností na okruh otázek čtvrtý. Základní zaměřením práce (Vaner, Toms a kol., 1977) bylo „*přispět k překonání určité dichotomie mezi obecně teoretickým politicko-ekonomickým výzkumem a konkrétními metodami měření, resp. statisticko-ekonomickými analýzami efektivnosti*“ (tamtéž, s. 4).

Závěrečné slovo M. Tomse (Toms, 1978b) v diskuzi nad zmíněnou knihou sestává z okruhů *Teoretické otázky měření výstupu společenské výroby, Společenská a individuální užitná hodnota produktů – jejich efekty, Měření efektivity a cenová soustava*. Toms konstatuje, že řešení otázky metodologie měření výstupu společenské výroby je spojeno s problematikou teorie užitné hodnoty a jejího měření. Rekapituluje důvody, proč změny fyzického objemu produkce nejsou uspokojivými mírami užitečného efektu pro potřeby měření ekonomické efektivity. Toms – s využitím Marxe⁹⁹ – dospívá k závěru, že adekvátní „míru efektů užitných hodnot... nelze... hledat v nákladech na jejich výrobu, nýbrž pouze v jejich vztahu a významu pro uspokojování společenských potřeb“ (tamtéž, s. 30).¹⁰⁰ Zdůrazňuje přitom Marxovo odlišování kategorií užitné hodnoty individuální (podmíněné objektivními vlastnostmi výrobků) a společenské (která je dána nejenom vlastnostmi – kvalitou daného zboží, nýbrž i rozsahem potřeby daného druhu zboží).¹⁰¹

Z rozdílu mezi individuální a společenskou užitnou hodnotou podle Tomse objektivně vyplývá rozdělení měření efektu na dvě otázky. Na měření individuální užitné hodnoty, „což předpokládá měření kvality výrobků a jejich specifické užitečnosti, která se liší v závislosti na sférách užití. Jde o porovnání vlastností konkrétních výrobků v rámci dané agregační skupiny se společensky nutnou hladinou“ (Toms, 1978b, s. 33). A na měření společenské užitné hodnoty, „což předpokládá stanovení celkové společenské potřeby dané skupiny výrobků a souměření se skutečnou výrobou. Zde jde o poměrování stupně uspokojování různých potřeb“ (dtto). Ohledně otázek měření efektivity a cenové soustavy M. Toms zdůrazňuje setrvávání na platformě teorie pracovní hodnoty. „Vyjádření užitné hodnoty v ceně může být jedním z důvodů neshodnosti (inkongruence) hodnoty a ceny. Užitná hodnota však nemůže být výlučným principem pro určení cenové soustavy... určujícím principem... musí být určení cenové soustavy hodnotovým přístupem (hodnota nebo modifikovaná hodnota jako základ cenové soustavy)“ (tamtéž, s. 34). Ve shodném duchu má problematika být řešena v knize (Vaner, Toms a kol., 1977).¹⁰² Toms opakuje, že vyjadřování efektu prostřednictvím ceny považuje pouze za jeden z možných přístupů, který má i své nedostatky.¹⁰³ Cestu principiálně ji-

⁹⁹ Srov. (Toms, 1981 atp.).

¹⁰⁰ „Užitečná hodnota a hodnota vyjadřují jiné vztahy, a tudíž měrná jednotka efektů musí být odlišná od měrné jednotky nákladů. Mírou užitných hodnot jsou společenské potřeby a mírou nákladů vynakládaná práce“ (Toms, 1978b, s. 31).

¹⁰¹ Toms rozlišuje užitnou hodnotu a užitečný efekt. „Užitná hodnota představuje potenciální schopnost produktu, jeho objektivní predispozici uspokojovat určitou společenskou potřebu (anebo více společenských potřeb). Užitečný efekt, resp. užitečnost produktu představuje již skutečnou míru, resp. stupeň uspokojení“ (Toms, 1978b, s. 32).

¹⁰² „Hovoříme o možnosti respektování odchylek cen od hodnoty, která je určena společensky nutnými náklady práce. Nebo jinak řečeno, jde o odchylky realizačních cen od cen kriteriálních, které jsou výlučně určeny společensky nutnými náklady práce...“ (Toms, 1978b, s. 34).

¹⁰³ „... kdyby cenová soustava byla založena na realizačních cenách, pak by tyto ceny sice lépe měřily efekty, avšak zároveň by nepřesně zachycovaly společensky nutné náklady. Pojímáme-li ekonomickou efektivnost jako vztah užitečných efektů k nákladům, pak propočet efektivity vyžaduje i přesnou míru společensky nutných nákladů... Realizační ceny by správně neměly společensky nutné náklady. Je-li tato úvaha správná, pak

nou mají podle Tomse otevírat přístupy, „*kteřé se snaží o postižení efektu pomocí různých ekonomicko-matematických modelů...*“ (Toms, 1978b, s. 35), např. v rámci teorie optimálního plánování.¹⁰⁴

V diskuzi nad studií (Vaner, Toms a kol., 1977) apeluje (Jirásek, 1978) ohledně komplexnosti problematiky efektivnosti. J. Jirásek volá po rozšíření záběru zkoumání otázek efektivnosti, s nutností „*sjednocování sociálních a ekonomických zřetelů*“ (tamtéž, s. 6). Pojem efektivnost Jirásek váže na společenské bohatství a upozorňuje i na souvislosti s kategorií vlastnictví. Záležet přitom má na tom, s jakými cíli se usiluje o efektivnost, s jakými prostředky, a v jakém společenském prostředí.¹⁰⁵ Diskutovaná práce má řešit vztah extenzivní a intenzivní formy hospodářského procesu „*ve prospěch intenzivní*“ (dtto). Upozorňováno v diskuzi bylo taktéž na vnitřní rozpor teorie ekonomické efektivnosti spočívající v tom, že k ocenění užítku i nákladů má být užíváno stejných prostředků – „*... cen jako zprostředkované formy hodnoty*“ (tamtéž, s. 7).¹⁰⁶ Diskuze se týkala v neposlední řadě možností vyjadřování užité hodnoty v ceně.¹⁰⁷

(Hájek, 1989) za jeden z vrcholů vědecké práce M. Tomse považuje rozpracování teorie užité hodnoty v kontextu výzkumu otázek pojetí měření ekonomické efektivnosti za socialismu. Vedle řady statí zmíněné rozvíjí knižní titul *Měření efektů v socialistické ekonomice: Nástin teorie* (Toms, 1981), která byla roku 1983 obhájena jako doktorská disertace. Vědeckým základem teorie a měření efektů za socialismu se stala teorie užité hodnoty. Publikace (Toms, 1981) představuje jistou rehabilitaci kategorie užité hodnoty v politické ekonomii socialismu. Uvedenou problematikou se Toms zabýval cca od roku 1973, hlavně v důsledku rozvíjení kritérií národohospodářské efektivnosti. Předzvěstí rozpracování je taktéž i kniha (Vaner, Toms a kol., 1977).

M. Toms metodologicky vychází z toho, že měřítko či míru užitných hodnot nelze hledat v nich samých, nýbrž že měřítkem mohou být pouze společenské potřeby. Míra užité hodnoty je historicky i společensky proměnlivá. Povaha užité hodnoty má být odvozena od cílů a potřeb, které produkty uspokojují, přičemž jsou samy podmíněny výrobními vztahy. Rozlišena je užité hodnota individuální (podmíněná objektivními vlastnostmi produktů) a společenská, podmíněná

k měření efektivnosti potřebujeme obou cen: realizační ceny k postižení efektu a kritériální ceny k měření nákladů“ (Toms, 1978b, s. 35).

¹⁰⁴ Srov. (Novožilov, 1972).

¹⁰⁵ Srov. (Jirásek, 2004).

¹⁰⁶ O hodnotových kritériích diskutuje (Mach, 1978) se závěrem, že v socialistické ekonomice „*nelze redukovat kritéria alokace zdrojů společenské práce (kritéria efektivnosti ex ante) jen na úzké přítomné či v plánu anticipované hodnotové kritérium*“ (tamtéž, s. 14). Za klíčový problém národohospodářské efektivnosti ex ante je M. Machem označen problém konstrukce kritérií absolutní ekonomické efektivnosti.

¹⁰⁷ K diskuzím o zbožní povaze socialismu, resp. snahám o teoretické vyjádření užitečnosti v ceně produktu (kritizovaných také coby ústup o teorie pracovní hodnoty), srov. (Hába, 1978). (Janda, 1978) se zabývá otázkami metod postižení užitečného efektu v cenové tvorbě. Podle J. Jandy má být vyjádření užité hodnoty v ceně „*nutně omezeno na cenové relace v rámci určitých agregovaných skupin produkce, jejichž cenová úroveň je určena pracovní teorií hodnoty*“ (tamtéž, s. 21).

nejenom vlastnostmi daného zboží, nýbrž i rozsahem společenské potřeby tohoto statku. Toms s využitím roztříštěných úvah Marxe dochází k závěru, že „vztah mezi objemem výroby a společenskými potřebami musí být promítnut do tvorby cen s tím, že společenské potřeby jsou faktorem, jež cenu od hodnoty odchylují“ (Hájek, 1989, s. 401). Tyto odchylky by měly být promítnuty do národohospodářského plánu, resp. využity v procesu jeho sestavování.

Práce (Toms, 1983, 1988c aj.) přinášejí rozbor kritérií efektivity, se zaměřením na zdokonalování hospodářského mechanismu ve směru intenzifikace a na plánotvornou funkci kritérií efektivity.¹⁰⁸ Podle koncepce v duchu (Toms, 1981, 1983a atp.) zahrnuje efektivity dvě kritéria, podle nichž má být hodnocena: společenskou užitečnost a hospodárnost. Společenská užitečnost produkce obsahuje také dvě kritéria – stupeň účelnosti a úroveň kvality. Pro praxi vyplývá, že výrobek nebude ekonomicky efektivní, byť byl vyroben s nízkými náklady, pokud neuspokojí společenskou potřebu. Každý z aspektů efektivity vyžaduje svou soustavu ukazatelů pro kvantifikaci.

Toms operoval se standardním rozlišením hospodárnosti (poměr mezi náklady a produkcí) a účelnosti (vztah mezi produkcí a užítkem spotřebitelů). Růst efektivity může být zajišťován snížením nákladů (např. inovací vedoucí k úspoře) anebo zvýšením výnosů (např. inovacemi přinášejícími růst užitku). Kolega M. Tomse R. Valenčík již v 80. letech diskutoval rozšíření efektivity o další dvě komponenty. O dynamičnost (ve smyslu problematiky přechodu od uspokojování potřeb k rozvoji schopností člověka) a o produktivnost (problematika přechodu od schopností člověka k jejich uplatnění).¹⁰⁹ S využitím k identifikaci příčin selhávání socialistického ekonomického systému. Což následně R. Valenčík rozvíjí např. konceptem ekonomie produktivní spotřeby.¹¹⁰

¹⁰⁸ Shrnutí tezí klasiků marxismu-leninismu ve vztahu k efektivity socialistické ekonomiky obsahuje stať (Toms, 1976b).

¹⁰⁹ R. Valenčík pátrá v paměti: „Můj přítel a nesmírně talentovaný vědec Miroslav Toms... namítal, že prezentovat takto rozšíření pojetí efektivity by bylo velmi obtížné. Namítnul jsem, že základní a současně i operationalizovatelný koncept rozšířeného (nestandardního) pojetí efektivity napíšu na jednu jedinou stránku do časopisu *Politická ekonomie* (tehdy a dodnes nejvýznamnější český ekonomický teoretický časopis). M. Toms tvrdil, že je to nereálné a vsadil se se mnou o láhev whisky. Poté, co článek vyšel... byl v časopisu skutečně na jednu jedinou stránku, ve skutečnosti měl tehdejších normovaných 2,5 stránky, ale v časopisu byl vyřazen *petitem...*, mě M. Toms láhev dobré whisky dal. Vypili jsme ji společně s našimi přáteli. O rok později M. Toms onemocněl rakovinou mozku a v roce 1988 zemřel. Dnes by to byl pořád ještě poměrně mladý člověk schopný tvůrčí práce“ (Valenčík, 2018a). Ohledně zmiňovaného článku srov. (Valenčík, 1986).

¹¹⁰ Ekonomie produktivní spotřeby má být „nejen teoretickou oporou, resp. teoretickým základem analýzy role produktivních služeb..., ale také hlavním přesahem neoklasické ekonomie v hlavním směru vývoje ekonomické teorie. Hlavní odlišnost ekonomie produktivní spotřeby od neoklasické ekonomie je následující: Dle neoklasické ekonomie se spotřebitel orientuje na maximalizaci svého užitku ve smyslu subjektivního prožitku a spotřeba má efekty jen v podobě subjektivně pocíťovaného prožitku, zatímco dle ekonomie produktivní spotřeby je spotřeba produktivní v tom smyslu, že přináší výrazné příjmové efekty, mechanismus subjektivně pocíťovaného prožitku je pouze rozhodovací, spotřebitel (přesněji ekonomický subjekt) maximalizuje současnou hodnotu svého budoucího příjmu v dlouhodobém časovém horizontu v souladu se svou životní strategií“

Měření efektů v socialistické ekonomice a diskuze nad těmito

Studie *Měření efektů v socialistické ekonomice: Nástin teorie* (Toms, 1981) je příspěvkem k řešení jednoho z nejsložitějších problémů ekonomické vědy, kterým má být teorie a měření užitné hodnoty a užitečných efektů. Podává výklad kritéria efektivity a základů teorie užitné hodnoty a rozebírá různé přístupy k měření užitečných efektů. Zabývá se metodologií měření individuální a společenské užitné hodnoty, uspokojováním potřeb, oceňovacími procesy a propočty efektivity

Titul (Toms, 1981) otevírá *Úvod*, zdůrazňující klíčové postavení zvyšování efektivity a intenzivních faktorů růstu v hospodářské politice komunistických stran v etapě budování rozvinutého socialismu. Za jeden z klíčových problémů je označeno zdokonalení systému ukazatelů plánu, orientovaného na konečné národohospodářské výsledky. Zdokonalení a prozkoumání ukazatelů má být předpokladem zdokonalování dalších článků soustavy plánovitého řízení, především systému hodnocení jednotlivých úrovní řízení i jednotlivců. „*Vlastní podstatou těchto úkolů je překonání duality plánu a efektivity...*“ (tamtéž, s. 9). Základní význam z hlediska zdokonalování systému ukazatelů plánu má „*konkretizace a objektivizace kritérií efektivity společenské výroby...*“ (dtto).¹¹¹ Pokrok v teorii i praxi měl být již zaznamenán ve sféře měření nákladů, složitější situace zůstává u druhého aspektu kritéria efektivity – u teorií a měření užitečných efektů, jejímž vědeckým základem je teorie užitné hodnoty.

Cílem studie je „*částečně přispět*“ (Toms, 1981, s. 11) k úsilí o překonání uvedené mezery. Nemalé složitosti problémů ohledně užitné hodnoty začínají již ve výchozích, metodologických aspektech příslušných kategorií. Vědecká teorie užitné hodnoty byla založena klasickou školou politické ekonomie, což bylo kriticky rozvinuto a překonáno marxistickou politickou ekonomikou. Teorie užitné hodnoty se stává součástí teorie zboží, resp. dvojitého charakteru práce ztělesněné ve zboží. Zboží má dvojaký charakter, neboť v sobě dialekticky ztělesňuje hodnotu užitnou i směnnou. Práce, která zboží vytváří, je rovněž dvojaká – konkrétní a současně abstraktní. Západní ekonomie tuto politickoekonomickou tradici nahrazuje subjektivistickou teorií mezního užítku.¹¹²

(<https://radimvalencik.pise.cz/6330-teorie-dneska-ekonomie-produktivni-spotreby-1.html>). Srov. (Valenčík a kol., 2019 aj.). Za dominantní a perspektivní je Valenčíkem označován „*sektor produktivních služeb měnící volný čas v inovační potenciál společnosti*“ (Valenčík, 2024).

¹¹¹ „... resp. jejich organické zabudování do systému plánových ukazatelů“ (Toms, 1981, s. 9).

¹¹² K historii, metodologii i problémům či moderním interpretacím verze kardinalistické (považující užitek za přímo měřitelný) a verze ordinalistické (s neměřitelností užítku, ze které vychází aparát indifferenční analýzy) srov. (Sirůček a kol., 2007), (Sojka a kol., 1991, 1999). Srov. též (Petráček, 1974), (Sirůček, 2015).

Ohledně teorie měření užité hodnoty rakouská subjektivně psychologická škola ani další školy neoklasické ekonomie příliš neuspěly. Většinou se kloní k názoru, že užitečnost nemá být měřitelná. Příčinou ztroskotání ve směru měření užitečnosti byl subjektivismus i to, že buržoazní ekonomie k problému přistoupila „na základě mechanických analogií s přírodními vědami. Odtud pramenily snahy celé plejády ekonomů nalézt absolutní měrnou jednotku užitečnosti (tzv. 1 util) analogicky s nejjednodušším měřením v přírodních vědách“ (Toms, 1981, s. 12). Což nemohlo být úspěšné, „protože z povahy užité hodnoty plyne, že nemůže podléhat takovému způsobu měření“ (dtto).¹¹³

Podle Tomse má být celá složitost skryta v Marxově výroku, který se stal mottem celé práce (Toms, 1981): „Užitná hodnota sama o sobě nemá bezměrnost hodnoty“ (tamtéž, s. 7, resp. 12).¹¹⁴ Různorodost masy užitných hodnot má být taková, že nemůže existovat měrná jednotka, společná všem užitným hodnotám. Tudíž hledání absolutní jednotky užitečnosti muselo nutně ztroskotat. Podle Tomse však z Marxova výroku¹¹⁵ neplyne, že je užitná hodnota neměřitelná. Naopak ve výroku má být „obsaženo konstruktivní metodologické východisko k řešení problému“ (tamtéž, s. 13). Měřítka užitných hodnot nelze hledat v nich samých, „nýbrž objektivně, ex definitione, leží mimo ně“ (dtto). Podle Marxe máme hledat společenské míry užitečných věcí. „Jde jen o důsledek elementární teze vědecké teorie užité hodnoty, že totiž užitná hodnota výrobku je dána tím, že může uspokojovat společenskou potřebu. Odtud plyne, že měřítkem či mírou užitných hodnot mohou být pouze společenské potřeby a pouze odtud lze odvozovat míru užitečnosti“ (dtto). Míra užité hodnoty může být pouze společenská a historicky proměnlivá. „Užitná hodnota a její měření tedy nepodléhá absolutnímu měření, nýbrž pouze měření relativnímu...“ (dtto).¹¹⁶ Text (především III. a IV. kapitola) nastiňuje na tomto základě metodologii měření efektů užité hodnoty individuální a společenské.

Stať *Uspokojování potřeb a měření společenské užitečnosti za socialismu* (Toms, 1984) – uvozující diskuzi nad knihou (Toms, 1981) – shrnuje klíčová zjištění. M. Toms za jeden z nedostatků politické ekonomie socialismu (a jejího zaostávání za potřebami praxe) označuje otázky užité hodnoty a měření užitečných efektů. Důraz často bývá v efektivnosti přikládán nákladům společenské práce, které je však potřeba porovnat s výsledkem: „*kteřá vystupuje jako ta či jiná užitná hodnota nebo jejich souhrn*“ (Toms, 1984, s. 565). Toms kritizuje pojetí, podle kterého se

¹¹³ K Tomsově kritice buržoazní teorie užitečnosti (a dalším západním konceptům) srov. třetí a čtvrtý paragraf I. kapitoly studie (Toms, 1981)

¹¹⁴ Úvod práce (Toms, 1981) je uvozený ještě dalším citátem, uváděným jako první: „Řídící, a především plánovací činnost musí být zaměřena na konečné národohospodářské výsledky... je důležité nejen mít na paměti, že konečným cílem výroby je uspokojování těch či oněch společenských potřeb, ale i vyvozovat z toho praktické závěry“ (L. I. Brežněv na XXV. sjezdu KSSS – cit. dle Toms, 1981, s. 7)

¹¹⁵ S pozdějším odkazem ve II. kapitole na (Marx, 1974, s. 138). Toms cituje i na jiné, související, Marxovy myšlenky – např. (Marx, Engels, 1956, s. 399 – přičemž uváděný rok má být spíše 1966).

¹¹⁶ S odkazem na náčrt tohoto přístupu k užité hodnotě in (Toms, 1978b).

užitná hodnota „*jakoby vztahuje k hmotně naturální stránce výroby a nevchází v předmět dané vědy*“ (dtto). V tomto se má projevovat mechanické oddělování sociálně ekonomických a hmotně naturálních faktorů, resp. nedocení jejich jednoty. „*Nastal čas uznat nutnost zahrnutí užitné hodnoty jako ekonomické kategorie do předmětu politické ekonomie socialismu*“ (dtto).

O což se Toms pokouší formulací následujících tvrzení. V pasáži *Užitná hodnota a společenské potřeby* jde o: „*Tvrzení 1. Mírou užitné hodnoty výrobků jsou společenské potřeby*“ (Toms, 1984, s. 567). „*Tvrzení 2. Aby měl výrobek společenskou užitnou hodnotu, musí mít individuální užitnou hodnotu*“ (tamtéž, s. 569), což neplatí opačně. „*Tvrzení 3. Existence individuální užitné hodnoty je nutnou, ale nikoli postačující podmínkou existence společenské užitné hodnoty*“ (dtto). „*Tvrzení 4. Míra uspokojování i-té potřeby není přesnou mírou společenské užitečnosti i-té produkce, pokud uspokojování i-té potřeby je závislé i na uspokojování jedné nebo více potřeb dalších, resp. pokud masa i-tého výrobku zpětně působí i na uspokojování potřeb dalších*“ (tamtéž, s. 570-571). „*Tvrzení 5. Užitečný efekt shodné masy užitné hodnoty může být rozdílný v závislosti na konkrétní sféře spotřeby*“ (tamtéž, s. 571). „*Tvrzení 6. Shodný objem naprosto shodné užitné hodnoty, nebo shodný její přírůstek, může poskytovat v různých historických obdobích různé efekty, protože dochází k proměnam systému společenských potřeb, resp. jejich nasycenosti. Kromě toho se v průběhu sociálně ekonomického rozvoje mění požadavky na společensky nutnou úroveň kvality výrobků*“ (dtto). Pasáž Toms zakončuje takto: „*Tyto poznatky potvrzují výše argumentovaný závěr o neexistenci a historické absolutní jednotky užitečnosti, kterou se snažili nalézt někteří ekonomové subjektivní školy*“ (dtto).

Část textu (Toms, 1984) nazvaná *Relativní metoda měření užitečného efektu – interpretační poznámka* dokladuje, že „*měření individuální a společenské užitné hodnoty se vyznačuje jedním společným rysem – je založeno na relativním měření*“ (tamtéž, s. 571). Dosažené kvalitativní závěry se v systému definic a vztahů pokouší vyjádřit Toms v pasáži *Základní vztahy ve stavu optimální proporcionality*. S tvrzeními: „*Tvrzení 7. Ve stavu optimální proporcionality jsou užitečné efekty statků proporcionalní nákladům vynaloženým na jejich výrobu. Poměry hodnot (resp. jejich modifikací) jsou proporcionalní momentálním relacím užitečných efektů výrobků*“ (tamtéž, s. 574-575). „*Tvrzení 8. Ve stavu optimální proporcionality relace nákladů nepřímá odrážejí i relace užitečných efektů. Relace nákladů jsou tedy zároveň relativními nepřímými mírami užitečných efektů výrobků*“ (tamtéž, s. 575). „*Tvrzení 9. Z Tvrzení 7. a 8. plyne, že ve stavu optimální proporcionality relace přírůstků masy výrobků (fyzického objemu) nepřímá odráží i relace jejich užitečných efektů...*“ (dtto).¹¹⁷

¹¹⁷ „*Tvrzení 1. – ztrácí váhu své platnosti mimo stavy optimální proporcionality (efektivní rovnováhy). Mimo tyto stavy společenské náklady nejsou proporcionalní společenské užitečnosti a nemohou tedy vystupovat ani jako jejich nepřímá míra. Neoprávněné přenášení Tvrzení 9. a jeho důsledků mimo stavy rovnováhy vždy vedlo a stále vede k zmatkům v ekonomii. Jejich společným jmenovatelem je neoprávněné zaměňování efektů s náklady...*“ (Toms, 1984, s. 575).

Nerovnováha a oceňovací procesy je název čtvrté části příspěvku (Toms, 1984). „Měření společenské užitečnosti v nerovnovážných situacích vyžaduje zobecnit rovnovážnou míru explicitním aparátem nerovnováhy“ (tamtéž, s. 575). V návaznosti na Marxův rozbor vztahů mezi hodnotou, tržní cenou a společenskými potřebami jsou diskutovány různé modely pro odchylku tržní ceny od hodnoty. Problematiku M. Toms znázorňuje graficky i početně. V části *Ceny plánovité vybilancovanosti a míra společenské užitečnosti* je formulováno „*Tvrzení 10. Ve speciálním modelu (lineárně homogenní) poptávkové funkce představují stupně uspokojování potřeb, vážené komplexními cenovými pružnostmi, hledanou relativní míru užitečnosti...*“ (Toms, 1984, s. 579). Materiál (Toms, 1984) ukončují pasáže *Dynamický aspekt a relativní měření*, resp. *Společenská užitečnost ex ante a ex post*. S vymezením společenské užitečnosti ex ante (jako klesající funkce stupňů uspokojování potřeb) a ex post (coby rostoucí funkce stupňů uspokojování potřeb) a konstatováním, že tyto je třeba také odlišně měřit.

Vraťme se ke knize (Toms, 1981), sestávající – vedle Úvodu – ze šesti kapitol, celkem s 57 číslovanými paragrafy. Pojmenování částí je následující: *I. kapitola Kritérium efektivity a základy teorie užitné hodnoty, II. kapitola Analýza různých přístupů k měření užitečných efektů, III. kapitola Metodologie měření individuální užitné hodnoty, IV. kapitola Metodologie měření společenské užitné hodnoty, V. kapitola Uspokojování potřeb, oceňovací procesy a propočty efektivity, VI. kapitola Závěrečné úvahy*.

V prvním paragrafu (*1. Kritérium efektivity společenské výroby za socialismu – formulace problému*) *I. kapitoly* Toms shrnuje, že princip efektivity „*spočívá v poměrování užitečného efektu výroby (resp. posuzovaných variant) se společenskými náklady, které je nutné vynaložit na jeho dosažení*“ (Toms, 1981, s. 20). Problém efektivity přitom nelze chápat ahistoricky. „*Efektivním plánem socialistické výroby je... třeba rozumět takový plán, který v každém časovém momentu zabezpečuje co nejúplnější uspokojování potřeb všech členů společnosti a zájmy budoucího rozvoje při daných nákladech společenské práce*“ (tamtéž, s. 22).¹¹⁸ Z pojetí kritéria ekonomické efektivity za socialismu plyne, že „*zahrnuje dva základní aspekty: 1. účelnost; 2. hospodárnost*“ (tamtéž, s. 29). „*... účelnost vyjadřuje vztahy mezi výstupem výroby a společenskými potřebami, kategorie hospodárnosti vyjadřuje vztahy mezi výstupem a vstupy reprodukčního procesu*“ (dtto). Úzké pojetí

¹¹⁸ „*Kritérium efektivity můžeme alternativně formulovat ve dvou zásadách: a) zásadě maximálního efektu, nebo b) zásadě minima nákladů živé a minulé práce*“ (Toms, 1981, s. 22). Čemuž má odpovídat rozlišování mezi vnějšími a vnitřními kritérii v ekonomice. Vnější ve smyslu ekonomiky coby subsystému širšího systému společenského a přímo odvozeného ze základního zákona socialismu. „*Konkretizace vnějšího kritéria předpokládá definování společenských potřeb i způsobu souměrování stupně jejich uspokojování*“ (tamtéž, s. 23). „*Vnitřním kritériem ekonomiky je minimalizace nákladů společenské práce na zadanou úroveň užitečného efektu, jež se projevuje dosahováním úspor společenské práce. Obrácená formulace tohoto kritéria vede k maximalizaci produktivity společenské práce... vnitřní kritérium ekonomiky je odvozeno z požadavků zákona ekonomie času...*“ (dtto).

(technickoekonomické) efektivnost často ztotožňuje s hospodárností a od problematiky účelnosti abstrahuje. Rozlišovány jsou typy hospodárnosti apod. Uplatňováním kritéria efektivnosti socialistické ekonomiky má být postupně dosahováno stavu optimální národohospodářské proporcionality.

Paragraf druhý (2. *Teorie dvojakého charakteru práce a pojetí efektivnosti*) I. kapitoly postuluje, že „*teorie efektivnosti společenské výroby musí vycházet z důsledného rozlišování užitné hodnoty a hodnoty výrobků*“ (Toms, 1981, s. 37). Rozebíráno je rozlišení užitné hodnoty a hodnoty u A. Smitha a D. Ricarda, což má kriticky překonávat K. H. Marx svou teorií dvojakého charakteru práce.¹¹⁹ Tuto Toms řadí k fundamentálním přínosům marxistické politické ekonomie, přičemž tato má být i stěžejním bodem pro dialekticky vědeckou fundaci kategorie efektivnosti. Hodnota je vytvářena prací abstraktní a konkrétní užitečná práce vytváří hodnoty užitné. V povaze práce má spočívat dualita, které se odráží ve dvojakosti výsledku práce. Dvojaký charakter práce je zakódován ve zboží formě produktu, která je dialektickou jednotou užitné hodnoty a hodnoty. „*Protiklad konkrétní a abstraktní práce staví problém efektivnosti jako vztahu efektů a nákladů*“ (tamtéž, s. 42). Z dvojakého charakteru práce je vyvozována i nutnost rozlišení procesu pracovního a hodnototvorného. Marxovy poznatky se bezprostředně týkají zboží výroby. Podle Tomse se ale za vztahem mezi užitnou hodnotou a hodnotou zboží „*skrývá obecnější vztah mezi náklady práce na výrobu produktů a jejím užitečným efektem, který je bez ohledu na jevové formy vlastní každé výrobě*“ (tamtéž, s. 49).

Po kritice subjektivistických přístupů k hodnotě,¹²⁰ včetně otázek měřitelnosti (resp. neměřitelnosti) užitečnosti, M. Toms dospívá k pasáži 5. *Užitná hodnota a předmět marxisticko-leninské politické ekonomie v kontextu I. kapitoly knihy* (Toms, 1981). Uvádí útržky z různých děl Marxe a odmítá interpretaci, že Marx z politické ekonomie zcela vylučoval analýzu užitné hodnoty a užitečných efektů. Marx měl zahrnutí užitné hodnoty do předmětu politické ekonomie kritizovat „*v těch částech, kde se zkoumá podstata směnné hodnoty a základní výrobní vztahy buržoazní společnosti*“ (tamtéž, s. 64).¹²¹ Marx měl kriticky vystupovat proti dvěma krajnostem, které našly odraz v buržoazní ekonomii – proti odvozování hodnoty z užitné hodnoty a proti úplnému abstrahování od užitné hodnoty.¹²² Vulgární interpretace hodnoty i užitné hodnoty Marx odmítal. Marx měl odhalit zákonitosti vztahů mezi hodnotou a užitnou hodnotou a historickou přechodnost vyjadřování výsledků práce „*mírou práce*“.¹²³ Následně mírou bohatství již nemá být pracovní doba,

¹¹⁹ S řadou citací především z *I. dílu Kapitálu*, přičemž ale není upřesněno vydání – srov. (Marx, 1978).

¹²⁰ Srov. (Petráček, 1974).

¹²¹ S odkazem např. na (Marx, 1949, s. 11-12).

¹²² S odkazem na (Marx, 1971, s. 231, resp. 130-131).

¹²³ Toms zmiňuje, že uvedené měření souvisí se směnou, s neorganizovanou společenskou prací. Marx měl ukázat historickou přechodnost tohoto způsobu měření „*a že jeho zánik je dán jistým stupněm rozvoje produktivní síly práce a změnou výrobních vztahů...*“ (Toms, 1981, s. 67). Toms odkazuje na text (Richta, 1963b),

nýbrž volný čas.¹²⁴ Závěrem Toms konstatuje zásadní rozdíly mezi kapitalistickou a socialistickou ekonomikou a vyplývající závěry pro teoretickou analýzu užitné hodnoty. Cílem výroby za kapitalismu je hodnota, nikoli užitná hodnota.¹²⁵ Budoucí socialistickou společnost pak klasikové marxismu-leninismu pojímali „jako systém, který je bezprostředně a jedině ovládán užitnou hodnotou“ (tamtéž, s. 69).¹²⁶

Paragraf následný (6. *Klasikové marxismu-leninismu o měření užitné hodnoty*) I. kapitoly studie (Toms, 1981) rozebírá stanoviska klasiků marxismu-leninismu ohledně měření užitné hodnoty a jejích efektů. Toms kriticky reaguje především na stanoviska, že užitná hodnota je svou povahou neměřitelná a nemůže být kvantitativně postižena. Podle Tomse mají užitné hodnoty „nejen kvalitativní určení, ale i určení kvantitativní“ (tamtéž, s. 71). Jednota obou stránek má tvořit společenskou míru užitné hodnoty, která má být specifická pro každou společenskou formaci. Podmínkou efektivní alokace společenské práce a důležitým momentem realizace základního ekonomického zákona socialismu¹²⁷ má být existence adekvátních měr užitných hodnot a užitečných efektů.

II. kapitola knihy (Toms, 1981) klasifikuje přístupy k měření výstupů společenské výroby. Míry užitečného efektu mohou být založeny na mase výrobků, hodnotě výrobků, stálých cenách, světových cenách a společenských potřebách. Toms rozebírá ukazatele objemu anebo přírůstek masy produkce se závěrem, že „nejsou uspokojivými mírami užitečného efektu pro potřeby měření ekonomické efektivnosti“ (tamtéž, s. 95). Následně diskutuje hodnotové ukazatele. Poukazuje na jejich nesporné přednosti, ale připomíná, že obvykle neměří užitečný efekt, nýbrž náklady. Za adekvátní míru užitečného efektu nepovažuje ani mimořádný zisk. Z hlediska úplného postižení efektivnosti nemají být hodnotové ukazatele dostačující. Na pomezí mezi první a druhou skupinou ukazatelů se mají nalézat ukazatele používající vyjádření produkce ve stálých cenách. Ani tyto Toms nepovažuje za vhodné k měření užitečných efektů, což má platit i o cenách zahraničních.

Vzhledem k celé řadě nedostatků měření užitné hodnoty předchozími metodami – a to metodami nepřímými, dospívá Toms (ve shodě s Marxem)¹²⁸ k přímé metodě měření, která má odpovídat povaze užitné hodnoty jako ekonomické kategorie. Nikoli tedy užitné hodnoty nazírané „z hlediska jejího přírodně technického jsoucna“ (Toms, 1981, s. 138). Toms zdůrazňuje, že klíč leží

který označuje za jednu z prvních prací, „jež tyto otázky diskutovala v širším kontextu...“ (Toms, 1981, s. 67). Srov. (Sirůček, 2024a).

¹²⁴ S odkazy na (Marx, 1974, s. 335, 340 aj.). Srov. (Sirůček, 2024a).

¹²⁵ S odkazem např. na (Marx, 1974, s. 339).

¹²⁶ S odkazem např. na (Marx, 1968, s. 51).

¹²⁷ S čímž souvisí diskuze kolem globální cílové funkce socialistické ekonomiky, resp. otázek kritérií národohospodářského optima – srov. (Lurje, 1974). Srov. též (Toms, 1978a aj.).

¹²⁸ S odkazy např. na (Marx, 1974, s. 12 či 236).

ve výše citovaném Marxově výroku o tom, že užitná hodnota nemá sama o sobě bezměrnost hodnoty jako takové,¹²⁹ který tvoří motto celé knihy. Z povahy užitné hodnoty má plynout, že její mírou nemůže být prostá masa výrobků ani množství práce ve výrobcích zpředmětněné. „Adekvátní mírou užitné hodnoty produktu může být pouze její společenská potřeba...“ (Toms, 1981, s. 136).¹³⁰

Užitné hodnoty coby společenský vztah se realizují v procesu uspokojování potřeb společnosti. Užitná hodnota má být vyjádřena ve specifických jednotkách dané potřeby, a tudíž užitečný efekt různorodých užitných hodnot nelze mezi sebou souměřovat absolutně.¹³¹ Společná absolutní měrová jednotka různých užitných hodnot nemá existovat. „Řešení problému ... spočívá v relativním měření...“ (Toms, 1981, s. 138).

Následně Toms formuluje několik tvrzení, a to v kontextu rozlišování společenské a individuální užitné hodnoty, resp. užitné hodnoty a jejího užitečného efektu. Zmíněná tvrzení později rekapituluje ve stati (Toms, 1984) – jak je uváděno výše. *II. kapitola* publikace (Toms, 1981) završují slova: „Podaná relativní definice užitečného efektu podle našeho názoru překonává (jak v případě společenské, tak i individuální užitné hodnoty) základní problém měření užitné hodnoty, že totiž užitná hodnota nemá bezměrnost hodnoty. Řešení tkví v souměřování každé užitné hodnoty s její společenskou potřebou (jež zahrnuje kvantitativní i kvalitativní aspekt), které vždy mají shodné měrné jednotky“ (tamtéž, s. 148). Uvedené východiskové teze analyticky rozvíjejí *III. a IV. kapitola*.¹³²

Na metodologii měření individuální užitné hodnoty cílí *III. kapitola* textu (Toms, 1981). Toms opakuje, že hledání absolutní jednotky abstraktní či užitečnosti bylo – a musí nutně i být – marné. Namísto hledání společné míry užitných hodnot má však být možné hledat vlastnosti společné srovnávaným výrobkům. K tomuto nemá být nutné hledat neexistující společnou měrnou jednotku, „nýbrž zcela postačuje porovnat užitné hodnoty podle toho, co je jim skutečně společné, tj. podle jejich vlastností, které mohou být měřeny v libovolných měrných jednotkách“ (Toms, 1981, s. 149).¹³³

¹²⁹ Srov. (Marx, 1974, s. 12),

¹³⁰ „... protože užitná hodnota se vztahuje na jeho „bytí pro člověka“, na to že uspokojuje nějakou společenskou potřebu“ (Toms, 1981, s. 136).

¹³¹ V řadě případů lze absolutně měřit „pouze efekt každé jednotlivé užitné hodnoty (resp. skupiny zaměnitelných výrobků), který lze vyjádřit v příslušné „přírodní míře“ ...“ (Toms, 1981, s. 138).

¹³² „Problém měření se... rozpadá na dvě části: 1. Měření individuální užitné hodnoty, tedy měření úrovně kvality výrobků. Jde o porovnávání vlastností různých konkrétních výrobků určité skupiny s určitou společensky nutnou úrovní. 2. Měření společenské užitné hodnoty, což znamená stanovení celkové společenské potřeby každé skupiny výrobků a srovnání s objemem skutečné výroby“ (Mališová, 1985, s. 69). Srov. (Toms, 1978b), resp. (Vaner, Toms a kol., 1977).

¹³³ S odkazem na (Valenta, 1964), který měl zmíněnou metodologii v hrubých rysech formulovat. Srov. (Sírůček, 2017).

Teoretický základ přístupu tvoří Marxova teorie individuální užitné hodnoty. Tu Toms rekapituluje a pokouší se ukázat, že na základě uvedených principů lze dospět ke konkrétním metodám měření individuální užitné hodnoty a užitných efektů v socialistické ekonomice. Upozorňuje na relativnost pojmu užitná hodnota. Při vyhodnocování kvality užitných hodnot je rozlišena množina vlastností výrobku a její konečná podmnožina charakteristik. Toms diskutuje výběr charakteristik na množině vlastností.¹³⁴ Včetně komparací Marxova pojetí hierarchické struktury užitné hodnoty s dobovou statistickou klasifikací. Strmost hierarchie Toms popisuje pěti rozlišovacími hladinami (rod, druh, třída, čeleď a odrůdy). Za otázku zásadní označuje to, podle jakých hledisek lze konkrétní výrobky zařazovat do jednotlivých agregačních stupňů. Přitom Toms vymezuje skupinu výrobků. Diskutován je zvláštní případ měření užitečného efektu pomocí jedné charakteristiky – dominující vlastnosti (např. u pracovních prostředků, kdy např. užitečný efekt paliv může být měřen kalorickou výhřevností).

Toms koncipuje dva způsoby měření individuální užitné hodnoty. Jde o základní přístup k měření u uživatelů, „*který se zakládá na komplexním vyhodnocení relevantních vlastností (charakteristiky) jednotlivých výrobků*“ (Toms, 1981, s. 164).¹³⁵ Druhý přístup k měření efektu individuální užitné hodnoty primárně nevychází z ocenění charakteristik výrobků, ale z působení užitné hodnoty (tj. jejich charakteristik na náklady práce u uživatelů). Efekt je měřen nepřímo, skrze úspory nákladů výrobních zdrojů, vznikajících u uživatele používáním daného výrobku. Tento způsob má být vhodný např. u určitých pracovních prostředků a předmětů a je rekapitulován v závěru kapitoly. Se závěry ohledně toho, že oba přístupy se nevyklučují, a ani nejsou v rozporu. „*Praktické měření si vyžaduje, aby byly spolu kombinovány*“ (Toms, 1981, s. 219).¹³⁶

Poté Toms nastiňuje základní metodologii prvního přístupu k oceňování užitné hodnoty. Zkoumány jsou detailněji kritéria selekce množiny charakteristik, matice charakteristik, klasifikace charakteristik (charakteristik kvantitativních a kvalitativních), relativní společenská důležitost charakteristik, metody měření užitečného efektu úrovně (kvality) individuální užitné hodnoty, úroveň kvality výrobků, klasifikace výrobových inovací¹³⁷ a vývojový proces hierarchického systému užitných hodnot.

Teze, že míru užitné hodnoty výrobků Marx spatřuje v jeho společenské potřebě, uvozuje *IV. kapitolu* (Toms, 1981). Pokud mírou společenské užitné hodnoty je potřeba dané produkce, pak míru realizace společenské užitné hodnoty, „*tj. její užitečný efekt (neboli společenskou užiteč-*

¹³⁴ S využitím např. (Valenta, 1977).

¹³⁵ „*Tento přístup je zobecnění metody hlavního parametru užitečnosti*“ (Toms, 1981, s. 164).

¹³⁶ *III. kapitolu* díla (Toms, 1981) uzavírá rekapitulace všeobecného postupu při komplexním vyhodnocování efektů a nákladů variant a poznámky k typu agregující funkce a mezím charakteristik.

¹³⁷ S využitím konceptu inovačních řádů – s odkazem na (Valenta, 1969, 1977 atp.). Srov. (Sirůček, 2017).

nost), vyjadřuje vztah vyrobených výrobků k společenským potřebám“ (tamtéž, s. 239). Toms vymezuje společenskou užitečnost výrobků (kterou vyjadřuje vztah těchto výrobků ke společenským potřebám).¹³⁸ Konstatuje otevřený problém její kvantifikace. Následuje Marxova analýza vztahů mezi společenskou užitnou hodnotou, cenou a společensky nutnými náklady; představení modelu odchylek cen od společensky nutných nákladů (resp. tržních cen statků od jejich hodnot v důsledku nerovnováh mezi výrobou a koupěschopnými potřebami); diskuze společenské užitné hodnoty a procesu formování tržní hodnoty; konfrontace matematického modelu s výchozí teorií; interpretace modelu z hlediska měření efektu; modifikace modelu pro plánovitou socialistickou ekonomiku; zamyšlení nad proporcionalitou socialistické ekonomiky a možnostmi jejího modelování; představení přímých metod vyjadřování společenské užitné hodnoty a jejího užitečného efektu; formulace programově cílového přístupu a jeho vztahu k původní teorii optima. Všechno i zde s mnoha odkazy na klasiky marxismu-leninismu i dobové, především sovětské autory a s matematickým aparátem.

V. kapitola studie (Toms, 1981) jsou propočty efektivnosti zkoumané prizmatem uspokojování potřeb dotaženy do roviny cenové tvorby, resp. principů její tvorby v socialistické ekonomice. Diskutována je příslušná literatura (sovětská a česká), s připomenutím tří úkolů plánovací praxe v oblasti cen vytyčených V. S. Němčinovem.¹³⁹ Toms konstatuje nutnost plánovitého odchylování cen od společensky nutných nákladů; připomíná problém tzv. kritériálních a realizačních cen (coby teoretické i praktické vyjádření problému odchylek cen od hodnoty); analyzuje teorii výchozího typu ceny v socialistické ekonomice; diskutuje předpoklad proporcionality, ceny jediné úrovně a dynamické procesy; zabývá se realizací přístupu v dynamickém nerovnovázném modelu meziodvětvových vztahů; rekapituluje základní rysy modelu cen plánovité vybilancovanosti; naznačuje alternativní přístup; řeší teorii měření efektivnosti a korekční faktor; dále určování efektivnosti alternativních projektů a korekční faktor; rozebírá cenový model a prognózování vývoje cen; následně pak dynamická ocenění efektu projektu v horizontu jeho realizace; konstatuje závažnou komplikaci v podobě existence závislosti cen na objemech výroby; dospívá k matematické formulaci obecnějšího přístupu k měření efektů a nákladů (integrální míra efektu); uvádí příklady

¹³⁸ S odkazem na (Marx, 1950, s. 50).

¹³⁹ S procedurami periodického uvádění cen na hodnotovou úroveň, procedurami vědeckého zdůvodňování odchylek cen od hodnoty (v souladu s užitnými vlastnostmi a spotřebitelským oceněním zboží) a zavedením „ekonomicko kybernetické soustavy zpětného působení plánovaných cen na výrobu a spotřebu na základě společenské soustavy normativů dlouhodobého působení...“ (Toms, 1981, s. 312), s odkazy na (Němčinov, 1970, s. 327), kdy titul Toms jmenuje jako *Společenská hodnota a cena* a uvádí Praha, 1970. Titul nenalezen – v bibliografických databázích nalezena pouze kniha (Němčinov, 1972).

integrálního kritéria v některých jednoduchých modelech; dále integrální kritérium efektu v modelu korekčního členu a závěrem diskutuje cenové relace a efekt individuální užitné hodnoty, resp. ceny, kvaziceny (nebo oceňovací plánovací koeficienty).

Titul (Toms, 1981) finalizují – místo závěru – závěrečné úvahy *VI. kapitoly*. Diskutována je otázka vzájemných vztahů individuální a společenské užitné hodnoty a otázka druhá, tkvící ve zvolené metodologii měření užitné hodnoty a jejího efektu. Toms takto činí v paragrafech týkajících se vzájemných vztahů individuální a společenské užitné hodnoty, interpretační poznámky a shrnutí relativní metody měření efektu.

Diskuze nad studií (Toms, 1981)¹⁴⁰ směřovaly k otázkám závažným teoreticky i prakticky: „*k otázkám teorie efektivity a jejího měření, a specificky pak k problematice měření efektů a teorie užitné hodnoty*“ (Dvořák, 1984, s. 561).¹⁴¹ Teorie a měření užitné hodnoty – dle samotného Tomse – má náležet k nejsložitějším problémům ekonomické vědy. Dobová mimořádná aktuálnost politickoekonomické interpretace kategorie efektivity¹⁴² byla spojována s tím, že touto kategorií se má prolínat hlavní „*spojení vědeckotechnická revoluce se socialistickými výrobními vztahy*“ (tamtéž, s. 562).¹⁴³

J. Dvořák uvádí, že ohledně dvou aspektů efektivity (nákladů a efektů) mělo být zatím dosaženo většího pokroku při rozpracování ekonomického obsahu a měření nákladů. Teorie a měření efektů tak náleží k oblastem více teoreticky otevřeným. Možnosti souměřovat stejnorodé (příbuzné) užitné hodnoty byla teoreticky i prakticky vztahována k přímému poměrování vybraných parametrů užitečnosti či k měření úspor nákladů vznikajících u uživatele používáním stejnorodých výrobků (zejména výrobních prostředků), ale s různými technickoekonomickými parametry. Toms rozvíjí tyto přístupy a promýšlí i diskutabilnější možnosti souměření nestejnorodých užitných hodnot. Souhlasí s Marxem, že „*užitné hodnoty různorodých výrobků jsou souměřitelné, přičemž za míru užitných hodnot považuje společenské potřeby*“ (Dvořák, 1984, s. 562).¹⁴⁴

Obtíže diskuzí se následně přesouvají na otázky kvantitativního souměření a porovnání různorodých společenských potřeb. Toms za kritérium jejich souměření a porovnání považuje

¹⁴⁰ „*Institucionálně organizovaná diskuse o užitné hodnotě na stránkách PE v roce 1984 vyvrcholila uspořádání vědecké rozpravy k dílu M. Tomse Měření efektů v socialistické ekonomice... za účasti více než čtyřiceti účastníků...*“ (Řezník, 2003e, s. 785). PE označuje časopis *Politická ekonomie*.

¹⁴¹ V diskuzích jsou patrné odlišné pohledy na místo zbožné peněžních vztahů v etapě rozvinutého socialismu. Řada příspěvků (Rusmich, Dědek aj.) naznačují, že těmto by mělo být přikládáno významnější místo. Srov. (Rusmich, 1988).

¹⁴² Na historický kontext aktuálnosti zvyšování efektivity socialistické ekonomiky, s úkolem převedení na intenzivní dráhu rozvoje, upozorňuje (Valenta, 1984). Srov. (Sirůček, 2017).

¹⁴³ S odvoláním na (Medveděv, 1981, s. 125).

¹⁴⁴ „*... měřítkem či mírou užitných hodnot mohou být pouze společenské potřeby a pouze odtud lze vyvozovat míru užitečnosti*“ (Toms, 1981, s. 13, s odvoláním na K. H. Marxe). Ohledně přínosu Marxe Toms však upozorňuje, že výklady užitné hodnoty jsou roztroušeny na různých místech prací klasiků marxismu.

stupeň jejich uspokojování.¹⁴⁵ Názor, že míra neuspokojení některých potřeb je mírou důležitosti těchto potřeb je dále zvýrazněna transformací do tvorby cen. Toms ctí stanovisko, že vztah mezi objemem výroby a společenskými potřebami (tj. mezi nabídkou a poptávkou) musí být v tvorbě cen respektován. Přičemž Toms společenské potřeby nepovažuje za faktor tvorby bohatství (jako stoupenci širší koncepce společensky nutných nákladů práce), nýbrž za faktor odchylek cen od hodnoty.¹⁴⁶ Zákon poptávky a nabídky má působit i za socialismu, neboť se plánovitě řízená společenská výroba realizuje skrze zbožně peněžní vztahy. Ovšem změny cen nemají být hlavním prostředkem k dosahování rovnováhy mezi poptávkou a nabídkou. K tomu má socialistická ekonomika používat nástroje jiné. V souladu poptávky a nabídky se má současně projevovat působení zákona plánovitého rozvoje. Nabídka a poptávka tudíž mají být působení zákona hodnoty podřízeny pouze v omezené míře a stejně tak mají jen v omezené míře ovlivňovat ceny. Využívání odchylek cen od hodnoty na základě poptávky a nabídky přitom má být v různých oborech a odvětvích různé.¹⁴⁷

Tomsovým měřením efektů v socialistické ekonomice a reprodukčním procesem se zevrubně věnuje (Mach, 1984). Konstatuje fundamentální a východiskový význam studie (Toms, 1981) pro řešení teoretického i praktického problému prosazování celospolečenského kritéria efektivity ex ante. Z něhož má být odvozována soustava kritérií pro jednotlivé články výroby, které mají plánovitou funkci. Ukazatele plánu mají být konkretizací objektivních kritérií efektivity socialistické společenské výroby. Kritéria efektivity tak musí být zároveň kritérii alokace zdrojů společenské práce, „*tj. kritérii rozhodování, hodnocení a stimulace na všech stupních hierarchie řízení socialistické společenské výroby*“ (Mach, 1984, s. 611). Jedině tímto způsobem má

¹⁴⁵ „... po překročení minimální úrovně uspokojování potřeb (zvláště hmotných) jsou objektivně existující společenské potřeby tím intenzivnější, čím méně jsou uspokojeny. S růstem uspokojování jednotlivých potřeb ustupuje jejich relativní důležitost do pozadí a intenzivnější jsou ty potřeby, které mají nižší stupeň uspokojení“ (Toms, 1981, s. 88),

¹⁴⁶ „Cena se v socialistické výrobě nevyznačuje tím, že by již nevyjadřovala hodnotu, ale tím že se nevytváří jako výsledek hry živelných sil, že je cenou plánovitě určenou na základě hodnoty a odchylek od ní“ (Dvořák, 1984, s. 563).

¹⁴⁷ Toms přitom nehodnotí diskuzi, zda se promítání vztahů mezi objemem výroby a společenskými potřebami do cen týká cen reálných či cen stínových. Upozorňuje však, že promítání odchylek realizačních cen od kritériálních do cen faktických by mělo podobu zvláštního zisku. Z čehož vyvozuje, že „*promítání odchylek do faktických cen by ceteris paribus bylo v rozporu s principem rozdělování podle práce, protože by přerozdělovalo nově vytvořenou hodnotu mezi lokální články systému v závislosti na faktorech, jež leží mimo jejich pracovní úsilí. Z toho plyne, že vlastní místo cen plánovitě vybilancovanosti může být především v procesu sestavování národohospodářského plánu, kde mohou sloužit jako kalkulační ceny při propočtu efektivity různých variant v trajektorii rozvoje*“ (Toms, 1981, s. 337). Srov. (Toms, Mejstřík, 1982, 1986). Dvořák uvádí i problém s využíváním kalkulačních cen při sestavování národohospodářského plánu, přičemž ale tyto ceny bezprostředně nemají ovlivňovat jednání chozrasčotní sféry – srov. (Dvořák, 1984).

být překonána dualita ukazatelů plánu a kritérií efektivity. A konstituován hospodářský mechanismus stimulující rychlý růst národohospodářské efektivity a intenzifikace výroby, především cestou urychlování materializace vědeckotechnického pokroku.

M. Toms prokazuje, že kritérium celospolečenské efektivity v systému socialistických výrobních vztahů je jedním z konkrétních a specifických forem existence a působení obecného ekonomického zákona ekonomie času, zákona proporcionality, zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem a úrovní výrobních sil.¹⁴⁸ Zmíněné kritérium „nelze konstituovat bez adekvátní teorie a měření efektů v socialistické ekonomice, jejíž vědeckou fundací je teorie užitné hodnoty“ (Mach, 1984, s. 611).

Podle M. Macha hlavní přínos díla (Toms, 1981) tkví v politickoekonomické analýze ekonomické povahy produktu práce v systému socialistického společenského vlastnictví.¹⁴⁹ Produkt práce v systému socialistických výrobních vztahů má být především užitnou hodnotou.¹⁵⁰ Tuto Toms neztotožňuje s jejím hmotným substrátem (tj. s její stránkou předmětně věcnou), nýbrž „charakterizuje ji její společenskou konkrétně historickou vlastností – schopností uspokojovat společenské potřeby“ (Mach, 1984, s. 611). Společenskou užitečnost užitné hodnoty Toms, ve shodě s Marxem, vymezuje jejím vztahem ke společenským potřebám. A stejně tak i specifickou užitečnost individuální užitné hodnoty. Což otevírá možnost konstituovat společenské míry specifické i společenské užitečnosti užitné hodnoty za socialismu.¹⁵¹

M. Toms má současně ukazovat, že materiální příčiny zachování zbožních vztahů za socialismu si objektivně vynucují, že „produkt práce je i zbožím zvláštního druhu, je vyráběn, rozdělován, směňován i spotřebován i jako hodnota a vystupuje i v jejích objektivních formách“ (tamtéž, s. 612).¹⁵² Reprodukční proces za socialismu má stránku užitné hodnotovou (která je primární) a hodnotovou. Přičemž zákon hodnoty a zbožní vztahy mají v socialismu zaujímat podřízené posta-

¹⁴⁸ Srov. (Hába, 1984, 1987).

¹⁴⁹ Tomsovi se mělo podařit „synteticky postihnout formující se novou kvalitu produktu práce, který mu vtiskují socialistické výrobní (vlastnické) vztahy na daném stupni rozvoje výrobních sil v konkrétně historickém kontextu“ (Mach, 1984, s. 611).

¹⁵⁰ „... slouží uspokojování hmotných a duchovních potřeb členů socialistické společnosti jako prostředek kultivace jejich duchovních a fyzických sil“ (Mach, 1984, s. 611).

¹⁵¹ „Existence a formulace adekvátních měr užitných hodnot a jejich užitečných efektů je elementárním předpokladem podřízení socialistické společenské výroby základnímu ekonomickému zákonu socialismu (a tedy i předpokladem jeho cílevědomé realizace) a podmínkou efektivní alokace společenské práce do různých sfér společenské výrobní i nevýrobní činnosti“ (Mach, 1984, s. 611-612).

¹⁵² Podle Macha má být produkt práce i zbožím v různých segmentech ekonomiky v různé – nestejně míře. Z čehož plyne, že v různých segmentech ekonomiky „existují objektivně diferencované podmínky a předpoklady pro formování a zakládání společenských potřeb ex ante v systému plánovitěho řízení v různém stupni konkrétnosti a detailizace, jakožto i diferencované podmínky pro optimalizaci jejich uspokojování, tj. efektivní alokaci zdrojů v těchto oblastech“ (Mach, 1984, s. 612). S dopady na hospodářský mechanismus.

vení – jsou podřízeny základnímu ekonomickému zákonu socialismu a zákonu plánovitosti. Socialismus tudíž má mít kvalitativně odlišný mechanismus alokace zdrojů, a tedy i odlišný způsob prosazování zákona ekonomie času a zákona proporcionality výroby a potřeb, v němž má zaujímat klíčové místo společenská užitečnost užitné hodnoty, kdy bez jejího měření nelze sestavit optimální celospolečenský plán. Tomsem mají být prokázána omezení hodnotových kritérií efektivity jako kritérií alokace zdrojů v socialistické ekonomice, s jejich diferencovanou vahou v různých segmentech ekonomiky, v různých časových horizontech a na různých stupních řízení hierarchicky strukturované ekonomiky.¹⁵³

Poté Mach formuluje poznámky ke směru využití teorie a metodologie měření společenské užitné hodnoty a jejich efektů v procesech stanovení cílů a proporcí výroby a potřeb v systému státního centrálního řízení, jakožto i při modelování socialistického reprodukčního procesu. „*Nástrojem jsou modely meziodvětvových bilancí či vztahů, zejména pak dynamické strukturální modely*“ (Mach, 1984, s. 613). Ve zmíněných modelech má být klíčovou otázkou stanovení cílové funkce socialistické ekonomiky.¹⁵⁴ Mach celkovou společenskou výrobu navrhuje rozčlenit na několik segmentů, přičemž klasifikačním znakem je míra, v jaké je produkt práce socialistické společenské výroby (vedle své společenské užitné hodnoty) také zbožím. V těchto segmentech diskutuje konstituování cílů a proporcí výroby a potřeb. Startuje oblastí výroby spotřebního zboží a poskytování služeb placených obyvatelstvem (tj. oblastí ovlivňujících realizaci cíle socialistické společenské výroby).¹⁵⁵ Konstituovaným společenským potřebám a zvolené kombinaci spotřebních statků a služeb se v systému centrálního státního plánování podřizuje rozdělení společenské

¹⁵³ Mach odkazuje na (Toms, 1981, s. 286), kde stojí, že Marxova teorie společenské užitné hodnoty a jejich efektů je v socialistické ekonomice vyžita: „1. k přímému vyjádření a měření společenské užitné hodnoty a jejich efektů v procesu sestavování plánu a v procesu vyšetřování efektivity různých hospodářských a projekčních variant; 2. v rámci procesu racionalizace cen k nepřímému zachycení a plánovitému promítání stupně uspokojování společenských potřeb v cenách tak, aby aktivněji působily na efektivity společenské výroby a zároveň na objektivizaci plánovacích procesů“ (Mach, 1984, s. 613). Mach s Tomsem souhlasí s tím, že v teorii i praxi je třeba současně rozvíjet oba přístupy k měření efektů v socialistické ekonomice.

¹⁵⁴ „... cílovou funkcí je volba nejefektivnějšího agregátu objemu a struktury nevýrobní spotřeby (spotřebních předmětů a služeb)...“ (Mach, 1984, s. 613). Na tomto, v určité míře, závisí objem a struktura výrobních prostředků, a tím i míra a odvětvová, resp. oborová struktura výrobní akumulace (investic).

¹⁵⁵ „Přítomné přizpůsobení výroby a potřeb těchto statků je založeno především v zásadě dlouhodoběji, a to v objemu a v hrubých rysech i strukturálně – zpravidla v obecnějších skupinách těchto statků – ex ante cílevědomou činností socialistického státu v cílech a proporcích centrálního plánu“ (Mach, 1984, s. 614). „Řídící orgány socialistického státu měří společenskou užitečnost spotřebních předmětů (služeb) společenskými potřebami, resp. stupněm jejich uspokojení, porovnávají společenskou užitečnost jednotlivých spotřebních předmětů, konfrontují ji s náklady společenské práce na ně, resp. společenskými výrobními zdroji. Zároveň touto cestou formují kritérium efektivity ex ante jako kritérium alokace zdrojů ve výrobě spotřebních předmětů a služeb. Touto plánovací činností zakotvují v zásadě soulad přítomných a budoucích společensky nutných nákladů práce (hodnoty) spotřebních předmětů a cen těchto statků“ (tamtéž, s. 614-615). Podle (Řezník, 2003e, s. 786) má tímto Mach Tomsovu pozici při měření užitné hodnoty degradovat. Uvedený přístup má změkčovat M. Mejstřík „kritikou podmínky statického principu optimality nezávislé činnosti jednotlivých subjektů,

práce (živé práce a přírůstku výrobních kapacit cestou investic), rozdělení národního důchodu na výrobní akumulaci a nevýrobní spotřebu, odvětvová struktura výrobní akumulace i stanovení individuálních důchodů.¹⁵⁶

Při formování cílů a proporcí centrálního plánu má být nutno překonávat teoretické i praktické problémy. Mach uvádí, že mohou existovat alternativní kombinace struktur spotřeby spotřebních statků a služeb. Pro výběr má posloužit hlavní kritérium v podobě stupně uspokojování společenských potřeb a objemu společenských nákladů vynaložených na danou kombinaci. V cílovém uspořádání dlouhodobého plánu má být respektována minimalizace úhrnných společenských nákladů při daném stupni uspokojení potřeb. Což má korespondovat s efektivní alokací zdrojů. V socialistické ekonomice uvedené vyžaduje „*v zásadě vycházet z tendence shodnosti relací budoucích cen spotřebních předmětů (služeb) s budoucími společensky nutnými náklady práce potřebnými pro získání cílové agregátní struktury spotřebních statků (služeb)*“ (Mach, 1984, s. 615).¹⁵⁷ Mach dále píše: „*Anticipovat, formovat a zakládat budoucí strukturu společenských potřeb, jejichž kvalitativní a kvantitativní určení je východiskovým procesem pro tvorbu proporcí výroby a potřeb střednědobého a perspektivního plánu, nelze bez měření společenské užitné hodnoty spotřebních předmětů, neboť meze (hranice) výroby spotřebních předmětů jsou dány jejich společenskou užitnou hodnotou...*“ (tamtéž, s. 615-616).¹⁵⁸

Mach rekapituluje komplexnost kritériální funkce volby investic v socialistickém hospodářství. Volba směřování investic podléhá řadě kritérií nejenom ekonomických, nýbrž i neekonomických (politických, sociálních, strategických, ekologických aj.). Hodnotová kritéria samotná, byť použitá diferencovaně v různých oblastech, nemají přitom postačovat.¹⁵⁹ M. Mach souhlasí se sta-

neumožňující chápat více méně vzájemně podmíněné shluky činností s více méně ovlivnitelnou efektivností, v nichž vystupují jako aktivní činitelé lidé, se svými potřebami, cíli...“ (Řezník, 2003e, s. 786, s odkazem na Mejstřík, 1984, s. 628).

¹⁵⁶ A to tak, „*aby získaný (v tuzemsku vyrobený či dovezený) objem a v hrubých rysech i struktura nabídky spotřebních předmětů v cílovém uspořádání plánu měly tendenci se krýt při ceně rovné společensky nutným nákladům práce, objemu a struktuře koupěschopných potřeb (s výjimkou zvláštních preferencí uvažovaných v cílovém uspořádání plánu)*“ (Mach, 1984, s. 615).

¹⁵⁷ Uvedené nemá platit pro „*prostor společenských preferencí, jejichž vliv je ve střednědobém a perspektivním plánu socialistického hospodářství mnohem silnější... než v přítomném uspořádání. To znamená, že ex ante plánování kvalitativních a kvantitativních proporcí výroby a potřeb se bude – v jistých hranicích – utvářet jiným způsobem, než by odpovídalo uplatňování zákona hodnoty z perspektivního hlediska, resp. anticipovanému hodnotovému kritériu*“ (Mach, 1984, s. 615). Ohledně zmiňovaného silnějšího vlivu Mach dodává: „*Tato skutečnost je dána cílevědomou realizací socialistického způsobu života, což se projevuje – mimo jiné – i ve formování agregátu spotřebních předmětů a služeb v cílovém uspořádání plánu*“ (dtto).

¹⁵⁸ S odkazem na (Marx, 1956, s. 183 – Mach uvádí rok vydání 1955).

¹⁵⁹ „*Struktura celkových věcných podmínek v cílovém uspořádání plánu má konec konců převažující význam, resp. primárně determinuje soustavu budoucích společensky nutných nákladů práce (hodnoty), a tím i cen a jejich derivátů (i když samozřejmě existuje zpětné, ale konec konců druhořadé působení těchto veličin na strukturu věcných podmínek)*“ (Mach, 1984, s. 617),

noviskem M. Tomse ohledně cen plánové vybilancovanosti (s tím, že jde o ceny propočtové). Upozorňuje taktéž, že základní investiční rozhodnutí nemohou být v socialistické ekonomice soustředěna u základních článků (výrobně hospodářské jednotky či podniky). Rozhodnutí musí provádět centrální orgány socialistického státu. Rozhodujícími nástroji plánovitého řízení v oblasti investic přitom mají být přímé nástroje centrálního plánu.¹⁶⁰ Mach ovšem připomíná i nutnost pružné a efektivní adaptability na změny potřeb spotřebních předmětů a služeb s akcentem na větší prostor iniciativy, a tím i větší váhu nepřímých nástrojů (opět diferencovaně dle národohospodářského významu vyráběných spotřebních předmětů). Závěrem Mach odmítá ztotožňování kritéria efektivnosti s jeho hodnotovou formou.¹⁶¹

(Barvík, 1984) oceňuje Tomsovo zaměření na druhý aspekt kritéria efektivnosti, na teorii a měření efektů, kdy se vědeckým základem stává teorie užitné hodnoty. Toms dospívá k přímé metodě měření užitné hodnoty, resp. metodě měření efektu společenskými potřebami. Spojené se závěrem, že „*neexistuje absolutní, ahistorická měrná jednotka užitečného efektu*“ (Toms, 1981, s. 148). S rozlišením užitné hodnoty individuální a společenské. I se zdůrazněním dvou stránek užitné hodnoty výrobních prostředků (především nové techniky) – s efektem sociálním a ekologickým.¹⁶² Vyzdvížena je reprodukční povaha potřeb, alespoň těch, které spojujeme s průběhem reprodukčního procesu, a které se dají uspokojit produkty, jež jsou výsledkem společenského reprodukčního procesu. Naznačena je i vývojová cesta konkrétní potřeby reprodukce (např. v podobě nového stroje coby reprezentanta nové techniky).¹⁶³

Nad místem užitné hodnoty v politické ekonomii socialismu se zamýšlí (Vronský, 1984). Připomíná názorové střety, polemiky i rozporné závěry ekonomů ohledně chápání a výkladu některých myšlenek Marxe, týkajících se teoreticky, a především metodologicky problematiky místa analýzy užitné hodnoty v politické ekonomii.¹⁶⁴ Oceňuje Tomsovo rozpracování kategorie sociálně ekonomické efektivnosti, přičemž nemá jít pouze o řešení otázek jedné z jejích komponent –

¹⁶⁰ „... zatímco nepřímé nástroje plánovitého řízení mají v zásadě – i když diferencovaně vzato – podpůrný význam“ (Mach, 1984, s. 617).

¹⁶¹ „Společenská užitečnost např. investičních variant ... i náklady na jejich realizaci jsou vyjadřovány v nákladech práce a tedy i v cenách, jež však nejsou cenami v běžném ekonomickém pojetí, ale cenami v širším zobecněném slova smyslu jako koeficienty volby resp. koeficienty nabízených alternativ. Takovéto ceny jsou produktem plánových propočtů při stavbě střednědobého a perspektivního plánu a jejich pomocí lze konstituovat kritérium efektivnosti jako kritérium pro alokaci zdrojů. Proto také hodnotové kritérium efektivnosti není jedinou a všeobecnou podobou tohoto kritéria“ (Mach, 1984, s. 618).

¹⁶² K hodnocení ekologického efektu jako složky charakteristiky užitné hodnoty výrobků diskutují (Kacvinský, Farský, 1984). Uvádí, že ekonomická teorie akceptovala, že „*mezi relevantní charakteristiky užitné hodnoty výrobků náleží i charakteristiky jejich ekologických efektů, a to ve fázi výroby i užití*“ (tamtéž, s. 670). Což nepomínají ani monografie (Toms, 1982, např. s. 221-226). Srov. (Balackij, 1979).

¹⁶³ S obdobími vzniku, růstu, stabilizace a poklesu konkrétní potřeby – srov. (Barvík, 1984).

¹⁶⁴ S odkazy na (Marx, 1963, 1974, 1977 aj.). Srov. (Rusmich, 1984), s připomenutím dalších citací Marxe & Engelse: „*Hodnota je poměr výrobních nákladů k užitečnosti... Bezprostřední použití hodnoty je rozhodnutí o tom, zda se nějaká věc má vůbec vyrábět, tj. zda užitečnost vyvažuje výrobní náklady*“ (Marx, Engels, 1956,

užitečnosti, která tady figuruje vedle hospodárnosti výroby. „V obsahu efektivnosti socialistické společenské výroby je... stránka společenské užitečnosti, v souladu se základním ekonomickým zákonem socialismu, vedoucím určujícím článkem... socialismu je vnitřně vlastní trvalá tendence k rozšířené reprodukci užitečného efektu výroby pro společnost“ (tamtéž, s. 595). Což by mělo být promítáno taktéž do plánování hospodářského rozvoje, včetně nalézání optimálního efektivnostního poměru výsledků a nákladů ve společenské výrobě.

Vědeckou erudici díla (Toms, 1981) konstatuje (Kasan, 1984). Zamýšlí se nad otázkami pojetí užitné hodnoty zvláště v politické ekonomii socialismu. J. Jasan interpretuje pojetí Marxe v tom smyslu, že „věc je užitnou hodnotou... a nikoliv, že věc má užitnou hodnotu (ale má užitné vlastnosti)“ (tamtéž, s. 605).¹⁶⁵ Diskutuje termín společenská potřeba, někdy spojovaný s pojmem společenská užitná hodnota. Kasan se domnívá, že nelze až se socialismem spojovat společenskost potřeb i užitné hodnoty.¹⁶⁶ Rozebírá Marxovy teze ohledně úlohy užitné hodnoty ve vztahu k určení hodnoty.¹⁶⁷ S tím, že se Marx k formulaci úlohy užitné hodnoty několikrát vracel.¹⁶⁸ Se závěrem, že Marx měl odmítat bezprostřední spojování užitné hodnoty s určením směnné hodnoty. Marxovo pojetí ovšem nemá vylučovat tuto z politické ekonomie absolutně. Kasan diskutuje dále např. představu exaktního výpočtu cen plánové vybilancovanosti, kterou považuje za atraktivní, nicméně nabádá k uváženosti. S připomenutím problematičnosti splnění Tomsových podmínek na znalosti výchozích cen i cenových a křížových elasticit poptávky. Zamýšlí se i nad uplatněním užitné hodnoty při stanovování cen jednotlivých výrobků s finálním apelem na nebezpečí, které v sobě skrývá „zjednodušené pojetí tzv. respektování užitečnosti (užitné hodnoty) v cenové tvorbě“ (tamtéž, s. 608). S tím, že Tomsova práce se „právě takovým zjednodušením chtěla cílevědomě vyhnout“ (dtto).

(Janáčková, 1984) se věnuje dynamickému aspektu efektivnosti v socialismu. Přemýšlí o potřebnosti řešení otázky „vztahu růstu efektivnosti v čase vlivem vědeckotechnického rozvoje k růstu produktivní síly práce (živé i minulé)...“ (tamtéž, s. 609) v duchu Marxe.¹⁶⁹ Další otázkou má být vývoj efektivnosti v čase v závislosti na růstu stupně uspokojení společenských potřeb. Zde

s. 533), Zdůrazněna je taktéž teze, „že pokud práce je a bude podstatným zdrojem bohatství, je (směnná) hodnota mírou užitné hodnoty...“ (Rusmich, 1984, s. 598, s odkazem na Marx, 1974, s. 336).

¹⁶⁵ S odkazem např. na (Marx, 1949, s. 20 aj.). Kasan dochází k závěru, že „užitná hodnota je charakterizována zcela určitým konkrétním souborem (či výběrem) užitných vlastností. Proto ji nelze zaměňovat za užitečnou věc vůbec, která je obecnější charakteristikou. Užitná hodnota je nositelem směnné hodnoty jen ve zvláštní ekonomické formě existence, ve formě zboží. Zboží je jednotou užitné hodnoty a hodnoty. Aby mohla mít věc hodnotu a být zbožím, musí být užitnou hodnotou, být užitečná, uspokojovat zcela určitou společenskou potřebu“ (tamtéž, s. 605-606).

¹⁶⁶ S odvoláním na (Marx, Engels, 1966, s. 400).

¹⁶⁷ S citacemi (Marx, 1955, s. 201, resp. 1956, s. 182-183).

¹⁶⁸ S odvoláním na (Marx, Engels, 1962, s. 44).

¹⁶⁹ S odvoláním na (Marx, 1978, s. 314).

Toms upozorňuje na nutnost rozlišování pohledu ex ante a ex post.¹⁷⁰ Janáčková zdůrazňuje vliv vědeckotechnického rozvoje na stupeň uspokojení potřeb. Na problematiku rozvoje společenských potřeb přitom Toms upozorňuje. Vědeckotechnický rozvoj přitom dialekticky působí současně ve dvou směrech. Umožňuje rozvoj společenských potřeb a zároveň růst stupně jejich uspokojování na každé jejich dané úrovni. Janáčková proto navrhuje doplnění míry efektivnosti v socialismu – „jako vztahu mezi náklady práce a užitečným efektem, tkvícím v uspokojování (historicky daných) společenských potřeb“ (tamtéž, s. 610) – „o míru, která by zachycovala jak stupeň uspokojení potřeb, tak stupeň jejich rozvoje“ (dtto).

(Kutta, 1984) vyzdvihuje Tomsův příspěvek „k rozvoji vzájemně spjatých teorií efektivnosti a inovací, jejichž základem, vtiskujícím jim jejich marxistický obsah, je teorie produktivity práce“ (Kutta, 1984, s. 618). F. Kutta připomíná diskuze o produktivitě práce a nejobecnějším ukazateli společenské efektivnosti počátkem 60. let 20. století, kterým byl ukazatel produktivity živé práce. Jeho vypovídací schopnost ovšem snižoval vzrůstající podíl práce minulé ve výrobcích, což iniciovalo vznik agregátních ukazatelů, ve kterých byla minulé práce postižena ukazateli energetické, materiálové a fondové náročnosti. Teoretickým základem konstrukce těchto ukazatelů byla Marxova teorie reprodukce. Měření efektivnosti zpočátku vycházelo z inovačního cyklu věda – technika – výroba, kde ovšem absentovala fáze užití. Završení inovačního cyklu cestou využití ukazatelů užité hodnoty vrací do hry tržní mechanismus.¹⁷¹ Opírá-li se měření efektivnosti výlučně o výše zmíněný inovační cyklus, má jít o efektivnost výroby bez ohledu na vlivy (pozitivní i negativní) na společenský rozvoj.¹⁷² „Ukazatelé ekonomické efektivnosti jsou určitou formou analytické abstrakce efektivnosti výrobní části od celospolečenského sociálního celku a nelze je zaměňovat se společenskou či sociální efektivností, která je pro společenský rozvoj rozhodující a zahrnuje další komponenty zpětně modifikující ukazatele ekonomické efektivnosti“ (Kutta, 1984, s. 619).

Kutta uvádí čtyři inovační cykly, charakterizující hlavní činitele růstu produktivity práce v duchu vymezení klasiků marxismu-leninismu (technika, organizace a řízení, člověk, přírodní podmínky). Jedná se o cykly: věda – technika – výroba – užití, věda – zdokonalování plánovitého řízení společenských procesů, věda – rozvoj informací a výuky – rozvoj vzdělání, kvalifikace a tvůrčích schopností, věda – rozvoj ochrany a tvorby životního prostředí člověka. Za přínos práce (Toms, 1981) je F. Kuttou označeno vycházení z cílové funkce socialismu a snahy o překonání

¹⁷⁰ S připomenutím (Toms, 1984, s. 583).

¹⁷¹ Srov. argumentaci O. R. Langeho v diskuzi o racionalitě socialismu – srov. (Sirůček, 2021b).

¹⁷² „Pokud se do ukazatele efektivnosti zahrnuje člověk jen v podobě disponibilní pracovní síly, neliší se takové pojetí efektivnosti od... teorie produktivity kapitálu a je v protikladu s klasickým marxistickým pojetím společenské produktivity práce“ (Kutta, 1984, s. 619). Teorií produktivity kapitálu Kutta míní koncepci založenou na teoriích růstu nacházející se v protikladu s výkladem produktivity práce, který zdůrazňuje vliv lidského faktoru, „jehož práce, závislá na jeho všestranném rozvoji, je jediným zdrojem společenského bohatství...“ (tamtéž, s. 618).

omezení ukazatelů ekonomické efektivity přesahy do sféry sociální. Se zohledněním indikátorů sociálních i ekologických, rozvojem metodologie modelování společenských procesů i zdokonalováním využití matematických modelů a počítačové techniky.

K otázkám zkoumání dynamiky efektivity na makroekonomické úrovni v krátkém období se vyjadřuje (Goldmann, 1984). Připomíná G. K. Myrdala a R. A. K. Frische s jejich rozlišením zkoumání podle prostorové dimenze na mikro a makro.¹⁷³ A s rozlišováním zkoumání *ex ante* a *ex post*, tj. analýzy veličin očekávaných a plánovaných nebo veličin již realizovaných. Goldmannův vklad do diskuze o efektivity podle (Toms, 1981) je makroekonomický (z hlediska národohospodářského výzkumu) a *ex post*. Doporučuje rozlišovat taktéž pohyb v horizontu krátkodobém a dlouhodobém. Připomíná identifikaci hlavních determinant dynamiky efektivity a zkoumání vývoje národohospodářské efektivity coby výslednice působení mnoha faktorů ekonomických i mimoekonomických. Prakticky každá operace prováděná v reprodukčním procesu má mít na efektivity svůj vliv, byť třeba pouze nepatrný.¹⁷⁴

Za dominantní cíle dobové růstové strategie J. Goldmann označuje dynamiku efektivity a intenzifikaci ekonomiky (včetně intenzifikace sociálně ekonomických procesů). Z hlediska potřeby zařadit do plánu kvalitativní ukazatele, zachycující *ex post* a určující *ex ante* dynamiku procesů postupné realizace bezprostředních i perspektivních cílů, má být nutný návrat ke specifickým analýzám krátkého období.¹⁷⁵ V krátkém období nelze abstrahovat od prvků nestability, výkyvů v dynamice ekonomiky, od formování rovnovážných i nerovnovážných situací, rigidit, úzkých profilů, časových zpoždění či náhodných vlivů.¹⁷⁶ Plně průkazné mají být kvalitativní ukazatele (pohyb produktivity, účinnosti fondů aj.) až v dlouhodobém období, kdy nahodilé změny a prvky nestability mají tendenci se vyrovnávat. Reprodukční proces je tudíž nutné zkoumat a zachycovat v jeho celistvosti.

V kontextu zkoumání dynamiky a determinant efektivity Goldmann vymezuje místo národohospodářského výzkumu a makroanalýzy v systému ekonomických disciplín, přičemž se vyhýbá otázce, zda jde o samostatné vědní obory. Poukazuje na rozlišovací úroveň národohospodář-

¹⁷³ Goldmann se zmiňuje i o středním článku řízení ve smyslu mezoféry – srov. (Goldmann, 1984).

¹⁷⁴ „Míra tohoto vlivu je dána účinností, s jakou uvedená operace transformuje svůj vstup ve výstup“ (Goldmann, 1984, s. 620). Subjekty transformace jsou pracující a podniky. S rozhodujícím významem jejich motivací. Proto „cesta k urychlenému vzestupu efektivity vede přes zdokonalování soustavy plánovitého řízení“ (dtto).

¹⁷⁵ Kdy např. statisticky vykazované krátkodobé změny dynamiky efektivity odráží v těchto souvislostech spíše exogenní změny tempa růstu nežli endogenní pohyb efektivity faktorů. Paradoxně v krátkém období „dynamika výroby determinuje statisticky vykázaný pohyb efektivity, nikoli naopak“ (Goldmann, 1984, s. 621).

¹⁷⁶ Srov. (Goldmann a kol., 1978).

ského výzkumu (kdy je tomuto systémově nadřazena politická ekonomie socialismu na nižší rozlišovací úrovni a vyšší míře abstrakce, resp. na straně druhé systémově podřízené ekonomiky úsekové s ještě vyšší rozlišovací úrovní); na aspekt poznání (v podobě hmotného aspektu, čímž je tento výzkum oddělen od politické ekonomie socialismu) a na jeho orientaci na dlouhý a velmi dlouhý časový horizont. Makroanalýza naproti tomu zkoumá reprodukční proces (ex ante i ex post) v období krátkém, středním a dlouhém.¹⁷⁷ J. Goldmann na současné etapě vývoje i poznání konstatuje jistý rozchod politické ekonomie socialismu s národohospodářským výzkumem a makroanalýzou. Což ovšem může dialekticky připravovat půdu pro případnou integraci národohospodářského výzkumu a teorie reprodukce orientovanou na realitu na vyšší úrovni rozvoje ekonomických disciplín.

Se závěry, že při zkoumání národohospodářské efektivity nelze opomíjet krátkodobou analýzu několika činitelů, které nezkoumá politická ekonomie socialismu. Na vyšší rozlišovací úrovni je třeba zohledňovat faktory, které se neobjevují v tradiční dlouhodobé analýze (např. Ricarda či Marxe, kteří od těchto faktorů abstrahují). Krátkodobá a střednědobá analýza efektivity v podmínkách budování a rozvoje socialistické ekonomiky musí brát v úvahu očekávání ekonomických subjektů (s pozitivními zpětnými vazbami, často i povahy výbušné). Dále zpoždění (pozorovací, rozhodovací, implementační), které analýza dlouhého období nezná. Tyto jsou však pro efektivity důležitá, neboť prodlužují přizpůsobovací procesy a vyvolávají dodatečné ztráty dynamiky, a tím i efektivity. Analýza efektivity musí počítat se světem stálých změn, včetně aspektů nejistoty a rizika (dobově v nárazové situaci po ropném šoku aj.).

(Mejstřík, 1984) se při hodnocení díla (Toms, 1981) zaměřuje na vybrané aspekty vztahů efektů a některých dynamických procesů, zvláště inovačních. K námětům praktickým řadí Mejstřík odraz měření efektů v tvorbě cenových limitů (resp. plánových cen) a jejich souvislosti s měřením ekonomické efektivity ex ante.¹⁷⁸ V rovině teoretické se zamýšlí nad pokusem o dynami-

¹⁷⁷ Období v makroekonomii nejsou dodnes jednoznačně vymežována. Soudobá standardní učebnicová literatura se v 21. století vyznačuje formálním oddělením výkladu v různých obdobích. Čímž je umožněna i eklektická syntéza dříve nesmiřitelných přístupů neklasických a keynesiánských – srov. (Sirůček, 2021a). Operováno často je se třemi obdobími (krátké, dlouhé a velmi dlouhé či krátké, střední a dlouhé) – srov. (Makovský et al., 2024a). Terminologie (i optika, resp. metodologie) teoretické makroekonomie se přitom může lišit od makroekonomie aplikované, makroekonomické analýzy či teorie a praxe hospodářských politik. Přesná vymezení zůstávají otevřená, obdobně jako překryvy a styčné plochy. K trendům v 21. století náleží averze a odklon od teorie s důrazem na aplikace. Které bez adekvátního teoretického zázemí, včetně historické dimenze a znalosti empirie na straně druhé však mnohdy připomínají lidovou tvořivost.

¹⁷⁸ S odkazem na (Mejstřík, 1983) se zmiňuje – v kontextu hodnocení ekonomické efektivity úkolů technického rozvoje – např. o systematickém nadsazování mimořádného zisku (v cenových limitech a zvýhodněních). Což má snižovat efekt využití nové techniky a dezorientovat při rozhodování o investicích a technickém rozvoji. Řešení bylo spojováno se zpřísněním cenové tvorby, s účastí realizátora na tvorbě cenových limitů apod. Mejstřík též poukazuje na trvalejší deficity (nedostatky) některých produktů, což vede k živelnému prosazování zákona nabídky a poptávky i snižování kvality ukazatelů efektivity.

zaci alokace práce. Toms princip alokace společenské práce vyvozuje z podmínky optimální proporcionality.¹⁷⁹ Což M. Mejstřík považuje za východisko příliš obecné a relativně statické a naznačuje některé konsekvence teoretické i praktické. Dále se podrobněji věnuje problematice efektů a dialektiky rozvoje potřeb a výroby. Upozorňuje, že potřeby (co do způsobu uspokojování i kvantitativního rozsahu uspokojování) jsou citlivé na rozvoj výrobních sil. Rozlišuje kvantitativní případ růstu potřeb a kvalitativní vzestup potřeb, včetně toho, jak se zde projevuje vědeckotechnický rozvoj. S důrazem na měření efektivnosti tohoto rozvoje.

K metodám vyhodnocování efektivnosti investic ve světle teorie užité hodnoty diskutuje (Chrudina, 1984). Zamýšlí se nad historií metod vyhodnocování investic u nás i v zemích RVHP. Následně nad pojetím individuální užité hodnoty, resp. společenské užité hodnoty a praktickým měřením jejich užitečného efektu. V metodologii měření užité hodnoty individuální mají být nalezeny metody v praxi použitelné či používané, což neplatí pro metodologii měření společenské užité hodnoty, která má zůstat pro praxi neřešitelná. Důvody L. Chrudina spojuje s nižší operabilitou navrhovaných metod a daleko chudší informační základnou. Vyjadřuje se i ohledně kritérií pro hodnocení efektivnosti variant rozvoje výrobně hospodářských jednotek pro přípravu 8. a 9. pětiletky, kde se zvažovalo použití kritéria inspirovaného právě prací (Toms, 1981).¹⁸⁰

V kontextu diskuzí role užité hodnoty při zdokonalování cenové tvorby se (Pastrňák, 1984) zamýšlí nad dvěma teoretickými koncepcemi kritérií chozrasčotních stupňů a článků ekonomiky. První preferují kritéria a ukazatele hodnotové (zisk, míra, zisku, rentabilita), druhá vychází z kritérií a ukazatelů naturálně hodnotových (z kritérií a ukazatelů efektivnosti, hospodárnosti, společenské užitečnosti, účelnosti a kvality).¹⁸¹ Systému socialistických výrobních vztahů má být adekvátní koncepce druhá. Přičemž však hodnotová kritéria nemají být z ekonomického života vyloučena. Je jim ale nutno v hospodářském mechanismu nalézt správné místo a přiměřené funkce. Naturálně hodnotová kritéria efektivnosti mají plnit hlavně alokační funkci. Kategorie hodnotové a z nich odvozená kritéria a ukazatele prvotně pak funkce zabezpečující hodnotovou

¹⁷⁹ S Mejstříkovým odkazem na (Toms, 1981, s. 33).

¹⁸⁰ Do sféry aplikačních výzkumů spadají i diskuzní příspěvky K. Kronovetra, V. Šimuničové a M. Farského s J. Procházkou. Text (Kronovetr, 1984) je zaměřen na konkrétní úkol rozpracování metodiky měření společenské užité hodnoty na příkladu vybraných skupin výrobků. Uvádí konkretizaci koeficientu efektivnosti a diskutuje možnosti jeho využití coby kritéria efektivnosti. (Šimuničová, 1984) se věnuje problematice společensky žádoucích změn ve struktuře spotřeby, v souvislosti s výzkumy možností jejího racionálního usměrňování. K měření užité hodnoty v okruhu výrobků palivo-energetických odvětví se vyjadřují (Farský, Procházka, 1984). Zdůrazňují přitom, že problematika měření užité hodnoty je interdisciplinární. Oceňují, že monografie (Toms, 1981) k těmto otázkám přitáhla pozornost i politických ekonomů. Předtím měla být předmětem spíše zbožíznalectví či věd technických anebo sociologie.

¹⁸¹ „... vychází se z předpokladu přímého měření užitečného efektu a jeho složek ve specifických měrných jednotkách a z měření nákladů v hodnotových jednotkách“ (Pastrňák, 1984, s. 652).

proporcionalitu a rovnováhu (funkce přerozdělovací, fiskální apod.). Analyzována je role společenské užitné hodnoty v cenové tvorbě (včetně významu zvláštního zisku) a individuální užitné hodnoty, kvality v cenové tvorbě (s mimořádným ziskem díky rozdílné kvalitě výrobků). Konstatovány jsou společné znaky¹⁸² i protikladnost individuální a společenské užitné hodnoty,¹⁸³ s naznačením cesty k syntéze obou stránek v jednotný problém vztahu společenské užitečnosti k cenové tvorbě.¹⁸⁴

(Filkus, 1984) formuluje předpoklady ohledně dokonalejšího fungování cenového systému. Prvním má být předpoklad o zásadní změny postavení cen v procesu tvorby plánu. Druhým představa, že reálně působící ceny se stanou významným parametrem chování a hodnocení činnosti chozrasčotního subjektu při realizaci plánu. Upozorňováno je na proces přibližování ceny společensky nutným nákladům práce ve smyslu cesty dokonalejšího zohlednění společenských potřeb v cenách. Což má být zabezpečováno především cestou účinné objektivizace nákladové a ziskové báze ceny.¹⁸⁵

(Izák, 1984) rekapituluje, že u M. Tomse se problém měření užitné hodnoty rozpadá na dvě části – na měření individuální užitné hodnoty a na měření společenské užitné hodnoty.¹⁸⁶ V diskuzi se V. Izák zaměřuje na problémy spojené s měřením společenské užitné hodnoty za socialismu. Tuto problematiku řeší IV. a V. kapitola textu (Toms, 1981), kde dominantním rysem jsou ceny plánovité vybilancovanosti. Pomocí těchto cen Toms navrhuje měřit společenskou užitnou hodnotu. Vychází z Marxova vztahu mezi tržní hodnotou a hodnotou, který je korigován korekčním faktorem. Do tohoto vztahu je zabudována cenová elasticita poptávky. Dalším Tomsovým krokem je zohlednění křížové elasticity poptávky, a tím přechod do světa s více produkty. Následuje diskuze možností vzniku zvláštního zisku a využití cen plánovité vybilancovanosti při měření ekonomické efektivity. A to i při prognózování budoucího ocenění efektů. Ceny plánovité vybi-

¹⁸² „Společným metodologickým znakem je, že obě stránky ovlivňují jak absolutní velikost, tak strukturu cen; odlišují se však rozdílným (opačným) určujícím působením: u kvality na strukturu a u účelnosti na velikost cen“ (Pastrňák, 1984, s. 656).

¹⁸³ „Podstatný funkční rozdíl (protikladnost) spočívá ve slučitelnosti mimořádného zisku a v neslučitelnosti zvláštního zisku s efektivností a v důsledku toho i v přípustnosti mimořádného a v nepřípustnosti zvláštního zisku vystupovat v kriteriálních funkcích soustavy plánovitého řízení“ (Pastrňák, 1984, s. 656).

¹⁸⁴ „Při syntéze vzniká otázka mechanismu tvorby cen z obou aspektů“ (Pastrňák, 1984, s. 656). „Nejdříve je třeba posoudit vztah nabídky a poptávky a stanovit realizační ceny zajišťující optimální nebo alespoň suboptimální hmotně hodnotovou proporcionalitu a rovnováhu. Ve druhém kroku se diferencuje struktura cen, a tím i jejich velikost, v závislosti na rozdílech v kvalitě výrobků; suma cen z prvního kroku však zůstává zachována. Při analýze jednotlivých cenotvorných faktorů ex post je třeba postupovat právě opačně; nejdříve se stanoví vliv rozdílné kvality a ve druhém kroku vliv účelnosti“ (dtto).

¹⁸⁵ Na některé otázky zohledňování užitné hodnoty v maloobchodních cenách naráží (Nemec, 1984).

¹⁸⁶ Srov. (Toms, 1978b), resp. (Vaner, Toms a kol., 1977).

lancovanosti jsou používány i při výpočtu tzv. integrálního kritéria efektu. Izák se ujímá role „*průvodce Tomsem*“ a snaží se shrnout to nejdůležitější. Upozorňuje na některé problémy,¹⁸⁷ přičemž závěrem Tomsovo dílo hodnotí jako originální příspěvek k rozvoji ekonomické teorie za socialismu poskytující mnohé podněty a inspirace.

K teoretickému zázemí cen plánovité vybilancovanosti diskutuje (Dědek, 1984).¹⁸⁸ Startuje konstatováním, že teorie efektivnosti má tvořit páteř celé ekonomické vědy. Dílo (Toms, 1981) má být cenné v tom, že se autorovi podařilo z enormní zásoby teoretických poznatků vytvořit přehledný uzavřený a konzistentní celek. Přičemž se všemi detaily nemusíme souhlasit. O. Dědek u II. kapitoly textu (Toms, 1981) kriticky zmiňuje o absenci přístupů z pozic teorie celkové rovnováhy, resp. možno interpretací ze strany školy optimálního plánování.¹⁸⁹ Základní skelet přístupu Dědek načrtává. Se závěrečným shrnutím, že „*využití koncepce ceny plánovité vybilancovanosti jako určitého principu cenové tvorby je nutně spojeno s řešením vzájemného vztahu zbožně peněžních vztahů a plánovitého řízení za socialismu*“ (Dědek, 1984, s. 670). Osobně O. Dědek doporučuje zúročit zkušenosti některých socialistických zemí a přiklání se k nutnosti aktivnějšího využívání zbožně peněžních vztahů na tehdejšími stupni vývoje.¹⁹⁰

V rozpravě o knize (Toms, 1981) ovšem zazněla i stanoviska kritičtější či přímo kritická a nesouhlasná. (Rusmich, 1984) oceňuje, že M. Toms své závěry formuluje jednoznačně,¹⁹¹ přičemž si však nečiní „*nárok na „poslední slovo“ při... řešení*“ (tamtéž, s. 596) aktuálních problémů. Knihu (Toms, 1981) L. Rusmich interpretuje jako určitou syntézu a vyvrcholení „*dlouhé vývojové fáze socialistické teorie efektivnosti, usilující o co nejdokonalejší postižení a měření faktorů sociálně ekonomické efektivnosti reprodukčního procesu*“ (dtto). M. Toms přispívá ke konkretizaci dvou stránek efektivnosti – účelnosti a hospodárnosti.¹⁹² A to vlastními teoretickými přínosy a v neposlední řadě hojným využíváním matematických modelů a metod pro kvantifikaci nákladů a výsledků.

Následně L. Rusmich upozorňuje na odlišnosti vývoje v přechodném období a v etapě rozvinutého socialismu, včetně adekvátního odrazu v politické ekonomii socialismu (např. ohledně

¹⁸⁷ S odkazy na (Belkin, 1963).

¹⁸⁸ Podle (Řezník, 2003e) volí (Dědek, 1984) jinou cestu nežli (Mach, 1984) či (Mejstřík, 1984). O. Dědek o Tomsovi píše: „*... cena, která vyrovnává poptávku s existující nabídkou jistého statku, je proporcionální jeho užitečnému efektu. Užitečným efektem se rozumí spotřebitelské ocenění dodatečné jednotky tohoto statku. Pro ceny s uvedenou vlastností se razí termín cena plánovité vybilancovanosti*“ (Dědek, 1984, s. 669).

¹⁸⁹ Srov. (Novožilov, 1972).

¹⁹⁰ Srov. (Rusmich, 1984, 1988).

¹⁹¹ „*Vyhýbá se „aerodynamickým“ formulacím, které umožňují několikerý výklad, a tím ztěžují kritiku stoupenců jiných řešení*“ (Rusmich, 1984, s. 596).

¹⁹² Rusmich lituje, že důraz na tyto dvě stránky efektivnosti odsunuly do pozadí další, kdysi rozvíjenou, polaritu kategorie efektivnosti – efektivnost absolutní a komparativní. Srov. (Chačaturov, 1964).

interpretace působení zákona hodnoty v socialistické ekonomice).¹⁹³ Za chybné Rusmich označuje časté vydávání specifických rysů „určité etapy vývoje nezralých ekonomických vztahů za obecně platné zákonitosti socialismu jako celku“ (tamtéž, s. 597). S vyústěním v tezi, že objektivně potřebná nerovnovážná politika v přechodném období měla také za následek, že účastníci reprodukčního procesu se nemohli (a ani nesměli) chovat v souladu s vlastním souhrnným (hodnotovým) kritériem efektivnosti. Toto mělo být deformované (absencí objektivních zákonitostí fungujících zbožně peněžních vztahů při jeho formování)¹⁹⁴ a současně i společensky nežádoucí (neboť bránilo masovým přerozdělovacím procesům). Tento stav někteří začali nehistoricky pokládat za zákonitost socialismu. Odmítali rovnovážnost coby vývojovou tendenci socialismu jakožto systému vyvíjejícího se na vlastních základech.

Podle naznačeného nepokládá Rusmich Tomsovu argumentaci proti hodnotě jako míře užitných hodnot¹⁹⁵ za průkaznou.¹⁹⁶ L. Rusmich užitnou hodnotu interpretuje coby společenskou kategorii, kterou chceme-li měřit, „pak ji můžeme měřit pouze v rámci tohoto vztahu, kde platí, že mírou užité hodnoty je mez společenské potřeby daného produktu lidské práce“ (Rusmich, 1984, s. 600). Užité hodnoty v čase považuje za nesouměřitelné. Pokud bychom chtěli souměřovat různé užité hodnoty kvantitativně, musela by být k dispozici univerzální měrná jednotka, vyjadřující užitnou hodnotu jako společenskou kategorii.¹⁹⁷ Tato ale neexistuje a existovat nemůže, jak ostatně píše i (Toms, 1981, s. 138).¹⁹⁸ Závěrem Rusmich předkládá k diskuzi teze: „1. Existuje jen jediný způsob, jak měřit užitnou hodnotu jako společenskou kategorii – hodnota“ (Rusmich, 1984, s. 601). „2. Za objektivní hodnotové kategorie nelze pokládat žádné hodnotové ukazatele...“ (dtto). 3. Omylem je při zkoumání ekonomické efektivnosti dávat do souvislosti měření nákladů s hodnotou a efektu s užitnou hodnotou. „4. Koncepci rozvinutého socialismu odpovídá opuštění klasického přístupu ke zkoumání ekonomické efektivnosti, který přijímal defektnost ve využívání zákona hodnoty

¹⁹³ V přechodném období např. nemělo být možné provádět rovnovážnou hospodářskou politiku. Tato by byla v rozporu s rozhodujícím sociálně ekonomickým cílem epochy – vytlačení kapitalistických prvků z ekonomiky (a systému výrobních vztahů) a provedením socialistické industrializace a kolektivizace zemědělství. „Proto nebylo reálně usilováno ani o racionalizaci cenového systému v souladu se zákonem hodnoty, zejména v rozvíjení funkcí ceny založené na hodnotě, a o rozvíjení funkce peněz jako míry hodnoty (např. při měření ekonomické efektivnosti) ve vazbě na ostatní peněžní funkce“ (Rusmich, 1984, s. 598).

¹⁹⁴ Srov. (Rusmich, 1988).

¹⁹⁵ S odkazem na (Toms, 1981, s. 96-101).

¹⁹⁶ Tomsova argumentace má – podle L. Rusmicha – být opřena o: 1) fakt protikladnosti užité hodnoty a hodnoty, 2) ztotožňování společenských nákladů s náklady společensky nutnými, 3) analogii užité hodnoty zboží se „specifickou užitnou hodnotou zboží pracovní síla pro kapitál...“ (Rusmich, 1984, s. 599).

¹⁹⁷ „... resp. nějaký nehodnotový společenský rys všech existujících užitných hodnot“ (Rusmich, 1984, s. 600).

¹⁹⁸ „Společným rysem všech užitných hodnot je pouze jejich nesouměřitelná schopnost uspokojovat lidské potřeby díky svým užitečným vlastnostem vytvořeným nesouměřitelnou konkrétní prací“ (Rusmich, 1984, s. 600).

za socialismu a z ní plynoucí neexistenci objektivních absolutních kritérií ekonomické efektivity danou, a proto hledal stále nové a nové ukazatele měření komparativní efektivity“ (dtto).¹⁹⁹

(Vaner, 1984) se blíže vyjadřuje k prvním dvěma kapitolám knihy (Toms, 1981). Kriticky se J. Vaner vyslovuje ohledně otázky míry utříděnosti problému, která ve vztahu k celkovému řešení, nemá být postačující. Zkoumaná problematika nemá Tomsem být vyčerpávajícím způsobem a důsledně utříděna podle jednotlivých úloh měření efektivity. M. Toms nemá vyčerpávat celou strukturu problému (např. nezkoumat efektivity pouze jako prostorový problém, ale i v čase atp.). Nikoli zcela vyřešený má být i problém „přiznání a striktního rozlišení užitně hodnotové a hodnotové povahy efektu...“ (tamtéž, s. 602).²⁰⁰ Tomsovi se nemělo podařit uchopit téma v celé komplexnosti.²⁰¹

Druhá Vanerova připomínka se týká „striktního hodnocení základních možností měření užitečných efektů (pomocí masy výrobků, stálých cen apod.)“ (Vaner, 1984, s. 603). Tomsovy výhrady sice považuje za správné, ale neztotožňuje se s jejich faktickým odmítnutím. Zda dochází při použití těchto indikátorů k zásadnímu zkreslení výsledků měření, totiž, podle J. Vanera, nebylo prokázáno. Poznámka třetí se dotýká problematiky absolutního měření užitečného efektu. Ani zde se Tomsovi nemělo podařit problém přesvědčivě specifikovat a ani adekvátně vyřešit. Vaner formuluje výhrady po stránce formální (výkladové) i obsahové, a to ohledně měření absolutního i relativního. Cestu k nalezení konečného řešení Vaner spojuje s ještě preciznějším a snad ještě diferencovanějším vymezením „klíčové kategorie – užitečného efektu a obecně efektu“ (dtto). Všechny nezbytné předpoklady přítom in (Toms, 1981) obsaženy býti mají.²⁰²

Rozprava nad studií (Toms, 1981) pokračovala na stránkách časopisu *Politická ekonomie* i v dalších letech.²⁰³ Před ekonomickou teorií stojí „úkol pojetí a měření užitné hodnoty“ (Havel,

¹⁹⁹ „Tento přístup by měl být nahrazen hledáním nástrojů (stimulů a společenských omezení jejich účinků) sladujících výsledky rozhodování podle lokálních souhrnných (hodnotových) kritérií efektivity při optimalizaci hmotných procesů, zejména při alokaci zdrojů, se sociálně ekonomickou efektivitou v podmínkách stále úplnějšího poznání a všestrannějšího využívání všech ekonomických zákonů socialismu, včetně zákona hodnoty (který má pro měření a stimulování ekonomické efektivity zvláštní význam)“ (Rusmich, 1984, s. 601).

²⁰⁰ „... a tím i dvou (minimálně) odlišných typů ukazatelů efektivity – typu produktivity práce a typu míry zisku – s příslušným přiřazením k jednotlivým úlohám a stránkám měření efektivity“ (Vaner, 1984, s. 602).

²⁰¹ O čemž má svědčit i samotný název II. kapitoly *Analýza různých přístupů k měření užitečných efektů práce* (Toms, 1981). Podle Vanera se však nejedná o různé přístupy k měření užitečných efektů, nýbrž „z části o různé úlohy a z části i odlišná chápání kategorie efektu“ (Vaner, 1984, s. 602).

²⁰² J. Vaner dále diskutuje vysvětlování různých Marxových výroků ohledně vztahu užitečnosti (užitné hodnoty) a hodnoty. Srov. (Marx, 1974 aj.). Zmíněn je závěrem dílčí problém týkající se teoretické možnosti měřit celkový rozsah disproporcionality na agregátní úrovni.

²⁰³ Např. K. Kříž oproti přístupu M. Tomse namítá, že „subjektem hodnocení je jedinec, uskupení jedinců, společnost. Se vznikem společenské dělby práce vzniká společenská dělba v ekonomickém hodnocení. Vzniká sou-

Kmoníček, 1986, s. 379). J. Havel a L. Kmoníček – v duchu (Mach, Toms, 1986)²⁰⁴ – píše: „... subjekt, reprezentant společnosti, posuzuje sféry spotřeby z hlediska reprodukce a rozvoje společnosti. Výsledkem jsou celospolečenské preference jednotlivých sfér spotřeby a je dán program produkce a sféry spotřeby. Z řady hospodářských programů by společnost měla volit ten, který relativně nejlépe uspokojuje její potřeby – maximalizuje společenskou užitečnost“ (Havel, Kmoníček, 1986, s. 376-377).

(Toms, 1986) uvádí, že společným jmenovatelem diskuzí ekonomů socialistických zemí mají být „otázky vztahu užitné hodnoty a hodnoty (efektu a nákladů) a konkrétních způsobů jejich vyjadřování“ (tamtéž, s. 569). Již dříve formuluje, že není správné „klást otázku, jestli je pro socialistickou ekonomiku důležitější užitná hodnota nebo hodnota“ (Toms, 1983b, s. 1264). Ohledně zmíněných diskuzí M. Toms pokračuje: „Princip hospodárnosti se může uskutečňovat při různých objemech, strukturách (a jejich změnách) výroby, které mají různé efekty z hlediska uspokojování potřeb... Společnost není zainteresována na narůstání hodnoty jako takové, ale na přírůstcích masy užitných hodnot při ekonomii nákladů... Hodnota svírá užitnou hodnotu a při jejím klíčovém postavení v procesu hodnocení hospodářské činnosti podniků deformuje zájmy výrobců... Při cenách plánové vybilancovanosti dochází k přiblížení požadavku hospodárnosti a společenské užitečnosti a hodnotových ukazatelů, a tím k postupnému překonávání dichotomie obou aspektů objektivního kritéria efektivity“ (Toms, 1986, s. 569-577).

In (Toms, 1987a) se vyjadřuje k interpretaci tržních cen A. Kotulana dle (Kotulan, 1987). Podle Kotulana Marx nemá pojímat tržní cenu, která vyrovnává poptávku s nabídkou, jako cenu tržní rovnováhy. Marxův rozbor tržní ceny má být speciálním případem určení tržní rovnováhy v podmínkách, kdy poptávkové funkce vykazují jednotkovou elasticitu. Toms za zavádějící označuje ztotožňování cen plánové vybilancovanosti s cenami tržní rovnováhy a přehlížení jejich místa již v procesu tvorby plánu. Což nemá přispívat ke hledání cest k překonávání cen nákladového typu.

Intenzifikace a vědeckotechnický rozvoj

stava předávání, přejímání a transformování informací, jak se do hodnotícího procesu zapojují jednotlivci, skupiny a společnost, takže společenské hodnocení jevů reprodukčního procesu se prosazuje systémem na sebe navazujících hodnotících aktů a je poznamenáno strukturou tohoto hodnotícího systému“ (Kříž, 1985, s. 741).

²⁰⁴ Srov. (Toms, 1981), (Mach, 1984).

(Valenčík, 1989) vytyčuje dva směry rozvíjení konceptu sociálně ekonomické efektivity v duchu (Toms, 1981). 1) Pokud při jejím měření vycházíme z užitečných efektů (s vymezením ve smyslu faktického stupně využití schopnosti užité hodnoty uspokojovat svými vlastnostmi společenskou potřebu), vzniká otázka zachycení vlastních potřeb – jejich struktury, vzájemné podmíněnosti a dynamiky rozvoje.²⁰⁵ 2) Sociálně ekonomická efektivity je především výrobní vztah, vztah mezi lidmi ve výrobě. Její měření a následné jednání ekonomického subjektu, které měření realizuje, nemůže nikdy probíhat jinak nežli jako součást hospodářského mechanismu.²⁰⁶

M. Toms koncept efektivity rozvíjí především v duchu druhého směru. Rozlišuje přitom dva aspekty, resp. otázky: Zda má smysl zabývat se konstrukcí syntetického ukazatele efektivity a jaký musí být hospodářský mechanismus, aby v něm hodnotová kritéria plně vyjadřovala kritéria efektivity.²⁰⁷ V posledním tvůrčím období M. Toms za nejdůležitější úkol považoval „*syntézu užité hodnoty a hodnoty v hospodářském mechanismu, systémové propojení naturálně věcných a hodnotových kritérií, syntézu přímých a nepřímých nástrojů v hmotné zainteresovanosti*“ (Valenčík, 1989, s. 419). Což se promítá v monografii *Proces intenzifikace: Teorie a měření* (Toms, 1988c). Podle R. Valenčíka tato monografie a příbuzné články v *Politické ekonomii*²⁰⁸ představují vrchol Tomsova díla „*či spíše špičku ledovce mnohem hlubšího teoretického zázemí, ze kterého jeho závěry vyplývaly*“ (Valenčík, 1989, s. 419).

(Mach, 1989) z pozice vědeckého redaktora posmrtně vydaného titulu *Proces intenzifikace: Teorie a měření* (Toms, 1988c) konstatuje, že Toms usiluje o vyhodnocení diskuzí o povaze intenzivního růstu a tyto syntetizuje postupně v ucelený obraz – „*k rozvíjení teoretické fundace strategické linie hospodářské politiky*“ (Toms, 1988c, s. 5). M. Mach připomíná rozsáhlé vědecké dílo Tomsovo, počínaje průlomovou studií (Toms, Hájek, 1965). Kriteriaální jádro intenzivního rozvoje reprezentuje efektivity, resp. teorie sociálně ekonomické efektivity, kterou Toms zahajuje teoretický rozbor. V návaznosti na práce své i spolupracovníků „*definoval kritérium ekonomické efektivity jako jednotu společenské užitečnosti (stupně uspokojení potřeb) a hospodárnosti*“ (Mach, 1989, s. 422). Oba aspekty zevrubně zkoumal. Hlavně upřesňuje obsah a dynamiku hospodárnosti „*jako dynamiku výrobně technické a výrobně ekonomické efektivity, což umožňuje spojit technickou a cenovou optimalizaci v syntetickou nákladovou minimalizaci*“ (dtto). Toms analyzuje dva základní přístupy k měření společenské užitečnosti. Přímé vyjadřování a měření společenské užité hodnoty a dále nepřímé zachycení a promítání stupně uspokojení potřeb v cenách.

²⁰⁵ R. Valenčík připomíná příspěvky J. Barvíka, S. Janáčkové a M. Mejstříka. Pravděpodobně se jedná o texty (Barvík, 1984), (Janáčková, 1984), (Mejstřík, 1984).

²⁰⁶ S odkazem na neupřesněný příspěvek L. Rusmicha – pravděpodobně (Rusmich, 1984).

²⁰⁷ Resp., „*aby byl syntetickým ukazatelem efektivity zisk, resp. příslušně vztážená míra zisku...*“ (Valenčík, 1989, s. 419).

²⁰⁸ Srov. (Toms, 1986, 1987b, 1988b atp.).

Analýza obou kritérií efektivnosti zahrnuje stav hmotné hodnotové proporcionality i stavy nerovnovázné.²⁰⁹

Následně M. Toms podává hlubší charakteristiku intenzivního rozvoje a jeho typologie. Charakterizuje uvolňování růstové souvztažnosti mezi výrobou a jejími zdroji. Intenzivní typ růstu vymezuje Toms jako „vývoj, kdy zvyšování společenské výroby je v převážné míře dosahováno zvyšováním účinnosti vynakládání výrobních zdrojů, tj. růstem produktivity práce, účinnosti fondů, účinnosti spotřeby paliv a energie a účinnosti ostatní materiálové spotřeby“ (Mach, 1989, s. 423). Na této bázi Toms rozlišuje typ růstu extenzivní a intenzivní, dále intenzifikaci společenské výroby a intenzifikaci hospodářského růstu a intenzifikaci částečnou a všestrannou. Pokouší se současně o klasifikaci fází (zón) intenzifikačního procesu.

V kontextu přechodu na vyšší fáze procesu intenzifikace (převážně intenzivní, čistý a absolutní intenzivní rozvoj) Toms analyzuje teoretický i praktický problém „– proces úspory minulé práce a proces proměny forem působení zákona úspory času“ (Mach, 1989, s. 423).²¹⁰ Z čehož Toms vyvozuje, že „nová forma prosazování ekonomie času má sama několik etap, které (zhruba řečeno) odpovídají přechodu ze zóny převážně intenzivního růstu k nejvyšším zónám intenzifikace“ (Toms, 1988c, s. 92). Dospívá k praktickému závěru, že přechod k vyšším fázím procesu intenzifikace předpokládá především obrat ve vývoji materiálové a později i fondové náročnosti produkce. Základní pro intenzifikaci proto má být obrat v prosazování práce minulé (úspory energie, kovů, materiálu i postupné zvyšování účinnosti základních výrobních fondů).

Toms analyzuje Marxovu teorii uvolňování, resp. vázání kapitálu a tendence vývoje materiálové náročnosti.²¹¹ V souvislosti s touto uvažoval Toms o tendenci vývoje podílu minulé práce v hodnotě výrobku. Kritizuje tradiční pojetí tendence hodnotové struktury produktu²¹² i závěr, že v hodnotě jednice i souhrnu produkce roste podíl nákladů práce minulé a klesá podíl práce živé.

²⁰⁹ Ve zvláštním případě všeobecné proporcionality má být míra užitečného efektu výrobků (Q) proporcionalní jejich hodnotě (H), resp. její modifikaci. Tj. poměr H / Q u všech výrobků má být roven 1. Toms zdůrazňuje, že je v tomto případě splněna Marxova podmínka, podle níž „... doba, která je třeba k výrobě zboží, označuje přesně stupeň jeho užitečnosti...“ (Mach, 1989, s. 423, s odkazem na Marx, 1950, s. 54). Chyby však mají vznikat, když se tyto vlastnosti stavů rovnovážných přenášejí na ekonomiku v nerovnováze, v níž všeobecnou platnost nemají.

²¹⁰ Tento může zahrnovat několik případů: „... relativní úsporu (na jednotku produkce) živé a minulé práce... absolutní úsporu práce živé a relativní úsporu práce minulé... absolutní úsporu práce“ (Mach, 1989, s. 423).

²¹¹ Se zdůrazněním Marxova závěru, „že úspory vznikají nejen úsporou práce, která vyrábí konstantní kapitál, ale rovněž jeho úspornou aplikací (v podobě poklesu naturální spotřeby konstantního kapitálu na jednotku vyráběné produkce)“ (Mach, 1989, s. 423).

²¹² „... promítající se do vztahů I. a II. skupiny společenské výroby, zejména často se vyskytující závěr, že růst produktivity práce je provázen růstem objemu výrobních fondů na jednotku národního důchodu a společenského produktu (fondové náročnosti produkce)...“ (Mach, 1989, s. 423).

M. Toms dokladuje, že růst vybavenosti nemusí zvyšovat fondovou a investiční náročnost produkce, záleží totiž na typu uplatňovaného technického pokroku.²¹³ Na teorii intenzivního rozvoje a jeho měření je pak založena i Tomsova úvaha o prognózování dynamiky variant hospodárnosti.

Ohledně měření hospodárnosti a její dynamiky se Toms zabývá teorií měření produktivity práce s přihlédnutím k úspoře minulé práce, tj. společenské produktivity práce. Za charakteristický rys souhrnného kritéria hospodárnosti označuje syntetizaci všech dílčích ukazatelů hospodárnosti. Toms se zamýšlí nad problémem určení vah v souhrnném ukazateli nákladů (pod teoretickým prizmatem pojetí nákladů společenské výroby v socialistické ekonomice) anebo podrobně analyzuje společenskou produktivitu práci jako souhrnnou hospodárnost (při vyjádření nákladů práce v měrných pracovních jednotkách i při jejich vyjádření v peněžních jednotkách hodnotového typu a cenách výrobního typu). Svůj přístup k měření souhrnné hospodárnosti přitom M. Toms komparuje s jinými přístupy (přístup založený na produkční funkci, resp. na rozdělování společenského produktu s interpretační poznámkou k měření vstupů zdrojů výroby). V organické vazbě na souhrnné kritérium M. Toms podává charakteristiku lokálních kritérií efektivnosti. Zabývá se dynamikou následujících ukazatelů: čisté produkce, masy zisku, rentability, masy čistého zisku, rentability výkonů a vlastních nákladů.²¹⁴

Komplexnost Tomsova koncipování strategie²¹⁵ intenzivního rozvoje dokládají návrhy ohledně hospodářského mechanismu pro intenzivní rozvoj. Uvedenou strategii Toms nechápe jako pouhou podstatnou změnu společenských výrobních sil, ale „za její integrální součást považoval adekvátní transformaci struktury socialistické ekonomiky, dosažení nového stupně rovnováhy ve všech oblastech přestavby hospodářského mechanismu“ (Mach, 1989, s. 424). Socialistické výrobní vztahy podle Tomse měly být uspořádány tak, aby všechny hospodářské subjekty byly zainteresovány, ale i ekonomicky nuceny se chovat efektivně. Za centrální otázku nového mechanismu považoval kritéria efektivnosti. Závěrečné pasáže knihy (Toms, 1988c) analyzují některé vzájemné vztahy mezi strategií intenzifikace a hospodářských mechanismem. Včetně formování syntézy užité hodnoty a hodnoty v hospodářském mechanismu. Toms poukazuje přitom na jednostrannost teze o nabídkovém určení socialistické ekonomiky vedoucí k orientaci na naturální vztahy v reprodukčním procesu a nedocení aktivní úlohy hodnotových a peněžních veličin. Obhajuje tezi „o jednotě hmotné a hodnotové stránky reprodukčního procesu a o objektivní nutnosti

²¹³ „Stejně nelze bezprostředně ztotožňovat tezi o růstu organického složení kapitálu s růstem organického složení nákladů, který je nesprávně jednoznačně identifikován s poklesem podílu živé práce v hodnotě produkce“ (Mach, 1989, s. 424).

²¹⁴ Srov. (Toms, 1987b, c).

²¹⁵ Srov. (Soukup, 1984) s vytyčením strategií rozvoje civilizace, včetně formulace teorie optimálního řízení globálního komplexu. Srov. též (Kutta, Soukup, 1976), resp. práce R. Richty ohledně vědeckotechnické revoluce a jejího významu pro socialismus a komunismus (Richta, 1963a, b), (Richta a kol., 1969 aj.).

plánovat a řídit obě její stránky“ (Mach, 1989, s. 425). M. Mach extenzivní a intenzivní vývoj považuje za zachycení dvou etap vývoje socialismu ve světě. Přechod k intenzivnímu typu M. Toms vnímal jako objektivní zákonitost reprodukčního procesu za rozvinutého socialismu. Naplněn nebyl.

Aktivní postoj Tomse k ekonomické teorii²¹⁶ ilustruje (Janáček, 1989) právě Tomsovým teoretickým zdůvodněním základní orientace hospodářské politiky na přechod k intenzivnímu rozvoji. Což nesmí být omezeno na extrapolaci minulých tendencí ani na přenášení proporcí z minulosti do budoucnosti. Vyžaduje to i určení zlomů ve vývojových trendech²¹⁷ a národohospodářských proporcích, s důkladnou analýzou i predikcí vývoje. K. Janáček ve zmíněných souvislostech identifikuje dobový kořen problému: „*nedostatečná realizace intenzivních zdrojů růstu*“ (tamtéž, s. 426). K zabezpečení přechodu na intenzivní typ růstu má být zapotřebí „*překonání kritérií, přístupů a myšlenkových stereotypů charakteristických pro extenzivní rozvoj*“ (dtto). Přičemž důležité místo Janáček přikládá zvýšení tempa růstu souhrnné hospodárnosti. Které je určeno součtem temp dílčích hospodárností (produktivity práce, účinnosti fondů, účinnosti spotřeby paliv a energií a účinností ostatní materiálové spotřeby).

Nad Tomsovými kritérii efektivnosti se zamýšlí (Šrein, 1989). Z hlediska teoretických východisek pro přestavbu hospodářského mechanismu připomíná Tomsovu analýzu úlohy hodnotových kritérií efektivnosti, která mají být i východiskem pro rozhodování o alokaci zdrojů. S přihlédnutím ke dvěma stránkám efektivnosti – účelnosti a hospodárnosti – však připomíná, že pouze hodnotová kritéria sama o sobě nemohou v obecné situaci nerovnováhy vyjadřovat kritérium účelnosti. Většina vystihuje pouze kritérium hospodárnosti.²¹⁸ Řešení M. Toms koncipuje takto: „*V hospodářském mechanismu socialistické ekonomiky musí mít místo jak direktivní ukazatele plánu, tak strukturovaný systém cenových a finančních nástrojů*“ (Toms, 1988c, s. 243). Toms taktéž uvažuje o diferenciaci kritérií efektivnosti podle jednotlivých segmentů ekonomiky. Navrhuje –

²¹⁶ „*Miroslav Toms nikdy nemiloval vědecký „l’art pour l’artismus“. Podle jeho přesvědčení by se měl rozvoj ekonomické teorie promítnout do teoretického zdůvodnění hospodářsko-politických opatření*“ (Janáček, 1989, s. 425). M. Toms se nikdy nespokojoval s pouhým empirismem, „*který resignuje na snahu vyvozovat zákonitosti ekonomického vývoje. Zdůrazňoval, že teoretická analýza musí ústit do specifikace objektivních podmínek a faktorů, za jejichž působení se ty či ony tendence v proporcích reprodukčního procesu prosazují jako zákonitost*“ (tamtéž, s. 426, s odkazem na Toms, 1988c, s. 94).

²¹⁷ Srov. (Richta a kol., 1969).

²¹⁸ „*M. Toms dokazuje, že pouze ve specifickém případě optimální hmotně hodnotové proporcionality (které odpovídají ceny plánové vybilancovanosti) lze akceptovat identitu obou aspektů efektivnosti; jen tehdy maximalizace efektivnosti podle kritéria zisku maximalizuje nejen hospodárnost, ale i míru společenského užítku*“ (Šrein, 1989, s. 427, s odkazem na Toms, 1988c, s. 47). Toms stav hmotně hodnotové proporcionality (tj. rovnováhy) interpretuje jako specifický případ obecnějších stavů dynamické nerovnováhy. Šířeji upozorňuje na odlišné vztahy mezi ekonomickými veličinami ve statickém a dynamickém systému. Při rozvíjení teorie by se apriori nemělo vycházet ze stavu rovnováhy a zobecňovat její postuláty i pro stavy nerovnovážné.

vedle metod centrálního řízení – právě koncept segmentů,²¹⁹ vůči nimž jsou uplatňována diferencovaná kritéria efektivnosti. Šrein dodává, že tento koncept není ale obecně přijímán. Odpor může být motivován i nedobrymi zkušenostmi z minulosti.²²⁰

Podle (Bureš, 1989) dospívá (Toms, 1988c) ke svým výsledkům (např. v podobě uplatnění ukazatele zisku jako jednotného kritéria efektivnosti) na základě kvalitativní analýzy hospodářského mechanismu, které byly potvrzeny a upřesněny analýzou kvantitativní. In (Toms, 1988c) je poukazováno na to, že ukazatele souhrnné hospodárnosti nezachycují celý makroekonomický přínos vědeckotechnického rozvoje, neboť nevyjadřují efekty změn v kvalitě vyráběných užitných hodnot. V uvedeném kontextu M. Toms zdůrazňuje, že „*ekonomické efekty vědeckotechnického rozvoje nelze redukovat pouze na úspory měrné spotřeby výrobních zdrojů*“ (tamtéž, s. 70-74). Tuto myšlenku rozvíjí (Janáčková, 1989) v souvislosti s dobovou změnou v charakteru vědeckotechnického pokroku. V 80. letech 20. století v nejvyspělejších zemích šlo pozorovat, že se „*vědeckotechnický rozvoj rostoucí měrou zaměřuje na růst pružnosti výroby a možnosti jejího přizpůsobování individuálním požadavkům odběratele, na výrobní inovace a na uspokojování rozšiřujícího se okruhu potřeb*“ (tamtéž, s. 436).

S. Janáčková diskutuje omezení ukazatelů produktivity práce a souhrnné hospodárnosti, resp. ukazatele tzv. souhrnné produktivity ve statistikách kapitalistických zemí. Zachycují totiž pouze část makroekonomického přínosu vědeckotechnického pokroku. Upozorňuje přitom, např. že makroekonomický přínos některých inovací²²¹ nespočívá především v růstu produktivity práce a hospodárnosti, nýbrž tkví v dimenzi rozvoje společenských potřeb a změn v kvalitě jejich uspokojování. Se závěrem, že posuzování efektu vědeckotechnického rozvoje na makroekonomické úrovni vyžaduje komplexnější přístup, nežli je pohled omezující se na tempa růstu produktivity práce a souhrnné hospodárnosti. Což má platit pro země nejvyspělejší, kde již došlo k výrazné proměně vědeckotechnického pokroku. Janáčková uzavírá: „*Naproti tomu v ekonomikách, které do této fáze ještě nevstoupily – což platí také o čs. ekonomice – mohou tyto ukazatele dosud dávat poměrně spolehlivý obraz o tempu a makroekonomickém přínosu vědeckotechnického rozvoje*“ (Janáčková, 1989, s. 439).

Na Tomsův pohled ohledně vztahu vědeckotechnického rozvoje a intenzifikace usiluje navázat (Pastrňák, 1989). Zdůrazňuje, že M. Toms intenzivní rozvoj zkoumá „*jako zákonitost rozvoje výrobních sil, jako projev vědeckotechnického rozvoje v důsledku působení zákona ekonomie času*“

²¹⁹ „*Tyto segmenty se mezi sebou mohou lišit zejména mírou souladu mezi skupinovými a celospolečenskými zájmy, ale také mírou dosažené rovnováhy nebo i mírou náročnosti rozvoje příslušného segmentu na celospolečenské zdroje. Hrozí však nebezpečí zjednodušujících přístupů...*“ (Šrein, 1989, s. 428, s odkazem na Toms, 1988c, s. 264).

²²⁰ „*V podstatě individualizované přístupy k rozpisu úkolů i kritérií efektivnosti, jež prakticky negovaly princip zásluhovosti, vedly k podpoře neefektivních výrob*“ (Šrein, 1989, s.428).

²²¹ Procesních inovací či výrobních inovací v oblasti spotřebních předmětů – srov. (Sirůček, 2017).

(tamtéž, s. 432).²²² Intenzivní rozvoj Toms považuje za objektivní důsledek procesu vědeckotechnického rozvoje v určité historické etapě. Není tedy výsledkem vědeckotechnického rozvoje libovolného, nýbrž vědeckotechnického rozvoje určitého zaměření a charakteru. „*Proto je třeba uplatňovat adekvátní a nikoli libovolné směry vědeckotechnického rozvoje*“ (dtto).

Toms upozorňuje, že tradiční růstové zdroje se ve vztahu k vědeckotechnickému rozvoji dostávají do podřízeného postavení. Přizpůsobení těchto tradičních zdrojů však již nestačí, objevují se nové zdroje vědeckotechnického rozvoje i nové růstové faktory. Odstraňovány jsou hranice mezi výrobní a nevýrobní sférou.²²³ Pozornost Toms věnuje i některým otevřeným otázkám měření stupně intenzifikace.²²⁴ M. Toms faktory intenzifikačního procesu nespojoval s pouhým působením vědeckotechnického rozvoje.²²⁵ Zejména v krátkodobém horizontu mají působit i jiné intenzifikační faktory nežli vědeckotechnický rozvoj. Ani působení vědeckotechnického rozvoje nemusí být vždy nutně orientováno intenzifikačně²²⁶ – na absolutní či relativní úsporu společenského pracovního času. Vědeckotechnický rozvoj může být dokonce zaměřen i extenzifikačně – na vtažení nových nebo dodatečných zdrojů do reprodukčního procesu (např. zpřístupnění zcela nových nalezišť surovin, zapojení nových přírodních látek na základě odhalení jejich užitečnosti).²²⁷ Působení vědeckotechnického rozvoje není jednosměrné a může být orientováno i na zakládání a uspokojování nových společenských potřeb či na uspokojování potřeb stávajících na vyšší kvalitativní úrovni.

Z hlediska primárního zaměření působení vědeckotechnického rozvoje lze tento členit na druh intenzifikační (a potřeby rozvíjející – kvalitativně i kvantitativně) a saturující druh. Přínosy vědeckotechnického rozvoje není tudíž možné kvantifikovat podílem intenzifikačních faktorů či stupněm intenzifikace ekonomického růstu. Ohledně separace efektů a stanovení vlivu vědeckotechnického rozvoje na reprodukční proces Toms vytyčuje úkoly ohledně kvantifikace přínosů tohoto rozvoje na celou ekonomiku (např. podíl na růstu národního důchodu) a analogicky pro hospodářské výsledky chozrasčotních jednotek. Též stanovuje úkol stanovit, resp. kvantifikovat přínosy určité akce vědeckotechnického rozvoje pro výsledky ekonomického subjektu, který akci realizuje.²²⁸ (Pastrňák, 1989) diskutuje problémy se separováním vlivu vědeckotechnického rozvoje

²²² Čímž M. Toms překonává mechanická a statická chápání růstových faktorů i exogenní interpretace vědeckotechnického rozvoje (který má stát jakoby mimo reprodukční proces a má být do tohoto vnášen zvnějšku). S odkazem na (Toms, 1988c, s. 53).

²²³ S odkazem na poslední Tomsovu stať v *Politické ekonomii* (Toms, 1988b).

²²⁴ „... zejména problematice separace přínosů vědeckotechnického rozvoje a jejich vztahu k míře vyjadřující výsledné působení veškerého komplexu intenzivních faktorů růstu...“ (Pastrňák, 1989, s. 433).

²²⁵ Opačně pak ani působení vědeckotechnického rozvoje s pouhým procesem intenzifikace.

²²⁶ S odkazem na (Toms, 1988c, s. 70), resp. (Pastrňák, 1984b).

²²⁷ S odkazem na (Mejstřík, 1987).

²²⁸ „Samostatné řešení obou úloh závisí na apriorním předpokladu možnosti separovat vliv vědeckotechnického rozvoje a stanovit jeho přínos podílem na celkovém výsledku společenského či podnikového reprodukčního procesu (až už jsou výsledky vymezeny jakkoliv)“ (Pastrňák, 1989, s. 434-435).

na reprodukční proces i snah separovat vlivy jednotlivých investičních akcí. S upozorněním na integritu vědeckotechnického a sociálně ekonomického rozvoje i jejich výsledků, anebo na nesplnění modelového předpokladu izolovaného vstupu v praxi. Komplikace nastávají i ohledně zpoždění inovačních akcí aj.

Podle M. Tomse se „*zdála být schůdná nepřímá metoda stanovení vlivu vědeckotechnického rozvoje na růst národního důchodu, založená na kvantifikaci náhodných faktorů a změn ve stupni využití výrobních zdrojů*“ (Pastrňák, 1989, s. 435).²²⁹ Přínos vědeckotechnického rozvoje měl být stanoven „*zbytkovou metodou*“ – tj. „*korekcí skutečného tempa růstu národního důchodu o vliv růstu objemu výrobních zdrojů a o vliv změny stupně využití výrobních zdrojů (činitelů)*“ (dtto). Ani toto řešení však I. Pastrňák nepovažuje za schůdné. Omezuje se totiž pouze na intenzifikační druh vědeckotechnického rozvoje a je zároveň kriticky závislé na předpokladu, že změny stupně využití výrobních zdrojů jsou nezávislé na vědeckotechnickém rozvoji. Zmíněný předpoklad je však dlouhodobě neudržitelný, neboť typ vědeckotechnického rozvoje využití výrobních činitelů ovlivňuje. Pastrňákův závěrečný verdikt zní: „*Ukazuje se, že úloha separovat vliv vědeckotechnického rozvoje na hospodářské výsledky je v exaktní podobě neřešitelná a v jistém smyslu i zavádějící*“ (tamtéž, s. 436). Dodává ovšem, že se nemá jednat o rezignaci, nýbrž naopak o impuls k ještě intenzivnějšímu úsilí o přestavbu hospodářského mechanismu. Samotná přestavba se měla stát „*nejdůležitějším zdrojem vědeckotechnického rozvoje*“ (dtto). Kam přestavba & glásnost' vedly, ukázala historie...

(Mejstřík, 1989) připomíná přínos Tomse týkající se problematiky nerovnováhy socialistické ekonomiky v krátkém a středním období. Toms sice rozvíjel koncept dlouhodobého rovnovážného růstu, otázky nerovnováh socialistické ekonomiky a jejich překonávání však taktéž neopomíjel. Nerovnovážné procesy v socialistické ekonomice usiloval začlenit do své koncepce efektivního rozvoje socialistického hospodářství. Odmítal vyhraněné teze některých zástupců tzv. polské školy ekonomické dynamiky o nabídkovém určení ekonomiky socialistické a poptávkovém určení kapitalistické ekonomiky. M. Toms kritizoval spojování zmíněných tezí s osobou M. Kaleckého a připomínal Kaleckého rozlišování mezi odvětvími řízenými nabídkou a odvětvími řízenými poptávkou (exportní odvětví, odvětví vyrábějící spotřební statky atp.). Poptávkové určení bývá spojováno se situací deflační nerovnováhy (tj. převahy agregátní nabídky, kdy agregátní poptávka ex ante je nedostatečná vzhledem k výrobnímu potenciálu). Ekonomika určená nabídkově se naopak nachází v situaci nerovnováhy inflační, při převaze agregátní poptávky mající tendenci převyšovat výrobní potenciál ekonomiky.

Toms za předpoklad navádění ekonomiky do rovnovážného stavu považoval simultánní respektování obou stránek reprodukčního procesu, nabídky i poptávky, resp. zdrojů a potřeb. Pro

²²⁹ S odkazem na (Toms, 1988c, s. 65).

kapitalistické země má být „v zásadě iherentní tendence nerovnováhy prvního typu“ (Mejstřík, 1989, s. 429) s převládáním tendence nevyužívání zdrojů. V určitých fázích ekonomického cyklu (především za konjunktury) má být generována nerovnováha typu druhého. Za charakteristický rys kapitalistického hospodářského cyklu Toms označoval, že v jeho průběhu dochází k přechodům od jednoho režimu nerovnováhy k druhému.²³⁰ Tvrzení, že kapitalistická ekonomika je poptávkově určena tudíž M. Toms považoval za zjednodušené.

Za ještě problematičtější Toms pokládal tezi o výlučně nabídkovém určení ekonomiky socialistické, resp. o její iherentní tendenci k existenci nerovnováhy deflační. Zmíněné teze byly někdy podporovány poukazy na minulý hospodářský vývoj. Toms ovšem oba typy nerovnováhy spojoval pouze s určitými historickými etapami vývoje.²³¹ Z hlediska metodologie Toms zdůrazňoval, že makroekonomické modelování a analýzy musí věnovat pozornost oběma stránkám reprodukčního procesu – nabídce i poptávce. Jisté propojení obou rovin mají představovat vztahy mikrostrukturálních (ne)rovnováh a (ne)rovnováhy globální.²³² Se zdůrazněním, že nestačí usilovat pouze o rovnost agregátní poptávky a nabídky (agregátní rovnováhu), ale spíše o rovnováhu globální, „*kteřá předpokládá přiblížení se k situaci strukturálních a sortimentních rovnováh*“ (Mejstřík, 1989, s. 430).²³³ Teze o rozhodujícím významu agregátního přístupu má přehlížet vlastnost rovnováhy reprodukčního procesu, kdy se celková a dílčí rovnováha (resp. nerovnováhy) podmiňují, jsou ve vzájemných neoddelitelných vztazích, které je nutno simultánně zkoumat.²³⁴ Toms se spolupracovníky tímto předjímá snahy západní ekonomie o adekvátní mikroekonomické zakotvení makroekonomických agregátů.

Teprve po vyjasnění teoretických otázek, včetně metodologických východisek, má být podle Tomse možné diskutovat smysluplnost agregátní ukazatelů (ne)rovnováhy používaných v praxi.²³⁵ Toms uvažoval i o extenzích do hospodářského mechanismu. „*Tezi o jednotě nabídkového a poptávkového určení socialistické ekonomiky v konkrétně historické etapě interpretoval jako požadavek hmotné zainteresovanosti*“ (Mejstřík, 1989, s. 431). Toms doporučoval přitvrdit rozpočtové omezení neboli vytvořit náročnější ekonomické prostředí. Na straně druhé viděl i nezbytnost

²³⁰ V souladu s názory K. H. Marxe a západními teoriemi nerovnováh. Oproti názorům „*mainstreamu*“. Srov. (Sirůček, 2016), (Sirůček a kol., 2007).

²³¹ S odkazem na (Toms, 1988c, s. 233).

²³² Srov. (Toms, Mejstřík, 1986).

²³³ M. Mejstřík píše o větě o globální rovnováze při existenci strukturálních a sortimentních nerovnováh.

²³⁴ „*Názorným příkladem je Marxova analýza schémat reprodukce, ústící do podmínek rovnováhy I. a II. skupiny nebo analýza Sayova a Walrasova zákona trhů*“ (Mejstřík, 1989, s. 430). Srov. (Sirůček a kol., 2007).

²³⁵ Např. odvození makroekonomického indikátoru agregací mikroekonomických údajů např. na základě tzv. konjunkturálních testů.

zpružnění nabídky,²³⁶ při níž za nezastupitelnou podmínku považoval nový obsah plánu (s plánovní funkcí kritérií efektivity).²³⁷ Tomsovy návrhy ve směru decentralizace měly:²³⁸ 1) Vázat hodnotovou optimalizaci při existenci nákladového typu cen vedlejšími podmínkami (sociální a ekologické normativy i adresné ukazatele technickoekonomické úrovně výroby). 2) Zdokonalovat cenový systém promítnutím aspektů užitečnosti do cen (promítnutí aspektů kvality, sortimentní nerovnováhy a zahraničních cen). Konkretizace kritéria efektivity má přitom být podmíněno „různými sférami reprodukčního procesu a nezbytnou diferenciací na jednotlivé segmenty ekonomiky“ (Mejstřík, 1989, s. 431).

Hledání eklektického přemostění mezi politekonomií marxistickou a zá- padní economics

M. Toms se podílel na rozpracování teorie optimálního plánování a bývá uváděn jako čelný reprezentant české větve matematizující školy optimálního plánu.²³⁹ Zabýval se teorií ceny a

²³⁶ Která dobově bývala „*exogenní nepružnou veličinou*“ (Mejstřík, 1989, s. 431). Toms nepřehlížel absenci volného vstupu do odvětví (a výstupu z odvětví) v socialistických plánovaných ekonomikách ani neexistenci přibližného vyrovnávání vztahu mezi nabídkou a poptávkou u jednotlivých skupin výrobků, což podporuje monopolní chování výrobců.

²³⁷ Kritériem optimalizace plánu měl být zvláštní zisk reálný, identifikovaný hospodářskými subjekty ex ante. Tento by musel být účelově využíván subjekty k rozšiřování výroby. Dosud však měl být považován za zisk mimořádný, plynoucí z inovací.

²³⁸ Formulováno podle (Mejstřík, 1989, s. 431).

²³⁹ U školy optimálního plánování figuruje jméno Viktor Valentinovič Novožilov (1892–1970). Tento sovětský ekonom byl spojen s Leningradským polytechnickým institutem, kde začal pracovat v roce 1922 a v letech 1938–1951 vedl katedru ekonomiky strojírenství. V období 1951–66 vedl oddělení statistiky na Leningradském inženýrském a ekonomickém institutu. V posledních letech života řídil Laboratoř systémů ekonomického hodnocení Leningradské pobočky Ústředního ekonomického a matematického institutu Akademie věd SSSR. Od roku 1929 začal intenzivně studovat průmyslovou ekonomiku, kombinující výuku na univerzitě s prací poradce a odborníka v konstrukčních ústavech. Což jej přimělo ke studiu a vývoji metodiky hodnocení ekonomické efektivity kapitálových investic. V 30. letech provádí původní výzkumy a jako první používá ekonomicko-matematický model k nalezení optimálních řešení. Od té doby se hlavním tématem jeho práce stává metodika měření nákladů a výsledků v národním hospodářství, což se odráží ve stěžejní monografii *Problémy měření nákladů a výsledků v optimálním plánování* (Novožilov, 1967). Srov. (Novožilov, 1972), kde Novožilov ze zorného úhlu své teorie optimálního plánování (která počítá s rozvinutou mírou výrobních nákladů, s tzv. náklady diferenciálními) naznačuje cestu k objevení maximální efektivity a produktivity pracovního výkonu. Vysvětluje, jak ceny optimálního plánu odpovídají společensky nutnému množství vynaložené práce a jsou výrazem demokratického centralismu. Ve 40. letech předkládá vědecké stanovisko, že náklady na výrobu produktu jsou určeny nejen přímou, ale také zpětnou vazbou. Dochází k závěru, že neexistuje izolovaný problém efektivity kapitálových investic, že tento problém je součástí obecnější problematiky optimálního využití zdrojů. Novožilov se stává jedním ze zakladatelů kybernetické metody v ekonomii a pokládá základy nového oboru známého jako teorie optimálního fungování ekonomiky. Matematické metody pro analýzu ekonomických jevů zaujímaly již dříve významné místo v jeho

užitné hodnoty (Toms, 1981, 1984 atp.). Zkoumal i odklony ceny od hodnoty (Toms, 1980a aj.), přičemž M. Toms zavádí tzv. korekční člen. Pokud objem poptávky určitého produktu závisí, kromě vlastní ceny, i na ceně jiných produktů, pak má platit, že faktorem odklonu ceny od hodnoty je poměr koupěschopné poptávky i-tého statku k objemu jeho výroby, tj. korekční člen mezi cenou a hodnotou. Je-li koupěschopná poptávka v rovnováze s disponibilní nabídkou, cena se shoduje s hodnotou. Korekční člen se rovná jedné. Existence korekčního členu má vyplývat z existence společenské užitné hodnoty.²⁴⁰ Zmíněný vztah neurčuje pouze odklon cen od hodnoty dané skupiny statků, nýbrž i odklon cen od různých modifikací hodnoty (např. výrobních cen). Jedná se o vztah realizační ceny k libovolné ceně výchozí, určované společensky nutnými náklady (tzv. kriteriální cena). Rovná-li se poptávka nabídce (korekční člen je roven jedné), tržní cena se shoduje s tržní hodnotou. Marxův kvalitativní rozpor mezi cenou a hodnotou představuje cena statků, které nemají hodnotu, určovaná poměrem poptávky a nabídky. Veličinu hodnoty přitom neurčují společenské potřeby, tyto určují okruh individuálních hodnot, vstupujících do utváření tržní (společenské) hodnoty. Uznání společenských potřeb za hodnototvorný faktor by také znamenalo popření kvantitativní inkongruence ceny a hodnoty.²⁴¹

Toms formuluje kritiku subjektivistického chápání užitečnosti v západní ekonomii (Toms, 1980a, 1981 aj.). Subjektivistické chápání mělo být příčinou, proč se tato ekonomie vzdala pojmu užitečnosti a dospívá k závěru o její neměřitelnosti. Idea, že užitečnost určuje preference byla odvolána. Podle M. Tomse před politickou ekonomikou socialismu stojí úkol rozpracovat problematiku užitné hodnoty. Toms užitné hodnoty různorodých výrobků považoval za souměřitelné a za míru užitných hodnot označoval společenské potřeby – jak je níže specifikováno v kontextu (Toms, 1981).

Dále se M. Toms zaměřoval na otázky pracovní síly – např. publikací *Pracovní síla a modelování reprodukčního procesu: Experimentální studie, aplikace na československou ekonomiku* (Klaček, Toms, 1976). Studie se zabývá teoretickými a praktickými problémy modelování procesu socialistické rozšířené reprodukce. Jejím cílem je analýza místa a úlohy pracovní síly v makroekonomických souvislostech reprodukčního procesu relativně rozvinuté socialistické ekonomiky se

pracích. Zejména široce používal Lagrangeovu metodu při analýze optimalizačních problémů. Nový impuls k širokému využití matematických metod dal vznik lineárního programování, který začal dílem L. V. Kantoroviče. Za rozvoj ekonomických a matematických metod byl V. V. Novožilov spolu s L. V. Kantorovičem a V. S. Němčinovem v roce 1965 oceněn Leninovou cenou. Srov. (Němčinov, 1962a, b).

²⁴⁰ Má se jednat o vztah mezi masou zboží daného druhu a jeho společenskou potřebou (mez užitné hodnoty). Za tím je skryto uplatňování zákona hodnoty, jak se uplatňuje vůči souhrnu výrobků dělbou práce osamostatněných sfér výroby. Nutné množství společenské pracovní doby je tedy použito nejenom na každé jednotlivé zboží, ale i na různé skupiny zboží je použito ze společenské pracovní doby nutné proporcionální množství. Srov. (Toms, 1980a, s. 48).

²⁴¹ „Společenské potřeby jsou faktorem odchylek cen od hodnoty, nikoli hodnototvorným faktorem“ (Toms, 1980a, s. 60).

zvláštním zřetelem k podmínkám rozvoje československé ekonomiky. Obsah tvoří pasáže: Pracovní síla. Formulace a analýza teoretického modelu reprodukčního procesu v podmínkách relativního nedostatku pracovní síly v poměru k základním fondům v ekonomice. Rozbor agregátních a některých desagregovaných časových řad výroby, zaměstnanosti a produktivity práce. Statistické odhady parametrů řady funkcí zaměstnanosti a funkce produkce.²⁴²

Spolu s M. Machem koncipují text *Teorie socialistické reprodukce* (Mach, Toms, 1986), sloužící jako vysokoškolská učebnice. Sestává se šesti – dále vnitřně členěných – oddílů: *Socialistický výrobní způsob, Socialistická reprodukce, společenské bohatství, společenský produkt a národní důchod, Efektivnost výroby v socialistických výrobních vztazích, Zdroje růstu národního důchodu a typy ekonomického rozvoje v socialistickém hospodářství, Proporcionalita reprodukčního procesu socialistické ekonomiky, Vědeckotechnický pokrok, investice a jejich efektivnost v socialistické ekonomice.*

M. Toms se věnoval také ekonomické analýze – např. v titulu *Metody komplexního vyhodnocování variant* (Černý et al., 1980). Text rozebírá některé problémy ekonomické analýzy multi-kriteriální povahy, podává klasifikaci hlavních situací a definice základních pojmů agregace charakteristik. Zabývá se některými matematickými aspekty agregace charakteristik, metodami vektorové optimalizace, metodami kvantitativního oceňování charakteristik a vysvětluje komputabilní metody komplexního vyhodnocování variant.

V neposlední řadě se Toms zabýval komparacemi ekonomických teorií a systémů. Předmětem komparací se stalo např. pojetí kapitálu a jeho měření anebo klasická a neoklasická teorie hodnoty – jako bylo výše naznačeno v souvislosti s disertací *Základní problémy komparativní ekonomické teorie* (Toms, 1968c). K raným Tomsovým pracím náleží i stať *K problematice teorie hodnoty* (Toms, 1967). Dobově byla diskutována nutnost revize poměru k Marxově ekonomii, přičemž lakmusovým papírkem se stala teorie pracovní hodnoty.²⁴³ Hovořilo se o návratu ekonomické teorie ke skutečné vědě, s cílem pomoci ekonomické praxi. Hledána byla cena, která by pomohla

²⁴² Škola optimálního plánování, včetně M. Tomse, si byla vědoma, že problém ekonomického optima má být součástí širšího problému celkové rozvoje společnosti, kde významnou roli hrají i neekonomické faktory. Některé dobové postuláty – částečně i prizmatem západní economics – zpochybňuje (Ježek, 1977) v recenzi knihy (Klacek, Toms, 1976). Autoři mají podle T. Ježka vycházet z předpokladu, že cílem společnosti je plná zaměstnanost, že se počet práceschopného obyvatelstva rovná skutečné zaměstnanosti. Požadavek plné zaměstnanosti určuje které generace základních fondů mají být v provozu, aby bylo možno zaměstnat veškeré práceschopné obyvatelstvo. Určením velikosti fondů je dán i výsledný objem produktu. Při seřazení základních fondů podle stáří, resp. jejich produktivity, má být efektivní používání té jednotky základních fondů, které zaměstná poslední volnou pracovní sílu. Tvorba cen musí zajistit pokrytí nákladů i takové produkce, která pochází z nejméně produktivní generace základních fondů. Zdůrazněno je, že cenou stability musí být efektivnost. Podle Ježka má makroekonomická úloha stanovení optimální míry využití společenských pracovních zdrojů kořeny v mikroekonomice, s důrazem na mikroekonomickou optimalizaci (s využitím cen nabídky práce a poptávky po práci).

²⁴³ Srov. (Klacek et al., 1968).

znovunastolit ekonomickou rovnováhu a proporcionální rozvoj československého hospodářství. Přitom se nemohlo pouze zůstat u poučky, že cena je peněžním vyjádřením hodnoty.

Text (Toms, 1967) – otevírající diskuze o hodnotě a ceně – naznačuje předpoklady, včetně jejich zeslabování a konzistentnost teorie hodnoty. Podle Tomse se klasická politická ekonomie a Marx množství, kvalitu a intenzitu vynaložené práce v daném časovém období snažili redukovat do jedné veličiny. Toms uvádí, že pokud se problém redukce nepodaří rozřešit, lze jen těžko čelit námitkám, že hodnota je kategorií filozofickou, kvantitativně těžko postižitelnou. Podle D. Ricarda za předpokladu shodné vybavenosti práce kapitálem ve všech odvětvích by cena určená na základě hodnoty udržovala rovnováhu. V dlouhotrvajícím trendu má být pouze práce omezeným zdrojem. Ostatní zdroje lze lidskou prací zvětšit. Marx shodnost organického složení kapitálu chtěl opustit a zachovat teorii pracovní hodnoty. Ekonomický hlavolam ústí v Marxovu transformaci hodnoty ve výrobní cenu.²⁴⁴ Tuto přes – její diskutabilnost (včetně označení jakožto údajný rozpor mezi prvním a třetím dílem *Kapitálu*) – Toms řadí k největším Marxovým ekonomickým inovacím. Výrobní cena má být bodem rovnováhy konkurenčního kapitalismu.²⁴⁵ Rozebírán Tomsem (a následně řadou dalších autorů) je tzv. transformační problém (resp. pseudoproblém) i jeho různé interpretace a pokusy o řešení, včetně L. V. Bortkiewicze²⁴⁶ anebo P. Sraffy.²⁴⁷ Diskuze k článku (Toms, 1967) trvala tři roky, přičemž bylo oceňováno, že M. Toms otevřel prostor, ve kterém se mohly uplatňovat badatelské výsledky nejen zahraniční, nýbrž i poznatky a názory domácí.²⁴⁸

Toms ve studii *K Marxově teorii akumulace kapitálu, krizí a hospodářského cyklu* (Toms, 1974a) zdůraznil, že pouze rozpracování Marxovy koncepce akumulace kapitálu může vést k tvorbě realistické teorie hospodářské dynamiky kapitalistické ekonomiky. Pozornost věnoval i Marxově teorii akumulace a zaměstnanosti, včetně pokusu o formalizaci a dynamizaci Marxovy

²⁴⁴ „Marx sumu nadproduktu dělil úhrnem kapitálu a obdržel průměrnou míru zisku, jíž násobil výrobní náklady a získal průměrný zisk, tj. de facto transformuje míru zisku a nemění velikost výrobních nákladů, které ponechává v hodnotách. Nyní je zjevné, že se jedná o omyl. Změny v ceně jednoho výrobku se promítají do cen ostatních. Transformace musí měnit nejen velikost míry zisku v jednotlivých odvětvích, ale zároveň i ceny výrobních nákladů. Marx předpokládal, že výroba zboží není strukturálně spjatá. Potom transformační problém spočívá v redistribuci nadhodnoty mezi jednotlivá odvětví a celkový zisk se musí rovnat celkové nadhodnotě, a dokonce úhrn hodnot se musí rovnat úhrnu výrobních cen. Současně se nemůže ani změnit míra vykořisťování, nedojde ke změnám v rozdělování národního důchodu. Tento předpoklad neodpovídá realitě a mimo to je příčinou porušení rovnováhy prosté reprodukce“ (Řezník, 2003c, s. 458, s využitím Toms, 1967, s. 1054-1059).

²⁴⁵ Podle Tomse nemarxistická ekonomická teorie, „co se týče této základní teze cenové tvorby, nepřinesla nic nového. Její myšlenka, že cena rovnováhy konkurenční ekonomiky musí pokrývat běžné výrobní náklady a průměrný zisk na kapitál, zůstává doktrínou cenové teorie. Marshallova normální dlouhodobá cena nabídky i Walrasova cena nevyjadřují nic jiného“ (Řezník, 2003c, s. 458, s využitím Toms, 1967, s. 1044-1059). Rozdíly však mají přetrvávat ohledně obecné interpretace, ve směru kauzality a komplexnosti etc. Srov. (Sojka a kol., 1991, 1999).

²⁴⁶ Srov. (Neužil, 2014-15).

²⁴⁷ Srov. (Sraffa, 1970), resp. stať (Robinsonová, 1969) přeloženou M. Tomsem. Srov. též (Sirůček, 2019).

²⁴⁸ Srov. (Řezník, 2003c).

teorie cyklu a růstu (Toms, 1974a, b). Původní Marxovu teorii (s neměnnou produktivitou práce a konstantní vybaveností práce kapitálem) Toms navrhl vystavit změnám díky růstu produktivity práce pod vlivem vědeckotechnického pokroku. Přičemž tento fenomén nepojímá jako pouhý exogenní faktor. Toms odmítal, že by se vědeckotechnický pokrok měl přizpůsobovat potřebám socialistické ekonomiky. Tvrdil, že odstraňování rozdílů mezi výrobní a nevýrobní sférou, růst vzdělanosti, kvalifikace, rozvoj informatizace a kybernetizace činí z vědy vnitřní faktor růstu a pokoušel se vyvinout metodu měření jejích efektů na ekonomický rozvoj (Toms, 1981 atp.). Čímž má předjímat, že makroekonomický přínos výzkumu a vývoje leží v rozvoji společenských potřeb a změn v kvalitě jejich uspokojování.²⁴⁹

V 80. letech M. Toms analyzoval kategorii potřeb ve smyslu dynamického faktoru socialistické ekonomiky a usiloval zachytit strukturu potřeb ve vzájemné podmíněnosti i dynamice rozvoje (Toms, 1981, 1984, 1988c aj.).²⁵⁰ Z hlediska reálného socialismu formuloval kacířskou otázku, zda dobové nedostatky socialismu jsou dány nedokonalým poznáním sociální reality anebo orwelovským stavem rovných a rovnějších. Kdy ti druhí mají neoprávněně těžit z výhod a privilegií, které jim systém poskytuje, a proto vědomě podporují kroky vedoucí k jeho stagnaci a udržení. Toms vyzýval ke kritické analýze jevů jako klientelismus, korupce, nekompetentnost a vítězství průměrnosti.²⁵¹

M. Toms hledal teoretické přístupy, umožňující jisté syntézy západní ekonomie s politickou ekonomikou marxistickou. S cílem nové interpretace ústředních témat Marxovy teorie jazykem a prostředky moderní neoklasické analýzy a při respektování důležité role vědeckotechnického pokroku. Jeho metodologie byla založena na propojení Marxovy kvalitativní analýzy s analýzou kvantitativní – dialekticko-materialistického přístupu s přístupem ekonometrickým. S ambicí budování vnitřně konzistentního systému ekonomických disciplín počínaje nejobecnějšími otázkami

²⁴⁹ Srov. (Doležalová, 2018), která ohledně vývoje českého ekonomického myšlení po roce 1948 kritizuje, že ekonomie se stává politickým nástrojem. Ekonomie se stala spíše nežli vědou založenou na věcných argumentech náboženstvím, v němž se uvažovalo v termínech víry a zrady. Dobové ekonomy (vyjma prvorepublikových, kteří „byli odejiti“ z veřejného života) dělí na tři skupiny. První měli tvořit ti, kteří získali vzdělání v době první republiky (někteří přitom studovali i na západních univerzitách) a po válce se dali do služeb KSČ. Druhou ekonomové, kteří vystudovali v prvních letech po válce, a byli aktivními podporovateli KSČ od počátku. Třetí skupinu měli představovat ekonomové, kteří získali ekonomické vzdělání na školách založených na teorii marxismu-leninismu od 50. let. Část z nich získala krátkou zkušenost studia na západních univerzitách v období 1967-69. M. Tomse Doležalová představuje jako „vědeckou star“ a řadí do skupiny třetí.

²⁵⁰ Ke společenským potřebám a potřebám z pohledu socialistické sociologie srov. (Osipov, 1982), (Pácl, 1986).

²⁵¹ Podle (Doležalová, 2018) měl M. Toms zpochybňovat jeden ze základních zákonů socialismu – zákon uspokojování potřeb a rostoucí životní úrovně. Toms se měl řečnický ptát, jak lze naplnit komunistické heslo každému podle jeho potřeb, když socialismus nedokáže zabezpečit odměňování podle práce, ani to, aby každý zastával takovou pozici, která odpovídá jeho znalostem a dovednostem?

politické ekonomie a konče široce rozvinutými praktickými aplikacemi. Odvolává se na Marxe Toms tvrdil, že teorie a praxe se navzájem dialekticky podmiňují, a proto se vědecké poznání musí promítnout do hospodářské praxe.²⁵² Tomsovou obvyklou reakcí při řešení nějakého problému bylo: „*Nejdříve se ptejme, co tomu říká teorie*“ (Hájek, 1989, s. 402).²⁵³ Svoji vědeckou práci prokázal, že bez rozvíjení ekonomické teorie a bez teoretického řešení ekonomických problémů nelze dávat fundovaná a kvalifikovaná doporučení praxi.“

Vybrané práce Miroslava Tomse²⁵⁴

- Černý, M., Glückaufová, D., Toms, M. (1980): *Metody komplexního vyhodnocování variant*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Hájek, M., Toms, M. (1966a): Determinanty ekonomického růstu a integrální produktivita. *Politická ekonomie*, roč. 14, č. 10, s. 873-886. ISSN 0032-3233.
- Hájek, Toms, (1966b): Teorie stadií ekonomického růstu. *Politická ekonomie*, roč. 14, č. 11, s. 973-986. ISSN 0032-3233.
- Hájek, M., Toms, M. (1967): Produkční funkce a hospodářský růst Československa v letech 1950-1964. *Politická ekonomie*, roč. 15, č. 1, s. 15-28. ISSN 0032-3233.
- Hájek, M., Toms, M. (1968): *Technický pokrok a model růstu*. Praha: Filosofický ústav ČSAV. ISBN nemá.
- Hájek, M., Toms, M. (1970): Le progrès technique et le modèle de croissance: Note sur les auteurs. *Revue d'économie politique*, roč. 80, č. 1, s. 1-45. ISSN 0373-2630.
- Hájek, M., Toms, M. (1975): Scientific and Technological Progress, Extensive and Intensive Economic Growth, and Methods to Measure it. *Czechoslovak Economic Papers*, roč. 15, s. 25-46. ISSN 0590-5001.
- Klacek, J., Rybáčková, J., Toms, M. (1970):²⁵⁵ *Investice a multiplikátor*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Klacek, J., Toms, M., Klaus, V. (1968): *Inflace, mzdy a trh: Diskusní úvahy k hospodářské politice*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.

²⁵² „M. Toms byl zvláštním typem „čistého teoretika“, jehož myšlenky jsou mimořádně zajímavé a inspirativní pro aplikované ekonomické disciplíny i pro hospodářskou řídicí praxi“ (Šrein, 1989, s. 427). Nepřináší sice přesné návody, leč umožňuje pochopit podstatu hospodářských jevů i limity ekonomických kategorií.

²⁵³ R. Valenčík vzpomíná: „Můj velký přítel, člověk, od kterého jsem se mnoho naučil, bývalý ředitel Ekonomického ústavu ČSAV Mirek Toms... mně říkal: „Nejdříve se vždy podívejme, co na to říká věda.“ Neměl tím na mysli, že vezme do ruky nějakou knížku a tam najdeme řešení. To by s vědou a jejím fungováním nemělo nic společného. Měl na mysli (a vždy to dodal a vysvětlil), že je potřeba podívat se na to, jaké jsou ve vědě odlišné názory na daný problém, jak se vyvíjely, jak jednotlivé strany argumentovaly. Jako příklad uváděl fascinující diskusi Ludwiga Misesa a Oskara Langeho o úloze trhu a plánovitosti ve 30. letech“ (Valenčík, 2020).

²⁵⁴ S využitím *Bibliografické rešerše* in *Politická ekonomie*, 1984, roč. 37, č. 4, s. 442-447. ISSN 0032-3233. Uváděno je v odkazované rešerši celkem 143 položek. Absentuje text Toms, M., Kotulan, A. (1975): Předmluva. In *Optimum, ceny a efektivnost socialistické ekonomiky*. Praha: Svoboda. ISBN nemá. Jedná se o soubor vybraných statí sovětských specialistů z oboru matematické ekonomie a teorie plánování.

²⁵⁵ Někde chybně uváděný rok 1969.

- Klacek, J., Toms, M. (1971): *Hospodářský růst, bariéra pracovní síly a prognózování: Experimentální studie*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Klacek, J., Toms, M. (1973): Metodologie a konstrukce planometrického agregátního modelu socialistické ekonomiky. *Politická ekonomie*, roč. 21, č. 4, s. 315-333. ISSN 0032-3233.
- Klacek, J., Toms, M. (1976): *Pracovní síla a modelování reprodukčního procesu: Experimentální studie, aplikace na československou ekonomiku*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Klacek, J., Toms, M. (1978): Modelování vztahů výroby, produktivity práce a průměrné mzdy v čs. průmyslu. *Politická ekonomie*, roč. 26, č. 3, s. 215-228. ISSN 0032-3233.
- Kutta, F., Toms, M., Hájek, M. (1975): Extenzivní a intenzivní růst socialistické ekonomiky a metody jeho měření. In Kutta, F. (ed.) (1975): *Ekonomické problémy vědeckotechnického rozvoje*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Mach, M., Toms, M. (1986): *Teorie socialistické rozšířené reprodukce*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury / Bratislava: Alfa. ISBN nemá.
- Toms, M. (1964): K metodologii zkoumání původní akumulace. *Politická ekonomie*, roč. 12, č. 9. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1966): *Nástin vývoje národního důchodu v Československu 1937-1948*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M. (1967): K problematice teorie hodnoty. *Politická ekonomie*, roč. 15, č. 12, s. 1041-1060. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1968a): Development of the National Income and of its Structure. In Jech, K., Drápalová, I. (eds.) (1968): *The Czechoslovak Economy 1945-1948: Collected Papers*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 239-254. ISBN nemá.
- Toms, M. (1968b): Invence, inovace a Cobb-Douglasova produkční funkce. *Politická ekonomie*, roč. 16, č. 3, s. 260-276. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1968c): *Základní problémy komparativní ekonomické teorie*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M. (1969a): Aplikace produkčních funkcí, ekonomická teorie a hospodářská politika v Československu. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 2, s. 131-134. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1969b): Aplikace produkčních funkcí, ekonomická teorie a hospodářská politika v Československu II. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 3, s. 253-268. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1969c): Aplikace produkčních funkcí, ekonomická teorie a hospodářská politika v Československu III. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 4, s. 323-336. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1969d): Potenciální produkt, využití výrobních činitelů a ekonomický růst. *Ekonomický časopis*, roč. 27, č. 3, s. 208-230. ISSN 0013-3035.
- Toms, M. (1969c): Strnulost trhu práce, krátkodobý pohyb produktivity a rozdělování. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 11, s. 967-980. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1970): Předmluva k českému vydání. In Sraffa, P. (1970): *Výroba zboží pomocí zboží: Úvod ke kritice ekonomické teorie*. Praha: Svoboda, s. 7-23. ISBN nemá.
- Toms, M. (1971): Dvousektorový model a řetězové reakce. *Politická ekonomie*, roč. 19, č. 5, s. 415-435. ISSN 0032-3233.

- Toms, M. (1972): Pracovní síla a vztahy v reprodukčním procesu. *Politická ekonomie*, roč. 20, č. 6, s. 505-532. ISSN 0032-3233 (anglicky The Labor Force and Relations within the Production Process. *Eastern European Economics*, 1973, roč. 11, č. 4, s. 1-39. ISSN 0012-8775).
- Toms, M. (1973): K problematice národohospodářské efektivity za socialismu. *Politická ekonomie*, roč. 21, č. 8, s. 701-714. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1974a): K Marxově teorii akumulace kapitálu, krizí a hospodářského cyklu. *Politická ekonomie*, roč. 22, č. 3, s. 215-228. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1974b): K Marxově teorii akumulace kapitálu, nezaměstnanosti a rozdělování. *Politická ekonomie*, roč. 22, č. 2, s. 89-103. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1974c): *Optimalizace národohospodářských procesů*. Praha: ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M. (1976a): Některé problémy konstrukce kritérií optimality v národohospodářských modelech. *Politická ekonomie*, roč. 24, č. 12, s. 1109-1122. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1976b): Teoretické otázky pojetí efektivity socialistické ekonomiky. *Politická ekonomie*, roč. 24, č. 4, s. 299-310. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1976c): Towards a Marxian Model of Capital Accumulation, Unemployment and Distribution with one Technique of Production. *Czechoslovak Economic Papers*, roč. 16, s. 19-70. ISSN 0590-5001.
- Toms, M. (1977a): *Economic Growth, Choice of Technology and Socioeconomic Efficiency*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M. (1977b): Kritéria optimality založená na maximalizaci hmotně naturálních ukazatelů a užitečných efektů. *Politická ekonomie*, roč. 25, č. 1, s. 51-68. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1977c): Kritéria optimality založená na ukazatelích stupně uspokojování potřeb. *Politická ekonomie*, roč. 25, č. 3, s. 259-278. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1977d). Kritérium minimalizace nákladů a některé nové směry výzkumů cílových funkcí. *Politická ekonomie*, roč. 25, č. 4, s. 355-370. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1978a): Celevaja funkcija potreblenija, svobodneje vremja i struktura potrblenija v ČSSR. In Valtuch, K. K. (ed.): *Dinamičeskaja i verojatnostnaja optimizacija ekonomiki*. Novosibirsk: Nauka. ISBN nemá.
- Toms, M. (1978b): K vybraným otázkám teorie měření národohospodářské efektivity (Závěrečné slovo). *Politická ekonomie*, roč. 26, č. 1, s. 26-36. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1979): *Nástin teorie měření efektů v socialistické ekonomice*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M. (1980a): K Marxově teorii vztahu ceny, společenských potřeb a hodnoty. *Politická ekonomie*, roč. 28, č. 1, s. 45-65. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1980b): Kritická analýza některých přístupů k modelování a hodnocení efektivity technického pokroku. In Vaner, J. (ed.) a kol. (1980): *Vědeckotechnický pokrok a socialistická ekonomika*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Toms, M. (1980c): Nad matematickými rukopisy Karla Marxe. *Politická ekonomie*, roč. 28, č. 6, s. 569-576. ISSN 0032-3233.

- Toms, M. (1980d): Přístupy ke komplexnímu vyhodnocování sociálně ekonomické efektivity vědeckotechnického pokroku. In Gatovskij, L. M., Maier, H., Vaner, J. (eds.) a kol.²⁵⁶ (1980): *Vědeckotechnický pokrok a socialistická ekonomika*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Toms, M. (1981): *Měření efektů v socialistické ekonomice: Nástin teorie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Toms, M. (1982): Užité hodnota a zvyšování efektivity socialistické ekonomiky. *Nová mysl*, roč. 36, č. 4, s. 90-105. ISSN 0322-905X.
- Toms, M. (1983a): *Efektivnost a intenzifikace výroby*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Toms, M. (1983b): Kritérium efektivity a zdokonalování hospodářského mechanismu. *Politická ekonomie*, roč. 31, č. 12. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1983c): K typologii procesu intenzifikace. *Politická ekonomie*, roč. 31, č. 8. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1983d): Teoretické otázky procesu intenzifikace. *Politická ekonomie*, roč. 31, č. 4, s. 321-334. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1984): Uspokojování potřeb a měření společenské užitečnosti za socialismu. *Politická ekonomie*, roč. 32, č. 6, s. 565-584. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1985): Souhrnná hospodárnost – komparativní analýza různých přístupů. *Politická ekonomie*, roč. 33, č. 8. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1986): Způsoby syntézy naturálně věcných a hodnotových parametrů hospodářského mechanismu I. a II. *Politická ekonomie*, roč. 34, č. 6, s. 569-583, resp. č. 7, s. 693-710. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1987a): K interpretaci teorie tržních cen A. Kotulana. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 3, s. 279-288. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1987b): Lokální kritéria efektivity a souhrnná hospodárnost. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 9, s. 907-922. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1987c): Lokální kritéria, normativy efektivity a společenská užitečnost produkce. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 10, s. 1009-1022. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1987d): Teoretické otázky prognózování procesu intenzifikace a variant jeho dynamiky. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 5, s. 501-515. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1988a): *Der Gebrauchswert und seine Messung*. Berlin: Verlag Die Wirtschaft. ISBN 3349003346.
- Toms, M. (1988b): K pojetí a měření konečných národohospodářských výsledků. *Politická ekonomie*, roč. 36, č. 5, s. 449-462. ISSN 0032-3233.
- Toms, M. (1988c): *Proces intenzifikace: Teorie a měření*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Toms, M. (1988d): Quantity and Price Parameters in Economic Mechanism: Towards and Synthesis. *Czechoslovak Economic Papers*, roč. 25, s. 53-77. ISSN 0590-5001.
- Toms, M., Dědek, O. (1982): *Vnitřní a vnější kritéria efektivity v plánování společenské výroby*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.

²⁵⁶ Společná monografie ekonomů SSSR, NDR a ČSSR.

- Toms, M., Hájek, M. (1965): *Dva modely růstu*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M., Hájek, M. (1966): Příspěvek k vymezení extenzivního a intenzivního růstu. *Politická ekonomie*, roč. 14, č. 4, s. 301-310. ISSN 0032-3233.
- Toms, M., Hájek, M. (1987): Teoretické otázky prognózování procesu intenzifikace a variant jeho dynamiky. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 5, s. 501-515. ISSN 0032-3233.
- Toms, M., Klacek, J. (1970): Fixní proporce ex post, zaměstnanost a růst v Československu (Experimentální studie). *Politická ekonomie*, roč. 18, č. 12, s. 1071-1087. ISSN 0032-3233.
- Toms, M., Klacek, J. (1973a): Ex post állandó arányok, Létszámok és növekedés Csehszlovákiában. *Sigma*, č. 4, s. 273-293. ISSN 0039-8128.
- Toms, M., Klacek, J. (1973b): Prognostický model pro krátké období. *Ekonomicko-matematický obzor*, roč. 9, č. 1, s. 68-83. ISSN 0013-3027.
- Toms, M., Kotulan, A. (1973): Cílově optimalizační přístup k socioekonomickému řízení. In Kutta, F., Soukup, M. a kol. (1973): *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Toms, M., Mejstřík, M. (1980): *Integrální kritéria efektu, nerovnováha a ceny plánované vybilancovanosti*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M., Mejstřík, M. (1986): *Nerovnováha, kvalita výrobků a ceny plánované vybilancovanosti*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M., Mejstřík, M. (1982): Příspěvek k teorii cen plánové vybilancovanosti. *Politická ekonomie*, roč. 30, č. 10. ISSN 0032-3233.
- Toms, M., Mejstřík, M. (1986): *Nerovnováha, kvality výrobků a ceny plánované vybilancovanosti*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Toms, M., Soukup, P. (1978): *Užitná hodnota za socialismu*. Praha: ČSAV. ISBN nemá.
- Vaner, J., Toms, M. a kol.²⁵⁷ (1977): *Národohospodářská efektivnost: Teorie a měření*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Vintrová, R., Toms, M. (1976): *Národohospodářské modely*. Praha: ČSAV. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

- Balackij, O. F. (1979): *Ekonomika čistogo vozducha*. Kiev: Naukova dumka. ISBN nemá.
- Barro, R. J., Grossman, H. (1974): *Suppressed Inflation and the Supply Multiplier*. *Review of Economic Studies*, roč. 41, č. 1, s. 87-104. ISSN 0034-6527.
- Barvík, J. (1984): *Užitná hodnota a potřeby socialistické reprodukce*. *Politická ekonomie*, roč. 32, č. 6, s. 586-591. ISSN 0032-3233.
- Belkin, V. D. (1963): *Ceny jediného urovnja i ekonomičeskije izmerenija na ich osnove*. Moskva: Izdatelstvo ekonomičeskoj literatury. ISBN nemá.
- Brabec, F. a kolektiv autorů (1982): *Efektivnost a její plánování*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

²⁵⁷ Další autoři: M. Hájek, J. Klacek, S. Samek.

- Budínová, R. (1968): *Poznámky k problematice pracovní teorie hodnoty*. Politická ekonomie, roč. 16, č. 9, s. 821-829. ISSN 0032-3233.
- Bureš, J. (1989): *Několik poznámek ke kritériu zisku*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 439-440. ISSN 0032-3233.
- Dědek, O. (1984): *K teoretickému zázemí koncepce ceny plánovitě vybilancovanosti*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 669-670. ISSN 0032-3233.
- Dědek, O. (1989): *Školitel náročného formátu*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 415-417. ISSN 0032-3233.
- Doležalová, A. (2018): *A History of Czech Economic Thought*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-1-138-91416-2.
- Durčák, M. (2018): *Klausovy semináře pod dohledem StB*. Echo24.cz, 20. 9. 2018. ISSN 2336-4971, <https://www.echo24.cz/a/S7p4q/klausovy-seminare-pod-dohledem-stb>.
- Dvořák, J. (1984): *Úvodní slovo*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 561-564. ISSN 0032-3233.
- Ekonomická encyklopedie 1. A-O. 2. přepracované vydání* (1984): Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Farský, M., Procházka, J. (1984): *K měření užitné hodnoty v okruhu výrobků palivo-energetických odvětví*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 650-651. ISSN 0032-3233.
- Feldman, G. A. (1928): *K teorii tempov narodnogo dochoda (Pod uglom zrenija narodnogo chozjajstva SSSR)*. Planovoe chozjajstvo, č. 11-12. ISSN nemá.
- Filkus, R. (1984): *Zohľadnenie spoločenských potrieb v cenách – predpoklad dokonalejšieho fungovania cenového systému*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 656-660. ISSN 0032-3233.
- Gatovskij, L. M. (1976): *Ekonomické problémy vědeckotechnické revoluce za socialismu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Goldmann, J. (1964a): *Tempo růstu a opakující se výkyvy v ekonomice některých socialistických zemí*. Plánované hospodářství, roč. 17, č. 9, s. 1-14(a). ISSN 0032-0749.
- Goldmann, J. (1964b): *Tempo růstu v některých socialistických zemích a model řízení národního hospodářství*. Plánované hospodářství, roč. 17, č. 11, s. 11-27(b). ISSN 0032-0749.
- Goldmann, J. (1984): *Zkoumání dynamiky efektivnosti na makroúrovni v krátkém období*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 620-624. ISSN 0032-3233.
- Goldmann, J. a kol. (1978): *Úvod do makroekonomické analýzy*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Havel, J. (1989): *Jako vysokoškolský učitel*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 417-418. ISSN 0032-3233.
- Havel, J., Kmoníček, L. (1986): *Společenská potřeba, společenská užitná hodnota – možné pojetí a měření*. Politická ekonomie, roč. 34, č. 3. ISSN 0032-3233.
- Hába, Z. (1978): *K obecné teorii efektivnosti*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 15-17. ISSN 0032-3233.
- Hába, Z. (1984): *Systém ekonomických zákonů socialismu a soustava plánovitého řízení*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1987): *Socialismus: Systém ekonomických zákonov*. Bratislava: Pravda. ISBN nemá.
- Hájek, M. (1989): *Zamyšlení nad vědeckým odkazem Miroslava Tomse*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 397-403. ISSN 0032-3233.

- Hájek, M. (1990): *Miroslav Toms (1944-1988): A Prominent Czech Economist*. Czechoslovak Economic Papers, roč. 28, s. 95-112. ISSN 0590-5001.
- Hájek, M., Mihola, J. (2009): *Analýza vlivu souhrnné produktivity faktorů na ekonomický růst České republiky*. Politická ekonomie, roč. 57, č. 6, s. 740-753. ISSN 0032-3233.
- Horváth, J. (2022): *Mathematical Economics and Central Planning: Economic Research in Czechoslovakia under Communism*. In Kovács, J. M. (ed.) (2022): *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and the Central Plan in Eastern Europe and China*. London: Lexington Books, s. 81-108. ISBN 9781793631794.
- Chačaturov, T. S. (1964): *Ekonomičeskaja effektivnost' kapitalnykh vloženíj*. Moskva: Ekonomika. ISBN nemá.
- Chrudina, L. (1984): *Teorie užité hodnoty a metody vyhodnocování efektivity investic*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 633-637. ISSN 0032-3233.
- Chytil, Z., Sojka, M. (2003): *České ekonomické myšlení v letech 1948-1969: Od stalinského teroru k Pražskému jaru*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 4, s. 565-592. ISSN 0032-3233.
- Izák, V. (1984): *Měření společenské užité hodnoty a ceny plánovité vybilancovanosti*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 664-668. ISSN 0032-3233.
- Janáček, K. (1989): *Úsilí o celkovou úsporu zdrojů*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 425-427. ISSN 0032-3233.
- Janáčková, S. (1984): *Dynamický aspekt efektivity a vědeckotechnický rozvoj*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 609-610. ISSN 0032-3233.
- Janáčková, S. (1989): *Pojetí makroekonomických efektů vědeckotechnického rozvoje*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 436-438. ISSN 0032-3233.
- Janda, J. (1978): *Cena, hodnota, užité hodnota, efektivity*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 17-21. ISSN 0032-3233.
- Ježek, T. (1977): *Vynikající makroekonomická analýza reprodukce pracovních sil a zaměstnanosti v ČR*. Politická ekonomie, roč. 25, č. 6, 754-759. ISSN 0032-3233.
- Jirásek, J. A. (1978): *Efektivnost v celospolečenském řízení*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 5-8. ISSN 0032-3233.
- Jirásek, J. A. (2004): *Souboj mozků v řízení*. Praha: Alfa Publishing. ISBN 808685101X.
- Kacvinský, P., Farský, M. (1984): *K hodnocení ekologického efektu jako složky charakteristiky užité hodnoty výrobků*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 670-672. ISSN 0032-3233.
- Kalecki, M. (1963): *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. ISBN nemá (česky *Náčrt teorie růstu socialistické ekonomiky*. Praha: Academia 1965. ISBN nemá).
- Kamenický, A. (Ulrych, J.) (1949):²⁵⁸ *Základy marxistické ekonomie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Kasan, J. (1984): *K pojetí kategorie užité hodnoty a jejím souvislostem*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 605-608. ISSN 0032-3233.
- Klacek, J.: *Dvě významná období vědecké dráhy Miroslava Tomse*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 403-412. ISSN 0032-3233.

²⁵⁸ Práce byla sepsána v letech 1936-37. Srov. (Sirůček, 2020).

- Klacek, J., Kupka, V. (2018): *Renesance české ekonomie: Pražské jaro 1968 a Ekonomický ústav ČSAV*. Soudobé dějiny, roč 25, č. 1-2, s. 109-146. ISSN 1210-7050.
- Kotulan, A. (1987): *Příspěvek k interpretaci Marxova pojetí tržní ceny*. Politická ekonomie, roč. 35, č. 3, s. 265-277. ISSN 0032-3233.
- Kotěšovcová, J., Mihola, J., Wawrosz, P. (2017): *The Complex Typology of the Relationship between GDP and its Sources*. Ekonomický časopis, roč. 65, č. 10, s. 935-951. ISSN 0013-3035.
- Kovács, J. M. (ed.) (2022): *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and the Central Plan in Eastern Europe and China*. Lanham: Lexington Books. ISBN 978-1-7936-3177-0.
- Kronovetr, K. (1984): *Měření efektivnosti výroby a užití vybraných skupin spotřebního zboží*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 637-644. ISSN 0032-3233.
- Kříž, K. (1985): *K měření efektů v socialistické ekonomice*. Politická ekonomie, roč. 33, č. 6. ISSN 0032-3233.
- Křížek, M. (1989): *Do análů dějin politické ekonomie socialismu*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 412-414. ISSN 0032-3233.
- Kutta, F. (1984): *K měření společenské užitečnosti*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 619-620. ISSN 0032-3233.
- Kutta, F., Soukup, M. a kol. (1973): *Řízení v období vědeckotechnické revoluce: Principy socioekonomického řízení*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Lurje, A. L. (1974): *O problému cílové funkce socialistického hospodářství*. In Fedorenko, N. P. (ed.) (1974): *Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky*. Praha: Svoboda, s. 159-177. ISBN nemá.
- Mach, M. (1978): *K metodologickým problémům konstrukce soustavy kritérií efektivnosti ex ante*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 13-14. ISSN 0032-3233.
- Mach, M. (1984): *Měření efektů v socialistické ekonomice a reprodukční proces*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 611-618. ISSN 0032-3233.
- Mach, M. (1989): *O strategii intenzivního rozvoje*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 422-425. ISSN 0032-3233.
- Makovský, P., Sirůček, P., Hřebík, F. (2024a): *Makroekonomie pro magisterské studium: Repetitorium*. Praha: Masarykův ústav vyšších studií ČVUT v Praze. ISBN 978-80-01-07320-9.
- Makovský, P., Sirůček, P., Hřebík, F. (2024b): *Mikroekonomie pro magisterské studium: Repetitorium*. Praha: Masarykův ústav vyšších studií ČVUT v Praze. ISBN 978-80-01-07280-6.
- Mališová, J. (1985): *Kritéria měření efektivnosti*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálně vědná, roč. 34, č. G29, s. 65-75. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1949): *Ke kritice politické ekonomie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1950): *Bída filosofie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1955): *Kapitál III-1*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1956): *Kapitál III-2*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1963): *Ke kritice politické ekonomie*. Spisy: Svazek 18. Praha: Nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

- Marx, K. H. (1968): *Teorie o nadhodnotě III*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1971): *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1974): *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). II: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1977): *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). III: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1978): *Kapitál I*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. H., Engels, F. (1956): *Spisy: Svazek 1*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Marx, K. H., Engels, F. (1962): *Spisy: Svazek 13*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Marx, K. H., Engels, F. (1966): *Spisy: Svazek 19*. Praha: Nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Medveděv, V. A. (1981): *Někotoryje problémy ekonomičeskoj těorii v svetě rešenij XXVI. sjezdu KSSS*. Voprosy ekonomiky, č. 11. ISSN 0042-8736.
- Mejstřík, M. (1983): *Problémy hodnocení efektivnosti vědeckotechnického rozvoje*. Politická ekonomie, roč. 31, č. 4. ISSN 0032-3233.
- Mejstřík, M. (1984): *Dynamické procesy a měření efektů*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 624-632. ISSN 0032-3233.
- Mejstřík, M. (1987): *Hodnocení efektivnosti variant vědeckotechnického rozvoje (Teoretické otázky)*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Mejstřík, M. (1989): *Přínos ke zkoumání nerovnováhy*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 429-431. ISSN 0032-3233.
- Mlčoch, L. (1989): *Ochota naslouchat druhým*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 421. ISSN 0032-3233.
- Nachtigal, V. (1989): *Absolvent s entusiasmem pro vědu*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 415. ISSN 0032-3233.
- Nemec, M. (1984): *Niektoré otázky zohl'adňovania úžitkovej hodnoty v maloobchodných cenách*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 660-664. ISSN 0032-3233.
- Neužil, F. (2014-15): *O jedné zvláštní a podivné ekonomické teorii, aneb velmi nedokonalý pokus o kritický rozbor způsobu, jímž se ruský matematik a statistik polského původu Ladislaus Bortkiewicz snažil vytvořit alternativu Marxovy teorie řešení „transformačního problému“*. <https://44c9959b48.cbaw-cdnwnd.com/96aba7e2da20e06e2a0ae25b5571a218/200000008-574c55844c/Neu%C5%BEil%C5%AFv%20Bortkiewicz.pdf>.
- Němčinov, V. S. (1962a): *Aplikace statistických a matematických metod v sovětském plánování*. Politická ekonomie, roč. 10, č. 1, s. 84–89. ISSN 0032-3233.
- Němčinov, V. S. (1962b): *Matematické metody kvantitativního rozboru v ekonomice*. Politická ekonomie, roč. 10, č. 7, s. 573-583. ISSN 0032-3233.
- Němčinov, V. S. (1972): *Společenská hodnota a plánovaná cena*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

- Nikl, J., Rubík, I. (1978): *Odešel průkopník čs. marxistické ekonomické vědy: K úmrtí akademika Felixe Olivy*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 63-64. ISSN 0032-3233.
- Nikolič, P. (1978): *Politická ekonomie a efektivnost – teoretické a praktické aspekty problému*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 8-12. ISSN 0032-3233.
- Novožilov, V. V. (1967): *Problemy izmerenija zatrat i rezultatov při optimalnom planirovanii*. Moskva: Ekonomika. ISBN nemá (česky *Měření nákladů a výsledků*. Praha: Svoboda 1972. ISBN nemá).
- Oliva, F. (1954): *Marxův Kapitál. K novému vydání českého překladu 1. svazku Kapitálu*. Politická ekonomie, roč. 2, č. 1, s. 8-24. ISSN 0032-3233.
- Oliva, F. (1955): *Nové české vydání II. dílu Marxova Kapitálu*. Politická ekonomie, roč. 3, 5, č. 1, s. 40-47. ISSN 0032-3233.
- Oliva, F. (1956a): *Nový překlad 1. svazku III. dílu „Kapitálu“*. Politická ekonomie, roč. 4, č. 1, s. 30-44. ISSN 0032-3233.
- Oliva, F. (1956b): *K vydání druhé části III. dílu „Kapitálu“ v novém překladu*. Politická ekonomie, roč. 4, č. 5, s. 347-356. ISSN 0032-3233.
- Osipov, G. V. (1982): *Sociologie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Pácl, P. (1986): *Společenské potřeby a potřeby společnosti*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálně vědná, roč. 35, č. G30, s. 87-99. ISBN nemá.
- Pastrňák, I. (1984a): *Role užité hodnoty v tvorbě cen a mechanismus fungování socialistické ekonomiky*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 652-656. ISSN 0032-3233.
- Pastrňák, I. (1984b): *K typologii reprodukčního procesu*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 9. ISSN 0032-3233.
- Pastrňák, I. (1989): *K separaci přínosů vědeckotechnického rozvoje*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 432-436. ISSN 0032-3233.
- Petráček, J. (1974): *Kritika buržoazní politické ekonomie I. Mikroekonomická část: teorie hodnoty a rozdělování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Redakce (1978): *Ke knize J. Vanera, M. Tomse a kol.: Národohospodářská efektivnost – teorie a měření*. Politická ekonomie, roč. 26, č. 1, s. 1-5. ISSN 0032-3233.
- Richta, R. (1963a): *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. ISBN nemá.²⁵⁹
- Richta, R. (1963b): *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. ISBN nemá.²⁶⁰
- Richta, R. a kol. (1969): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. III. rozšířené vydání*. Praha: Svoboda 1969. ISBN nemá.
- Robinsonová, J. V. (1969): *Hodnota a cena*. Politická ekonomie, roč. 17, č. 4. ISSN 0032-3233.
- Rusmich, L. (1984): *Zkoumání efektivnosti v rozvinutém socialismu*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 596-601. ISSN 0032-3233.

²⁵⁹ Srov. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2023, roč. 7, č. 14, s. 141-155. ISSN nemá. Srov. též (Sirůček, 2023).

²⁶⁰ Srov. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2024, roč. 8, č. 15, s. 139-151. ISSN nemá. Srov. též (Sirůček, 2023).

- Rusmich, L. (1988): *Zbožně peněžní vztahy v rozvinutém socialismu*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Řezník, J. (2003a): *Historie časopisu Politická ekonomie (část II: 1958-1962)*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 2, s. 147-172. ISSN 0032-3233.
- Řezník, J. (2003b): *Historie časopisu Politická ekonomie (část III: 1963-1966)*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 3, s. 307-327. ISSN 0032-3233.
- Řezník, J. (2003c): *Historie časopisu Politická ekonomie (část IV: 1967-1970)*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 4, s. 451-501. ISSN 0032-3233.
- Řezník, J. (2003d): *Historie časopisu Politická ekonomie (část V: 1971-1978)*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 5, s. 611-660. ISSN 0032-3233.
- Řezník, J. (2003e): *Historie časopisu Politická ekonomie (část VI: 1979-1989)*. Politická ekonomie, roč. 51, č. 6, s. 771-824. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2015): *Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: H. H. Gossen*. Acta Oeconomica Pragensia, roč. 23, č. 2, s. 68-76. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2016): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2016 (IV.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2017): *František Valenta a pracovní teorie inovací*. Alternativy (časopis CSTS), září 2017, roč. 1, č. 1, s. 173-198. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2019): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmlouvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2020a): *Bubble 4.0: A Marxist View through the Prism of the Old Left*. November 2020 – epaper, Brusell: Transform! european network for alternative thinking and political dialogue. ISBN 978-3-903343-07-8.
- Sirůček, P. (2020b): *Marxistický ekonom a popularizátor Ulrych-Kamenický*. Alternativy (časopis CSTS), srpen 2020, roč. 4, č. 7, s. 165-192. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2021a): *Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy?* Politická ekonomie, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2021b): *Svébytní polští ekonomové M. Kalecki a O. R. Lange*. Alternativy (časopis CSTS), srpen 2021, roč. 5, č. 9, s. 99-158. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmlouvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4.
- Sirůček, P. (2024a): *Nové čtení Radovana Richty. S předmlouvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. upravené vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-908974-0-3.
- Sirůček, P. (2024b): *Výjimečný mozek Miroslav Toms*. Naše Pravda, roč. 3, č. 42, 17. - 23. 10. 2024, s. 15. ISSN 2788-0982 (resp. původní, širší verze *Dialektika teorie a praxe Miroslava Tomse* nabídnutá *Naší Pravdě* in Marathon, 2024, roč. 28, č. 6, s. 4-6. ISSN 1211-8591).
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.

- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2024): *B. Bolzano and R. Richta – the Greatest Czech Socio-Economic Visionaries*. In Löster, T., Pavelka, T. (eds.) (2024): *The 18th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 5-6, 2024, Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 350-361. ISBN 978-80-87990-34-6.
- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2025): *The Exceptional Brain Miroslav Toms*. Politická ekonomie, roč. 73. ISSN 0032-3233 (nabídnuto redakci).
- Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.
- Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN 80-7079-937-4.
- Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- Soukup, M. (1984): *Strategie rozvoje zemské civilizace: Reprodukce globálního antropoekologického komplexu v procesu sebeorganizace lidstva*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.²⁶¹
- Sraffa, P. (1970): *Výroba zboží pomocí zboží: Úvod ke kritice ekonomické teorie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Šimuničová, V. (1984): *K závislosti optimálního stupně saturace potřeb od ich nasýtenosti na úrovni normálního minima*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 644-649. ISSN 0032-3233.
- Šrein, Z. (1989): *Kritéria užitečnosti a účelnosti*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 427-429. ISSN 0032-3233.
- Valenčík, R. (1986): *Nestandardní pojetí sociálně ekonomické efektivity*. Politická ekonomie, roč. 34, č. 1, s. 208. ISSN 0032-3233.
- Valenčík, R. (1989): *Od schopností k jejich uplatnění*. Politická ekonomie, roč. 37, č. 4, s. 418-420. ISSN 0032-3233.
- Valenčík, R. (2018a): *VIZE/174: Ekonomie produktivní spotřeby/8*. <https://radimvalencik.pise.cz/5627-vize-174-ekonomie-produktivni-spotreby-8.html>.
- Valenčík, R. (2018b): *TEORIE DNEŠKA: Ekonomie produktivní spotřeby/1*. <https://radimvalencik.pise.cz/6330-teorie-dneska-ekonomie-produktivni-spotreby-1.html>.
- Valenčík, R. (2020): *K dobré teorii: COVID-19. Analýza vývoje/225*. <https://radimvalencik.pise.cz/8729-k-dobre-teorii-covid-19-analyza-vyvoje-225.html>.
- Valenčík, R. (2024): *Vize, jakou potřebujeme/1053*. <https://radimvalencik.pise.cz/11890-vize-jakou-potrebujeme-1053.html>.
- Valenčík, R. a kol. (2019): *Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role odvětví produktivních služeb*. Praha: Vysoká škola finanční a správní. ISBN 978-80-7408-184-2.
- Valenta, F. (1964): *Efektivnost socialistického průmyslu*. Praha: Nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1969): *Tvůrčí aktivita – inovace – efekty*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1977): *Inovační proces v socialistickém průmyslu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1984): *Historický kontext aktuálnosti*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 585-591. ISSN 0032-3233.

²⁶¹ Srov. recenzi in *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 6, s. 31-36. ISSN 1211-8591.

Van Quang, T. (2019): *Makroekonomické modely pro měnovou analýzu*. Praha: Oeconomica – VŠE v Praze. ISBN 978-80-245-2305-7.

Vaner, J. (1984): *K některým metodologickým otázkám měření efektů*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 602-605. ISSN 0032-3233.

Vintrová, R. (1984): *Reprodukční proces v ČSSR v 80. letech*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Vronský, M. (1984): *Místo užitné hodnoty v politické ekonomii socialismu*. Politická ekonomie, roč. 32, č. 6, s. 591-595. ISSN 0032-3233.

Abstrakt

Marxistický ekonom, ekonometr, ekonomický historik, publicista Ing. Miroslav Toms, DrSc. (1944-88) náležel k výjimečným mozům a již od let studentských byl považován za vědeckou hvězdu. Zanechává originální dílo, přičemž Tomsova „rudá neoklasika“ zůstává dodnes v mnohém nedoceněná. Zabýval se marxistickou politickou ekonomii, metodologií a komparacemi ekonomických teorií, makroekonomickým modelováním a ekonometrií. Páteří jeho odborné činnosti se stala intenzifikace ekonomického rozvoje. Toms bývá označován za nejerudovanějšího tuzemského metodologa výzkumů reprodukce a její efektivity. Přispěl především k rozpracování konceptu sociálně ekonomické efektivity.

Abstract

Marxist economist, econometrician, economic historian, publicist Ing. Miroslav Toms, DrSc. (1944-88) belonged to exceptional minds and was already considered a scientific star from his student years. He leaves an original body of work, with Toms' „red neoclassicism“ remaining largely underappreciated to this day. He dealt with Marxist political economy, methodology and comparisons of economic theories, macroeconomic modeling and econometrics. The backbone of his professional activity became the intensification of economic development. Toms is often referred to as the most erudite domestic methodologist of research on reproduction and its effectiveness. He mainly contributed to the development of the concept of socio-economic efficiency.

Klíčová slova

M. Toms – marxistická politická ekonomie socialismu – extenzivní a intenzivní typ růstu – intenzifikace ekonomického rozvoje – teorie reprodukce – sociálně ekonomická efektivity

Keywords

M. Toms – Marxist political economy of socialism – extensive and intensive type of growth – intensification of economic development – theory of reproduction – socio-economic efficiency

JEL classifications

B00, B41, B51, E11

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

